

SARMITĖ MIKULIONIENĖ

SOCIALINĖ GERONTOLOGIJA

MYKOLO ROMERIO
UNIVERSITETAS

Sarmitė Mikulionienė

SOCIALINĖ
GERONTOLOGIJA

Mykolo Romerio universitetas

Sarmitė Mikulionienė

SOCIALINĖ
GERONTOLOGIJA

Vadovėlis

Vilnius
2011

UDK 613.98(075.8)

Mi-171

Leidinys skiriamas
Europos vyresnių žmonių aktyvumo ir kartų solidarumo metams – 2012-iesiems

Recenzavo:

prof. dr. Nijolė Večkienė, Vytauto Didžiojo universitetas

prof. habil. dr. Arvydas Virgilijus Matulionis, Lietuvos mokslų akademijos narys ekspertas, Lietuvos socialinių tyrimų centro direktorius

prof. dr. Pēteris Zvidriņš, Latvijos mokslų akademijos akademikas, Europos mokslų akademijos tikrasis narys, Latvijos universiteto Demografijos ir statistikos katedros vedėjas, Demografijos centro vadovas

Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto tarybos 2011 m. birželio 16 d. posėdyje (protokolas Nr. 2SP-9) vadovėlį nutarta spausdinti

Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto tarybos 2011 m. birželio 16 d. posėdyje (protokolas Nr. 2SP-9) leidinį rekomenduota spausdinti

Mykolo Romerio universiteto mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo spaudai komisijos 2011 m. birželio 21 d. posėdyje (protokolas Nr. 2L-15) vadovėlį „Socialinė gerontologija“ patvirtino spausdinti

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

Turinys

Ižanga.....	9
Apie vadovėlį	11
Tikslas ir potenciali auditorija.....	11
Aktualumas.....	12
Vadovėlio naujumas.....	12
Vadovėlio koncepcija.....	14
Padėka	15
Socialinės gerontologijos studijų šaltiniai ir savarankiškų studijų gairės.....	16
Socialinės gerontologijos informacijos šaltiniai	16
Savarankiškų studijų (mokslinio tyrinėjimo) gairės.....	21
Gerontologinių žinių pritaikymo galimybės	24
Akademinės karjeros (studijų) galimybės gerontologijos srityje.....	24
Praktinės karjeros (darbo) galimybės gerontologijos srityje.....	26
1 skyrius. GERONTOLOGINĖS ŽINIOS: RAIDA IR SANDARA	31
1.1. Gerontologijos ir socialinės gerontologijos mokslo raida	34
Gerontologinių tyrimų raida pasaulyje.....	34
Socialinės gerontologijos tyrimų raida pasaulyje.....	42
Gerontologijos ir socialinės gerontologijos raida Lietuvoje.....	45
1.2. Gerontologijos ir socialinės gerontologijos mokslo apibrėžimo ir ribų problema	50
1.3. Bazinės socialinės gerontologijos sąvokos.....	55
Pirmojo skyriaus studijų priemonės	61

2 skyrius. SOCIALINĖS GERONTOLOGIJOS TEORIJS	65
2.1. Socialinės gerontologijos teorijos ir paradigminių požiūrių įvairovė	68
Kelyje tarp biomedicininio ir sociologinio požiūrio	68
Socialinės gerontologijos žinių struktūravimo problema	70
2.2. Funkcionalizmo paradigmos teorijos	74
Atsitraukimo teorija	74
Aktyvumo teorija	76
Tęstinumo teorija	77
Vaidmenų teorija	79
Stratifikacijos pagal amžių teorija	81
Amžiaus integracijos teorija	85
Modernizacijos teorija	86
Teorinė gyvenimo raidos perspektyva	90
2.3. Konflikto paradigmos teorijos	94
Kaupiamosios nelygybės teorija	95
Politinės ekonomikos perspektyva	96
Teorinė feminizmo perspektyva	97
Kritinė perspektyva gerontologijoje	98
2.4. Simbolinės sąveikos paradigmos teorijos	100
Socialinio konstravimo teorijos	100
Stigmatizavimo (etikečių klįjavimo) teorija	101
Senimo subkultūros teorija	104
2.5. Racionalaus pasirinkimo paradigmos teorijos	105
Socialinių mainų teorija	106
Antrojo skyriaus studijų priemonės	109
3 skyrius. SU AMŽIUMI SUSIJĘ STATUSAI, VAIDMENYS IR ĮVAIZDŽIAI	113
3.1. Socialinis statusas ir amžiaus normos	117
Vyresnio amžiaus žmonių socialiniai statusai	117
Amžiaus normos	120
3.2. Vyresnio amžiaus žmonių atliekami socialiniai vaidmenys	122
Stratifikacija pagal amžių ir vaidmenų kaita gyvenimo raidoje	123

Draugo(-ės) vaidmuo.....	124
3.3. Amžiaus ir senatvės įvaizdžiai	127
Vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžiai Lietuvoje	128
Amžiaus ir senatvės stereotipai	130
Diskriminacija dėl amžiaus	132
Trečiojo skyriaus studijų priemonės	138
4 skyrius. SENĖJIMAS IR ŠEIMA	143
4.1. Kintančios šeimos bruožai	145
Vyresnio amžiaus žmonių šeiminis statusas	146
Kintantys šeimos vaidmenys ir santykiai senstančioje visuomenėje	151
4.2. Kintantys kartų santykiai šeimoje.....	157
Kartų konflikto / solidarumo problematikos genezė	157
Kartų santykių lygmenys ir suaugusių vaikų bei senstančių tėvų santykių tyrimai	159
Kartų santykiai Lietuvoje	164
Senelystė.....	166
Ketvirtojo skyriaus studijų priemonės	169
5 skyrius. GYVENTOJŲ SENĖJIMAS IR EKONOMIKA	175
5.1. Vyresnio amžiaus žmonių ekonominis statusas	177
Darbo samprata	177
Vyresnio amžiaus žmonių užimtumas.....	180
Vyresnio amžiaus darbuotojų charakteristikos	182
Vyresnio amžiaus žmonių nedarbas	185
5.2. Vyresnio amžiaus žmonių pajamos	187
Vyresnio amžiaus žmonių pajamų dydis.....	187
Senatvės pensijos išmokos	189
Nepensinės pajamos senatvėje	192
Vyresnio amžiaus žmonių skurdas	193
5.3. Senatvės pensijos institutas	197
Senatvės pensija kaip socialinis institutas	197
Valstybinio socialinio pensijų draudimo funkcionavimo problemos.....	201

Išėjimas į senatvės pensiją kaip gyvenimo įvykis	203
Planavimas ir pasirengimas pensijai	207
Senatvės pensininko statusas ir pensininko patirties etapai	209
Penktojo skyriaus studijų priemonės	211
6 skyrius. SENSTANČIOS VISUOMENĖS – XX–XXI AMŽIAUS	
REIŠKINYS	217
6.1. Gyventojų demografinio senėjimo reiškinys	220
6.2. Gyventojų demografinio senėjimo stebėsenos priemonės	225
6.3. Gyventojų senėjimas pasaulyje, Europoje ir Lietuvoje	231
6.4. Gyventojų amžiaus struktūros kaitos veiksniai: demografinio perėjimo teorija	240
6.5. Gyventojų senėjimo iššūkiai socialiniams institutams	250
Šeštojo skyriaus studijų priemonės.....	254
Pagrindinių sąvokų žodynas	259
Literatūra.....	267
Asmenvardžių ir dalykinė rodyklė.....	293
Priedai	301

Įžanga

Turinys

Apie vadovėlį / 11

Tikslas ir potenciali auditorija / 11

Aktualumas / 12

Vadovėlio naujumas / 12

Vadovėlio koncepcija / 14

Padėka / 15

Socialinės gerontologijos studijų šaltiniai ir savarankiškų studijų gairės / 16

Socialinės gerontologijos informacijos šaltiniai / 16

Savarankiškų studijų (mokslinio tyrinėjimo) gairės / 21

Gerontologinių žinių pritaikymo galimybės / 24

Akademinės karjeros (studijų) galimybės gerontologijos srityje / 24

Praktinės karjeros (darbo) galimybės gerontologijos srityje / 26

Apie vadovėlį

Tikslas ir potenciali auditorija

Vadovėlis parengtas orientuojantis į Lietuvos aukštųjų mokyklų studentijos poreikius. Socialinės gerontologijos žinios reikalingos įvairių studijų programų studentams: dažniausiai socialinio darbo, edukologijos, andragogikos, sociologijos, psichologijos ir visuomenės sveikatos studentams, tačiau ne mažiau profesinės naudos iš šio vadovėlio gaus ir tie, kurių pagrindinis studijų dalykas yra slauga, socialinė ekonomika, viešasis administravimas, sveikatos priežiūros įstaigų administravimas ir kt.

Naudingų socialinės gerontologijos žinių iš vadovėlio pasisems ir praktikai – įvairių sričių specialistai, tiesiogiai ar netiesiogiai dirbantys (ketinantys dirbti) vyresnio amžiaus žmonių labui. Tačiau siekis pažinti vyresnio amžiaus žmones, perprasti individo senėjimą ir visuomenės demografinį senėjimą yra aktualus ne tik profesionalams, tiesiogiai dirbantiems su vyresnio amžiaus žmonėmis.

Vadovėlio rengimu siekiama ir kitų tikslų. Viena vertus, norima paskatinti jaunas žmones susieti savo gyvenimą su veikla, kuriai reikia gerontologinių žinių, ir prisidėti prie socialinės gerontologijos žinių plėtojimo. Antra vertus, vadovėlyje pateiktos socialinės gerontologijos žinios galėtų praversti ir patiems vyresnio amžiaus žmonėms, kurie siekia pažinti save, artimuosius arba ieško galimybės užsiimti nauja profesine ar savanoriška veikla.

Vadovėlis parengtas tvirtai tikint, kad socialinės gerontologijos žinios senstančioje visuomenėje yra būtinos kiekvienam bet kokio amžiaus visuomenės nariui. Jeigu susipažinus su šiuo vadovėliu ar jo dalimis nors kiek pasikeis skaitytojo mąstymas apie kitų ir savo senatvę bei senėjimą, jeigu jis savo ir artimųjų gyvenimus pamatys platesniame socialiniame kontekste, šio vadovėlio autorė jausis pasiekusi tikslą.

Aktualumas

Socialinės gerontologijos žinių kūrimo ir sklaidos poreikį skatino keletas veiksnių. Vienas jų – demografinis veiksnys, iš esmės pakeitęs jaunų ir senų žmonių santykį visuomenėje. Vyresnio amžiaus gyventojų gausėjimas visuomenėje verčia, o kartu ir padeda geriau pažinti šią gyventojų grupę ir jos poreikius. Kitas – individualizacijos procesas, iš esmės išaukštinęs reikalavimus gyvenimo kokybei, kokybiškiems žmonių santykiams visuose amžiaus tarpsniuose, įskaitant ir senatvę. Individualizacijos procesas skatina būtinybę išsklaidyti senatvės mitus, kurti objektyvias žinias apie senatvę ir vyresnio amžiaus žmones, kurti naują požiūrį į vyresniąją kartą.

Siekiant prisidėti prie fizinės ir socialinės aplinkos, palankios sveikam, aktyviam ir oriam senėjimui, kūrimo Lietuvoje, būtina rinkti, sisteminti ir skleisti socialinės gerontologijos žinias, tad vadovėlio parengimas yra vienas prasmingiausių būdų tai padaryti.

Vadovėlio naujumas

Vadovėlyje pateikiamas daugiadisciplinis požiūris į vyresnio amžiaus žmones, senėjimą ir amžių daugiausia remiantis sociologijos ir demografijos mokslų įdirbiu. Neatsiribota ir nuo kai kurių socialinės politikos, socialinės ekonomikos bei socialinės psichologijos žinių apie vyresnio amžiaus žmones pristatymo. Autorės siekis buvo parengti vadovėlį, kuriame originalumas derėtų su svarbiausių socialinius gerontologus šiandien dominančių klausimų analize. Siekiama ne tik supažindinti su faktais, bet ir skatinti kritiškai apmąstyti klausimus, kurie kyla studijuojant socialinę gerontologiją. Klausimai, užduodami kiekvieno skyriaus pabaigoje, rekomenduojama tiriamoji veikla bei nuorodos į papildomus literatūros šaltinius paskatins įgyti nuodugnesnių socialinės gerontologijos žinių, lavinti įgūdžius, reikalingus sprendžiant pagyvenusių žmonių problemas, ir sustiprinti šių žmonių galimybes pasinaudoti savo amžiaus privalumais.

Šis vadovėlis nėra pirmasis nacionalinės gerontologijos srityje. XXI a. pradžioje Lietuvoje buvo parengta keletas šios mokslo srities vadovėlių¹.

1 Petrauskienė, A. Pagyvenusių žmonių globa ir slauga: kompleksinė pagalba. Šinkūnienė J. R. (sud.) *Socialinis darbas: profesinė veikla, metodai ir klientai*. Vadovėlis. 2010, Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, p. 283–295; Lesauskaitė, V. *Gerontologija*. 2010, Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, p. 10–11.

Dauguma pirmųjų lietuvių kalba išleistų vadovėlių akcentuoja vyresnio amžiaus žmonių pažeidžiamumą ir sergamumą, jie orientuoti į problematiką, susijusią su įvairių paslaugų vyresnio amžiaus žmonėms teikimą (Lesauskaitė ir kt., 2008; Lesauskaitė, 2008; Bagdonas ir kiti, 2009; Petrauskienė, 2010). Taigi pirmieji vadovėliai buvo skirti įvairių sričių praktikų, tiesiogiai teikiančių sveikatos priežiūros, slaugos ir socialines paslaugas vyresnio amžiaus žmonėms, kompetencijoms ugdyti.

Lietuvos socialinės gerontologijos istorijoje ypatingą vietą užima pirmasis socialinės gerontologijos vadovėlis *Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos* (sudarytoja ir mokslinė redaktorė prof. Nijolė Večkienė, 2002; antras leid. 2004). Lietuvos gerontologijos istorijoje tai yra reikšmingas posūkio taškas, nes pirmą kartą buvo įvardyta *socialinė gerontologija* ir pirmą kartą buvo pabandyta revizuoti ir sutelkti Lietuvoje turimą įdirbį socialinės gerontologijos srityje – vadovėlį rengė net septyniolika mokslininkų (tarp jų ir keletas užsieniečių).

2011 m. pasirodė L. Dromantienės ir V. Česnuitytės vadovėlis *Europos Sąjungos socialinė politika* (2011), kuriame įtrauktas skyrius „Europos Sąjungos socialinė politika pagyvenusių žmonių ir demografinio senėjimo atžvilgiu“.

Minėtų vadovėlių plejada ryškiai atskleidė daugiasluksnį socialinės gerontologijos žinių taikomąjį pobūdį. Tačiau šiame susistemintų gerontologinių žinių kontekste vis dėlto jaučiamas stiprus poreikis įtvirtinti socialinę gerontologiją kaip savarankišką akademinę discipliną, gebančią formuoti moksliskai pagrįstą požiūrį į senatvę, senėjimą ir vyresnio amžiaus žmones.

Atsižvelgiant į minėtų, anksčiau išleistų vadovėlių aukštųjų mokyklų studentams turinį, šiame vadovėlyje dėmesys telkiamas į socialinės gerontologijos kaip mokslo disciplinos įtvirtinimą (1–2 skyriai) bei dviejų giminiškų mokslo disciplinų – sociologijos ir demografijos – tyrėjų įdirbį individo ir visuomenės senėjimo / senatvės tyrimų srityje (3–6 skyriai). Tad šio vadovėlio naujumą lemia siekis atskleisti subalansuotą ir daugialypį požiūrį (aprupinant jį ne tik taikomojo, bet ir teorinio pobūdžio žiniomis) į vyresniąją

tologija socialiniams darbuotojams. 2008, Kaunas: Vitae Litera, p. 126; Lesauskaitė, V.; Bagdonas, G. *Pagyvenusių žmonių slauga*. 2008, Kaunas: Vitae Litera, p. 282.; Bagdonas, G.; Damulevičienė, G.; Lesauskaitė, V.; Macijauskienė, J.; Valius, L.; Venskutonis, D.; Visokinskas, A. *Pagyvenusių žmonių sveikatos priežiūra*. 2009, Kaunas: Vitae Litera, p. 287; Macijauskienė, J.; Visokinskas, A. *Gerontologija ergoterapeutams*. 2008, Kaunas: Vitae Litera, p. 126.

kartą, taip pat įtvirtinti socialinę gerontologiją kaip savarankišką ir integralią mokslo discipliną. Tikimasi, kad vadovėlis padės įtvirtinti naujas vertybines nuostatas į vyresniąją kartą ir užtikrinant skirtingos sveikatos būklės (ne tik sergančiųjų) žmonių orų senėjimą.

Vadovėlio koncepcija

Kad skaitytojui būtų lengviau susigaudyti dėstomoje medžiagoje, tekstas skirstomas į temas ir potemes. Vadovėlį sudaro šeši skyriai.

Dviejų pirmųjų skyrių objektas yra socialinės gerontologijos mokslo disciplina. Pirmasis skyrius suteikia bendrųjų žinių apie socialinę gerontologiją ir jos vietą kitų socialinių mokslų sistemoje. Antrajame skyriuje pristatomos svarbiausios socialinės gerontologijos teorijos.

Toliau dėmesys perkeliamas į senstantį žmogų ir institucinę aplinką, kurioje jis patiria savo amžių. Tradiciškai moksliniai straipsniai, socialinės programos ir politikos strategijos pradedamos nuo demografinės situacijos ir grėsmingų jos ateities scenarijų aptarimo. Tačiau šio vadovėlio pasakojimas apie vyresnio amžiaus žmogų prasideda (trečiasis skyrius) nuo vyresnio amžiaus žmonių socialinių statusų ir jų atliekamų socialinių vaidmenų atskleidimo. Tuo siekiama pabrėžti, kad bet kokios statistikos ir demografijos pagrindą sudaro gyvi – veikiantys ir mąstantys – žmonės. Ir tai net tik patys vyresnio amžiaus žmonės, bet ir kiekvienas senstančios visuomenės narys. Iš esmės tema apie vyresnio amžiaus žmonių statusus tęsiama ir ketvirtajame bei penktajame skyriuose, statusus konkretizuojant ir siejant su dviem pagrindinėmis gyvenimo ašimis – šeimine aplinka (ketvirtasis skyrius) bei ekonomine aplinka (penktasis skyrius). Demografinio senėjimo reiškinio aptarimas sąmoningai nukeliamas į paskutinį skyrių, taip siekiant parodyti, kad socialiniams gerontologams vyresnio amžiaus žmonių pažinimas yra savaime svarbus (neatsižvelgiant į tai, ar jų gausėja, ar mažėja), o gyventojų senėjimo išskelti iššūkiai ir atveriamos galimybės yra tik vienas iš galimų žiūros taškų.

Sudarant skyrius vadovaujamosi tokia medžiagos dėstymo logika. Skyrius pradedamas jo turinio ir pažintinių tikslų pristatymu, nes tai padeda glaustai ir aiškiai suvokti konkretaus skyriaus tematiką. Jeigu tinkama, nagrinėjamas reiškinys arba vyksmas iliustruojamas prieinamais statistikos duomenimis (pasaulio – Europos Sąjungos ir Lietuvos pjūviais). Toliau api-

bendrinama svarbiausia konceptuali teorinė medžiaga nagrinėjamu klausimu. Savo ruožtu teorijos pristatomos glaustai, įvardijant autorių(-ius), jų veikalus, kuriuose teorija išdėstyta, pagrindinius teorijos teiginius bei teorijos stipriąsias ir silpnąsias puses.

Tekstinė informacija papildoma vizualiomis informacijos sisteminimo priemonėmis – paveikslais ir lentelėmis. Dėl to, kad lietuvių kalba išleistos socialinės gerontologijos literatūros šaltinių yra mažai, profesinė terminologija nepakankamai išplėtotą, tekstas papildomas profesinių terminų atitikmenimis užsienio, dažniausiai anglų kalba.

Kiekvienas skyrius baigiamas „Skyriaus studijų priemonėmis“, skirtomis paskatinti skaitytoją labiau pasidomėti skyriaus tema. Čia skyriaus apibendrinamas klausimų ir atsakymų forma, išvardijamos su skyriaus tema susijusios sąvokos (jų apibrėžimai pateikiami vadovėlio pabaigoje, sąvokų žodyne), formuluojami diskusiniai klausimai, nurodomos užduotys, kurioms atlikti pasitelkiami elektroniniai informacijos išteklių (tai moderni ir veiksminga žinių saugojimo forma, tačiau turime atsižvelgti į tai, kad dažnas interneto duomenų atnaujinimas ir kai kurių interneto svetainių ribotas gyvavimo laikas ne visada leidžia užtikrinti duomenų prieinamumą tomis nuorodomis, kurios užfiksuotos rengiant vadovėlį). Darbas su diskusiniais klausimais bei pažintinės veiklos užduotimis leidžia skaitytojui įgyti patirties savarankiškai apmąstant nagrinėjamą temą ir formuluojant asmeninę poziciją jos atžvilgiu. Skyriaus studijų priemonių sąrašą baigia papildoma literatūra tiems, kurie siekia pagilinti ir praturtinti konkrečios temos žinias. Studijų priemonių, dalykinės rodyklės ir sąvokų žodyno pateikimas, kaip ir viso vadovėlio pateikimas elektronine forma, leidžia kūrybiškai naudoti vadovėlį visų formų (nuoseklioms, ištestinėms, savarankiškom) studijoms.

Padėka

Rengiant vadovėlį man padėjo daug žmonių. Esu dėkinga savo studentams, nes ne vieną kartą turėjau progos su jais aptarti vadovėlyje dėstomas idėjas. Dėkoju Socialinės politikos katedros kolektyvui ir vedėjai prof. V. Kanopienei, skatinusiems rengti vadovėlį ir negailėjusiems naudingų patarimų, taip pat Mykolo Romerio universitetui, sukūrusiam palankias sąlygas vadovėliui kurti ir išleisti. Taip pat norėčiau, nors apibendrintai, paminėti savo kolegas užsienyje – Andreasą Hoffą, Jolantą Perek Biales, Gayanę Sa-

farovą, Giovanni Lamurą, Genovevą Mihovą, Aleksandrą Sidorenką ir daugybę kitų, su kuriais radome bendrų profesinių interesų ir siekių, kurie rodė sektinus asmeninius pavyzdžius ir taip tiesiogiai bei netiesiogiai prisidėjo prie vadovėlio brandinimo. Mano didžiausia pagarba vadovėlio recenzentams – prof. N. Večkienei, prof. A. V. Matulioniui ir prof. P. Zvidriniui, kurių pastabos ir vertinimai buvo itin reikšmingi. Taip pat norėčiau padėkoti daugybei žmonių – leidybos profesionaliems, prisidėjusiems prie to, kad rankraštis taptų knyga.

Socialinės gerontologijos studijų šaltiniai ir savarankiškų studijų gairės

Socialinės gerontologijos informacijos šaltiniai

Studijuojant kiekvieną naują dalyką dėl kelių priežasčių yra svarbu sudaryti bendrą vaizdą apie šio dalyko informacijos šaltinius: viena vertus, tai padeda įvertinti savarankiškai surastų informacijos šaltinių statusą (jų akademinę vertę) bendroje žinių sistemoje, kita vertus, tai yra neįkainojama pagalba, siekiant savarankiškai gilinti tos srities žinias, rengiant rašto darbus, pranešimus, kursinius, baigiamuosius darbus ir pan. Toliau šiame skyriuje susipažinsime su pagrindiniais daugialypiais gerontologinės informacijos šaltiniais lietuvių ir anglų kalbomis.

Enciklopedijos ir vadovėliai. Lietuvių kalba kol kas neturime išleistų gerontologijos, arba senėjimo, enciklopedijų. Iš užsienio leidinių paminėtini šie: Johnson, M.; Bengtson, V. L.; Coleman, P. G.; Kirkwood, T. B. L. (eds.) 2005. **The Cambridge Handbook of Age and Ageing.** Cambridge; New York (N.Y.): Cambridge University Press.

Ekerdt, D. J. (ed.) 2002. **Encyclopedia of Aging.** New York: Macmillan Reference USA, 4 vols.

Maddox, G. L. (ed.) 2001. **The Encyclopedia of Aging.** New York: Springer.

Birren, J. E. (ed.) 1996. **Encyclopedia of gerontology: Age, ageing and the aged.**, San Diego, Vol. 1–2.

Lietuvių kalba yra išleistų keletas originalių ir verstinių vadovėlių, kurie visa apimtimi arba tam tikri jų skyriai atitinka gerontologijos tematiką:

- Večkienė, N. (sud.) **Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos**. Kaunas: VDU / SDI, 336 p., 2002. 2 leid. 2004.
- Lemme, B. H. **Suaugusiojo raida**. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2003, 576 p.
- Dromantienė, L.; Česnuitytė, V. **Europos Sąjungos socialinė politika pagyvenusių žmonių ir demografinio senėjimo atžvilgiu** (9 skyrius). *Europos Sąjungos socialinė politika*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2011.
- Petrauskienė, A. Pagyvenusių žmonių globa ir slauga: kompleksinė pagalba. Šinkūnienė, J. R. (sud.) *Socialinis darbas: profesinė veikla, metodai ir klientai*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010.
- Lesauskaitė, V. **Gerontologija socialiniams darbuotojams**. Kaunas: Vitae Litera, 2008, 126 p.
- Lesauskaitė, V.; Bagdonas, G.; Macijauskienė, J.; Visokinskas, A. **Gerontologija ergoterapeutams**. Kaunas: Vitae Litera, 2008, 126 p.
- Lesauskaitė, V. (sud.) **Vyresnio amžiaus žmonių slauga**. Kaunas: Vitae Litera, 2008, 282 p.
- Bagdonas, G.; Damulevičienė, G.; Lesauskaitė, V.; Macijauskienė, J.; Valius, L.; Venskutonis, D.; Visokinskas, A. **Vyresnio amžiaus žmonių sveikatos priežiūra**. Kaunas: Vitae Litera, 2009, 287 p.

Anglų kalba visuotinai pripažinti vadovėlio tipo leidiniai, aprėpiantys senėjimo ir senatvės nagrinėjimą biologijos, socialiniuose bei psichologijos moksluose, taip pat paslaugų teikimą, yra šie:

- Binstock, R. H.; George, L. K.; Cutler, S. J.; Hendricks, J.; Schulz, J. H. (Eds.) 2006. **Handbook of Aging and the Social Sciences**. 6th ed, Amsterdam [etc.]: Elsevier Academic Press. Aprėpia gyvenimo raidos ir socialinio konteksto tematiką, stratifikaciją ir kartų santykius, darbo rinkos ir ekonomikos klausimus, politologinius ir socialinės politikos aspektus bei taikomosios gerontologijos – socialinės intervencijos aspektus.
- Birren, J. E.; Schaie, K. W. (Eds.) 2006. **Handbook of the Psychology of Aging**. 6th ed, Amsterdam [etc.]: Elsevier Academic Press. Atskleidžia teorinius ir metodologinius elgsenos kaitos su amžiumi tyrimo aspektus, suvokimo ir pažinimo procesų tyrimus, taip pat šių mokslinių pasiekimų taikymą individo bei visuomenės lygmenimis.
- Cole, T. R.; Kastenbaum, R.; Ray, R. (Eds.) 2000. **Handbook of the Humanities and Aging**. New York: Springer. Atskleidžia humanitarinių mokslų įdirbį tiriant senėjimo ir senatvės sampratą įvairiose istorinėse epochose, skirtingose religijose, mene ir literatūroje. Nušviečia šiuolaikinių humanitarinių tyrimų gerontologijoje problematiką.
- Monk, A. (Ed.) 1990. **Handbook of Gerontological Services**. New York: Columbia University press. Svarbus leidinys tiems, kurie dirba gerontologinį socialinį darbą, kurių veikla susijusi su paslaugų sektoriumi. Aptariamas paslaugų teikimas klien-

to namuose, bendruomenės paslaugos, ilgalaikės globos teikimas bei intervencijos formos socialiniame darbe.

Schneider, E. L.; Rowe, J. W. (Eds.) 1996. **Handbook of the Biology of Aging**. 4th ed, San Diego, CA: Academic press. Sukauptos svarbiausios biogerontologijos srities žinios apie žmogaus organizmo pagrindinių sistemų fiziologiją, įtraukiant naujausius molekulinės biologijos, ląstelių biologijos, genetikos atradimus.

Bengtson, V. L.; Gans, D.; Putney, N.; Silverstein, M. (Eds.) 2009. **Handbook of Theories of Aging**, Second Edition. Springer Publishing Company, New York. Vadovėlis būtinas magistrantūros ir doktorantūros studentams, tyrėjams, jame atskleidžiama senėjimo tyrimų teorinio pagrindimo raida ir būklė.

Santraukų ir duomenų bazės. Siekiant ugdyti mokslinės analizės įgūdžius, paprastai studentams tenka atlikti įvairias užduotis, kurioms būtina turėti darbo su informacijos šaltiniais įgūdžių. Vienas greitų mokslinės informacijos sklaidos formatų yra mokslinės informacijos kaupimas tarptautinėse teminėse duomenų bazėse. Dauguma šių duomenų bazių prieinama registruotiems vartotojams, o kai kurios jų yra atviros prieigos. Studijuojant gerontologijos studijų dalykus, rengiantis seminarams, atliekant savarankišką tiriamąjį darbą, naudingos informacijos galima rasti šiose duomenų ir santraukų bazėse:

Abstracts in Social Gerontology: Current Literature on Aging – įtraukti bibliografiniai aprašai straipsnių, susijusių su socialinės gerontologijos, psichogerontologijos, socialinės politikos ir kitomis gerontologijos mokslo disciplinai svarbiomis temomis. Šioje bazėje saugomi daugiau nei 32 tūkst. įrašų, kruopščiai renkami nuo 1990 m.

Gerontological Abstracts – aprėpia biologijos ir medicinos mokslų publikacijas.

AgeLine Database – kompiuterizuotoje duomenų bazėje, prieinamoje visame pasaulyje, skelbiamas nuorodos į knygas, straipsnius, teisės aktus, tyrimų ataskaitas, mokslines disertacijas gerontologijos tematika.

AgeInfo – kaupiami duomenis apie senatvę ir senėjimą. Duomenų bazė tvarkoma Senėjimo politikos centro (Didžioji Britanija).

CSA Social Services Abstracts – apima bibliografinius aprašus straipsnių, kuriuose gvildinama socialinio darbo, paslaugų teikimo, socialinės gerovės, socialinės politikos, bendruomenės raidos ir kitų susijusių sričių tematika. Į duomenų bazę įtraukiama informacija iš daugiau nei 1300 mokslinės periodikos leidinių.

CSA Sociological Abstracts – kaupia socialinių mokslų krypties mokslinių straipsnių bibliografinius aprašus sociologijos ir su ja susijusių disciplinų tematika. Duomenų bazė sudaryta remiantis daugiau nei 1800 mokslo periodikos leidinių.

Statistikos duomenys. Sprendžiant daugelį mokslinio žinojimo problemų, nepriekaištingi, iš pirmų rankų gauti ir profesionaliai nagrinėjami statis-

tikos duomenys yra gyvybiškai svarbūs. Paprastai Lietuvos statistikos duomenų ieškome Statistikos departamento prie LR Vyriausybės publikacijose ir departamento svetainėje tvarkomoje duomenų bazėje:

Statistika (teminės lentelės). Gyventojai ir socialinė statistika – Statistikos departamento prie LR Vyriausybės svetainė <<http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1110>>.

Leidinių katalogas – Statistikos departamento prie LR Vyriausybės svetainė <<http://www.stat.gov.lt/lt/catalog/>>.

Rodiklių duomenų bazė. Gyventojai ir socialinė statistika – Statistikos departamento prie LR Vyriausybės svetainė <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1024>>.

Demographic data and indicators, population size and age structure. – Statistics Lithuania <<http://www.popin.ivi.lt/links.html>>.

Norint sužinoti Europos arba pasaulio šalių statistinius duomenis, verta kreiptis į Eurostato ar tarptautinių organizacijų internetinius tinklalapius arba publikacijas:

EUROSTAT – The Statistical Office of the European Communities [Europos Bendrijų statistikos tarnyba] <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>>.

The United Nations Statistics Division [Jungtinių Tautų statistikos skyrius] <<http://unstats.un.org/unsd/default.htm>>.

OECD Organisation for Economic Cooperation and Development [Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija] <<http://www.oecd.org/home/>>.

The World Bank [Pasaulio bankas] <<http://www.worldbank.org/reference/>>.

ILO International Labour Organization [Tarptautinė darbo organizacija] <<http://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm>>.

UN/ECE United Nations Economic Commission for Europe [Jungtinių Tautų Europos ekonomikos komisija] <<http://www.unece.org/Welcome.html>>.

Age Data. – U.S.Census Bureau. <<http://www.census.gov/population/www/socdemo/age.html>>.

Svarbiausi periodiniai leidiniai. Studijuojant socialinę gerontologiją svarbu pajusti ir šiuolaikinio mokslo pulsą: kokios yra aktualiausios tyrimų kryptys, kokios akademinės diskusijos vyksta (konferencijos, seminarai), kokie naujausi mokslo pasiekimai ir pan. Visa tai galima sužinoti susipažįstant su periodinių leidinių turiniu.

Deja, lietuvių kalba tokio pobūdžio leidinių dar yra gana mažai. Tad neretai su gerontologijos temomis susijusios publikacijos yra spausdinamos

kitų mokslo disciplinų periodiniuose leidiniuose. Tokiais atvejais yra kur kas sunkiau sekti naujoves, nes šios publikacijos pasimeta bendrame kitų disciplinų publikacijų sraute, o siekiant jas surasti, reikia daugiau laiko sąnaudų. Klasifikuojant griežtai, Lietuvoje turime tik du specializuotus leidinius, kurių vienas spausdina mokslinius straipsnius, o kitas apibūdintinas kaip mokslo populiarusis leidinys:

Gerontologija (2000–) – žurnale spausdinami straipsniai apie fundamentalius senėjimo procesų biologijos ir patofiziologijos tyrinėjimus, ligų eigos ypatumus sulaukus vyresnio amžiaus, šiuolaikinius diagnostikos, gydymo, reabilitacijos, slaugos, deontologijos ir psichologijos bei socialinės gerontologijos aspektus. Leidėjas: Lietuvos gerontologų ir geriatrų draugija, Vilniaus universiteto Eksperimentinės ir klinikinės medicinos institutas, Nacionalinis osteoporozės centras, Lietuvos osteoporozės fondas. Periodiškumas: leidžiamas keturis kartus per metus. Svetainės adresas: <<http://www.gerontologija.lt/>>.

Gerontologijos ir geriatrijos aktualijos (2006–) – mokslo populiarusis leidinys, kuriame nagrinėjami itin aktualūs gerontologijos ir geriatrijos klausimai. Šios srities specialistų pateikiamuose išsamiuose straipsniuose nuosekliai apžvelgiami daugialypiai senėjimo aspektai, diagnostikos ir gydymo klinikinės praktikos ypatumai, senatvės ligų profilaktika, gilinamasi į geriatrijos paslaugų teikimo ypatumus sveikatos priežiūros sistemoje. Leidėjas: KMU Geriatrijos klinika. Periodiškumas: leidžiamas du kartus per metus (ISSN 1822-5462) Svetainės adresas: <http://www.emedicina.lt/index.php?s_id=1340&>.

Daugybė Lietuvos socialinių mokslų atstovų savo straipsnius skelbia kitų mokslo disciplinų periodiniuose leidiniuose, tad atkaklus studentas turėtų paieškoti susijusių publikacijų žurnaluose, kurių pavadinimai neužsimena apie ten protarpiais spausdinamus gerontologinės tematikos straipsnius, pavyzdžiui:

Filosofija. Sociologija. (1990–) Lietuvos mokslų akademijos leidyklos svetainė <http://www.maleidykla.katalogas.lt/groups.asp?by_group=1&group=006>.

Sociologija. Mintis ir veiksmai. (1997–) Klaipėdos universiteto svetainė <<http://www.ku.lt/sociologija/>>.

STEPP Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika (2001–) Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas, Specialiosios psichologijos laboratorija <http://www.fsf.vu.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=163&Itemid=283>.

- Socialinis darbas** (2002–) – Mykolo Romerio universiteto Leidybos centro svetainė <<http://socialinis-darbas.mruni.eu>; <http://social-work.mruni.eu>>.
- Socialinis darbas. Patirtis ir metodai** (2008–) – Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinės gerovės fakultetas <http://www.vdu.lt/Leidiniai/socialinis_darbas/index.html>.

Pasaulyje leidžiama daugybė gerontologinių periodinių leidinių anglų kalba. Nepretenduodami į sąrašo išsamumą ir leidinių išdėstymą, eilės tvarka pagal jų svarbą tepaminėkime populiariausius jų: *Ageing & Society*; *Journal of Aging Studies*; *The Gerontologist*; *The Journals of Gerontology*; *International Journal of Gerontology* ir kt. (žr. 1 priedą).

Svarbiausi interneto šaltiniai. Žinoma, šiuolaikinis studijų procesas neįsivaizduojamas be naujų technologijų teikiamų galimybių panaudojimo. Galbūt atrodo keista (juk pagrindiniu kompiuterių vartotoju laikomas jaunimas), tačiau pasaulio interneto svetainėse sukaupta daug informacijos, naudingos tiek akademinėi, tiek taikomajai gerontologijai. Vadovėlyje galima rasti tokių svetainių sąrašą, kurio jokių būdu nereikėtų laikyti baigtiniu (žr. 2 priedą).

Savarankiškų studijų (mokslinio tyrinėjimo) gairės

Ilgametė darbo su studentais patirtis rodo, kad mokslinio tyrinėjimo ir rašymo veikla kai kuriems studentams susijusi su nemalonia įtampa. Nežinios ir baimės sukeltų klausukų gali padaugėti tuomet, kai dar ir tyrinėjimo sritis yra tokia nežinoma, kokia daugeliui yra senatvės ir senėjimo sritis. Savarankiško tyrinėjimo užduotys studentams skiriamos (kaip ir kituose studijų dalykuose) tam, kad studentai, aktyviai ir savarankiškai formuluodami mokslines problemas, keldami mokslinius klausimus ir ieškodami jų sprendimo būdų, turėtų progą išsamiau ir asmeniškiau suprasti studijuojamą dalyką. Todėl šiame poskyryje glaustai aptarsime pagrindinius tiriamosios veiklos principus ir žingsnius.

Literatūros apžvalginė analizė jau yra pusė darbo rengiant socialinės gerontogijos dalyko rašto darbą. Šio darbo etapo esmė yra ta, kad susipažinimas su kitų tyrėjų įdirbiu neverčia tyrėjo išradinėti dviračio. Juk neverta pradėti nuo pamatų rentimo, jei galima pasinaudoti jau sumūrytais pamatais ir prisidėti prie statybos tvirtinant tolesnį aukštą (keliant naujus mokslinio

tyrimo klausimus ir ieškant atsakymų į juos). Tai yra pagrindinis bet kokios mokslinės veiklos principas.

Tiriamosios veiklos atlikimo esmė yra dirbti ne sunkiau, o veiksmingiau. Atsispyrus nuo kitų tyrėjų įdirbio, pasinaudojus moksliniuose tekstuose aptinkamomis nuorodomis, energija skiriama apmąstymams apie savo savitą įnašą į pasirinktą tyrimo problemą.

Tyrimo klausimo formulavimas. Kiekviename tyrimo etape tyrėjas užduoda sau klausimus: „Kokį klausimą aš keliu? Kokią informaciją noriu surasti?“ Tai daroma ne vieną kartą, o nuolat. Pvz., norima sužinoti, kokia dalis 60–70 metų amžiaus žmonių yra išėję į senatvės pensiją. Iš pirmo žvilgsnio klausimas gali atrodyti labai paprastais. Tačiau įsigilinus į skaičius, paaiškėja, kad galbūt yra sunku rasti duomenis apie konkrečią amžiaus grupę, galbūt duomenys pateikti neišskiriant to amžiaus žmonių, kurie yra bedarbiai (neturi darbo, bet ieško jo), kurie turi negalią. Kuo labiau gilinamasi, tuo labiau suprantama, kad turimą informaciją reikia labai atidžiai nagrinėti ir pasverti, ar surasti faktai iš tiesų yra tai, ko ieškojome.

Vienas populiarių būdų rinktis tyrimo klausimą yra iš pradžių apibūdinti plačią tyrimų sritį, kuri domina, pvz., vyresnio amžiaus žmonių laisvalaikis. Tada galima pasinaudoti *minčių lietaus* technika ir sugeneruoti kuo daugiau asociacijų, susijusių su pagrindine sąvoka (artimieji, draugai, ištekliai, konkrečios laisvalaikio veiklos, laisvalaikio praleidimo tikslai, rezultatai, sąsajos su sveikata ir išsilavinimu ir t. t.). Kitame žingsnyje asociacijos nagrinėjamos ir ieškomos tokios sąsajos tarp jų, kurios domintų Jus kaip tyrėją. Pvz., kaip laisvalaikį leidžia skirtingo išsilavinimo vyresnio amžiaus žmonės; ar vyresnio amžiaus žmonėms laisvalaikio leidimas kartu su draugais yra toks pat svarbus, kaip jauniems?

Suformulavus tyrimo klausimą, pravartu parašyti keletą numanomų atsakymų į jį. Tai pirmas žingsnis rašto darbo plano kūrimo link. Tam tikra prasme rašto darbo rengimas yra panašus į namo statybą. Juk kiekvienam namui iš anksto kuriamas, braižomas planas, tada pagal jį statoma. Vėliau planas gali būti tikslinamas, tačiau jis būtinas nuo pat statybų pradžios. Taip pat ir su rašto darbu. Sukurtas veiklos planas padeda kūrėjui geriau planuoti laiką, numatyti pastangas, rodo jo pasiektą vietą kelyje pavadinimu „Tyrimas“. Be plano dirbdamas rašto autorius paprastai itin nuvargsta. Jis sutrinka užgriuvus informacijos lavinai, nebežino, kuri informacija, duomenys, teorijos jo darbui tinka, kas ne. Kita vertus, plano neturėjimas stropesniems stu-

dentams gali reikšti ne tik kankinančias paieškas, bet ir nuklydimą į lankas, t. y. rašymą ir perrašinėjimą tuščiai.

Viena pagrindinių problemų formuluojant tyrimo klausimą yra pataikyti pasirinkti tinkamą tyrimo apimtį – neužsimoti per plačiai, bet ir per daug nesusiaurinti tyrimo klausimo. Gerontologijoje, kaip ir daugelyje kitų mokslo disciplinų, žinių kiekis yra pernelyg didelis, kad galėtumėme viską aprėpti. Maža to, *socialinės gerontologijos* studijų dalyko atveju situaciją apsunkina socialinės gerontologijos mokslo daugiadisciplinis ir tarpdisciplininis charakteris – daugiau ar mažiau aprėpiantis ekonomikos, socialinės politikos, sociologijos, psichologijos, demografijos ir kt. mokslų žinių. Tyrinėjant pasirinktą temą reikia stengtis siaurinti, konkretizuoti temą, bet kartu ir „žiūrėti plačiai atmerktomis akimis“, nepraleidžiant pro šalį susijusių sąvokų, tinkamų temai praplėsti. Toks įgūdis atsiranda tik dirbant – renkant ir skaitant susijusių mokslinę literatūrą ir kritiškai ją vertinant. Kompiuterinės paieškos galimybės gali praversti, tačiau tyrimas yra kūrybinis vyksmas, ir jokia technika ar bibliotekininko suteikta pagalba neatstos paties tyrėjo kūrybinių pastangų „surasti lobį“.

Dabar aptarkime, kaip atrodo paprasti ***žingsniai renkant bibliografiją*** savo rašto darbui. Pirma, svarbu pradėti paieškas nuo specializuotos enciklopedijos arba žodyno, siekiant įgyti bendriausią vaizdą apie tiriamą reiškinį ar vyksmą. Antra, pavartyti kurį nors tinkamą vadovėlį, atkreipiant dėmesį į literatūros šaltinių nuorodas, susijusias sąvokas, dalykinę ir asmenų rodykles. Tada jau galima pereiti prie mokslinių straipsnių paieškos. Idealu, jeigu pavyksta rasti susijusia tematika straipsnį, kuriame yra atlikta literatūros apžvalga. Kitas žingsnis – straipsnių paieška elektroninėse straipsnių anotacijų arba visatekstėse duomenų bazėse. Labai paranku yra skaityti temiškai susijusių straipsnių anotacijas – tai leidžia greitai įvertinti, ar verta skaityti visą straipsnį. Jeigu paieška atliekama visatekstėse duomenų bazėse, neužmirškite atkreipti dėmesį į kiekvieno tinkamo straipsnio bibliografijos sąrašą – tai raktas tikslingai tęsti paiešką ir profesionaliai praplėsti nagrinėjamų pjūvių įvairovę. Dirbant su literatūra būtina atkreipti dėmesį į jos naujumą. Žinoma, yra reikšmingų, klasikinių veikalų, kuriems senaties terminas negalioja ir kuriais galima ir būtina remtis, tačiau dauguma mokslinių straipsnių turėtų būti kuo naujesni. Kitas žingsnis – apibendrinus surinktą informaciją, galiausiai galima eiti į biblioteką ir užsisakyti reikiamų knygų bei žurnalų. Dirbdami su knygomis dažnai studentai daro klaidą bandydami įvertinti knygos turinį

vien iš viršelio, kuris kartais neatskleidžia viso turinio. Tam, kad neatidėtumėte į šalį knygos, kuri gali būti naudinga Jums, būtina peržvelgti jos turinį, vieną ar keletą skyrių, kurie galėtų būti susiję su tiriamąja tema, dalykinę rodyklę, įžangą arba išvadas. Surastus tekstus vertinkite kritiškai, rūšiuokite pagal tinkamumą Jūsų pasirinktai temai atskleisti, tačiau, kita vertus, neįpulkite į kitą kraštutinumą – kai dėmesys pernelyg sutelkiamas į vieno ar kelių visapusiškai idealių literatūros šaltinių žūtbūtinę paiešką. Tokių gali neatsirasti, o laikas skiriamas tiriamajam darbui paprastai yra ribotas. Galiausiai literatūros paieškoje ateina prisisotinimo momentas – laikas, kai pradėsite pakartotinai susidurti su jau žiūrėta literatūra. Jeigu tai ne pirmieji ir vieninteliai trys Jūsų surasti literatūros šaltiniai – tai yra sėkmės ženklas, ženklas, kad esate teisingame kelyje. Tai rodo, kad atėjo laikas apsispręsti, kurie iš surastų literatūros šaltinių verti būti įtraukti į Jūsų literatūros sąrašą. Remkitės jais, savo žodžiais analizuokite ir sisteminkite autorių idėjas ir visada tiksliai nurodykite šaltinį. Blika pagal nustatytus formalius reikalavimus (paprastai skelbiami universiteto svetainėje) parašyti rašto darbą. Jei kyla papildomų klausimų rengiant rašto darbą, rekomenduotina remtis L. Rieneker ir P. S. Jorgenseno (Rieneker ir Jorgensen, 2003) knyga „Kaip rašyti mokslinį darbą“.

Gerontologinių žinių pritaikymo galimybės

Akademinės karjeros (studijų) galimybės gerontologijos srityje

Gerontologiškai išprususių specialistų rengimo srityje Lietuva netenkina senstančios visuomenės poreikių. Tradiciškai vis dar daugiau išteklių skiriama vaikų ir jauno amžiaus žmonių nei vyresnio amžiaus žmonių poreikiams tenkinti, atitinkamiems specialistams rengti. Nors vis didesnę visuomenės dalį sudaro vyresnio amžiaus žmonės, vis dar neturime pakankamai diplomuotų specialistų, gebančių profesionaliai spręsti jų socialines, psichines ir fizines sveikatos problemas, menkas ir švietimo paslaugų šiai amžiaus grupei pasirinkimas. Tačiau visą pagarbą atiduodame tiems įvairių profesijų ir pareigybių žmonėms, kurie pagal savo darbo specifiką jau ne vienus metus teikia paslaugas vyresnio amžiaus žmonėms ir yra sukaukę didžiulę praktinio darbo su jais patirtį.

Iki šiol Lietuvoje nėra nė vienos bakalauro (pagrindinių studijų) lygmens studijų programos gerontologijos srityje. Magistro lygmeniu šalyje vykdoma vienintelė studijų programa „Socialinė gerontologija“ (suteikiamas socialinio darbo kvalifikacinis laipsnis). Trečiosios pakopos studijų lygmeniu – doktorantūroje Lietuvoje yra galimybė įgyti gerontologijos daktaro (B 670) mokslo laipsnį, tačiau tik medicinos mokslo krypties. Tuo tarpu doktorantams, kurių tyrimo tematika susijusi su įvairiais individo / gyventojų senėjimo socialiniais aspektais, tenka įgyti kitų sričių (pvz., ekonomikos, sociologijos, edukologijos, vadybos ir administravimo ir kt.) mokslo diplomus, nes (socialinės) gerontologijos mokslų daktaro diplomą jiems Lietuvoje yra neprieinamas. Vadinasi, Lietuvoje galimybės studijuoti gerontologijos dalykus, įgyti atitinkamus kvalifikacinius laipsnius yra gana fragmentuotos ir jokiū būdu neatitinkančios senstančios visuomenės poreikių.

Kalbant apie studijų dalykus, susijusius su gerontologinių žinių sklaida, situacija yra kiek geresnė, nes praktiškai visose studijų pakopose susijusių specialybių (socialinio darbo, kai kurių medicinos specialybių, slaugos, sociologijos ir kt.) studentams yra dėstomi (privalomi arba laisvai pasirenkami) gerontologijos dalykai.

Gerokai kitokia yra gerontologinio švietimo situacija kitų šalių aukštosiose mokyklose (žr. 3 priedą). Daugiausia galimybių studijuoti gerontologijos mokslus suteikia JAV universitetai², tačiau nemažai jų yra ir Europos regiono, ypač Didžiosios Britanijos, aukštosiose mokyklose.

Europoje viena savotiškai patrauklių edukacinės karjeros tęsimo galimybių yra vadinamoji Europos gerontologijos magistro studijų programa, sutrumpintai vadinama EuMag³. Tai inovacinė, dinamiška dvejų metų jungtinė studijų programa, vienijanti studentus ir dėstytojus iš visos Europos. Ji užtikrina galimybę apsikeisti patirtimi, atlikti tarptautinius lyginamuosius mokslinius tyrimus, užmegzti tarptautinius dalykinius ryšius ir pan. Sykiu tai yra galimybė studentams, kurių šalyje neteikiamas toks kvalifikacinis laipsnis, įgyti paklausių specialybę.

Studentai, kuriems gerontologija / socialinė gerontologija yra vienas iš privalomų studijų dalykų, gali įsilieti į nacionalinę arba į tarptautinę gerontologijos studentų sąjungą, pabendrauti su kitų šalių studentais, studijuojan-

2 Žr. International Association of Gerontology and Geriatrics / Education and training <<http://www.iagg.com.br/webforms/iaggInstituicoes.aspx>>.

3 Plačiau žr. Eumag tinklalapį: <<http://www.eumag.org>>.

čiais tą patį dalyką (žr. 4 priedą) ir taip praplėsti, papildyti šios srities žinias, o ateityje ir pasirinkti darbą, kuriame būtinos gerontologijos žinios.

Daugelyje šalių po nacionalinių gerontologijos profesinių organizacijų skėčiu yra įsteigtos vadinamosios „studentų sekcijos“, leidžiančios studentams tiesiogiai susipažinti su geriausiais tos srities specialistais ir jų atliekamais tyrimais. Tarptautinė gerontologų ir geriatrų asociacija, siekdama gerontologinių žinių sklaidos šiuolaikinėje visuomenėje, kryptingai skatina nacionalines gerontologų profesines organizacijas kurti studentų sekcijas.

Praktinės karjeros (darbo) galimybės gerontologijos srityje

Socialinės gerontologijos kaip mokslo disciplinos ypatumas yra tai, kad nuo pat raidos pradžios ši mokslinio pažinimo sritis buvo orientuota į praktikos poreikius, t. y. mokslo plėtra buvo glaudžiai susijusi su socialinės politikos rengėjų iškeltais klausimais (Lowenstein, 2004; Quadagno, 2005). Labiau išsivysčiusiose šalyse kaip viena gerovės valstybės tikslinių grupių buvo pripažinta vyresnio amžiaus piliečiai, tad jiems buvo kuriamos ir įgyvendinamos įvairios socialinės programos, teikiamos paslaugos, skirtos užtikrinti tinkamas pajamas, sveikatos priežiūrą bei socialines paslaugas. Ši sritis sudaro reikšmingą dalį visuomenės socialinių išlaidų sistemoje, be to, visuomenei senstant, vyresnio amžiaus žmonių visapusiškos gerovės užtikrinimas taps dar aktualesnis.

Atkreipiant dėmesį į platų ir daugialypį sprendimų klausimų spektrą, gerontologijos praktikos srityje yra ir bus reikalingi įvairių mokslo disciplinų atstovai, turintys gerontologinių žinių – psichologai (veiksmingo bendravimo su vyresnio amžiaus žmonėmis bei jų psichinės sveikatos užtikrinimo srityje), sociologai (vyresnio amžiaus žmonių, jų artimųjų socialinių problemų, tarpusavio santykių tyrimo ir senstančios visuomenės savirefleksijos srityje), socialiniai darbuotojai (socialinių paslaugų vadybos, organizavimo ir teikimo srityse), edukologai gerogogai (vyresnio amžiaus žmonių įvairiapusiško švietimo ir motyvavimo srityje), geriatrai (medicinos, slaugos ir reabilitacijos srityse) ir kt. Pasak Dž. Kvadagno (J. Quadagno, 2005, p. 18), visą praktinės gerontologinės veiklos įvairovę galima skirstyti į septynias kategorijas (A lent.).

A lentelė. Socialinės gerontologijos specialistų praktinės veiklos ir kryptys, tikslai ir potencialios darbo vietos

Veiklos kryptis	Veiklos tikslas	Potencialios darbo vietos
Tiesioginis paslaugų teikimas	Teikti sveikatos priežiūros, teisesines, psichologines ir socialines paslaugas vyresnio amžiaus žmonėms ir jų artimiesiems	Užimtumo ir savanoriavimo programos Paramą šeimai teikiančios organizacijos Savivaldybių socialinės paramos centrai Suaugusiųjų / vyresnio amžiaus žmonių dienos centrai; Bendruomenės centrai Senelių globos namai; Vyresnio amžiaus žmonių savarankiško gyvenimo namai Priklausomybės ligomis sergančiųjų paramos centrai Slaugos ir globos paslaugas į namus teikiančios organizacijos Pirminės sveikatos priežiūros įstaigos Ligoninės; Slaugos ligoninės; Privačios sveikatos priežiūros įstaigos Organizacijos, teikiančios paslaugas netekties atvejais Vyresnio amžiaus žmonių nevyriausybinės organizacijos Neįgaliųjų dienos centrai; Neįgaliųjų pensionatai Maisto programos Privačios geriatrinės priežiūros vadybos įstaigos Reabilitacijos centrai; Slaugytojų atokvėpio programos; Psichikos sveikatos centrai
Socialinių programų planavimas ir vertinimas	Socialinių programų vyresnio amžiaus žmonėms rengimas, įgyvendinimas ir įvertinimas	Socialinės apsaugos ir darbo ministerija ir jai pavaldžios įstaigos Savivaldybių socialinės paramos centrai Užimtumo ir savanoriavimo programos
Socialinių programų administravimas	Organizacijų ir įstaigų, dirbančių vyresnio amžiaus žmonėms, veiklos, žmogiškųjų ir finansinių išteklių vadyba	Socialinės apsaugos ir darbo ministerija ir jai pavaldžios įstaigos Savivaldybių socialinės paramos centrai Užimtumo ir savanoriavimo programos

Rinkodara ir naujų produktų diegimas	Vyresnio amžiaus žmonių daugialypių poreikių įvertinimas ir paslaugų bei produktų, tenkinančių šiuos poreikius, kūrimas	Verslo įmonės, gaminančios prekes (pvz., komunikacijų ir asmens saugumo technologijų, baldų dizaino, transporto, būsto įrangos, judėjimo kompensacinės technikos, maisto, sporto įrangos ir kt. srityse) Verslo įmonės, teikiančios paslaugas (pvz., privačios įmonės, teikiančios rekreacijos ir poilsio, švietimo paslaugas, slaugos ir globos paslaugas į namus ir pan.)
Vyresnio amžiaus žmonių atstovavimas	Valstybės ir privataus sektoriaus skatinimas adekvačiai reaguoti į vyresnio amžiaus žmonių poreikius, jų teisių įgyvendinimą	Kovos su smurtu prieš pagyvenusius žmones programos Nevyriausybinių organizacijos, dirbančios vyresnio amžiaus žmonėms Vyresnio amžiaus žmonių nevyriausybinių organizacijos Vyresnio amžiaus žmonių teises ginančios organizacijos
Vyresnio amžiaus žmonių švietimas ir mokymai	Planuoti ir vykdyti formalaus ir neformalaus švietimo bei mokymo programas vyresnio amžiaus žmonėms, dėstyti gerontologijos dalykus universitetuose ir kolegijose	Suaugusiųjų švietimo įstaigos Nevyriausybinių organizacijos, dirbančios vyresnio amžiaus žmonėms Vyresnio amžiaus žmonių nevyriausybinių organizacijos Universitetai ir kolegijos
Vyresnio amžiaus žmonių finansų planavimas	Konsultuoti, šviesti gyventojus apie adekvataus materialinio apsirūpinimo senatvėje svarbą ir būdus (santaupos, investicijos)	Suaugusiųjų švietimo įstaigos Konsultacijas ir tarpininkavimo paslaugas teikiančios organizacijos Vyresnio amžiaus žmonių nevyriausybinių organizacijos
Vyresnio amžiaus žmonių, senatvės ir senėjimo tyrimai	Vykdyti taikomuosius ir fundamentinius mokslinius tyrimus apie įvairius senėjimo ir senatvės aspektus, vyresnio amžiaus žmonių problemas	Mokslinių tyrimų centrai, institutai Universitetai ir kolegijos Verslo įmonės, turinčios mokslinių tyrimų padalinius Valdymo įstaigos, turinčios mokslinių tyrimų padalinius

Socialinės gerontologijos žinių turintys specialistai gali rinktis tiesioginį darbą su vyresnio amžiaus žmonėmis, teikiant jiems socialinės paramos, globos, švietimo, konsultavimo ir kt. paslaugas. Jie gali rinktis ir minėtų veiklų planavimo bei įvertinimo darbą, kuris taip pat susijęs su vyresnio amžiaus žmonių poreikių išmanymu, tačiau tuomet kasdienėje veikloje tiesiogiai nesusiduriama su vyresnio amžiaus žmonėmis kaip klientais. Socialinės gerontologijos specialistai, turintys administracinių gebėjimų, vadybiniu lygmeniu gali pritaikyti savo žinias daugeliui organizacijų, dirbančių vyresnio amžiaus žmonėms. Kita veiklos kategorija – rinkodara ir naujų produktų diegimas – tinkama kūrybiškiems inžinieriams, technologams ir kt. specialistams, dirbantiems verslo žmonėms, verslininkams, ieškantiems naujų verslo galimybių (o juk vyresnio amžiaus gyventojų grupė ir jų artimieji su savo specifiniais poreikiais yra besiplečianti potenciali rinka). Savo veiklos nišą socialinės gerontologijos srityje gali rasti ir asmenys, kuriems artimas socialinis teisingumas, žmogaus teisių įgyvendinimas, kova su nelygybės, diskriminacijos ir smurto apraiškomis (paprastai tokia veikla užsiima nevyriausybinės organizacijos, vietinių bendruomenių aktyvistai ir pan.). Besiplečianti specializuotų socialinių gerontologinių žinių reikalinga sritis yra gyventojų konsultavimas ir mokymai, kaip jiems finansiškai apsirūpinti senatvėje (senstančiose visuomenėse žmonės vis dažniau suvokia būtinybę savarankiškai ir laiku pasirūpinti savo finansiniais ištekliais senatvėje). Milžiniška perspektyva atsiveria edukologams, besispecializuojantiems suaugusiųjų ir vyresnio amžiaus žmonių švietime. Švietimo paslaugų poreikis plečiasi dėl mokymosi visą gyvenimą įgyvendinimo būtinybės: švietimo paslaugos aktualios tiek vyresnio amžiaus žmonėms ir jų šeimos nariams susidūrus su, pvz., artimojo slaugymo poreikiu, kartų bendravimo problemomis ir pan., tiek tęstinio mokymo specialistams, dirbantiems su vyresnio amžiaus darbuotojais, tiek aukštųjų mokyklų ir kolegijų dėstytojams, dėstantiems socialinės gerontologijos dalykus. Atskira ir perspektyvi socialinio gerontologinio švietimo niša yra informacinių technologijų panaudojimas, tenkinant milžinišką poreikį įvairiausiai informacijai, susijusiai su vidutinio amžiaus žmonių paskatomis visapusiškai pasirengti kokybiškai senatvei bei su vyresnio amžiaus žmonių kasdinių poreikių tenkinimu. Ir galiausiai asmenys, turintys analitinių gebėjimų ir pasižymintys moksliniu smalsumu, gali pritaikyti savo žinias bei gebėjimus, pasireikšti plačioje senėjimo mokslinių tyrimų srityje.

Išsivysčiusiose pasaulio šalyse pastebima, jog potencialių darbo vietų sąrašas ir skaičius socialinės gerontologijos specialistams senstančioje visuomenėje turi tendenciją nuolat plėstis. Kiekviena ateinanti vyresnio amžiaus žmonių kohorta yra geresnės sveikatos, labiau išsilavinusi, reiklesnė įvairiems gyvenimo kokybės aspektams, tad numatoma, kad ypač sparčiai darbo galimybės plėsis visapusiškai sveikos gyvensenos palaikymo, rekreacijos ir poilsio pramonės, veiksmingų gydymo ir skausmo valdymo metodų taikymo srityse.

1 skyrius.

Gerontologinės žinios: raida ir sandara

Turinys

- 1.1. Gerontologijos ir socialinės gerontologijos mokslo raida / 34
 - Gerontologinių tyrimų raida pasaulyje / 34
 - Socialinės gerontologijos tyrimų raida pasaulyje / 42
 - Gerontologijos ir socialinės gerontologijos raida Lietuvoje / 45
- 1.2. Gerontologijos ir socialinės gerontologijos mokslo apibrėžimo ir ribų problema / 50
- 1.3. Bazinės socialinės gerontologijos sąvokos / 55
- Pirmojo skyriaus studijų priemonės / 61

Tikslai

- ▶ *Susipažinti su socialinės gerontologijos formavimosi prielaidomis, raidos etapais, šio mokslo tyrimų lauku*
- ▶ *Jvertinti socialinės gerontologijos mokslo pasiekimus Lietuvoje*
- ▶ *Suprasti socialinės gerontologijos mokslo vidinę sandarą, disciplinos ribas ir jos vietą gerontologinių žinių sistemoje*
- ▶ *Suprasti bazines socialinės gerontologijos sąvokas*

Socialinė gerontologija (sociogerontologija) yra palyginti nauja ir dinamiška mokslo žinių sritis pasaulio mastu, tuo labiau – Lietuvoje.

Vyresnio amžiaus žmonių buvo ir yra visose visuomenėse, tik vienoje jie buvo retenybė, o kitose jie tapo ištisa vyresniąja karta. Kaip teigia Judita Filips (Judith Phillips), pritardama Džeimsui Birenui (James Birren) (Phillips, 2010, 1 p.), „gerontologija kaip tyrimo objektas yra labai sena, tačiau kaip mokslas – jauna“.

Galima teigti, kad būtent vyresnio amžiaus žmonių kiekybės kaita (jų skaičiaus ir proporcijos didėjimas) pagaliau virto kokybiniu pokyčiu – pritraukė politikų ir praktikų dėmesį, taip pat sukūrė naują ir vis besiplečiančią erdvę verslui, naujų prekių ir paslaugų pasiūlai, davė užsakymus moksliniams tyrimams ir naujų technologijų išradėjams. Vyresnio amžiaus žmonių gausėjimas ir sparti su jais susijusių veiklų plėtra tapo reikšmingomis paskatomis plėtoti ir socialinės gerontologijos žinias.

Gerontologijos ir jos sudėtinės dalies – socialinės gerontologijos – žinių raidos bei sandaros atskleidimas, kaip ir kiekvienoje veiklos srityje, svarbus

tu, kad praeities įvertinimas leidžia daryti išvadas iš jos ir padeda geriau suprasti dabartį.

1.1. Gerontologijos ir socialinės gerontologijos mokslo raida

Gerontologinių tyrimų raida pasaulyje

Dabar apžvelkime gerontologijos ir konkrečiai socialinės gerontologijos mokslo raidą, atkreipdami dėmesį į jų ištakas, pradininkus, raidos etapus, taip pat šio mokslo situaciją Lietuvoje.

Įvardysime tris logiškais ir chronologiškais riboženkliais pažymėtus pasaulio gerontologinių tyrimų plėtros etapus, tačiau pradėsime nuo gerontologijos atsiradimo priešistorės.

Priešistorė (iki XX a. pradžios). Bandymai suprasti ir paaiškinti, kodėl senstame, kokie yra vyresnio amžiaus žmonės, matyt, yra tokie pat seni, kaip ir seniausieji rašytiniai šaltiniai, pasiekę mūsų dienas. W. A. Achenbaumo (Achenbaum, 2009) teigimu, vienas pirmųjų tokių šaltinių yra pasaulyje viena seniausių išlikusių (apie 3000 metų senumo) epinių poemų apie mitinį Uruko karalių **Gilgamešą, šioje poemoje greta kitų plėtojamos mirties baimės ir nemirtingumo temos.** Aristotelis susiejo gyvenimo tarpsnius su gyvenimo pakopomis: jo teigimu, jaunystė yra „karšta ir drėgna“, o senatvė – „šalta ir sausa“ (Ashenbaum, 2009). Kai kurie senoviniai gerontologiniai tekstai tapo ištisu kartų intelektualiniu kapitalu – buvo sparčiai platinami, verčiami į kitas kalbas ir šitaip galėjo pasiekti mūsų dienas. Dažnai cituojami Cicerono ir Senekos tekstai, Hipokrato ir Galeno ilgaamžiškumo receptai, taip pat viduramžių mokslininkų „jaunystės eliksiro“ paieškų aprašymai.

Iki mūsų dienų puikiai išlikęs romėnų politiko ir filosofo **Marko Tulijaus Cicerono** (106 m. pr. m. e.–43 m. pr. m. e.) tekstas „Pokalbiai apie senatvę ir bičiulystę“, lengvai prieinamas ir lietuvių skaitytojui (Ciceronas, 1998). Autorius pateikia, akivaizdu, jau tuomet paplitusius senatvę nuvertinančius požiūrius ir sistemingai, argumentuotai atremia juos. Cicerono meistriškai sudėlioti kontraargumentai senatvei apibūdinti: senatvė žmones atitraukia nuo darbų, senatvė atima fizines jėgas, senatvė apriboja gyvenimo malonumus ir priartina prie mirties. Autorius, žingsnis po žingsnio pavers-

damas menamus senatvės trūkumus senatvės privalumais, atskleidžia skaitytojui išmintingą požiūrį į senatvę. Be to, Cicerono įsitikinimu, žmogaus senatvės patirtis daugiausia priklauso nuo jo paties elgsenos: „su senatve reikia kovoti kaip su liga: domėtis sveikatos būkle, atlikti saikingus pratimus, vartoti tiek maisto ir gėrimo, kiek atkuria jėgas, o ne jas nualina“ (Ciceronas, 1998, p. 34–35).

Viduramžių islamo pasaulyje, skirtingai nuo tuometės Europos, buvo išplėtota aukšto lygio medicina. Išlikę tekstai liudija, kad gydytojams teko gydyti ir vyresnio amžiaus žmones, kaupti žinias apie jų sergamumą, ieškoti tinkamų medicinos priemonių. Istoriniuose šaltiniuose kaip viena pirmųjų knygų, kurioje pateikiami patarimai, kaip gydyti vyresnio amžiaus žmones, minima prieš tūkstantį metų parašytas **Avicenos** (Ibn Sina) (apie 980–1037) „Medicinos kanonas“ (1025) (Howel, 1987, 58–59). Skyriuje „Senyvo amžiaus režimas“ persų gydytojas ir filosofas Avicena nurodė keturis žmogaus amžiaus tarpsnius: augimo, klestėjimo, nuosmukio / nykimo ir nusenimo. Avicena buvo žinomi garsaus graikų kilmės Romos gydytojo, chirurgo ir filosofo Galeno iš Pergamono (129–199/217) tekstai. Pritardamas pastarajam, Avicena teigė, kad paskutiniame gyvenimo tarpsnyje labiau nei kituose reiškiasi žemės elementas, šis gyvenimo tarpsnis pasižymi „kaulų kietumu“ ir „odos šiurkštumu“. Autorius domėjosi didesniu vyresnio amžiaus žmonių poreikiu miegui, pastebėjo vyresnio amžiaus žmonių sąnarių problemas. Kad būtų galima „patepti“ sąnarius, Avicena patarė vyresnio amžiaus žmonėms daugiau vaikščioti arba jodinėti. Jis skyrė dėmesio ir vyresnio amžiaus žmonių mitybos ypatumams, parengė pasiūlymų apie tai. Vadinasi, jis senatvę apibūdino kaip savitą amžiaus tarpsnį ir daugiausia dėmesio skyrė vyresnio amžiaus žmonių fizinei sveikatai. Žymus arabų gydytojas **Algizaras** (Ibn Al-Jazzar Al-Qayrawani, apie 898–980) faktiškai parengė ištisą medicinos enciklopediją, sudarytą iš septynių knygų, kuriose, be kitų žmogaus sveikatos sutrikimų, buvo aptariami miego sutrikimai, užmaršumas ir gerontologiniai atminties stiprinimo receptai, taip pat mirtingumo priežastys.

XVIII a. britų astronomas **Edmundas Halis** (Edmund Halley, 1656–1742) (Aiken, 1995:21) vienas pirmųjų atliko žmonių gyvenimo trukmės tyrimus. Panašiai gerontologijos mokslo atsiradimui nusipelnė ir britų draudimo statistikos ekspertas **Benjamins Gompertsas** (Benjamin Gompertz, 1779–1865), kuris 1825 m. mirtingumo ir amžiaus duomenų tarpusavio ryšius aprašė pasitelkdamas eksponentinę funkciją. Nors jo atskleistas fak-

tas nurodė tik mirčių skaičiaus ir amžiaus sąsają, bet neleido nustatyti priežastinių ryšių tarp šių kintamųjų, B. Gompertso atradimas reikšmingas tuo, kad sukėlė mokslines diskusijas apie senėjimo prigimtį. Belgų matematikas, statistikas ir astronomas **Lambertas Ketlė** (Lambert Quetelet, 1796–1874), įkvėptas tuo metu populiarus pozityvizmo, 1835 m. pažymėjo, kad „žmogus gimsta, užauga ir miršta pagal tam tikrus dėsnius, kurie niekada nebuvo deramai ištirti“ (cituota iš Achenbaum, 1995, p. 35; Birren, 2002, p. 498; Cutler ir Hendricks, 2002, p. 566–567). Pats L. Ketlė ėmėsi nagrinėti mirtinumo duomenis, tirdamas jų skirtumus amžiaus, lyčių, miesto ir kaimo bei regionų pjūviais.

Tarptautinė sveikatos paroda, surengta 1884-aisiais Londone, paskatino domėtis tuo, kokią įtaką amžiaus skirtumai turi žmogaus funkciniam gebėjimams. Parodos rėmėjas buvo **Francis Galtonas** (Francis Galton, 1822–1911), Čalzo Darvino (Charles Darwin) pusbrolis. Turėdamas matematikos, medicinos, psichologijos, ir antropologijos žinių, F. Galtonas atliko beveik 10 000 moterų ir vyrų kūno funkcinį gebėjimų matavimus, žymėdamas 17 įvairių rodiklių. Jo atliktas darbas laikomas vienu pirmųjų statistiškai patikimų ryšio tarp amžiaus ir kūno fizinės jėgos tyrimų.

L. Ketlės ir F. Galtono nuopelnu gerontologijos mokslo formavimuisi pripažįstama tai, kad jie pirmieji, taikydami kiekybinius metodus amžiaus skirtumams pažinti, prisidėjo prie senųjų mitų apie senėjimą išsklaidymo ir taip grindė kelią gerontologijai, būsimajam mokslui apie senėjimą ir senatvę. Kita vertus, turime būti kritiškai vertindami ir šių dienų tyrimų išvadas, kuriose nustatomi ryšiai tarp sveikatos būklės, sergamumo, funkcinį gebėjimų ir pan. kaitos sulaukus skirtingo amžiaus. Ryšio tarp kintamųjų (kintamojo „x“ ir kintamojo „amžius“) nustatymas dar neleidžia daryti išvadų apie jų priežastinius ryšius. Kol neįrodyta kitaip, tai gali būti tiesiog sutampantys dviejų kintamųjų pokyčiai, kurių abiejų priežastis yra koks nors trečiasis kintamasis.

Įdirbio etapas (XX a. pradžia – 1939). Sąvoka „gerontologija“ pirmą kartą nuskambėjo tik XX a. pradžioje. Šią sąvoką, remdamiesi graikiškais žodžiais „geront“ arba „gerontos“ (senis) ir „logos“ (sąvoka, mokslas), 1903 m. sukūrė Nobelio premijos laureatas⁴, Pastero instituto (Paryžius, Prancūzija) direktorius rusų kilmės zoologas **Ilja Mečnikovas** (1845–1915⁵). Jis

4 I. Mečnikovui Nobelio premija buvo suteikta 1908 m. už mokslinius tyrimus *Žmogaus prigimtis* (1903) ir *Gyvenimo trukmės pratęsimas* (1908).

5 Kai kuriose šaltiniuose I. Mečnikovo mirties metai nurodomi 1916-iejai.

teigė: „<...> labai tikėtina, kad senyvo amžiaus ir mirties moksliniai tyrimai, dvi mokslo šakos, kurias galima pavadinti gerontologija ir tanatologija, ateityje sukels didelius pokyčius paskutiniajame gyvenimo tarpsnyje“ (percituota iš Cutler ir Hendricks, 2002, p. 564).

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje formavosi susidomėjimas žmogaus psichikos senėjimo procesais. Šiuo atžvilgiu paminėtinas **Žanas Martinas Šarko** (Jean-Martin Charcot, 1825–1893) ir **Granvilis Stenlis Holas** (Granville Stanley Hall, 1844–1924) įdirbis. Ž. M. Šarko, laikomas vienu modernios neurologijos pradininkų, buvo prancūzų patalogoanatomijos profesorius. Jis savo sukauptą gydymo patirtį apibendrina *Klinikinėse paskaitose apie senatvines ir lėtines ligas*⁶ (1868). Tuo tarpu amerikiečių psichologijos pradininko ir švietėjo G. S. Holo dėmesio centre buvo žmogaus raida. Jis savo žinias apie atskirus amžiaus tarpsnius apibendrina keliuose veikaluose, kurių vieno pavadinimas buvo *Senėjimas, antroji gyvenimo pusė*⁷ (1922). Kaip galima spėti iš autoriaus publikacijos ir gyvenimo metų sugretinimo, šis jo veikalas buvo bandymas fiksuoti savo senatvinius pojūčius ir susivokti, kas su juo vyksta. Savirefleksijos metodas nebuvo užmirštas ir vėlesnių gerontologų kartų atstovų.

XX a. pirmaisiais dešimtmečiais buvo toliau plėtojamos žinios apie gyvų organizmų senėjimo procesus. Buvo tiriami ne vien žmogaus senėjimo dėsningumai, bet atliekami ir gyvūnų bei augalų senėjimo mechanizmų tyrimai. Ląstelių ir molekulinės biologijos, endokrinologijos, imunologijos, fiziologijos ir mitybos specialistų dėmesį vis dažniau ėmė traukti senėjimo ir sergamumo problemos. Tuo metu buvo pradėti pirmieji taikomieji tyrimai, daugiausia medicininės gerontologijos arba geriatrijos srityse. Šiame – gerontologijos mokslo įdirbio – etape dauguma tyrimų buvo skirta biologiniams senėjimo ir senatvės amžiaus tarpsnio parametrams nustatyti (pvz., vienas iškiliausių amerikiečių anatomų **Čarlzas Sedžvikas Mino** (Charles Sedgwick Minot, 1852–1914) 1908 m. išleido knygą *Amžiaus, augimo ir mirties problema: citomorfozės tyrimai*⁸, kurioje autorius glaustai ir aiškiai apžvelgė tuo metu žinomas biologines teorijas apie gyvų organizmų senė-

6 Charcot, Jean-Martin. Leçons sur les maladies des vieillards et les maladies chroniques. Paris: A. Delahaye, 1868.

7 Hall, G. Stanley Senescence, the last half of life. D. Appleton & Co.: New York, London, 1922. Arba: Hall, G. Stanley Senescence : the last half of life. [S.l.]: Arno, 1972.

8 Minot, C. S. The Problem of Age, Growth, and Death: a Study of Cytomorphosis. 1908, Putnam, New York; [1979] Arno Press Inc.

jimą, gyvenimo trukmę ir mirtį), tuo tarpu socialiniai senėjimo ir senatvės aspektai dar menkai buvo įtraukti į tų dienų mokslininkų darbotvarkę.

S. J. Katleris (Cutler) ir J. Hendriksas (Hendricks) (2002, p. 569) pažymėjo, kad jau po Pirmojo pasaulinio karo ėmė stiprėti dėmesys gyventojų senėjimo pasekmėms. Apie tai liudijo gausybė įvairiuose pasaulio kraštuose pradėti leisti periodiniai moksliniai leidiniai gerontologijos tema.

1919-aisiais Paryžiuje buvo pradėtas leisti populiarus žurnalas *Voix du Retraite*, 1923 m. Šveicarijos Senėjimo fondas pradėjo spausdinti *Pro Senectute*. Japonijos organizacija vyresnio amžiaus žmonėms Yokufukai, kuri buvo įkurta 1925 m., siekiant padėti vyresnio amžiaus žmonėms, nukentėjusiems nuo žemės drebėjimo, 1928 m. pradėjo leisti *Yokufukai geriatrijos žurnalą* [Yokufukai Geriatric Journal], o jo pagrindu 1930 m. buvo pradėtas leisti *Acta Gerontologica Japonica*. 1935 m. Rytų Europoje Tarptautinio senėjimo studijų instituto ir Rumunijos vyriausybės remiamas pasirodė žurnalas *Senėjimo problemas* (leidžiamas penkiomis kalbomis). Tuo metu Sovietų Sąjungoje I. Fišeris ir P. Jengalyčevas atliko empirinius tyrinėjimus ir paskelbė straipsnių apie fizinės būklės, psichinės būsenos ir aplinkos veiksnių vaidmenį ilgaamžiškumui. Jų pastangos 1938 m. buvo apvainikuotos Kijeve surengta reikšminga konferencija, kuri vertinama kaip pradinis Rytų Europos mokslininkų susibūrimo etapas (Cutler ir Hendricks, 2002, p. 569).

Šis gerontologijos raidos etapas pasižymėjo tuo, kad dauguma gerontologinių tyrimų ir atitinkamų mokslinių publikacijų buvo remiama įvairių filantropinių fondų, besidominčių visuomenės gerove ir mokslo pažanga. Tarp tokių rėmėjų buvo *WK Kellogg* fondas, *Russell Sage* fondas, *Carnegie Corporation*, *Jozsiah Macy* fondas, *Rokfelerio* ir kiti fondai (Cutler ir Hendricks, 2002, p. 569).

Tačiau literatūroje nėra vienos nuomonės, kam priskirti gerontologijos mokslo pradininko laurus. Vieni srities specialistai gerontologijos tėvu laiko rusų kilmės biologą **Vladimirą Korenčevskį** (1880–1959), kuris kartu su britų mokslininkais bei lordu Nufildu (Nuffield, 1877–1963) 1939 m. įkūrė Tarptautinį senėjimo tyrimų klubą [*The International Club for Research on Aging*] (Brooks, 1992:749). Kiti tyrėjai gerontologijos tėvo garbę suteikia

amerikiečių ir kanadiečių biologui citologui **Edmundui Vinsentui Kaudriui** (Edmund Vincent Cowdry, 1888–1975), kuris 1939 m. išleido vieną pirmųjų gerontologijos vadovėlių *Senėjimo problemos* [*Problems of Ageing*]. Mokslininkai, rašę straipsnius šiai knygai, 1945 m. įsteigė Gerontologijos draugiją JAV, o kai kurie jų buvo ir Tarptautinės gerontologijos asociacijos steigėjai 1950 m. Kaip matome, nors dėl asmenybių nuomonės skiriasi, data abiem atvejais sutampa – tai yra 1939-ieji.

Įsitvirtinimo etapas (1940–1979). Pagal vyraujančią tyrimų tematiką šiuo laikotarpiu labiausiai paplitusi buvo vyresnio amžiaus žmonių slaugos ir socialinės globos tematika (Cutler ir Hendricks, 2002).

Nuo pat įsitvirtinimo gerontologijos mokslo žinių sritis pasižymėjo aukštu institucionalizacijos lygiu: buvo steigiamos profesinės gerontologų organizacijos, leidžiama mokslinė periodika, plečiamas gerontologijos kaip akademinės disciplinos dėstymas. 1950 m. pirmojo tarptautinio Gerontologų draugijų suvažiavimo metu Lježe (Belgija) buvo įkurta Tarptautinė gerontologijos draugijų asociacija [*International Association of Gerontological Societies*]. Iniciatorius ir pirmasis prezidentas – klinikinės medicinos profesorius **Liusjenas Briulis** (Lucien Brüll, 1898–1959) (Belgija). Pradiniame etape ši asociacija vienijo tik biologijos ir medicinos specialistus, tiriančius senėjimą, tačiau netrukus – šeštajame XX a. dešimtmetyje, į savo draugiją priėmė ir socialinių mokslų atstovus. Vėliau ši organizacija išaugo į Tarptautinę gerontologijos asociaciją [*International Association of Gerontology – IAG*], o nuo 2005 m. ji vadinama Tarptautine gerontologijos ir geriatrijos asociacija (TGGA) [*International Association of Gerontology and Geriatrics – IAGG*⁹].

Pirmuosius tris dešimtmečius, iki 1981 m., minėta organizacija kas trejus metus, vėliau – kas ketverius metus rengė Pasaulio gerontologijos kongresus.

Nuo 1957 m. oficialusis periodinis TGGA leidinys yra *Gerontology – International Journal of Experimental, Clinical and Behavioural Gerontology*, pasižymintis ryškia biomedicine orientacija.

Gerontologija kaip studijų disciplina anksčiausiai buvo pradėta dėstyti JAV kolegijose – 1967 m. (Brooks, 1992:749). Tačiau senėjimo tyrimai

9 Daugiau informacijos apie TGGA – IAGG galima rasti asociacijos tinklapyje. Žr. <<http://www.iagg.com.br>>.

JAV universitetuose, finansuojami Nacionalinio psichinės sveikatos instituto ir Vaiko sveikatos bei žmogaus raidos instituto, buvo pradėti anksčiau. Pvz., T. R. Bruksa (Brooks) (1992:750) duomenimis, Mičigano universitete vyresnio amžiaus žmonių poreikių tyrimai buvo pradėti jau 1948 m. Nuo 1966 m. JAV sveikatos, švietimo ir gerovės departamento padalinys – JAV senėjimo tarnyba [*US Administration on Aging*] pradėjo skirti lėšas bendruomenės praktikams, dirbantiems su vyresnio amžiaus žmonėmis, mokyti.

Aktyvios plėtros etapas (nuo 1980 – iki dabar). Šiame etape plėtojosi universitetų, kuriuose vykdomos įvairiausių pakopų gerontologijos studijos (itin sparčiai JAV), tinklas. Pavyzdžiui, pasaulyje pirmoji gerontologijos doktorantūros studijų programa, besispecializuojanti individo ir visuomenės senėjimo politinio konteksto tyrimuose, buvo įsteigta 1989 m. Pietų Kalifornijos universiteto Leonardo Deviso (Davis) gerontologijos mokykloje (Peterson ir Bolton, 1989).

Pastarojo laikotarpio gerontologiniai tyrimai plėtojami trimis pagrindinėmis kryptimis:

- 1) senėjimo proceso biologinio ir psichologinio matmenų tyrimas;
- 2) individo ir demografinio senėjimo sąsajų su socialinių institutų raišta tyrimai, iškeliantys vyresnio amžiaus žmonių socioekonominio statuso ir socialinių vaidmenų problematiką;
- 3) istorinė ir kultūrinė analizė, senatvės įvaidžių lyginamieji tyrimai.

Minėtos tyrimų kryptys aprėpia pačias aktualiausias šiuolaikinės gerontologijos temas. Plačiausia gerontologinių tyrimų sritis – sociopsichologinis individo senėjimo procesas, atskleidžiamas istorinėje dinamikoje (kohortų analizė) ir vyresnio amžiaus žmonių socioekonominė padėtis bei senėjimo psichologinis patyrimas. Taip pat ryškėja vadinamosios industrinės gerontologijos sritis, gvildenanti įvairius darbo jėgos senėjimo, vyresnio amžiaus žmonių ekonominio aktyvumo ir pasitraukimo iš darbo rinkos klausimus. Viena naujausių tyrimo temų – tai vyresnio amžiaus žmonių politinio aktyvumo tyrimai. O gyvenimo pailginimo problematikai, tapusiai jau tradicine socialinės gerontologijos tema, naują atspalvį suteikė periodiškai išsiplieskiančios diskusijos dėl eutanazijos.

Šiuo laikotarpiu buvo stengiamasi visiems suprantamai pateikti mokslines žinias, pritaikyti prie vartotojų poreikių – daugybė mokslininkų įsitraukė

į vadinamosios taikomosios gerontologijos plėtrą, kurios tikslas buvo nu-
tiesti tiltą tarp mokslininkų ir politikos rengėjų, gerontologinių paslaugų ir
produktų administruotojų, įvairių sričių praktikų, tiesiogiai dirbančių su vy-
resnio amžiaus žmonėmis. Prie gerontologinių žinių kūrimo prisideda vis
daugiau mokslininkų, tad ši žinių sritis sparčiai plėtojasi, atsiranda naujų ty-
rimų krypčių, pvz., gerontechnologija, ekologinė gerontologija ir pan.

Simon Fraser universiteto (Britų Kolumbija, Kanada) Gerontologinių
tyrimų centro Gerontologijos informacijos tarnybos atlikto tyrimo rezulta-
tais, remiantis „Ulrich’s International Periodicals Directory“, 2005 m. pa-
saulyje buvo leidžiami 210 specializuoti gerontologijos periodiniai leidiniai
vien tik anglų kalba¹⁰. Tarp jų paminėtini: *Senėjimas ir visuomenė* [Ageing
and Society] (Didžioji Britanija); *Gerontologas* [The Gerontologist] (JAV);
Tarptautinis senėjimo ir žmogaus raidos žurnalas [International Journal of
Aging and Human Development] (JAV); *Gerontologinio socialinio darbo
žurnalas* [*Journal of Gerontological Social Work*] (JAV); *Moterų ir senėji-
mo žurnalas*“ [Journal of Women and Aging] (JAV); *Psichologija ir senėji-
mas* [Psychology and Aging] (JAV); *Senėjimo tyrimai* [Research on Aging]
(JAV) ir daugybė kitų.

Gerontologinio švietimo srityje dabar pirmaujančios yra JAV, Australi-
ja ir Jungtinė Karalystė (Phillips, 2010, p. 1).

Tarptautinė gerontologų ir geriatrų asociacija (TGGA) per šešis egzis-
tavimo dešimtmečius išsiplėtojo į svarią tarptautinę bendruomenę, atstovau-
jančią 71 nacionalinei organizacijai 64 pasaulio šalyse ir jungiančią per 40
tūkstančių narių (International Association, 2010:7).

2000 m., minint TGGA steigimo penkiasdešimtmetį, be keturių pa-
grindinių TGGA tikslų (moksliniai tyrimai, mokymas, tarptautinis bendra-
darbiavimas ir kongresų rengimas), buvo suformuluota organizacijos misi-
ja: „skatinti aukščiausio lygio gerontologinius tyrimus ir mokymą visame
pasaulyje, siekiant užtikrinti gerontologinius interesus visame pasaulyje,
bendradarbiauti organizacijos narių vardu su kitomis tarptautinėmis, tarpvy-
riausybinėmis ir nevyriausybinėmis organizacijomis. Asociacija vykdo šią
veiklą siekdama užtikrinti aukščiausią gyvenimo kokybę ir gerovę visiems
žmonėms, patiriantiems senėjimą, asmens ir visuomenės lygmeniu“ (Inter-
national Association, 2010:7).

10 IAGG, 2005.

Pastaruoju metu daug dėmesio skiriama tarptautinio bendradarbiavimo įtvirtinimui. Pavyzdžiui, Tarptautinė gerontologų ir geriatrų asociacija, siekdama užtikrinti senėjimo tyrimų tarptautiškumą, kovoti dėl vyresnio amžiaus žmonių teisių pripažinimo visame pasaulyje, 2008 m. pradėjo bendradarbiauti su aštuoniomis tarptautinėmis nevyriausybinėmis organizacijomis: Amerikos pensininkų asociacija (*American Association of Retired Persons – AARP International*); „Amžius UK“ (*Age UK*); „Globalūs veiksmai senėjimo srityje“ (*Global Action on Aging – GAA*); tarptautinė paramos vyresnio amžiaus žmonėms organizacija (*HelpAge International*); Būsto ir paslaugų vyresnio amžiaus žmonėms tarptautinė asociacija (*International Association of Homes and Services for the Ageing – IAHSa*); Tarptautinė senėjimo federacija (*International Federation of Aging – IFA*); Tarptautinis ilgaažiškumo centras (*International Longevity Center – ILC-US*) ir Prievartos prieš vyresnio amžiaus žmones prevencijos tinklas (*International Network for the Prevention of Elder Abuse – INPEA*).

Socialinės gerontologijos tyrimų raida pasaulyje

XX a. viduryje JAV mokslininkų dėmesį pradėjo traukti ryškėjanti kartų segregacija šeimose, darbovietėse, bendruomenėse, modernizacijos proceso pasekmės vyresnio amžiaus žmonių statusui visuomenėje. Tai siejama su JAV socialine istorija Didžiosios depresijos laikais. Gerontologijos istorikų teigimu, minėtos amžiaus socialinio konstravimo, kartų bendravimo ir vyresnio amžiaus žmonių socialinio statuso problemos buvo susijusios su „netikėtu gyventojų senėjimo šoku“ (pasikeitus imigraciniams įstatymams, buvo išsekintas lig tol egzistavęs Amerikos gyventojų atsijauninimo šaltinis). Masiniai vyresnio amžiaus amerikiečių judėjimai ketvirtajame dešimtmetyje išryškino šios kartos socialines psichologines ir ekonomines problemas.

Tai paskatino gerontologijos pionierių veiklą JAV: Dž. Holas – psichogerontologijos pradininkas, A. Epšteinas (Epstein)¹¹ – Amerikos senatvės apsaugos asociacijos įkūrėjas (1928 m.), medicininių biologinių aspektų tyrinėtoja L. Martin įkūrė pirmą konsultacinį senėjimo problemų centrą (1929 m.). XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Mičigano universitete buvo įsteigtas Gerontologijos fakultetas, po dešimties metų (1939 m.) – Amerikos psicho-

11 Epstein, Abraham. *The Challenge of the Aged, [A sociological study.]* Vanguard Press: New York, 1928.

logų asociacijoje buvo įkurta suaugusių ir senatvės tyrimo grupė ir pradėjo veikti JAV gerontologų draugija (Cutler ir Hendriks, 2002; Birren, 2002).

Socialinės gerontologijos terminas pirmą kartą nuskambėjo XX a. penktojo dešimtmečio pabaigoje amerikiečio E. J. Štiglico (Stiglitz, 1948) veikale apie geriatriją. Šeštojo dešimtmečio pradžioje, išleidus R. Havighursto ir R. Albrehto knygą *Vyresnio amžiaus žmonės*¹², šis terminas jau prigijo akademinėje vartosenoje.

Prie socialinės gerontologijos kaip mokslo įtvirtinimo itin prisidėjo amerikiečių sociologai **Matilda W. Raili** (Matilda W. Riley, 1911–2004) (1969, 1972, 1983) (atsakinga redaktorė trijų tomų *Senėjimas ir visuomenė*¹³), **Džeimsas E. Birenas** (James E. Birren, 1918), kuriam vadovaujant penkis kartus (su pakartotiniais atnaujintais ir papildytais leidimais) buvo išleista vadovėlių trilogija – *Senėjimo biologijos*, *Senėjimo psichologijos bei Senėjimo ir socialinių mokslų vadovėlis*, ir **Klarkas Tibbitsas** (Clark Tibbits, 1903–1985) (parengęs *Handbook of Social Gerontology* (Tibbits, 1959)). K. Tibbitsas socialinės gerontologijos sąvoką vartojo norėdamas apibrėžti tą gerontologinių žinių sritį, kuri tiria socialinių ir sociokultūrinių sąlygų poveikį senėjimo procesui ir šio proceso socialines pasekmes. Šio sociologo nuomone, socialinė gerontologija turi turėti savo specifinį tyrimo objektą, sąvokų aparatą ir metodus. Tik tokiu atveju įvairių mokslo šakų žinių apie senėjimą ir senatvę integravimas gali būti vaisingas ir suformuoti giluminį mokslinį požiūrį į senėjimo problemą. Jo oponentai tvirtino, jog socialinė gerontologija nėra savarankiška mokslo disciplina, tai tik rinkinys specifinių žinių, surinktų iš tradicinių socialinių disciplinų. Juk senėjimo problemų tyrimais užsiima ekonomistai, demografai, sociologai, psichologai ir pan., todėl tokia specialybė kaip socialinio gerontologo nereikalinga. Savo poziciją jie grindė nuostata, kad taip išsklaidytos mokslo žinios savotiškai apsaugo nuo jų politizavimo. Susiformavusiai atskirai teorinei senėjimo tyrimų disciplinai gali būti primesta viena ar kita *filosofinė kepurė* (pvz., Aktyvaus senėjimo

12 Havighurst, R. J.; Albrecht, R. *Older People*. Longmans, Green & Co.: New York, 1953.

13 Riley, Matilda White. *Aging and society*. New York: Russell Sage Foundation, 1969.

Riley, Matilda White, Johnson M., Foner A. *Aging in Society: A Sociology of Age Stratification*. New York: Russel Sage, 1972.

Riley, Matilda White; Hess, Beth B.; Bond, Kathleen (Eds.). 1983. *Aging in Society: Selected Reviews of Recent Research*. Lawrence Erlbaum Associates. Hillsdale, NJ. Publication Year: 1983.

propaganda), o tai neišvengiamai turėtų įtakos įgyvendinamoms socialinės politikos priemonėms vyresnio amžiaus žmonių atžvilgiu.

Socialinės gerontologijos susiformavimas bendrosios gerontologijos raidai buvo labai reikšmingas, nes tik po Antrojo pasaulinio karo, gerontologinių tyrimų kryptiniai (kuri iki tol buvo plėtojama vien kaip biomedicininė) ėmus domėtis socialinio spektro problemomis, buvo pripažintas bendrosios gerontologijos kaip savarankiško mokslo įsitvirtinimas.

Teorinės socialinės gerontologijos vadovaujančiu centru laikoma JAV. Tačiau gerontologijos mokslo istorikai pažymi, kad šio mokslo raidai Amerikoje būdingas palyginti reikšmingas atotrūkis tarp teorijos pasiekimų ir jų įgyvendinimų praktikoje. Tuo tarpu Didžioji Britanija pasižymi glaudesniu ryšiu tarp praktikos ir teorijos. Didžiojoje Britanijoje nacionalinių gerontologijos organizacijų dėmesys skirtas socialinių programų ir paramos priemonių vyresnio amžiaus žmonėms rengimui. Vadinasi, čia mokslo raida glausčiau susieta su praktika. Pastaraisiais dešimtmečiais į teorinio lyderiavimo vaidmenį pagrįstai pretenduoja Skandinavijos šalių socialinės gerontologijos tyrėjai. Tai Upsalos universiteto Sociologijos katedroje veikianti Šiaurės šalių diskusijų grupė socialinės gerontologijos klausimais (Lars Tornstam, Gunhild Hammarström ir kiti), Juveskiulės (Suomija), Islandijos ir Lundo (Švedija) universitetų mokslininkai, atliekantys mokslinius tyrimus ir dėstantys gerontologijos magistro programą.

Europos šalyse ir JAV socialinė gerontologija atsirado kaip medicinių biologinių tyrimų tąsa, tuo tarpu mažiau išsivysčiusiose šalyse, kuriose gerontologija dar tik įsitvirtina, ji iš karto pretenduoja į socialinių mokslų rangą, nes yra skirta spręsti šioms šalims opias demografines ir socialines spartaus gyventojų demografinio senėjimo problemas.

Pastarųjų dešimtmečių gerontologinis diskursas leidžia tvirtinti, kad ši mokslo disciplina vis labiau tvirtėja. Kasmet plečiasi specializuotų kursų ir studijų programų skaičius, pvz., 800 JAV universitetų ir koledžų dėstoma daugiau nei 1000 gerontologijos tematikos dalykų (Aiken, 1995:20–22). Daugėja mokslinių tyrimų organizacijų, mokslo periodikos leidinių, vienas po kito atliekami svarūs tarptautiniai tyrimai vyresnio amžiaus žmonių, senatvės ir senėjimo tematika.

Naujausia socialinės gerontologijos literatūra yra skirta naujo senėjimo / senatvės įvaizdžiui formuoti, siekia demaskuoti senatvės mitus ir prieta-

rus, kilusius dėl paviršutiniškos arba nekritiškos demografinių ir istorinių duomenų interpretacijos. Be to, šiuolaikinėje socialinėje gerontologijoje pastebimas nepaprastas susidomėjimas senatvės reiškiniu istoriniu matmeniu. Užsibrėžimas plėtoti kritinį požiūrį paskatino įtraukti į sociogerontologinį žinojimą naujus, originalius požiūrius, pavyzdžiui, socialinės istorijos teorinius pasiekimus (prancūzų terminologijoje – mentaliteto istorija, t. y. istorinė socialinė psichologija). Per pastaruosius dešimtmečius šios disciplinos pasiekimai praturtino tradicinius požiūrius socialinėje gerontologijoje. Šioje srityje reikšmingi buvo Filipo Arjė (Philippe Aries, 1914–1984) (1962, 1975, 1977, 1987), Peterio Lasleto (Peter Laslett, 1915–2001) (1972, 1983, 1989, 1992) ir kt. autorių veikalai. Prancūzų istorikas F. Arjė vienas iš pirmųjų pabandė konceptualizuoti procesą, kaip žmonija vieną po kito atrado amžiaus tarpsnius, kaip istoriškai kito požiūris į mirtį ir mirštančiuosius. Anglų istorinės demografijos pradininkas P. Lasletas atskleidė ne tik namų ūkių ir šeimų sandaros istorinę kaitą, bet ir amžiaus tarpsnių formavimąsi bei kartų istorinę raidą.

Įtvirtinant socialinės gerontologijos teorinius pagrindus be galo svarbus buvo amžiaus tarpsnių istorinio paslankumo, jų sociokultūrinio turinio kintamumo bei amžiaus ribų sąlyginio charakterio suvokimas ir pripažinimas.

Naujausiuose socialinių gerontologų veikaluose išryškėja mintis, kad holistinei senatvės sampratai reikia jai būdingų potyrių, privilegijų, problemų ir statusų palyginimo su ankstesniais gyvenimo tarpsniais. Tokia nuostata rodo pretenziją praplėsti socialinės gerontologijos rėmus ir domėtis visa žmogaus raida (ne vien gyvenimo antrąją pusę), aprėpiant visus amžiaus tarpsnius kaip sudedamąsias žmogaus gyvenimo kelio dalis.

Gerontologijos ir socialinės gerontologijos raida Lietuvoje

Gerontologija. Gerontologijos mokslo pradžia Lietuvoje datuojama XX a. septintojo dešimtmečio pradžia. Jos pradininku tituluojamas gydytojas ir mokslininkas Antanas Jurgelionis (1894–1976). Šio gydytojo iniciatyva 1960 m. Epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos institute buvo įkurtas Gerontologijos ir geriatrijos skyrius. Tais pačiais metais (1960 m.) A. Jurgelionis įkūrė Gerontologų mokslinę draugiją, kuri šiandien vadinama Lietuvos gerontologų ir geriatrų draugija (LGGD). 1970–1990 m. draugijai

vadovavo Medardas Čobotas (1928–2009). Nuo pat įkūrimo draugija rengė mokslines konferencijas, kuriose buvo nagrinėjamos aktualios gerontologijos ir geriatrijos problemos.

- A. Jurgelionis gimė Aknystoje (Latvijoje). 1914 m. pradėjo mokytis Sankt Peterburgo karo medicinos akademijoje. 1921–1925 m. studijavo ir baigė medicinos studijas Paryžiaus Sorbonos universitete, tobulinosi Valde Graso akademijoje, dirbo Pastero institute. Paskutinius gyvenimo dešimtmečius A. Jurgelionis paskyrė gerontologijos plėtrai Lietuvoje, vadovavo draugijai, tyrė žmogaus amžiaus pailginimo problemas. Paskelbė per 100 publikacijų, tris monografijas.

Naujas gerontologijos mokslo Lietuvoje raidos etapas prasidėjo 1990 m., atkūrus nepriklausomybę. 1992 m. Eksperimentinės ir klinikinės medicinos institute buvo įkurtas Gerontologijos ir reabilitacijos centras, kuris vienijo medikus, savo mokslinio darbo objektu pasirinkusius pagyvenusio ir senyvo amžiaus žmonių sveikatos, sergamumo, profilaktikos tyrimus. Šio instituto moksliniai darbuotojai, vadovaujant Vidmantui Aleknai, Jelenai Čeremnych-Aleksejenko, XX a. pabaigoje organizuodavo specializuotas nacionalines ir tarptautines konferencijas: Baltijos šalių gerontologų konferenciją (1993), Tarptautinę konferenciją *Aktualios gerontologijos problemos* (1996), Tarptautinį seminarą dalyvaujant Šiaurės šalių vyresnio amžiaus žmonių asociacijai (NORSAM) (1996), Baltijos šalių konferenciją *Vyresnio amžiaus žmonių globos ateities modeliai* (2000), Tarptautinių konferencijų ciklą *Geriatrija 1, Geriatrija 2, Geriatrija 3*.

Reikšmingas posūkis Lietuvos gerontologijos istorijoje buvo profesinio periodinio leidinio *Gerontologija*¹⁴ įsteigimas 2000-aisiais. Šis žurnalas leidžiamas keturis kartus per metus lietuvių ir anglų kalbomis. Jame spausdinami straipsniai, atspindintys fundamentalius senėjimo procesų biologijos ir patofiziologijos tyrinėjimus, ligų eigos ypatumus vyresniame amžiuje, šiuolaikinius diagnostikos, gydymo, reabilitacijos, slaugos, deontologijos ir

14 Žurnalo leidėjai; Lietuvos gerontologų ir geriatrų draugija, Vilniaus universiteto Eksperimentinės ir klinikinės medicinos institutas, Nacionalinis osteoporozės centras, Lietuvos osteoporozės fondas.

psichologijos bei socialinės gerontologijos aspektus. Nuo 2006 m. Kauno medicinos universiteto Geriatrijos klinika du kartus per metus leidžia žurnalą *Gerontologijos ir geriatrijos aktualijos*¹⁵.

Socialinė gerontologija. Kalbant apie Lietuvos mokslininkų pasiekimus plėtojant socialinę gerontologiją, reikia paminėti, kad XX a. aštuntajame ir devintajame dešimtmečiuose buvo publikuojami statistikos specialistų Petro Adlio, Virginijos Eidukienės, Marijos Čepulienės ir kt. straipsniai gyventojų senėjimo tema.

Pastaraisiais dešimtmečiais, po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo situacija socialinės gerontologijos srityje yra pasikeitusi. Šio specifinio žinojimo lauko tyrėjų skaičius gerokai padidėjo. Tačiau minėti kiekybiniai pokyčiai vis dar nėra pasiekę kritinės masės – socialinės gerontologijos proveržiui vis dar trūksta reikiamo profesionalizmo ir institucionalizacijos lygio. Dauguma senėjimo ir vyresnio amžiaus žmonių tyrimų srityje dirbančių mokslininkų nesieja savęs su socialinės gerontologijos mokslu. Socialinės gerontologijos tyrimų institucionalizacijai Lietuvoje trukdo ir esama mokslų klasifikacijos tvarka, kurioje tokia mokslo šaka kaip socialinė gerontologija visai neįvardyta, o toks daugiadisciplinis ir tarpdisciplinis mokslas kaip bendroji gerontologija (B670) (jungianti ir biomedicinos, ir socialinius, ir humanitarinius mokslus) įvardytas kaip biomedicinos mokslų srities (B000) medicinos krypties (07B) šaka (LR švietimo ir mokslo ministerija, 1998). Suprantama, kad tokia klasifikacija užkerta kelią tiek atitinkamiems specialistams rengti, tiek jau sukurtiems mokslo darbams (mokslo straipsniams, monografijoms ir vadovėliams) klasifikuoti. Socialinės gerontologijos srities veikalai bibliotekų kataloguose yra išsklaidyti, nes priskiriami prie įvairių kitų mokslų krypčių ir šakų. Tad asmeniui, siekiančiam susipažinti su senėjimo tyrimų pažanga Lietuvoje, tenka būti išradingam, kantriam ir gana raštingam, kad galėtų susirasti ir atpažinti su tuo susijusią literatūrą.

Ko gero, labiausiai socialinės gerontologijos tyrimai pastaraisiais dešimtmečiais plėtojosi įgyvendinant tarptautinius tyrimų projektus. Todėl suprantama, kad daugiausia sociogerontologinėms temoms skirtų tekstų randama vadinamosios socialinės ekonomikos ir socialinės gerovės srityse. Paprastai tai yra taikomieji tyrimai, finansuojami Lietuvos ar užsienio organizacijų,

kurių dėmesio centre yra pensijų sistemos tolydumo / modernizacijos, vyresnio amžiaus žmonių socialinės apsaugos ir paramos problematika.

Apžvelgiant nacionalinėje mokslo periodikoje publikuotus straipsnius senėjimo, senatvės ir vyresnio amžiaus gyventojų gerovės tematika, Lietuvos mokslininkų įdirbis ryškėja šiose tyrimų kryptyse:

- ***Vyresnio amžiaus gyventojų ekonominio užimtumo, situacijos darbo rinkoje tyrimai.*** L. Okunevičiūtės-Neveauskienės (2008), J. Moskvinos (2007, 2009), A. Pociaus (2005) atlikti vyresnio amžiaus žmonių motyvacijos dirbti, jų profesinio mokymo ir konsultavimo poreikių bei jų situacijos darbo rinkoje ir galimų politikos priemonių situacijai spręsti tyrimai; T. Medaiskio, B. Gruževskio ir S. Mikulionienės (2007) gyventojų senėjimo iššūkių darbo rinkai įvertinimas.
- ***Vyresnio amžiaus žmonių socialinės gerovės įgyvendinimo tyrimai.*** Šioje srityje ryškus yra įdirbis socialinių ekonomistų, nuosekliai tiriančių vyresnio amžiaus gyventojų pensinio aprūpinimo bei su pensijų sistemos reforma susijusias problemas (R. Lazutka, 2004, 2007; D. Skučienė, 2004a, 2004b, 2006, 2007, 2008; A. Bartkus, 2010; V. Poškutė, 2000; A. Bitinas, 2008 ir kt.); socialinių paslaugų vyresnio amžiaus žmonėms poreikio, teikimo, kokybės užtikrinimo problemas (L. Žalimienė, 2005, 2007; R. Bikmanienė, 2005; R. Bikmanienė ir A. Šileika, 2004; R. Naujanienė, 2008 ir kt.). Taip pat yra nagrinėti įvairūs socialinės politikos vyresnio amžiaus žmonėms klausimai (L. Dromantienė ir V. Kanopienė, 2004; J. Aidukaitė, 2005; V. Kanopienė ir S. Mikulionienė, 2006a; 2006b ir kt.). Yra publikacijų, atskleidžiančių gerontologinio socialinio darbo ir neformalios senyvo amžiaus artimųjų priežiūros šeimoje klausimus (R. Naujanienė, 2002, 2007; N. Večkienė, 2002; M. Rubaževičienė, 2007; V. Užaitė ir R. Naujanienė, 2006; R. Bandzevičienė ir V. Dauderys, 2008; J. Pivorienė, 2002, 2007 ir kt.).
- ***Vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžiai ir tapatumas.*** S. Mikulionienė (2002, 2003, 2006, 2008a, 2008b) tyrinėjo vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžius ir požiūrį į juos. Vyresnio amžiaus žmonių tapatumo ir senstančio kūno socialinio konstravimo ypatumus atskleidė G. Rapolienė (2007, 2008, 2009; 2010) bei G. Rapolienė ir A. Juozulynas (2009).

- ***Diskriminacija dėl amžiaus.*** S. Mikulionienė (2002, 2003, 2006, 2008a, 2008b), G. Navaitis (2008).
- ***Gyventojų demografinio senėjimo situacija ir iššūkiai.*** S. Mikulionienės (1995, 2002, 2003, 2006, 2008a, 2008b) įdirbis tiriant gyventojų demografinį senėjimą, jo veiksnius bei keliamus iššūkius.
- ***Kartų santykiai senstančioje visuomenėje.*** M. Gedvilaitė-Kordušienė (2009a, 2009b, 2011) tyrinėjo kartų solidarumo ir jo veiksmių problematiką.
- ***Suaugusiųjų švietimas ir mokymasis.*** Yra parengti vadovėliai, pvz., M. Teresevičienės ir kt. (2006). I. Žemaitaitytės (2007) atskleista suaugusiųjų ir vyresnio amžiaus žmonių mokymosi motyvacija, L. Dromantienės ir kt. (2009) atliktas suaugusiųjų dalyvavimo formaliajame švietime tyrimas, publikuojami įvairūs metodiniai leidiniai, pristatantys praktinius suaugusiųjų švietimo metodus ir programas (A. Bėkšta, 2010; T. Tomilinas ir M. Norbutas, 2010; D. Lukšytė ir kt. 2010) ir kt.
- ***Suaugusiųjų psichinė raida.*** R. Žukauskienė (2007), J. Kairys (2002) ir kt.
- ***Vyresnio amžiaus žmonių su sveikata susijusios gyvenimo kokybės tyrimai.*** F. Stepukonio (2006, 2008, 2009) įdirbis kartu su bendraautoriais tiriant senyvo amžiaus, sveikatos ir sergamumo sąsajas. Vyresnio amžiaus žmonių gyvenimo kokybės tyrimus atliko J. A. Juozulynas ir kt. (2009), T. Svensson ir F. Stepukonis (2007), V. Alekna ir kt. (1999, 2001). Silpnos sveikatos vyresnio amžiaus žmonių poreikius tyrė V. Lesauskaitė (2009), L. Spirgienė ir J. Macijausienė (2008), A. Jurgelėnas ir kt. (2007), demencija ir Alzheimerio liga sergančių priežiūros problemas gvildeno J. Macijauskienė (2006), V. Žydžiūnaitė (2007) ir kt.

Lietuvos mokslo institucijų sąrašė galima rasti tik dvi institucijas, kurios skelbia atliekančios gerontologinius tyrimus. Vilniuje tai yra Sveikatos socialinių ir senėjimo problemų informacinio modeliavimo skyrius. Šis skyrius yra Eksperimentinės ir klinikinės medicinos departamento Valstybinio mokslinių tyrimų instituto Inovatyvios medicinos centro struktūrinis padalinys. Kaune tai yra Kauno medicinos universiteto Geriatrijos klinika.

Kaip matyti, tai labai svarus ir koncentruotas medikų indėlis į gerontologijos mokslo plėtrą Lietuvoje. Tuo tarpu socialinės gerontologijos sparno mokslininkai vis dar yra išsklaidyti po įvairias Lietuvos mokslo ir švietimo institucijas. Kaip pirmuosius, nors ir virtualius, socialinės gerontologijos atstovų bandymus sulieti savo pajėgas būtų galima vertinti vadovėlio *Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos* rengimą 2002 m. ir 2009 m. Senėjimo sociologijos ir demografijos sekcijos organizavimą Lietuvos nacionalinės sociologų konferencijos metu. Senstančiai visuomenei, kokia ir yra Lietuvos visuomenė, būtina suvokti vykstančių demografinių pokyčių priežastis ir pasekmes, būtina labiau pažinti vyresnio amžiaus žmonių poreikius, sukurti socialinę aplinką, kurioje būtų gera gyventi visoms kartoms. Tad tikėtina, kad ateityje socialinės gerontologijos mokslinis potencialas taps paklausus.

1.2. Gerontologijos ir socialinės gerontologijos mokslo apibrėžimo ir ribų problema

Prieš pradėdami nagrinėti socialinės gerontologijos temas turime suvokti, kad tai yra tik dalis bendrosios gerontologijos žinių. Vadinasi, pirmiau bendrais bruožais turime aptarti visą gerontologinių žinių sritį.

Kaip žinia, žmogus yra unikali, keturių matmenų būtybė. Viena vertus, jis yra gyvas, biologinis organizmas – turi fizinį matmenį, kita vertus, jis mąsto, reflektuoja, jaučia, vadinasi, turi psichinį matmenį. Žmogus gyvena visuomenėje, atlieka socialinius vaidmenis, įprasmina veiksmus, gestus, simbolius, užima socialinius statusus, kuria, palaiko ir keičia socialinius institutus – taip atsiskleidžia jo socialinis matmuo. Ir galiausiai žmogus siekia įgyvendinti aukščiausio lygio – dvasinius poreikius: kelia egzistencinius klausimus, patiria dvasines kančias, siekia dvasinio tobulėjimo ir pan., tai žmogaus dvasinis matmuo (filosofijos ir religijos sritis). Individo senėjimas vyksta biologiniu lygmeniu, pvz., ląstelių gebėjimo dalytis silpnėjimas, arba kvėpavimo ir kraujotakos sistemų funkcinis silpnėjimas bėgant metams. Senėjimas taip pat apibūdinamas kaip tarpusavyje susijusių grandinių psichikos pokyčių procesai, kurie gali pasireikšti informacijos apdorojimo greičio mažėjimu arba trumpalaikės atminties silpnėjimu keičiantis amžiui. Tuo pat metu senėjimas yra ir socialinis procesas, atspindintis žmogaus

kelionę per socialinius institutus, socialinių vaidmenų segmentus bei kintantį jo santykį su kitais visuomenės nariais. Kita vertus, senėjimas gali būti nagrinėjamas kaip žmogaus dvasinė raida, kaip jo judėjimas dvasinio tobulėjimo link. Kai teigiame, kad asmuo sensta, kartais mes turime omenyje kurį nors vieną šių procesų (deja, dažniausiai – tik fizinį senėjimą), o kartais galvojame apie visus daugialypius gyvenimo raidos matmenis, kuriuose drauge vyksta pokyčiai, įvairiems žmonėms pasireiškiantys įvairiai ir skirtingu mastu. Tad atitinkamai bendroji gerontologija siekia aprėpti visus minėtus individo senėjimo reiškinių veiksnius.

Kai tyrimo objektas yra toks daugialypis, nenuostabu, kad susiduriame su skirtingais ir netgi klaidingais gerontologijos mokslo apibrėžimais (1A lent.).

1A lentelė. Gerontologijos mokslo apibrėžimai

Apibrėžimų grupavimas	Apibrėžimų pavyzdžiai
Originalusis apibrėžimas	Gerontologija yra „mokslinis senatvės tyrimas“ (Metchnikoff, 1903, GSA, 1950, percituota iš Association, 2010)
Susiaurintas biomedicininis požiūris	Gerontologija yra mokslas apie organizmų senėjimą, apie organizmų natūralaus ir priešlaikinio senėjimo priežastis ir mechanizmus (Tarptautinių, 1969, p. 279) Gerontologija – medicinos šaka, tirianti žmogaus organizmo senėjimo priežastis, mechanizmą ir reiškinius (Visuotinė, 2004, p. 607) Gerontologija – biologijos šaka, tirianti gyvų organizmų, ypač žmogaus, senėjimo procesus, senatvę (Vaitkevičiūtė, 1999, p. 412)
Susiaurintas socialinis požiūris	Gerontologija yra sociologijos šaka, tirianti visuomenių senėjimą tarptautiniu požiūriu ir kaupianti žinias apie pastangas spręsti problemas, kylančias senatvėje (Lerner ir Lerner, 2004, p. 1810)

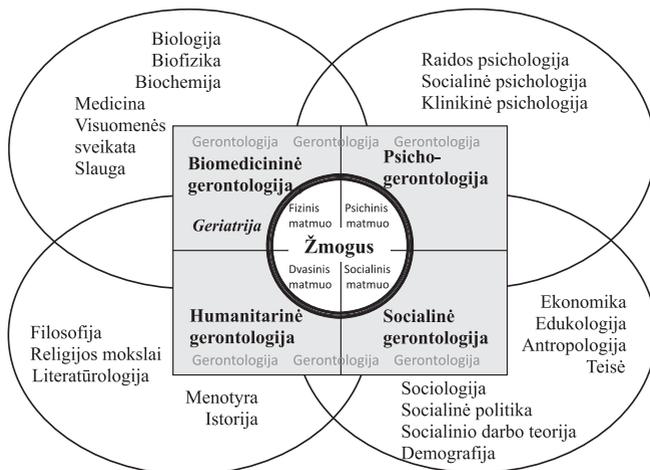
<p>Integruojantis požiūris</p>	<p>Gerontologija yra senėjimo proceso ir individų raidos antrojoje gyvenimo pusėje tyrimas, įtraukiant fizinius, protinius ir socialinius pokyčius; visuomenės kaitos dėl gyventojų senėjimo tyrimas; šių žinių taikymas politikoje, socialinėse programose ir praktikoje (Ferraro, 2006; Quadagno, 2008; Bass, 2009, Association, 2010)</p> <p>Gerontologija yra senėjimo ir vyresnio amžiaus žmonių mokslinis tyrimas. Šis dvigubas dėmesio centras: senėjimo procesai ir vyresnio amžiaus žmonių charakteristikos, padėtis ir sąlygos sudaro šiuolaikinės gerontologijos esmę (Cutler ir Hendricks, 2002, p. 564)</p> <p>Gerontologai analizuoja biologinius, psichologinius ir socialinius senėjimo procesus, jų sąveiką gyvenimo eigoje (Koskinen ir kt., 2002, p. 13)</p> <p>Gerontologija – senėjimo, jo priežasčių ir reiškinių bei su tuo susijusių problemų mokslas (Socialinės apsaugos terminų žodynas, 1999–2003)</p>
<p>Požiūris „su šypsena“</p>	<p>Gerontologija – tai mokslas apie senėjimą. Šios srities specialistai ieško jaunystės „eliksyrų“ (Lazarevienė, 2005)</p>

Kaip matome iš 1A lentelėje pateiktų gerontologijos mokslo apibrėžimų, kai kurie autoriai, gerontologijos mokslą suvokia kaip platesnių mokslo sričių – biologijos, medicinos arba sociologijos – šaką. Tačiau toks požiūris nepagrįstai susiaurina gerontologijos žinių sritį, be to, matome ir autorių nesutarimą dėl to, kuriai mokslo sričiai gerontologija būtų priskirtina. Kadangi gerontologija siekia aprėpti visus daugialypius žmogaus senėjimo matmenis, ji savo prigimtimi yra daugiadisciplinis ir tarpdisciplinis mokslas (Cutler ir Hendricks, 2002, 566–567), todėl nesuvedamas į kurią nors vieną mokslo sritį.

Tad susipažįstant su kiekvienu informacijos šaltiniu senėjimo klausimais, pravartu įsitikinti, kaip autorius supranta senėjimą ir atitinkamai gerontologijos mokslo tyrimo objektą. Atsižvelgiant į tiriamo reiškinio sudėtingumą ir kompleksiskumą, bendrosios gerontologijos apibūdinimas turėtų tyrimo objektą apimti visapusiškai, t. y. aprėpti gamtos, socialinių ir humanitarinių mokslų pasiekimus tiriant žmogaus senėjimą ir su tuo susijusias problemas.

Šioje knygoje vadovausimės šia gerontologijos mokslo samprata: gerontologija yra mokslas, visapusiškai tiriantis individų ir gyventojų grupių senėjimą (priežastis, eiga, pasekmės, intervencijos galimybes) ir su tuo susijusias vyresnio amžiaus žmonių biofizinio funkcionavimo, sveikatos, socialines, psichines bei dvasines problemas.

1A pav. Gerontologijos žinių sistema kitų mokslo disciplinų kontekste

Siekdami schematiškai pavaizduoti gerontologijos žinių sistemą, susijusią su kitomis mokslo disciplinomis (1A pav.), pradėkime nuo paveikslo centro. 1A paveikslo centre mažasis apskritimas simbolizuoja žmogų ir keturis jo raidos matmenis: fizinį, psichinį, socialinį ir dvasinį. Gerontologinės žinios (1A paveiksle – stačiakampio kontūras) pagal žmogaus senėjimo matmenis grupuojamos į šias sritis: biomedicininė gerontologija, psichogerontologija, socialinė gerontologija ir humanitarinė gerontologija. Paveiks-

le pavaizduota, kad kiekviena minėtų gerontologijos sričių faktiškai turi „dvigubą pilietybę“. Atsižvelgiant į bendrą tyrimo objektą, biomedicininė gerontologija, psichogerontologija, socialinė gerontologija ir humanitarinė gerontologija priskiriamos prie bendrosios gerontologijos, kuri pagal savo prigimtį yra skėtinė. Tačiau tuo pat metu, atsižvelgiant į taikomus tyrimo metodus, kiekviena jų gali būti priskirta ir prie savo pagrindinės disciplinos: pvz., tyrėjas, besidomintis sociologiniais senėjimo aspektais, viena vertus, gali pripažinti save esant socialinės gerontologijos atstovu, kita vertus, jis gali priskirti savo veiklą ir jos rezultatus sociologijos sričiai.

Biomedicininė gerontologija – gerontologijos ir biomedicinos mokslų krypties šaka, tirianti gyvų organizmų biologinio senėjimo procesus ir mechanizmus.

Geriatrija – gerontologijos ir medicinos šaka, tirianti vyresnio amžiaus žmonių sveikatą, ligas, gydymą ir ligų profilaktiką.

Psichogerontologija – gerontologijos ir psichologijos mokslo krypties sudėtinė dalis. Psichogerontologijos atstovai nagrinėja individo psichinės raidos procesus, vyresnio amžiaus žmonių elgsenos ir bendravimo su jais ypatumus.

Socialinė gerontologija (sociogerontologija) – gerontologijos ir atitinkamų socialinių mokslo krypčių (ekonomikos, sociologijos, socialinės politikos, demografijos, socialinio darbo teorijos, edukologijos, teisės ir kt.) sudėtinė dalis, tirianti socialinius senėjimo proceso ir vyresnio amžiaus žmonių gyvenimo aspektus.

Humanitarinė gerontologija – gerontologijos ir atitinkamų humanitarinių mokslo krypčių (filosofija, religijos mokslai, istorija, literatūrologija, menotyra, semiotika ir pan.) šaka, tirianti senatvės amžiaus tarpsnio ir vyresnio amžiaus žmonių įvairius ir prasmes.

1A paveiksle pavaizduota gerontologijos mokslo klasifikacija yra autorinė ir viena iš daugelio galimų aptikti literatūroje. Kartais kaip savarakiškos sritys nurodomos, pvz., edukacinė gerontologija, gerogogika, humanitarinė geriatrija, ergonomika, skirta vyresnio amžiaus žmonėms, dizainas, skirtas vyresnio amžiaus žmonėms, vienos naujausių sričių – gerontechnologija, ekologinė gerontologija ir daugybė kitų. Taip išryškintos naujos ir ne tokios naujos tyrimų kryptys, susijusios su įvairiais vyresnio amžiaus žmonių gerovės veiksniais. Nėra abejonių, kad toks įvardijimas yra labai svarbus naujų tyrimų krypčių plėtrai. Tačiau norint išlaikyti apibendrin-

tą, nenusmulkintą gerontologijos mokslo vaizdą, dažniausiai minėtas tyrimų kryptis įmanoma priskirti prie kurios nors iš minėtų 1A paveiksle.

1.3. Bazinės socialinės gerontologijos sąvokos

Socialinėje gerontologijoje yra keletas bazinių sąvokų, kurios aktualios, nes nuolat vartojamos, tačiau ne visada autoriai skiria dėmesio joms apibūdinti. Tai laikas, amžius, senėjimas, vyresnio amžiaus žmonės, gyvenimo raida, kohorta.

Laikas apibūdinamas kaip „neerdvinis kontinuumas, kuriame akivaizdžiai negrįžtama seka iš praeities per dabartį į ateitį vyksta įvykiai. Tai gali būti ir intervalas tarp dviejų taškų tame kontinuume; trukmė“ (The Free Dictionary, 2011). Matuojamas įvairiais vienetais: šimtmečiais, dešimtmečiais, metais, mėnesiais, savaitėmis, dienomis, minutėmis, sekundėmis ir t. t.

J. Barsas (J. Baars, 2007, 2010), nagrinėdamas žmonių gyvenimo raidą ir senėjimo socialinį konstravimą, vartoja trejopą laiko sampratą aiškinant senėjimą [*triple temporality of ageing*]:

- **Natūralus laiko / senėjimo matmuo** – apima daugiau ar mažiau reguliarius fizinius ir biologinius procesus arba ritmus, kurie formuoja ir palaiko senėjimo proceso kūniškumą, materialumą. Iki-modernybės laikais natūralūs ritmai buvo itin svarbūs suteikiant socialines reikšmes žmogaus amžiui / senėjimui (pvz., gyvenimo raidos gretinimas su metų laikais). Paplitus moderniam laiko matavimui ir mokslui, natūralūs ritmai prarado įprasmintą turinį, dabar naudojame chronologinį amžių.
- **Sociokultūrinis laiko / senėjimo matmuo** apima naratyvus, nusakančius amžių, kada prasideda senatvė; apibūdina, kokie yra senėjimo iššūkiai, požymiai ir paradimai; kaip turėtų būti elgiamasi su vyresnio amžiaus žmonėmis; ar jie turėtų būti gerbiami, ar ne; kas laikoma „jaunu“, „normaliu“, „senu“, „labai senu“, „patyrusiu“, „išmintingu“ ir pan. Interpretacijos priklauso nuo to, kaip suvokiama, ką reiškia senti, jos perduodamos, palaikomos ir atnaujinamos per sociokultūrinius naratyvus. Naratyvai pagal *svorį* varijuoja nuo anekdotų iki juridiskai įtvirtintų įstatymų ir strategijų, reguliuojančių ekonomikos, politikos ir socialinės apsaugos sistemas ir taip netolygiai paskirsto įvairių amžiaus grupių gyvenimo galimybes.

- *Asmeninis laiko / senėjimo matmuo* susijęs su gyvenimo laike – neerdviniame kontinuume patyrimu. Viena vertus, individai patiria unikalius genetinio paveldo ir švietimo patirties derinius, turinčius įtakos jų senėjimo procesui, tačiau, kita vertus, individai patys yra aktyvūs savo gyvenimo ir senėjimo modelio kūrėjai. Individai, praktikuodami tam tikrą gyvenimo būdą, veikia savo kūną, jo natūralų senėjimo tempą, o savo asmenine senėjimo patirtimi ir lūkesčiais jie taip pat prisideda prie sociokultūrinių naratyvų kūrimo ir palaikymo.

Visuomenės demografinis senėjimas – vyresnio amžiaus žmonių skaičiaus ir dalies didėjimas – yra ne tik makrolygmens demografinis procesas (sunkiai tiesiogiai paliečiamas), bet ir tiesiog naujas reiškinys. Žmonijos istorijoje iki šiol nesusidūrus su tokia gyventojų amžiaus struktūros kaita, yra itin sudėtinga formuoti adekvatų visuomenės atsaką. Juk dažnai, norėdami spręsti vieną ar kitą problemą, ieškome atramos savo ar kitų patirtyje: „Kaip vienas ar kitas klausimas buvo sprendžiamas anksčiau?“ XX–XXI a. visuomenės demografinio senėjimo klausimus tenka spręsti pirmą kartą, nes žmonijos istorijoje iki tol tokio precedento nebuvo. Kadangi demografinio senėjimo iššūkiai yra visiškai naujas dalykas visuomenei, ji neturi „gatavų receptų“ šiems iššūkiams įveikti. Pavyzdžiui, vastybinė socialinio draudimo sistema su tam tikromis išlygomis (patobulinus jos aprėptį ir senatvės pensinių išmokų dydį) pasiteisino kaip daugumos vyresnio amžiaus Lietuvos gyventojų apsauga nuo visiško skurdo senatvėje. Tačiau sukurta socialinės apsaugos sistema neužtikrina antrosios profesinės karjeros siekimo arba vyresnio amžiaus žmonių naujų užimtumo galimybių. Šiandienos visuomenė turi naujoviškai apmąstyti senatvės pensijų mokėjimo ir pensininkavimo praktiką ateityje. Taip pat galima kalbėti apie sveikatos priežiūros paslaugų sistemą, kuri daugiau ar mažiau, bet yra prieinama vyresnio amžiaus žmonėms. Tačiau, pavyzdžiui, ji nebuvo sukurta teikti vis daugiau ilgalaikių globos ir slaugos paslaugų vyresnio amžiaus žmonėms jų namuose. Tai tik keletas pavyzdžių, kaip demografinis senėjimas verčia visuomenę priimti pasvertus sprendimus dėl to, kokios socialinės politikos priemonės būtų tinkamiausios užtikrinant vis didėjančios vyresnio amžiaus gyventojų grupės poreikius ir kokie socialiniai institutai galėtų tas priemones įgyvendinti.

Kai kalbame apie žmogaus *amžių* ir *senėjimą*, kad ir dėmesį kreiptumėme į psichinius, socialinius, kultūrinius, ekonominius ar teisinius šių sąvokų

aspektus, suprantame, jog nemažai visa tai priklauso nuo žmogaus kaip biologinio organizmo senėjimo, nuo žmogaus biologinio amžiaus. Tuo tarpu vartojant gyventojų senėjimo arba demografinio senėjimo sąvoką, paprastai turima omenyje apibrėžtos grupės (pvz., darbo kolektyvo, vietinės bendruomenės, miesto, regiono, šalies, pasaulio) sudėtis pagal jos narių amžių, matuojamą metais.

Panagrinėję 1B lentelę suprasime, kad tos pačios amžiaus ir senėjimo sąvokos yra vartojamos gana skirtinguose kontekstuose, o tai gerokai sunkina tikslų jų suvokimą (1B lent.).

Amžiaus ir senėjimo sąvokų daugiareikšmingumą galime apčiuopti panagrinėję keturis atvejus: kai šios sąvokos suprantamos grynai kaip laiko, arba istorinės epochos matas, kai jos išreiškia kokio nors reiškinių dėsningus raidos etapus, kai jos tampa socialinių sluoksnių (stratų) formavimo – stratifikacijos sistemos, pagrindu ir galiausiai, kai amžiaus ir senėjimo sąvokos vartojamos kaip apibrėžtos žmonių bendrijos sudėties pagal amžių charakteristikos (1B lent.). Pirmuoju (amžius – laiko matas) ir paskutiniu (amžius – sudėties pagal amžių matas) atvejais (žr. 1B lent.) amžiaus kriterijus pretenduoja išsaugoti savo objektyvų charakterį – svarbi yra griežta kiekybinė jo išraiška.

Tuo tarpu amžiaus ir senėjimo sąvokas vartojant kaip reiškinių raidos arba socialinės stratifikacijos žymeklius (antruoju ir trečiuoju atveju, žr. 1B lent.), joms suteikiamos simbolinės reikšmės. Kiekvienoje sociokultūrinėje aplinkoje žmogaus raidos etapų, kaip ir amžiaus stratų, samprata turi savo ypatumų.

Vyresnio amžiaus žmonės. Vartojant šią sąvoką, būtina aptarti minimos kategorijos kiekybinį ir kokybinį veiksnius, apibrėžiančius jos turinį: amžiaus ribą, taikytiną šiai kategorijai nustatyti, ir šios gyventojų grupės monolitiškumo laipsnį.

Skirstant gyventojus į amžiaus grupes, aktualu nustatyti ribas tarp jų, o tai priklauso nuo vertinamo senatvės aspekto. Reproduktyvumo – gebėjimo pratęsti giminę – požiūriu, riba tarp brandos amžiaus ir senatvės siejama su individo vaisingo amžiaus tarpsnio pasibaigimu, ekonominiu požiūriu senatvės pradžia tapatinama su įstatymais įtvirtintu išėjimu į pensiją amžiumi, sociologiniu požiūriu – su vyriausiosios visuomenės kartos socialinių vaidmenų (senelių, prosenelių, senatvės pensijų gavėjų ir kt.) prisiėmimu.

1B. lentelė. Amžiaus ir senėjimo sąvokų reikšmės ir jas iliustruojantys pavyzdžiai

Lygmuo Sąvokos reikšmė	Individų	Grupių	Socialinio instituto	Visuomenės
P A V Y Z D Ž I A I				
1 Amžius – <u>laiko</u> (istorinio laikotarpio) <u>matas</u>	74-erių metų asmuo	„Nepriklausomybės vaikai“ Lietuvoje – asmenys, gimę po 1990 m. kovo 11 d.	Mirusiųjų gedėjimo institutu- tas šiuolaikinėje visuomenėje	Senovės civilizacijos (Kinija, Indija)
2 Amžius ir senėjimas – <u>reiškimo raišos</u> <u>matas</u>	Individo raida – kūdikystė, vaikystė, paauglystė, jaunystė, branda, senatvė	Muzikantų kolektyvo gy- vavimo ciklas	Šeimos raidos ciklas	Visuomenės socioekonominė raida: agrarinės, industrinės, post- modernios ir pan.
3 Amžius ir senatvė – <u>socialinės stratifi-</u> <u>kacijos kriterijus</u>	Ypatingas požiūris į individą ir elgesys su juo, remiantis jo priskyrimu tam tik- rai amžiaus stratai	Netiesiogiai pasireiškia profesinių grupių rangų sistemoje – darbuotojų skirstymas pagal jų „laip- snius“, pvz., kariuomenėje, medicinoje, švietime, moksle ir kt.	<i>Netaikoma</i>	Iki darbingo, dar- bingo ir pensinio amžiaus gyventojų sluoksniai – stratos
4 Demografinis amžius – <u>grupių, kohortų ir</u> <u>visuomenių sudėties</u> <u>pagal amžių matas</u>	<i>Netaikoma</i>	Vidutinis įmonės darbuotojų amžius	Santuokų „senėjimas“ – vi- dutinio gyventojų amžiaus sudarant pirma santuoką didėjimas	Demografinė prasme (pagal gyventojų vidutinį amžių) senos visuomenės (Italija, Japonija) ir jaunos visuomenės (Pakistanas, Sirija)

Šaltinis: sudaryta autorės

Pasaulyje ir Lietuvoje vyresnio amžiaus žmonėms įvardyti vartojama gana įvairi terminologija. Išskirtos socialinės kategorijos atstovai vadinami „vyresnio amžiaus asmenimis“ (*older persons*), „pagyvenusiais žmonėmis“ (*the elderly*), „senyvo amžiaus“ (*the aged*), „senstančiais asmenimis“ (*the ageing*). Vartojamos ir gana paplitusios yra „trečiojo amžiaus“ (*the third age*) bei „ketvirtojo amžiaus“ (*the fourth age*) sąvokos, padedančios atskirti savarankiškus ir aktyvius vyresnio amžiaus žmones (trečiojo amžiaus), t. y. gebančius savarankiškai tenkinti savo poreikius, ir paramos reikalingus vyresnio amžiaus žmones, t. y. tokius, kurių esminiams poreikiams tenkinti būtina mažesnė ar didesnė pagalba (ketvirtojo amžiaus) (Mikulionienė, 2003; Phillipson, 2010, p. 213–217).

Vienas pirmųjų mokslininkų, pavartousių ne tik trečiojo ir ketvirtojo, bet ir pirmojo bei antrojo amžiaus sąvokų komplektą, yra britų istorinės demografijos atstovas Peteris Lasletas (Peter Laslett, 1987, 1989). Atkreiptinas dėmesys, kad minėtiems amžiaus tarpsniams apibūdinti mokslininkas taikė sociologinius, kokybinius – individo funkcinį gebėjimų ir atliekamų socialinių vaidmenų pobūdžio – kriterijus, griežtai pasisakydamas prieš šių amžiaus tarpsnių siejimą su apibrėžtu chronologiniu amžiumi (nors literatūroje galima aptikti ir tokias trečiojo bei ketvirtojo amžiaus traktuotes): pirmasis amžius yra vaikystė, kaip priklausomas ir nebrandus amžiaus tarpsnis, kurį apibūdina pirminė socializacija ir dalyvavimas formalioje švietimo sistemoje; antrasis amžius – gyvenimo tarpsnis, pasižymintis branda, nepriklausomybe, atsakomybe ir ekonominiu aktyvumu; trečiasis amžius – P. Lasleto apibūdintas kaip asmeninių pasiekimų ir pasitenkinimo laikotarpis, labai kontrastuoja su ketvirtojo amžiaus esminiais bruožais, kurie autoriaus įvardijami kaip priklausomybės ir nykimo / susenimo laikotarpis, besibaigiantis mirtimi.

Moksle ir praktikoje labiausiai paplitę brandos ir senatvės riboženkliai standartai vis dėlto yra siejami su chronologiniu amžiumi:

- 60 metų amžiaus riba – Jungtinių Tautų Organizacijos patvirtintas senatvės kriterijus;
- 65 metų amžiaus riba – Pasaulio sveikatos organizacijos taikomas standartas.

Akademinėje, politinėje ir viešojoje erdvėje vyresnio amžiaus žmonių socialinė kategorija neretai yra formuojama remiantis vien tik amžiaus kriterijumi (kuris gali būti pasirinktas labai įvairiai, pvz., 50+, 60+, 65+ arba

75+). Tad būtina pabrėžti, kad, palyginti su jaunesnio amžiaus gyventojais, vyresnio amžiaus gyventojų grupė yra pati heterogeniškiausia. Mokslininkai pastebi, kad kartais skirtumai tarp žmonių charakteristikų šios grupės viduje yra didesni nei tarp žmonių, priklausančių skirtingoms amžiaus grupėms. Vyresnio amžiaus žmonių situacija priklauso nuo daugybės makro-, mezo- ir mikrolygmens veiksnių: nuo valstybės ekonominės ir socialinės situacijos, nuo demografinių, socialinių ir kultūros veiksnių, nuo vyresnio amžiaus žmonių sveikatos būklės, šeiminių padėties, išsilavinimo, gyvenamosios aplinkos (miesto ar kaimo vietovė) ir kt. Žmonių gyvenimams susiklosčius skirtingai, minėtų daugialypių veiksnių kombinacijos įvairuoja, tad tos pačios vyresnio amžiaus gyventojų grupės atstovai gali būti priskiriami tiek prie visuomenės lyderių, sėkmės ir išminties pavyzdžių kategorijos, tiek prie pažeidžiamiausių ir labiausiai neapsaugotų visuomenės narių kategorijos (Commitee, 1995).

Taigi įsitikinome, kad amžiaus ir senėjimo sąvokos vartojamos gana skirtingai, o galimybės nustatyti konkrečią ribą tarp brandos ir senatvės amžiaus tarpsnių taip pat yra palyginti plačios ir socialiai konstruojamos.

Baigiant norėtusi tik paaiškinti, kodėl šiame vadovylyje kaip viena pagrindinių sąvokų vartojama būtent vyresnio amžiaus žmonių sąvoka, o ne pagyvenusių, senyvo amžiaus žmonių ar pensininkų sąvokos. Žmonių skirstymas į jaunesnio ir vyresnio amžiaus žmones pabrėžia jų amžiaus santykimumą, leidžia išvengti griežtos jų kategorizacijos bei su pastarąja susijusių amžiaus stereotipų konstravimo. Vyresnio amžiaus žmonių sąvoka pranašesnė tuo, kad yra neutralesnė ir užkerta kelią galimam etikečių klįjavimui: senyvo amžiaus žmonės dažnam asocijuojasi su žilomis, raukšlėtomis, ligo-tomis bei skurstančiomis būtybėmis, o senatvės pensininkams taip pat dažnai tenka suprasti, kad jie yra našta visuomenei, dirbančių žmonių išlaikytiniai ir pan.

Gyvenimo raidos teorinė perspektyva yra senėjimo (plačiąja prasme) tyrimo metodas, kuris sutelkia dėmesį į tarpusavio sąveiką tarp istorinių įvykių ir asmeninių apsisprendimų bei galimybių, taip pat tiria anksčiau patirtų gyvenimo įvykių įtaką vėlesniems gyvenimo tarpsniams. Gyvenimo raidos perspektyva padeda sujungti asmenines individų biografijas su jų socialiniu kontekstu. Pagrindinės gyvenimo raidos tyrimuose vartojamos sąvokos yra

„perėjimai“ (nuo vieno socialinio statuso, vaidmens prie kito) ir „trajektorijos“ (gyvenimo įvykių sekos intensyvumas ir kryptis).

Kohorta. Terminu „kohorta“ apibūdiname grupę individų, kurie tam tikrą gyvenimo įvykį patyrė tuo pat metu. Populiariausias gyvenimo įvykis, pagal kurį formuojamos kohortos, yra gimimas – šios žmonių grupės taip ir vadinamos – gimimo kohortomis. Atsižvelgiant į tyrimo tikslą, gali būti sudaryta ir tiriama, pvz., 1977 m. baigusių vidurinę mokyklą abiturientų kohorta, asmenų, 2000 m. sudariusių santuoką, kohorta arba 2010 m. patekusių į senelių globos namus asmenų kohorta ir pan. Tačiau pagal nutylėjimą, jeigu vartojama tik kohortos sąvoka, vadinasi, nagrinėjamos tam tikru laiku gimusių asmenų grupės. Laiko periodas gali būti apribotas iki vieno kalendorinių metų, bet dažnai imamas ir penkerių metų laikotarpis. Sudarius skirtingais laikotarpiais gimusių asmenų kohortas, taikomas kohortų analizės metodas. Kohortos gali būti analizuojamos ir tarpusavyje lyginamos pagal kohortų dydį ir sudėtį, kohortų patiriamus visuomenės istorinės raidos įvykius, pagal socialinių institutų pokyčių ir reformų daromą įtaką skirtingoms gimimo kohortoms ir pan. Kohortų metodas padeda atskirti vadinamuosius „kohortos efektus“ nuo „amžiaus“ ir „istorinės epochos efektų“.

Pirmojo skyriaus studijų priemonės

Skyriaus apibendrinimas

1. Kas yra socialinė gerontologija ir kokia jos padėtis?

Socialinė gerontologija (SG) yra bendrosios gerontologijos mokslo šaka, socialinių mokslų tyrimų metodais tirianti vyresnio amžiaus žmonių (gyventojų kategorijos) gyvenimo socialinius aspektus bei su juo susijusius socialinius institutus, senėjimą (individo ir visuomenės lygmens procesą) ir amžiaus (socialinę sąveiką ir socialines struktūras organizuojančio kriterijaus) socialinį konstravimą. Socialinė gerontologija pradėjo formuotis XX a. viduryje ir sparčiai besiplėtodama yra pasiekusi tam tikrą įsitvirtinimo lygį: atliekami tyrimai, leidžiama specializuota literatūra, išplėtotos teorijos ir tyrimų metodai, veikia SG specialistų profesinės organizacijos, SG dėstoma aukštosiose mokyk-

lose. Kita vertus, yra oponentų, abejojančių dėl SG kaip savarankiškos mokslų disciplinos statuso, dėl SG santykio su kitais socialiniais mokslais, kritiškai vertinančiais SG teorinį aprūpinimą.

2. Kaip apibūdinama socialinės gerontologijos raida Lietuvoje?

Lietuvoje yra paskirų mokslininkų entuziastų, dirbančių socialinės gerontologijos mokslo šakoje, tačiau jų įdirbis tarsi ištirpsta kitų socialinių mokslų sraute. Lietuvoje socialinė gerontologija nėra įteisinta kaip mokslinių žinių sistemos dalis, o bendroji gerontologija nepagrįstai laikoma biomedicinos mokslų kryptimi. Lietuvoje SG raida vis dar yra įdirbio etape, nes trūksta daugybės mokslo institucionalizaciją patvirtinančių požymių (nėra tyrimų institucijos, užsiimančios šios srities tyrimais, beveik nerengiami specialistai (išskyrus vienintelę šalyje įgyvendinamą magistrantūros studijų programą „Socialinė gerontologija“ bei socialinio darbo, slaugos ir sociologijos specialybės studentus, kuriems dėstomi tam tikri gerontologijos dalykai), nėra specializuoto periodinio leidinio).

3. Kokios yra bazinės socialinės gerontologijos sąvokos ir kaip jos apibūdinamos?

Socialinėje gerontologijoje vartojamos šios pagrindinės sąvokos: laikas, amžius, senėjimas (individo / demografinis gyventojų), senatvės, „trečiasis“ ir „ketvirtasis“ amžius, gyvenimo raida, kohorta ir karta. Glaustus jų apibūdinimus žr. Pagrindinių sąvokų žodyne, 259 p.

Pagrindinės sąvokos

Socialinė gerontologija / sociogerontologija	Visuomenės / demografinis / gyventojų senėjimas
Biomedicininė gerontologija	Senatvė
Geriatrija	Gyvenimo raida
Humanitarinė gerontologija	Gyvenimo raidos teorinė perspektyva
Gerontologija	Kohorta
Laikas	Karta
Amžius	
Individualus senėjimas	

Klausimai diskusijai

1. Kokį požiūrį jus gintumėte: a) Lietuvoje dar nesusiformavo socialinis užsakymas tyrinėti senėjimo problemas ir nereikia dirbtinai skubinti reikalų; b) Lietuvos socialinė gerontologija kaip tyrimų sritis yra pakankamai pažengusi ir atitinka praktinius poreikius c) kita (*suformuluokite*)? Pagrįskite argumentais pasirinktą požiūrį.
2. Paklauskite savo aplinkoje trijų sutiktų vyresnio amžiaus žmonių, kaip jie jaučiasi sulaukę savo amžiaus, ką jiems reiškia *patirti savo amžių* savo gyvenamojoje vietoje (būste, kuriame gyvena, mieste / kaimo vietovėje, Lietuvoje).
3. Pasirinkite televizijos laidą, grožinę literatūrą, kino filmą, animacinį filmą arba produktą / paslaugų reklamą ir panagrėkite, kaip ten vaizduojami vyresnio amžiaus žmonės: kokie jų įvaizdžiai įtvirtinami, kokius vaidmenis jie atlieka, koks jaunesnio amžiaus personažų požiūris į vyresnio amžiaus žmones rodomas?

Užduotys naršant internete

1. Peržvelkite naujausios nacionalinės spaudos antraštes (arba prisiminkite skaitytą spaudą) ir atsakykite: ar pastaruoju metu viešai buvo aptarinėjamos vyresnio amžiaus žmonių problemos? Jei taip, kokios?
2. Atsidarykite periodinio leidinio „Gerontologija“ (<http://www.gerontologija.lt/test/lt/>) tinklalapį ir susipažinkite su naujausio numerio publikacijų santraukomis. Kokie moksliniai senėjimo tyrimai Lietuvoje atliekami? Kokios tų tyrimų išvados?

Papildoma literatūra

Večkienė, N. (sud.) *Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos*. Kaunas: VDU / SDI, 2002; 2 leid. 2004.

Lemme, B. H. *Suaugusiojo raida*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2003.

2 skyrius.

Socialinės gerontologinės teorijos

Turinys

- 2.1. Socialinės gerontologijos teorijos ir paradigminių
požiūrių įvairovė / 68
 - Kelyje tarp biomedicininio ir sociologinio požiūrio / 68
 - Socialinės gerontologijos žinių struktūravimo problema / 70
- 2.2. Funkcionalizmo paradigmos teorijos / 74
 - Atsitraukimo teorija / 74
 - Aktyvumo teorija / 76
 - Tęstinumo teorija / 77
 - Vaidmenų teorija / 79
 - Stratifikacijos pagal amžių teorija / 81
 - Amžiaus integracijos teorija / 85
 - Modernizacijos teorija / 86
 - Teorinė gyvenimo raidos perspektyva / 90
- 2.3. Konflikto paradigmos teorijos / 94

Kaupiamosios nelygybės teorija /	95
Politinės ekonomikos perspektyva /	96
Teorinė feminizmo perspektyva /	97
Kritinė perspektyva gerontologijoje /	98
2.4. Simbolinės sąveikos paradigmos teorijos /	100
Socialinio konstravimo teorijos /	100
Stigmatizavimo (etikečių klįjavimo) teorija /	101
Senimo subkultūros teorija /	104
2.5. Racionalaus pasirinkimo paradigmos teorijos /	105
Socialinių mainų teorija /	106
Antrojo skyriaus studijų priemonės /	109

Tikslai

- ▶ *Suprasti socialines gerontologijos teorinės minties raidą ir sąsajas su įvairiomis teorinėmis paradigmomis*
 - ▶ *Susipažinti su svarbiausiomis struktūrinio funkcionalizmo paradigmos senėjimo teorijomis*
 - ▶ *Susipažinti su svarbiausiomis socialinio konflikto paradigmos senėjimo teorijomis*
 - ▶ *Susipažinti su svarbiausiomis interpretuojančiosios paradigmos senėjimo teorijomis*
-

Pažanga socialinės gerontologijos teorinėje plėtroje šios srities atstovams visada kėlė rūpestį. Kai kurie tyrėjai netgi formulavo padėtį taip, kad tai mokslas, kuriame „yra daug empirinių duomenų, tačiau mažai teorijos“ (Victor, 2005). Nepaisant tyrėjų atkaklių pastangų formuluoti teorines išvagas, tokiai situacijai buvo objektyvių priežasčių. Viena vertus, turėjo praeiti tam tikras laikas, kol buvo išsilaisvinta iš dominavusio biomedicininio požiūrio į senėjimą. Antra vertus, socialinės gerontologijos tyrimo objektas – senėjimas, senatvė ir vyresnio amžiaus žmonės – yra išskirtinai kompleksinis: ir sudėtingas, ir kintantis. Taip pat manoma, kad pageidaujama socialinės gerontologijos teoriniam proveržiui trukdė tyrėjų, taikančių skirtingų socialinių mokslų epistemologiją, tarpusavio izoliuotumas (Bengtson ir kt. 2009, p. 14), t. y. pastangos pažinti senatvę ir vyresnio amžiaus žmonių gyvenimą bei problemas buvo pernelyg išsklaidytos.

Be to, nėra ir vienos nuomonės dėl teorijų vaidmens bendrojoje gerontologijoje. Anot V. L. Begtsono ir kolegų (2005, p. 3), galima įvardyti netgi tris požiūrius: a) tradicinės gerontologijos atstovų požiūriu, pripažįstamas reikšmingas teorijų vaidmuo, nes teorijos padeda sisteminti sukauptas žinias apie tiriamus objektus ir paaiškinti jų priežastis, pasekmes, raidos specifika, taip pat daryti prognostines prielaidas apie tiriamo objekto ateitį; b) konstruktyvizmo ir kritinės orientacijos gerontologai teigia, jog senėjimo teorijos nėra reikalingos, jos netgi neįmanomos. Svarbiausia atidžiai rinkti empirinius duomenis ir juos apibendrinti; c) tuo tarpu praktikų ir politikų įsitikinimu, teorijų ir empirinių duomenų yra užtekčiai, o svarbiausia – kaip tas žinias pritaikyti sprendžiant praktines problemas.

Šiame skyriuje susipažinsime su socialinės gerontologijos teorinių žinių sistema ir apžvelgsime pagrindines, jau tapusias klasikinėmis naujausias socialinės gerontologijos teorijas, nes tyrėjas, tik susipažinęs su egzistuojančiomis teorijomis, gali priimti informuotus sprendimus ar remtis kuria nors iš esamų teorijų, ar kurti naują, ar visai apsieiti be jų. Su biologinėmis ir psichologinėmis senėjimo teorijomis lietuvių kalba plačiau galima susipažinti kituose vadovėliuose (Bagdonas ir kt., 2009; Večkienė, 2002).

2.1. Socialinės gerontologijos teorijos ir paradigminių požiūrių įvairovė

Socialinė gerontologija, kaip ir biogerontologija arba psihogerontologija, yra multiparadigminė disciplina. Vadinasi, tuo pačiu metu galimos kelios skirtingos bendrųjų teorinių ir metodologinių teiginių sistemos, apibūdinančios specifinį apibendrintą problemų nustatymo ir sprendimo būdą. Dabar ir susipažinsime su ta paradigminių požiūrių įvairove.

Kelyje tarp biomedicininio ir sociologinio požiūrio

Žmogaus senėjimo pažinimo vieni aktyviausių pionierių buvo medicinos mokslų atstovai, tad natūralu, kad senėjimo tyrimuose istoriškai susiklostė biomedicininio požiūrio (modelio) taikymo tradicija. Pagal biomedicininį modelį individo senėjimas suprantamas kaip organizmo silpnėjimas, susidėvėjimas, nykimas, atitinkamai senėjimo pažinimas sutelktas į vyresnio

amžiaus žmonių sergamumą, ligas ir negalią. Biomedicininis požiūris į senėjimą plačiai taikomas ne tik biologų ir medikų tyrimuose, kadais jis nekritiškai buvo perimtas ir psichologų bei sociologų (Victor, 2005). Biomedicininio požiūrio taikymas socialiniuose moksluose reiškė senatvės amžiaus tarpsnio siejimą su socialinėmis problemomis: darbo praradimu, negalia, našlyste, skurdu, vieatvė ir t. t. XX a. aštuntajame dešimtmetyje įvyko gerontologijos raidai reikšmingas posūkis – buvo įvardytas jos objekto daugialypumas, reikalaujantis adekvataus integralaus požiūrio. G. Engelis (Engel, 1977) atkreipė dėmesį į vyravusį redukcionistinį požiūrį, t. y. biomedicininio pažinimo modelio viešpatavimą, ir pripažino būtinybę senėjimo tyrimuose taikyti bio-, psicho- ir socialinį požiūrius. Tačiau norėtusi priminti, jog šandien yra įsigalėjusi nuostata, kad žmogus yra keturių matmenų. Todėl minėtą trinarį pažinimo modelį reikėtų papildyti dar vienu – humanitariniu pažinimo matmeniu (Bengtson ir kt., 2009, p. 3–23; Cole ir kt., 2000). Vadinasi, visapusiškai žmogaus esminius raidos matmenis apimantis ir bendrosios gerontologijos uždavinius atitinkantis būtų bio-, psicho-, socio- ir humanitarinis senėjimo, senatvės ir vyresnio amžiaus žmonių pažinimo bendras modelis (Bengtson ir kt., 2009; Binstock ir kt., 2006; Birren ir Schaie, 2006; Cole ir kt., 2000; Schneider ir Rowe, 1996).

Tokia yra paradigminių požiūrių visuma, kurios sudėtinė dalis yra socialinės gerontologijos tyrimų perspektyva. Kadangi kintantį amžių patiriami gyvendami socialiniame kontekste (šeima, draugai, bendradarbiai, vietos bendruomenė, visuomenė, civilizacija), socialiniai senėjimo ir senatvės veiksniai yra ne mažiau svarbūs nei biomedicininiai ar psichologiniai. Sąlygiškai sociologinėje perspektyvoje galima įvardyti tris apibendrinimo lygmenis: individo, grupės, visuomenės, o tai atskleidžia reiškinio kompleksiskumą. Individo senėjimas – mikrolygmens tyrimas to, kaip individas subjektyviai patiria senėjimą, kaip jis suvokia su amžiumi susijusius pokyčius, kaip jis konstruoja savo amžiaus tapatumą. Grupių senėjimas – senėjimo socialinio konteksto tyrimas, vyresnio amžiaus žmonių patirties ir padėties visuomenėje tyrimas, atsižvelgiant į klasės, lyties, etniškumo ir kt. veiksnių įtaką. Senatvės samprata ir požiūris į ją priklauso nuo sociokultūrinės aplinkos ir istorinio laikotarpio, kurie supa senstantį žmogų. Senstančio žmogaus patirtys vienokios yra XXI a. Lietuvoje, kitokios – XIX a. Lietuvoje, dar kitokios, pvz., dabartiniame Vietname. Tad tiriama, kaip senatvė konstruojama sociokultūriniame kontekste, kaip gyventojų demografinis senėjimas yra su-

sijęs su visuomenės struktūriniais, kultūros ir ekonominiais pokyčiais. Kaip socialinės struktūros reaguoja į gyventojų sudėties pagal amžių pokyčius? Kaip visuomenės reaguoja į didėjantį vyresnio amžiaus žmonių skaičių ir jų didėjantį matomumą visuomenėje?

Socialinės gerontologijos žinių struktūravimo problema

Socialinės gerontologijos tekstuose galima aptikti plačiausią teorijų spektrą (Bengtson, 2009; Binstock ir kt., 2006; Victor, 2005). Jos įvairuoja nuo normatyvinių, taikančių dedukcinį pažinimo metodą (pvz., stratifikacijos pagal amžių teorija) iki interpretuojančių, taikančių indukcinį pažinimo metodą (pvz., socialinio konstravimo teorijos). Taip pat teoriniai požiūriai skiriasi pagal tai, kas pasirenkama tyrimo objektu, kokiomis prielaidomis grindžiama teorija, kokiai tyrimo metodologijai teikiama pirmenybė, galiausiai – kokių tikslų siekiama (paaiškinti, suprasti arba keisti tiriamus reiškinius / procesus).

Kaip susipažinti su sukauptomis socialinės gerontologijos žiniomis nepasiklystant jų gausoje?

Akivaizdu, kad jas reikėtų sisteminti. Daugybė socialinės gerontologijos tyrinėtojų (Naujanienė, 2002; Marshall, 1996; Matras, 1990, Victor, 2005 ir kt.) yra pasiūlę ne vieną šios srities žinių klasifikavimo būdą: pagal teorijų atsiradimo seką išryškindami teorijų kartas (Hendricks, 1992; Bengtson, Burgess, Parrott, 1997); pagal analizės lygmenis (Marshall, 1996) ir pagal paradigminius požiūrius (Matras, 1990; Aiken, 1995; Victor, 2005, Quadagno, 2005).

Du faktai – a) socialinės gerontologijos teorijos plėtojosi būdamos glaudžiai susijusios su bendrosios sociologijos teorijomis ir b) paradigminė teorijų grupavimo prieiga yra kompleksinė: apima ir tyrimo objekto, ir prielaidų, ir metodologijos, ir keliamų klausimų ypatumus – skatina pristatyti socialines gerontologijos teorijas vadovaujantis būtent pagrindiniais paradigminiais požiūriais sociologijoje.

Paradigmą suprantame kaip teorinių ir metodologinių prielaidų, taikomų mokslinio pažinimo procese, visumą. Glaustai aptarkime pagrindinių paradigimų nuostatas ir skirtumus tarp jų, nors glaustumas neišvengiamai

supaprastina subtilius ir kompleksinius ryšius tarp įvairių teorijų bei paradigmines nuostatas. Skirtingų paradigimų bruožus išryškinsime aptardami kelis jų esminius parametrus: tyrimo objektą, išankstines prielaidas apie žmogaus elgsenos prigimtį ir jų socialinių veiksmų motyvaciją, metodologinę prieigą (mokslinės argumentacijos tradicijas ir joms atitinkančius empirinio tyrimo metodus) bei keliamų klausimų pobūdį.

Teorijos skiriasi pagal pasirenkamą tyrimo objektą: tai gali būti stambaus masto objektai – socialinių struktūrų / socialinių institutų ir socialinių vaidmenų tinklai (makrosociologijos sritis), kita vertus, tai gali būti kasdienės žmonių sąveikos reiškiniai (mikrosociologijos sritis) (2A lent.). Pirmu atveju tyrėjai yra suinteresuoti tirti žmonių socialinės sąveikos produktus – visuomenės socialinę sandarą ir jos kaitą, socialinius institutus, socialinių vaidmenų rinkinius, socialinius statusus ir pan. Tuo tarpu mikrosociologijos atstovų dėmesio centre atsiduria kaip tik konkrečios socialinės sąveikos situacijos ir žmonių socialiniai veiksmai, motyvacija ir pan.

Kita paradigmė takoskyra tarp įvairių teorijų susijusi su išankstinėmis prielaidomis apie žmogaus elgsenos prigimtį ir jų socialinių veiksmų motyvaciją. Vieni teoretikai daro prielaidą, kad žmogaus elgsena yra apibrėžta tam tikrų jėgų, internalizuotų elgesio normų, visuomenės vertybių, socialinio statuso ir pan. Remiantis šia prielaida, žmonių elgsena yra dėsninga, todėl ją galima ištirti ir numatyti. Tuo tarpu oponuojantys tyrėjai niekada iš akiračio neišleidžia fakto, kad socialinių mokslų tyrimo objektas yra mąstančios būtybės, suteikiančios savo veiklai simbolinių reikšmių. Tai yra kūrybinė individų veikla, kurią galima siekti suprasti, bet neįmanoma ištirti, kvantifikuoti ir išvesti kokius nors jos dėsningumus pagal tikslųjų mokslų pavyzdį.

Kaip jau minėta, antroji išankstinių prielaidų dalis susijusi su skirtinga žmonių socialinių veiksmų motyvacija. Šiuo požiūriu, anot R. A. Vales ir A. Volf (Wallace ir Wolf 2006, p. 8), ypač aiškiai kontrastuoja funkcionalizmo ir konflikto paradigmos. Funkcionalizmo atstovų požiūriu, žmonių elgseną labiausiai lemia jų internalizuotos vertybės ir poreikiai. Vadinasi, žmogaus elgsena priklauso nuo visuomenės, kurioje gyvena, ir nuo artimiausios socialinės aplinkos sociokultūrinių vertybių. Tuo tarpu konflikto paradigmos atstovai žmonių elgsenos motyvacijoje pirmiausia įžiūri skirtingus interesus, interesų konfrontaciją. Vertybės neretai yra tik demagoginė priedanga tikriesiems interesams paslėpti. Kitose paradigmose šios nuostatos nėra taip labai supriešintos, tačiau ir jose galima įžvelgti vertybių arba interesų vyravimą.

2A lent. Sociologinės paradigmos ir jų požymiai

Analizės lygmuo	Makro	Mikro
	Funkcionalizmo paradigma Konflikto paradigma	Simbolinės sąveikos paradigma Fenomenologija Racionalaus pasirinkimo paradigma
Žmogaus elgsenos prigimtis	Numatoma (determinuota)	Kūrybiška
	Funkcionalizmo paradigma Konflikto paradigma Racionalaus pasirinkimo paradigma	Simbolinės sąveikos paradigma Fenomenologija
Socialinių veikslių motyvai	Vertybės	Interesai
	Funkcionalizmo paradigma Fenomenologija Simbolinės sąveikos paradigma	Konflikto paradigma Racionalaus pasirinkimo paradigma
Mokslinio tyrimo metodas	Dedukcinis	Indukcinis
	Funkcionalizmo paradigma Konflikto paradigma Racionalaus pasirinkimo paradigma	Simbolinės sąveikos paradigma Fenomenologija

Šaltinis: Wallace, Wolf, 2006, p. 11.

Galiausiai sociologines teorijas galima skirstyti pagal tai, kokius mokslinės argumentacijos ir empirinio tyrimo metodus jos pripažįsta. Pavyzdžiui, funkcionalizmo, konflikto ir racionalaus pasirinkimo teorinių perspektyvų tyrėjai vadovaujasi gamtos mokslų (arba pozityvizmo) metodologija: tyrimo objektus įmanoma moksliskai ištirti ir paaiškinti. Šiuo atveju tyrimas

prasideda hipotezių formulavimu, toliau renkami mokslškumo (reprezentatyvumo, patikimumo ir pan.) kriterijus atitinkantys empiriniai duomenys, kurių analizės pagrindu patvirtinamos arba atmetamos iškeltos hipotezės. Ši metodologinė prieiga apibūdinama kaip dedukcija, nes pradedama nuo teorijos formulavimo (pirmiausia sukuriama abstrakčios sąvokos, daromos prielaidos apie ryšius tarp jų, paskui surinktais empiriniais duomenimis tikrinamas teorijos pagrįstumas), taigi šio pažinimo kelio kryptis yra judėjimas nuo abstrakcijos prie konkretumo. Tuo tarpu simbolinės sąveikos ir ypač fenomenologijos atstovai yra itin skeptiški tokios tyrimo metodologijos atžvilgiu. Siekdami apsisaugoti nuo išankstinių supaprastintų teorinių schemų diktuojamų apribojimų, simbolinės sąveikos paradigmos šalininkai pradeda nuo empirikos: pirmiausia pasineria į empirinių duomenų srautą, siekia gerai, visapusiškai pažinti tiriamą reiškinį / procesą ir tik tada žingsnis po žingsnio iš empirikos (konkretumo) kyla prie apibendrinimų, hipotezių ir teorinių įžvalgų formulavimo (abstrakcijų). Pastaroji tyrimo metodologija vadinama indukciniu tyrimo metodu. O fenomenologijos pasekėjų požiūriu, dedukcinis metodas iš viso yra klaidingas, nes vienos objektyvios socialinės tikrovės nėra, tad neįmanoma nustatyti universalių šios tikrovės ar žmonių elgsenos dėsnų. Atitinkamai dedukcinės ir indukcinės metodologijos šalininkai renka ir dirba su skirtingais empirinių duomenų masyvais: kiekybiniais (ribotas kiekis kintamųjų, statistiškai pagrįstas (didelis) tiriamųjų skaičius, taikytini statistiniai analizės metodai) arba kokybiniais (didelis (neribotas) kiekis kintamųjų, ribotas kiekis tiriamųjų, statistiniai analizės metodai netaikytini).

Tiesa, pradedant nuo pat sociologijos klasikų, ryškėjo skirtingas tyrėjų požiūris į tai, kieno labui kuriamos mokslinės žinios. Šios nuostatos taip pat glaudžiai susijusios su pagrindiniais paradigminiais požiūriais. Prisiminkime garsiąją K. Markso frazę, kad iki tol filosofai siekė tik paaiškinti, koks yra pasaulis, o, jo požiūriu, mokslininkai turėtų keisti pasaulį. Vadinasi, K. Marksas pritarė, kad įmanoma pažinti socialinio pasaulio ir žmonių elgsenos dėsningumus, bet nevalia tenkintis vien smalsumu, žinių kūrimu dėl žinių. Mokslinės žinios turi būti taikomos visuomenės ir žmonių gerovės gerinimo tikslais. Tuo tarpu interpretuojančios arba „suprantančiosios“ sociologijos (simbolinės sąveikos, fenomenologijos ir pan.) šalininkų manymu, kadangi objektyvus socialinio pasaulio pažinimas dėl įvairių priežasčių neįmanomas, daugiausia ką tyrėjai gali padaryti – tai suprasti ir interpretuoti kasdienę žmonių sąveiką.

2.2. Funkcionalizmo paradigmos teorijos

Funkcionalizmas (vadinamas ir struktūriniu funkcionalizmu) yra viena galingiausių sociologijos paradigmu tiek ilgalaikiškumu, tiek mastu. Dauguma socialinės gerontologijos teorijų priklauso būtent šiai teorinei paradigmai, kurios pagrindinės nuostatos skambėtų taip: 1) visuomenė yra socialinė sistema, kurios elementai yra tarpusavyje susiję ir kartu funkcionuoja visumos labui; 2) visuomenė visada siekia pusiausvyros būsenos, o tai yra būdinga sveiko (normalaus) organizmo būklei; 3) atsiradus nesklandumams, sutrikimams (susirgimams), visos socialinės sistemos dalys susitelkia ir siekia atkurti pusiausvyros būseną. Tad pagrindinis funkcionalistų interesas yra paaiškinti, kaip socialinės sistemos palaiko ir atkuria pusiausvyrą, jie kreipia dėmesį į tai, kas žmones vienija – į bendras vertybes ir funkcinę priklausomybę vieniems nuo kitų. Šios paradigmos skiriamosios sąvokos yra šios: susitarimas, funkcija, visuma, solidarumas.

Pirmiausia apžvelkime tris ankstyvasias teorijas, kurių autoriai kėlė vieną klausimą: „Ką reiškia sėkmingai senti?“, tačiau atsakymus pasiūlė skirtingus.

Atsitraukimo teorija

Tai viena ankstyvųjų tarpdisciplininių teorijų (bendra sociologų ir psichologų kūryba), aiškinančių žmogaus senėjimą. Šią populiarią ir ne mažiau prieštaringą teoriją 1961 m. suformulavo E. Kaming ir E. V. Henris (Cumming ir Henry, 1961).

Atsitraukimo teorija [*disengagement theory*] buvo pagrįsta prielaida, kad vyresnio amžiaus žmonės iš esmės skiriasi nuo jaunesnių. Su amžiumi žmonės neišvengiamai keičiasi, silpsta, praranda gebėjimus, vyresnio amžiaus žmonės nori laiku ir tinkamai pasirengti mirčiai. Todėl tiek pačiam žmogui, pasiekusiam senyvą amžių, tiek visuomenei, kurioje vyresnio amžiaus žmonių dalis vis didėja, žodžiu, visiems yra būtina prisitaikyti prie senatvės ir senėjimo. Asmens pasitenkinimas gyvenimu yra susijęs su gebėjimu laiku atsisakyti aktyvių socialinių vaidmenų.

Autoriai senėjimą aiškino kaip abipusį susvetimėjimo arba atsitraukimo procesą, kuris pasireiškia vyresnio amžiaus žmogaus socialinio aktyvumo mažėjimu, siekimu pasyvesnių vaidmenų, retesnėmis ir silpnesnėmis vyresnio amžiaus žmogaus sąveikomis su kitais socialinės sistemos nariais,

senimo atsitraukimu nuo šiuolaikinių visuomeninių aktualijų ir gilinimusi į savo vidinį pasaulį ir pan. Pripažįstama, kad šį atitolimą vienas nuo kito gali pradėti tiek patys vyresnio amžiaus žmonės, tiek jaunesni visuomenės nariai. Be to, atsitraukimas gali būti dalinis – nuo kai kurių gyvenimo sričių senimas išsilaisvina, su kitomis išsaugo glaudžius ryšius.

Neatsižvelgiant į tai, kas skatina atsitraukimą, jis vyksta abipusiai ir, anot autorių, turi teigiamų pasekmių – yra naudingas ir visuomenei, ir pačiam vyresnio amžiaus žmogui.

Kokia nauda iš atsitraukimo vyresnio amžiaus žmonėms? Senyvame amžiuje prarasdami sveikatą, energiją, ir pan., vyresnio amžiaus žmonės patys nori išsilaisvinti iš socialinių lūkesčių, kurie verčia juos būti produktyvius ir konkurencingus. Taigi vyresnio amžiaus žmonės siekia išsilaisvinti iš normatyvinio elgesio prievartos, jie nori pasimėgauti laisve, nukrypus nuo socialiai laukiamo elgesio, primetamo visiems suaugusiesiems. Atsitraukimas tokiu būdu suprantamas kaip adaptacinė elgsena, žmogui pereinant į socialinio gyvenimo nuošalę.

Kokia nauda iš to visuomenei? E. Kaming ir V. Henris, vadovaudamiesi struktūrinio funkcionalizmo paradigmos nuostatomis, aiškino, kad kiekviena visuomenė suinteresuota užtikrinti sklandų kartų judėjimą per socialinių institutų struktūrą. Pvz., jeigu žmogus dirba iki mirties (o tą dieną ir valandą paprastai yra sunku numatyti), netikėta jo mirtis pažeidžia sklandų sistemos veikimą, ji sukelia daug sumaišties, nesklandumų ir atneša nuostolių. Kur kas geriau, kai vyresnio amžiaus žmonės, laiku išeidami į senatvės pensiją, savo vaidmenis perduoda jaunesnei kartai. Visuomenė yra suinteresuota socialinių vaidmenų kokybišku atlikimu. Įsivyravus jaunystės kultui, manoma, kad vyresnio amžiaus žmonės jau nebegali tobulėti, kokybiškai ir veiksmingai atlikti aktyvių socialinių vaidmenų. Tad visuomenė pritaria, kad senimas turi laiku pasitraukti ir vietas užleisti jaunimui. Taip užtikrinamas socialinių vaidmenų tęstinumas, socialinės sistemos stabilumas ir pusiausvyra.

Kaip ir kiekvienas funkcinis visuomenės atžvilgiu socialinis procesas, abipusis visuomenės ir vyresnio amžiaus žmogaus atsitraukimas tapo institucionalizuotas. Šiuolaikinėje visuomenėje tokiu vyresnio amžiaus žmogaus ir visuomenės atsitraukimą reguliuojančiu socialiniu institutu tapo pensijų sistema. Atsitraukimo teorijos požiūriu, jei iš viso reikalingos socialinės paslaugos vyresnio amžiaus žmonėms, tai jos turėtų būti skirtos ne socialiniams ryšiams tarp vyresnio amžiaus žmonių ir kitų visuomenės narių stiprinti, bet priešingai – paslaugos turėtų palengvinti abipusį atsitraukimo procesą.

Atsitraukimo teorija sulaukė kritikos: a) teorija neatsižvelgia į vyresnio amžiaus žmonių įvairovę – nemažai vyresnio amžiaus žmonių „netelpa“ į šiuos teorinius rėmus, nes yra sveiki ir energingi, nori būti socialiai ir politiškai aktyvūs, trokšta dirbti. Tai parodo, kad senimo ir visuomenės atsitraukimas nėra neišvengiamas, funkcionalus ir universalus procesas; b) ši teorija neatsižvelgia į žmonių psichines savybes. Kai kurių žmonių atsitraukimas gali būti aiškinamas ne tiek universaliu senėjimo procesu, kiek jų charakterio ypatumais. Jų atveju senatvė yra įprasto gyvenimo būdo tęsia. Tikėtina, kad žmonės, kurie sulaukė brandaus amžiaus pagal charakterį buvo aktyvūs, ir senatvėje sieks išlaikyti aktyvią gyvenimo poziciją, tegul ir kitais būdais (žr. tęstinumo teorija).

Nors atsitraukimo teorija ir nepateikė išsamios bei patenkinamos sociologinės senėjimo sampratos, jos vaidmuo, kaip pirmosios ir skatinusios plačias diskusijas, yra reikšmingas.

Aktyvumo teorija

Tarp visų sociologinių žmogaus senėjimo teorijų ši, ko gero, yra vyraujanti. Ji plačiausiai pripažinta socialinio darbo praktikų. Jos autorius – Robertas Havikurstas (Havighurst, 1963, 1968). R. Havikursto teoriniai apibendrinimai paremti Kanzaso miesto studijos empiriniais duomenimis (per šešerius metus keletą kartų buvo apklausiami 300 baltaodžių, vidurinės klasės, sveikų, 40–85 metų amžiaus žmonių).

Aktyvumo teorija [*activity theory*] pagrįsta prielaida, jog asmens patenkinimas gyvenimu senatvėje yra susijęs su gebėjimo palaikyti socialinius vaidmenis, turėtus sulaukus brandos, arba, praradus juos, pakeisti kitais. Tai reiškia, kad, priešingai nei atsitraukimo teorijoje, senatvė neišskiriama kaip ypatingas amžiaus tarpsnis, vyresnio amžiaus žmonės turi tokius pačius psicho-socialinius poreikius, kaip ir brandos amžiaus žmonės. Vyresnio amžiaus žmonės, kurie vis dėlto savo iniciatyva siekia atsitraukti nuo visuomenės, elgiasi neadaptiviai, jie vargu ar bus patenkinti savo senatve. Sėkmingo senėjimo formulė – visomis išgalėmis kuo ilgiau palaikyti gyvenimo stilių, būdingą brandos amžiui: būti aktyviems, užsiėmusiems ir jaunatviškiems, t. y. neigti senatvę kaip ypatingą amžiaus tarpsnį.

Aktyvumo teorija atitinka daugelio visuomenių vertybių sistemą, kurioje kaip socialinės vertybės pabrėžiamas jaunatviškumas, darbas ir produktyvumas. Remiantis šia senėjimo teorija formuojama socialinė politika,

siekianti plėtoti socialinės politikos priemones, kurios padėtų vyresnio amžiaus žmogui palaikyti tinkamiausią socialinės integracijos lygį. Vyresnio amžiaus žmonės turėtų būti skatinami kuo ilgiau išlikti darbo rinkoje, plėtojama vyresnio amžiaus žmonių savanoriška veikla, organizuojami rekreaciniai renginiai, kelionės, kūrybinės studijos, saviveikla senjorų centruose, į juos orientuotos tam tikros pramogų verslo šakos ir pan. Daugelis vyresnio amžiaus žmonių patys yra įsitikinę, jog būtent tokios – aktyvumo nuostatos – yra raktas, kaip jausti gyvenimo pilnatvę senatvėje.

Aktyvumo teorija taip pat sulaukė kritinių pastabų. Šios teorijos empirinis vertinimas – prieštaringas. Yra empirinių tyrimų, ir patvirtinančių, ir paneigiančių aktyvumo teorijos teiginius. Kitas kritikos aspektas – ši teorija nesugeba paaiškinti, kodėl kai kurie vyresnio amžiaus žmonės, būdami pasyvūs, jaučiasi laimingi, o kiti – itin aktyvūs ir vis vien nelaimingi. Be to, vienusiūka yra išeitinė prielaida, jog dauguma vyresnio amžiaus žmonių siekia atlikti aktyvius socialinius vaidmenis. Yra pakankamai vyresnio amžiaus žmonių, kurie anksčiau atliktus aktyvius vaidmenis suvokė kaip priverstinius, ir jie džiaugiasi pagaliau išstrūkę iš prievolių naštos, galėdami „nieko neveikti“, mėgautis nesibaigiančiu sėkmadieniu.

Aktyvumo teorija, kaip ir atsitraukimo teorija, nepajėgi atskleisti sėkmingo (arba gerai įvaldyto) senėjimo paslapties. Abiejų teorijų silpnoji pusė ir tai, kad jos menkai susieja žmogaus senėjimo aiškinimus su socialine struktūra, kultūriniu ir istoriniu kontekstu, t. y. su aplinka, kurioje vyksta senėjimas. Pavyzdžiui, užuot nagrinėjus individualią adaptaciją sulaukus pensinio amžiaus, reikėtų tirti ir platesnį politinį (įgyvendinamą socialinę politiką vyresnio amžiaus žmonių atžvilgiu) ekonominį kontekstą (darbo rinkos politiką ir pan.).

Kai kurie sociologai nuogaštuoja, kad šios teorijos netaptų visuotinėmis ideologijomis, nes jos iš tiesų yra tik alternatyvios rekomendacijos, kaip galima suvokti senėjimą. Tačiau nė viena jų nepateikia įtikinamo paaiškinimo, kodėl vieni žmonės yra patenkinti sendami aktyviai, o kiti tiek pat patenkinti, būdami gyvenimiškojo srauto pakraštyje.

Tęstinumo teorija

Akivaizdus atsitraukimo ir aktyvumo teorijų vienusiūskumas paskatino dar vienos sėkmingo senėjimo teorijos atsiradimą. B. Niugarten ir kiti autorai ragino ištirti visą žmogaus gyvenimo kelią ir nustatyti, kaip žmonės

skirtingai sensta (Neugarten, Havighurst, Tobin, 1961; Neugarten, 1969; Atchley, 1971).

Pagal tęstinumo teoriją [*continuity theory*] žmogus, siekdamas sėkmingai senti, turi išlaikyti vidinį – psichologinį ir išorinį – socialinės elgsenos (vaidmenų, gyvenimo būdo) tęstinumą. Kiekvienas žmogus per gyvenimą išlaiko sau tipinius prisitaikymo prie aplinkos būdus. Taigi pagrindinis tęstinumo teorijos teiginys yra tas, kad žmonės, tiek jauni, tiek vyresnio amžiaus, yra skirtingų asmenybės tipų ir skirtingai gyvena, ir tai yra lemiantys veiksniai adaptuojantis senatvėje. Tokiu būdu senėjimas suvokiamas ne kaip universalus (visiems vienodas), bet kaip individualus procesas. Žmonės prisitaiko prie senatvės skirtingai, nes yra skirtingos asmenybės. Jų senėjimo sėkmė priklauso nuo to, kiek jie sugeba atlikti įprastus vaidmenis, palaikyti įprastą gyvenimo būdą.

Vargu ar žmonės, kurie visą gyvenimą buvo santūrūs, laikėsi tam tikro atstumo socialiniame gyvenime, išėję į pensiją staiga panorės atsidurti socialinio gyvenimo sūkuryje. Ir priešingai: žmonės, visą gyvenimą atlikę aktyvius vaidmenis, vargu ar senatvėje būtų patenkinti staiga jų atsiskę. Taigi, anot tęstinumo teorijos autorių, senėjimas yra bendra gyvenimo dalis ir ankstesnių amžiaus tarpsnių pasekmė.

Tęstinumo teorijos išvada yra ta, kad su amžiumi vis labiau išryškėja kiekvieno žmogaus asmenybės bruožai, tai reiškia, jog sėkmingas senėjimas įmanomas tuomet, kai žmogui per visą gyvenimą pavyksta išlaikyti vientisą savo asmenybę (išlikti savimi, skirtingi asmenybės tipai), ir tai yra tvirčiausias pagrindas senatvėje būti patenkintam gyvenimu – sėkmingai prisitaikyti.

Nors ši teorija atrodo pranašesnė už dvi anksčiau minėtas, ir ji turi savo trūkumų. Galima sukritikuoti pagrindinę prielaidą, kad žmonių prisitaikymo senatvėje būdo kriterijus yra jų iki tol nugyventas gyvenimas. Betgi gali būti, kad žmogaus gyvenimo stilius senatvėje yra ne ankstesnio gyvenimo tąsa, o bandymas prisitaikyti prie senyvo amžiaus keliamų reikalavimų. Kritikuotina ir kita mintis – sėkmingo senėjimo garantas yra siekimas išlaikyti tam tikrą elgsenos būdą per visą gyvenimą. Kartais, pvz., susilpnėjus sveikatai ar sumažėjus pajamoms, siekimas užtikrinti gyvenimo būdo tęstinumą gali neigiamai paveikti žmogaus savigarbą. Kita vertus, yra tyrimų duomenų, patvirtinančių, jog labiausiai gyvenimu patenkinti tie vyresnio amžiaus žmonės, kurie su amžiumi negriežtai laikėsi tradicinių lyčių vaidmenų rėmų. Tai

reiškia, kad šių vyresnio amžiaus moterų ir vyrų elgsenoje atsirado bruožų, kurie kultūroje apibrėžiami kaip charakteringi priešingai lyčiai.

Jeigu kalbėsime apie šios teorijos taikymą socialinėje politikoje, ji gali paskatinti laikytis nesikišimo principo: juk individo senėjimas yra toks asmeniškasis procesas, susijęs su asmenybės bruožais, kad – „kiekvienam savo“.

Apibendrinant atsitraukimo, aktyvumo ir tęstinumo senėjimo teorijas, sukurtas remiantis „Kanzas miesto studija“, galima pastebėti, kad jose labai ryški socialinė psichologinė orientacija aiškinant žmogaus senėjimą. Orientacija į individą yra pagrindinis skiriamasis bruožas, atskiriantis šias ankstyvasias senėjimo teorijas nuo vėlesnių, kurios buvo labiau sociologiškai išgrynintos ir daugiau pabrėžė socialinės struktūros veiksmus. Pirmosios kartos teorijose buvo ieškoma tinkamiausių elgsenos modelių, užtikrinančių sėkmingą prisitaikymą senatvėje, ir paprastai jie buvo kildinami iš individo asmenybės bei pasitenkinimo gyvenimu. Jeigu ir atsižvelgiama į makrolygio reiškinius, senstantis žmogus vis dėlto struktūriškai nesusiejamas su visuomene.

Vaidmenų teorija

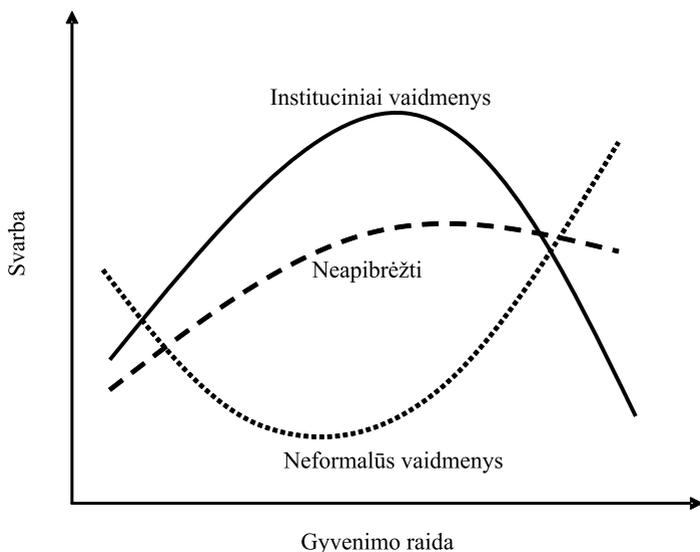
Vienas ankstyviausių bandymų paaiškinti žmogaus socialinę raidą yra vaidmenų teorijos [*role theory*] taikymas (Cottrel, 1942). Per savo gyvenimą žmonės atlieka daugybę įvairių vaidmenų (anūkas, studentas, žmona, kalnys, pacientas, pirkėjas, pilietis ir pan.). Šie vaidmenys, viena vertus, apibūdina asmenį kaip socialinę būtybę, kita vertus, – yra asmens savimonės pagrindas. Dalis vaidmenų yra susiję su tam tikru žmogaus amžiumi arba gyvenimo tarpsniu. Kai kurie vaidmenys itin griežtai susieti su žmogaus chronologiniu amžiumi (teisė balsuoti, tuoktis, vairuoti, pirkti alkoholį ir pan.), kiti – su biologiniu amžiumi (pvz., motinos vaidmuo susijęs su fiziologinėmis organizmo galimybėmis pratęsti giminę). O dar kiti vaidmenys yra neutralūs žmogaus amžiui (pvz., savanorio vaidmuo).

Dažniausiai žmonės kurdami savo ateitį, arba vertindami praeitį vadovaujasi socialiniais lūkesčiais, kurie nusako pageidautinus ir nepageidautinus socialinius vaidmenis kiekvienam amžiaus tarpsniui. Tai yra internalizuotos amžiaus normos (socialiniai vaidmenys, susiję su tam tikru amžiaus tarpsniu), pagal jas nustatomas gyvenimo tempas, vienų ar kitų gyvenimo įvykių

pageidautinas laikas. Amžiaus normos perduodamos ir išmokstamos socializacijos metu. Vaikystei ir jaunystei būdingi besimokančiojo vaidmenys, vidutiniam amžiui – įvairūs su kūrimu susiję vaidmenys (pajamas kurianti veikla, šeimos kūrimas, vaikų gimdymas ir auklėjimas), o kokie vaidmenys būdingi senatvei? I. Rosovas (Rosow, 1967) iškėlė koncepciją, teigiančią, kad senatvė yra „vaidmuo be vaidmens“.

I. Rosovas (1976) socialinius vaidmenis skirstė į tris tipus pagal jų santykį su statusais bei jų apibrėžtį: a) instituciniai vaidmenys (aiškūs vaidmenys, susiję su aiškiais statusais, pvz., dirbančio asmens, bendruomenės nario, šeiminiai vaidmenys); b) neapibrėžti vaidmenys (vaidmenys neaiškūs, silpnai išreikšti, nors socialiniai statusai aiškūs, pvz., senatvės pensininkas gali turėti apibrėžtą statusą, tačiau vaidmenys, susiję su šiuo statusu, yra neaiškūs, silpnai apibrėžti); c) neformalūs vaidmenys (aiškūs vaidmenys, bet neapibrėžti statusai, pvz., šeimos „atpirkimo ožys“, maištininkas, herojus, niekšas, kvailėlis, plevėsa, šantažuotojas, patarėjas, padėjėjas, klausytojas, neprašytas patarėjas ir pan.).

X pav. Gyvenime kintantis skirtingų tipų vaidmenų santykis

Šaltinis: Rosow, 1976.

Vadinasi, vyresnio amžiaus žmonių socialinis statusas, anot I. Rosovo (Rosow, 1976), nėra aiškiai apibrėžtas, nėra aiškių elgesio taisyklių, skirtų vyresnio amžiaus žmonėms. Vienus žmones tokia padėtis džiugina, tarsi senatvė būtų anarchinis amžiaus tarpšnis, kai jokios elgesio normos nebeegzistuoja ir žmogus iš tiesų būtų laisvas elgtis taip, kaip jam šauna į galvą. Kiti, kalbėdami apie senatvę kaip vaidmenį be vaidmens, labiau pabrėžia turėtų aktyvių ir socialiai reikšmingų vaidmenų praradimą (dirbančio žmogaus vaidmens praradimas – išėjimas į pensiją, aktyviosios tėvystės užbaigimas – vaikams išėjus iš tėvų namų, sutuoktinio vaidmens praradimas – našlystė, draugo vaidmens praradimas – draugų mirtys ir pan.).

Dabartinių senėjimo sociologijos ir socialinės psichologijos atstovų užduotis vis dar yra nustatyti ir išnagrinėti prasmingų, socialiai vertinamų vaidmenų rinkinius, būdingus būtent senatvės amžiaus tarpšniui.

Apibendrinant galima pabrėžti, jog pagrindinės sąvokos, susijusios su vaidmenų teorija, yra: vaidmuo, amžiaus normos ir socializacija. Ir apibendrinanti šios teorijos atstovų išvada galėtų būti tokia: socialinio senėjimo sėkmė priklauso nuo žmogaus sugebėjimo geriausiai prisitaikyti prie vaidmenų, tipinių tam tikriems amžiaus tarpšniams.

Stratifikacijos pagal amžių teorija

Stratifikacijos pagal amžių [*age stratification*] teorija glaudžiai susijusi su bendrojoje sociologijoje gerai žinoma sąvoka – socialine stratifikacija.

Žinoma, žmonės yra skirtingi. Tačiau jeigu mūsų skirstymas į grupes pagal pajamas, turtą, valdžią, prestižą, amžių, etniškumą ir pan., yra hierarchinio pobūdžio, mūsų socialiniai skirtumai tampa socialine stratifikacija, o socialinės grupės – stratomis. Tos pačios stratos nariai, sudarydami tam tikrą lygmenį – stratą bendroje hierarchijoje, paprastai turi panašias gyvenimo galimybes bei panašų gyvenimo stilių, kuris skiriasi nuo kitų stratų.

Dažniausiai sociologai skiria stratifikaciją pagal klases, kastas ir turtą. Amerikiečių sociologė Matilda Raili (Riley, 1971, 1972, 1985) kartu su bendraminčiais XX a. 8-ajame dešimtmetyje išplėtojo stratifikacijos pagal amžių teoriją. Autorės teigimu, klasių stratifikacijos teorija labai praverčia siekiant suprasti įvairių amžiaus grupių statusą ir amžiaus sampratą konkrečiame socialiniame kontekste.

M. Raili atkreipia dėmesį, kad visuomenėse yra ne tik socialinių ekonominių sluoksnių, bet ir jaunų, vidutinio amžiaus bei senų visuomenės narių sluoksnių. Žmonės prie šių sluoksnių, arba stratų, priskiriami pagal jų kalendorinį amžių.

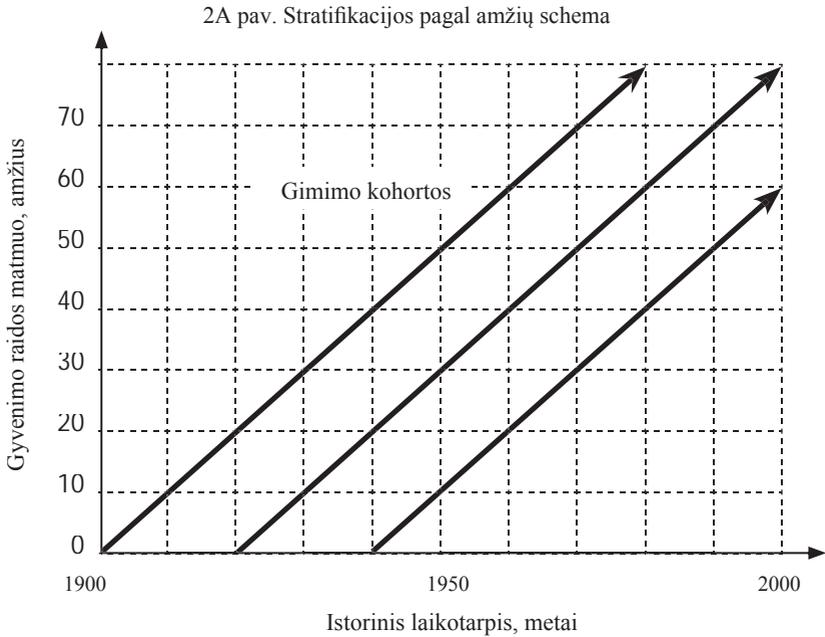
Stratifikacijos pagal amžių teorija nagrinėja sąveiką žmonių, kurie priklauso tai pačiai stratai arba skirtingoms amžiaus stratoms. Taigi jos dėmesio centre yra ne vien vyresnieji visuomenės nariai. Paminėtinė šios teorijos prielaida ta, kad amžius yra socialinių vaidmenų, teisių ir pareigų paskirstymo tarp stratų universalus kriterijus. Amžius gali būti tiesiogiai susietas su vaidmenimis (pvz., įstatymu įtvirtintos amžiaus ribos vairuoti, tuoktis, balsuoti, išėiti į pensiją ir pan.). Amžius gali būti ir netiesiogiai susietas su socialiniais vaidmenimis. Juk esama socialinių lūkesčių, susijusių su tinkamiausiu tam tikrų vaidmenų atlikimo amžiumi. Apie amžiaus normų arba savotiško socialinio laikrodžio buvimą liudija tokie pasakymai: „Toks jaunas ir jau viršininkas!“, „Aš ištekėjau vėlai“, „Tu jau per sena strakalioti!“, „Aš būdamas tavo amžiaus vadovavau visam batalionui, o tu...“

Kiekvienos amžiaus stratos statusas gali būti vertinamas pagal socialinius vaidmenis, kurie suprantami kaip tipiškai jai. Tai, ar amžiaus stratai tipiškai vaidmenys yra vertinami visuomenėje, nurodo tos amžiaus stratos vietą hierarchinėje sistemoje. Todėl amžiaus stratifikacijos sistema, kaip ir kitos stratifikacijos sistemos, sukuria socialinę nelygybę. O tai tokia nelygybė, kuri kyla ne dėl to, kad skirtingo amžiaus žmonės iš tiesų yra skirtingų gebėjimų, poreikių, bet dėl to, kad jiems per sistemoje įtvirtintas amžiaus normas (moralės normos ir įstatymai) leidžiama arba neleidžiama atlikti tam tikrus socialinius vaidmenis. Toks rangavimas pagal amžių paprastai pasireiškia darbovietėse. Pvz., jauni darbuotojai laikomi produktyvesniais ir perspektyvesniais nei vyresni. O tai atitinkamai sukelia struktūrinę darbo jėgos nelygybę (tarp jaunesnių ir vyresnių darbuotojų).

Stratifikacija pagal amžių – struktūriškai užprogramuota socialinės nelygybės sistema, kurioje socialiniai vaidmenys ir statusai, pareigos ir privilegijos tarp žmonių paskirstomi remiantis amžiaus kriterijumi. Vienos amžiaus stratos nariai skiriasi nuo kitų tiek dėl jų skirtingos padėties gyvenimo kelyje, tiek dėl unikalaus istorinio laikotarpio, kai išgyvenamas tam tikras amžiaus tarpnis.

Gyvenimo raidos matmuo (2A pav. vertikalioji (y) ašis) pabrėžia tai, kad šiuolaikinėje visuomenėje žmogaus gyvenimas yra sudėliotas į dėsning-

gas gyvenimo kelio atkarpa – amžiaus tarpsnius, kurie yra institucionalizuoti (įtvirtinti moralės ir elgesio normomis, įstatymais). Vienos kohortos nariai, įžengdami į naują amžiaus tarpsnį, prisiima naujus (jiems leidžiamus ir pagaiduojamus) vaidmenis, o iš paskos einanti karta prisiima tuos vaidmenis, kurių vyresnioji karta, įžengdama į kitą amžiaus strata, jau atsisakė.

Šaltinis: Riley, 1988.

Istorinio laikotarpio matmuo (2A pav. horizontalioji (x) ašis) atkreipia dėmesį į tai, kad kiekvienos amžiaus stratos gyvenimas klostosi unikaliomis sąlygomis – specifiniame socialiniame kontekste, t. y. jų amžiaus tarpsnio (vaikystės, jaunystės, brandos arba senatvės) patirtis yra nuspalvinta tam tikra visuomenės ekonominės, politinės, technologinės raidos epocha. Pvz., kiekviena karta turi unikalų senatvės patyrimą (vieniems ji sutapo su Antruoju pasauliniu karu, kitiems su TV masišku paplitimu, trečiųjų senatvė sutapo su Lietuvos pereinamojo laikotarpio džiaugsmiais ir rūpesčiais XX–XXI amžių sandūroje. Panašiai ir su kitais amžiaus tarpsniais.

M. Raili teigimu, jeigu lyginsime skirtingų kohortų atstovų charakteristikas (atliekamų socialinių vaidmenų rinkinius) tokia pačia amžiuje (pvz., trys 50-mečių kartos, gimusias, tarkime, 1900, 1925 ir 1950 m.), rasime ir panašumų, ir skirtumų. Panašumai atsiranda dėl to, kad tie patys socialiniai vaidmenys perduodami iš vienos kartos į kitą. O skirtumai taip pat yra neišvengiami, nes kiekviena karta gyvena savo unikaliu istoriniu laikotarpiu (patiria specifinius istorinius įvykius), juk visuomenė nuolat kinta (keičiasi jos sandara, socialiniai institutai), ir tai turi įtakos atliekamiems vaidmenims.

M. Raili parodo, kaip amžiaus stratifikacijos sistema veikia žmonių gyvenimus (individų biografijas) ir kaip savo ruožtu žmonės, keliaudami per amžiaus stratas, gali paveikti nusistovėjusias amžiaus stratifikacijos sistemas, t. y. pakeisti socialinius institutus ir kurti visuomenės istoriją.

Būtina dar pabrėžti, jog stratifikacija pagal amžių yra glaudžiai susijusi su stratifikacija pagal socioekonominį statusą ir pagal lytis. Kadangi moterys bei vyrai ir kitais amžiaus tarpsniais atlieka skirtingus vaidmenis, pagrįstai galima kalbėti ir apie skirtingą jų senėjimą. Nustatyta, jog vyrų darbinė karjera yra vientisesnė ir nuosekliau kylanti, o moterų darbinei karjerai būdingas ne toks ryškus kilimas karjeros laipteliais. Tai dėl specifinių pertraukų, skirtų vaikams gimdyti, ir dėl skirtingos lyčių vaidmenų sampratos („moterišku“ ir „vyrišku“ profesijų, „moterišku“ ir „vyrišku“ namų ruošos darbų skyrimo). Pagal užimamą socialinę klasę žmonės tuos pačius gyvenimo įvykius patiria sulaukę skirtingo amžiaus. Pvz., darbininkų sluoksnio atstovai turi tendenciją jaunesni sukurti šeimas, o vidurinės klasės ir turtingų sluoksnių atstovai šiuos asmeninius gyvenimo įvykius patiria būdami vyresni.

Pripažįstami keli stratifikacijos pagal amžių teorijos trūkumai: a) tai per siauras požiūris į amžiaus sąvoką, pirmiausia ją susiejant su kalendoriniu amžiumi arba amžiaus tarpsniu. Šioje teorijoje nesuteikiama dėmesio žmonių skirtybėms, kurių jiems senstant vis gausėja; b) kitas kritikos teiginys: yra daugybė kitų veiksnių, nulemiančių žmogaus atliekamus vaidmenis, o per juos – ir statusą, kur kas dažniau nei amžiaus stratifikacija. Tai šeimos kontekstas (orientacinė šeima), lytis, etniškumas, socialinė klasė ir pan. Teorijos taikymas – tinka gilintis į tai, kaip visuomenė, vartodama amžiaus sąvoką, „sudėlioja“ žmones į socialinės struktūros nišas, ir į tai, kaip šios amžiaus struktūros laikui bėgant keičiasi. Teorijos apribojimai – kadangi dėmesį skiria struktūrinėms, demografinėms ir istorinėms charakteristi-

koms, teorija netinkama aiškintis žmonių skirtingos elgsenos jiems senstant motyvaciją.

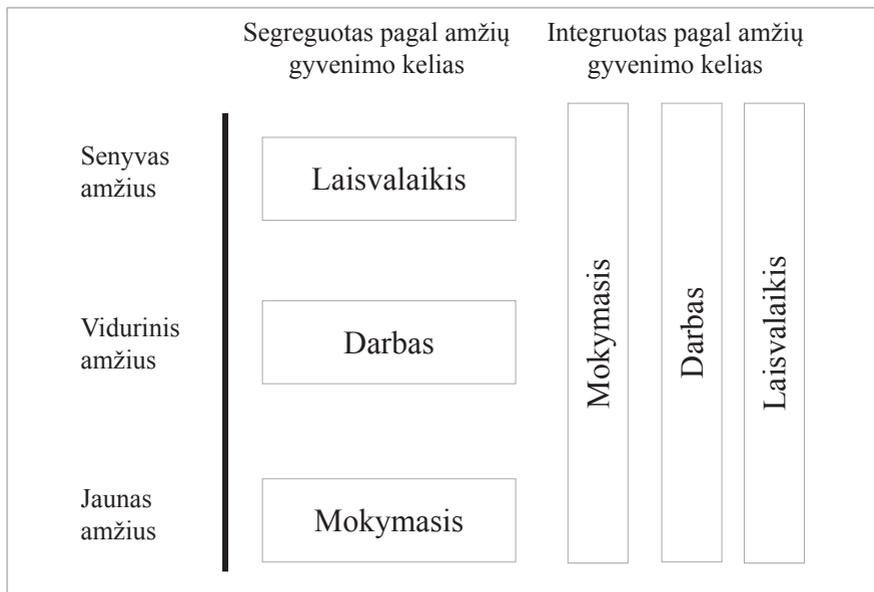
Amžiaus integracijos teorija

Amžiaus integracijos teorija [*age integration theory*] atspiria nuo pagrindinės stratifikacijos dėl amžiaus teorijos prielaidos, kad visuomenė yra stratifikuota pagal amžių. Stratifikacija pagal amžių gali sukurti socialinius institutus, kurie yra segreguoti pagal amžiaus kriterijų, t. y. amžius tampa veiksniumi, leidžiančiu / draudžiančiu patekti į vieno ar kito socialinio instituto veiklos sritį. Anot P. Ūlenbergo (Uhlenberg, 2000, p. 261), lygiai taip pat visuomenėje esama socialinių institutų, kurie įtraukia visas amžiaus grupes, vadinasi, amžiaus kriterijai netaikomi. Žmonės yra įtraukti tiek į socialinius institutus, kurie yra segreguoti pagal amžių, tiek į institutus, kurie amžiaus kriterijaus požiūriu yra neutralūs. Pavyzdžiui, studentas lanko paskaitas, kurios dažnai yra veikla, segreguota pagal amžių. Jeigu studentas gyvena bendrabutyje, greičiausiai jį supa to paties amžiaus žmonės. Mokyklos, sporto komandos, slaugos namai – segreguotų pagal amžių socialinių institutų pavyzdžiai, nes juose vyrauja panašaus amžiaus žmonės. Tuo tarpu dauguma darboviečių, ypač šeimų, yra įvairias amžiaus grupes aprėpiantys socialiniai institutai. Apsilankę bet kokioje šeimos šventėje greičiausiai pamatysime įvairiausio amžiaus giminių – nuo kūdikių iki senolių. P. Ūlenbergas (Uhlenberg, 2000) argumentuoja, kad praktiškai nėra nė vienos visuomenės, kuri būtų visiškai segreguota pagal amžių arba visiškai integruota pagal amžių. Praktikoje galime kalbėti apie amžiaus segregacijos / integracijos lygį, jo kitimą laike ir varijavimą skirtingose kultūrose.

Amžiaus integracijos sąvoka taikoma ne tik visuomenėms, bet ir atskiriems gyvenimo tarpms. Pagal amžių segreguotoje gyvenimo raidoje mokymasis, švietimo sistema yra skirta jauniems žmonėms, darbas – brandos amžiaus žmonėms, laisvalaikis – senatvės pensininkams. Pagal amžių integruotoje gyvenimo raidoje visų amžiaus grupių žmonės turi galimybę mokytis, dirbti ir ilsėtis. Kai pasenusios visuomenės struktūros tam tikro amžiaus žmonėms tampa kliūtimi visaverčiai dalyvauti visuomenės gyvenime, tokia situacija vadinama struktūriniu atsilikimu [*structural lag*] (Riley, Riley, 2000, p. 267). Tačiau nei stratifikacijos pagal amžių, nei amžiaus integracijos teorija negali paaiškinti, kodėl tos pačios kartos žmonės skirtingai

sensta. Šį klausimą mielai kelia tyrėjai, kurių dėmesio centre yra galios ir nelygybės reiškinių tyrimas (žr. konflikto paradigmos teorijas).

2B pav. Segreguota ir integruota pagal amžių gyvenimo raida

Šaltinis: Riley, Riley, 2000, p. 267.

Modernizacijos teorija

XX a. vyresnioji karta, remdamasi stereotipu, jog esą anksčiau visi senyvo amžiaus žmonės buvo gerbiami ir turėjo didelį autoritetą, pripažįsta, kad jiems šiandien rodoma pagarba ir suteikiamas vaidmuo visuomenės gyvenime jų netenkina. Vyresniųjų autoriteto mažėjimo modernioje visuomenėje teiginiui socialiniai mąstytojai pateikė ne vieną paaiškinimą. Vienas reikšmingiausių bandymų – modernizacijos teorijos [*modernisation theory*] taikymas.

Vienas pirmųjų autorių – Leo Simmonsas (*The Role of the Aged in Primitive Society*, 1945), stengęsis parodyti, kad visuomenei pasiekus aukštesnį technologinės, socialinės ir ekonominės raidos lygį, progresuojant darbo pasidalijimui, vyresnio amžiaus žmonių statusas, kadaise buvęs aukštas, turi polinkį silpnėti. Visuomenei modernėjant, vyresnio amžiaus žmonės praranda turėtą politinę ir socialinę galią, įtaką ir vadovaujančius postus. Be to, pastebima, kad modernioje visuomenėje gilėja socialinė, intelektinė ir moralinė spraga tarp jaunosios ir senosios kartos atstovų. Jam pritarė Ernestas Burgessas (*Aging in Western Societies*, 1960) teigdamas, jog industrializacija ir urbanizacija vyresnio amžiaus žmonėms sukėlė neigiamų pasekmių. Vyresnio amžiaus žmonės, įsigalint darbo rinkos santykiams, prarado savo ekonominį savarankiškumą ir tapo atskirti nuo jaunesniosios kartos, kuri persikėlė gyventi ir dirbti į pramonės centrus.

Visuomenės modernizacijos ir vyresnio amžiaus žmonių socialinio statuso kaitos sąsajų teoriją toliau plėtojo sociologai Donaldas Kaugilas ir Lovelas Holmsas (Cowgill ir Holmes, 1972, 1974, 1986). Jie sukūrė ištiesią schemą veiksnių, visuomenės modernėjimo sąlygomis veikusių vyresnio amžiaus žmonių socialinį statusą. Kokie modernios visuomenės bruožai skatina vyresnio amžiaus žmonių socialinio statuso silpnėjimą? D. Kaugilas ir L. Holmsas įvardija šiuos veiksnius:

- Medicinos technologijų pažanga;
- Technologijų pažanga gamybos ir prekių / paslaugų paskirstymo srityje;
- Urbanizacijos plėtra;
- Raštingumo ir masinio išsimokslinimo įsigalėjimas.

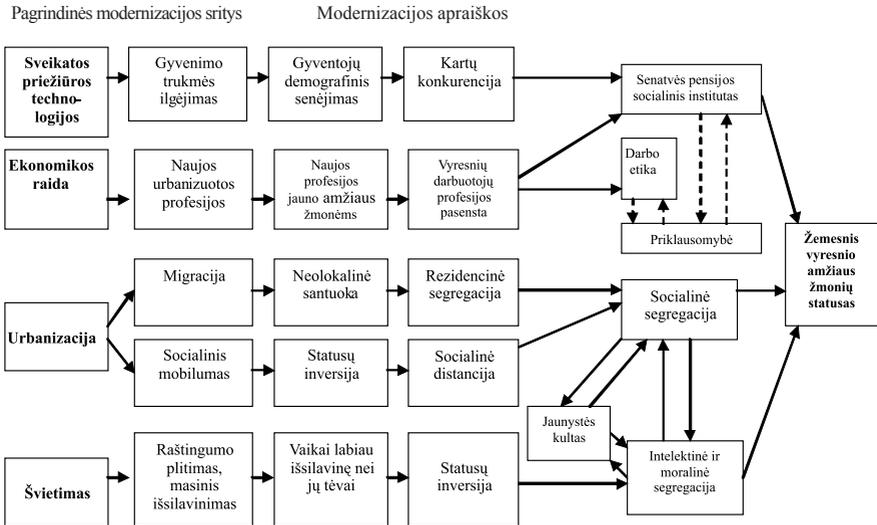
Dabar kiekvieną minėtų veiksnių aptarkime kiek nuodugniau.

Medicinos technologijų pažanga sumažino gyventojų mirtingumą, pagilino jų gyvenimo trukmę, t. y. prisidėjo prie pagyvenusių ir senyvo amžiaus žmonių dalies visuomenėje didėjimo. Darbo rinkoje didėjant vyresnio amžiaus asmenų daliai, sustiprėjo kartų konkurencija. Jai sumažinti atsirado senatvės pensijos socialinis institutas kaip vyresnio amžiaus žmonių išstūmimo iš darbo rinkos mechanizmas.

Spartus mokslinių technologijų diegimas gamyboje ir prekių / paslaugų paskirstyme sukuria naujas darbo vietas pirmiausia jauniems, nes vyresnės kartos darbo rinkos dalyviai paprastai yra žemesnio išsilavinimo. Tuo tarpu vyresnio amžiaus darbuotojai dažniausiai atstovauja tradicinėms profesijoms.

joms, kurios greitai tampa pasenusios, nepaklausios. Daugelis vyresnio amžiaus žmonių, nesugebėdami atlikti socialiai vertinamų naudingų vaidmenų, jaučiasi marginalizuoti ir susvetimėję.

2C pav. Modernizacijos įtaka vyresnio amžiaus gyventojų socialiniams statusams

Šaltinis: Cowgill, 1974.

Urbanizacijos plėtra. Ankstyvosiose modernizacijos stadijose, kai visuomenė yra dar agrarinė, jauni žmonės traukia į industrinius ir mokslo centrus, o jų tėvai ir seneliai lieka kaimo bendruomenėse. Iš to kylanti kartų (generacijų) rezidencinė segregacija susilpnina skirtingų kartų šeimos narių sąveiką. Tai savo ruožtu didina socialinę distanciją tarp kartų, dėl to sumenkėja senų žmonių statusas.

Raštingumo ir masinio išsilavinimo įsigalėjimas. Iš visuotinio raštingumo ir išsilavinimo paplitimo laimi vaikai ir jaunimas, nes būtent jie yra pagrindinis mokinių kontingentas ir gali naudotis visomis švietimo naujovėmis. Tokiomis sąlygomis natūralu, kad jaunesnių kartų išsilavinimo lygis yra aukštesnis ir šiuolaikiškesnis nei jų tėvų. Taip pat natūralu, kad jaunesnės kartos atstovai darbo rinkoje siekia atitinkamai užimti aukštesnio statuso

pozicijas. Intelektu ir vertybių skirtumai tarp kartų didėja, vyresnio amžiaus žmonės su savo jaunystėje įgytomis žiniomis ir vertybėmis tampa senamadiški ir praranda vadovaujančius vaidmenis bei įtaką.

Ši teorija buvo patvirtinta kai kurių empirinių tyrimų rezultatais. Pritaikius socioekonominių matavimų priemones, Palmore ir Whittington (1971) nustatė, kad per tris dešimtmečius XX amžiaus antroje pusėje (nuo 1940 m.) senų žmonių statusas JAV labai sumenk++*o. Watson ir Maxwell (1977), atlikę 26 Europos ir Azijos visuomenių palyginamąjį tyrimą, nustatė, kad technologijų naudojimas augo, tuo tarpu senimo galimybės kontroliuoti svarbią informaciją silpnėjo, o pagarba šiems žmonėms mažėjo. Palmore ir Manton (1974) atliko skirtingą modernizacijos lygį pasiekusios 31 šalies palyginamąjį kultūrologinį tyrimą ir nustatė, kad senimo užimtumo lygis daugelyje modernizuotų visuomenių buvo gerokai žemesnis, nes jaunimas buvo geriau išsilavinęs, o žemės ūkis, kuriame dirbo senimas, buvo praradęs dominuojančios ekonomikos šakos vaidmenį.

Šie tyrinėtojai pastebi ir kitus dėsningumus. Ankstyvajame socialinių pokyčių tarpsnyje atsiranda itin didelė spraga tarp vyresnio ir jaunesnio amžiaus žmonių užimtumo bei išsilavinimo lygių, tačiau vėlyvuosiuose modernizacijos tarpsniuose skirtumas sumažėja. Taigi, visuomenėms įveikus pradinę modernizacijos stadiją, statusų skirtumai tarp kartų sumažėja. Vyresnio amžiaus žmonių socialinis statusas gali netgi pagerėti, ypač jei ši tendencija sustiprinama atitinkama socialine politika. Pasitelkiant švietimo sistemą, socialinės politikos priemones ir žiniasklaidą, galima sukurti daugiau galimybių vyresnio amžiaus žmonėms ir teigiamus jų įvaizdžius.

Tuo tarpu modernizacijos teoretikų teiginys, kad „tradicinėse visuomenėse senų žmonių statusas buvo aukštesnis, jie buvo labiau gerbiami nei dabar“ neatlaikė kritikos (Quadagno, 1982). Istorikų tyrimai atskleidė, jog senimo statusas niekada nebuvo vienprasmis ir besąlygiškai prestižinis. Dažnai vyresnio amžiaus žmonėms suteikiamas tarsi aukštas statusas kontrastuoja su tuo, kaip su jais elgiamasi iš tikrųjų. Nepaisant to, kad, 60 ikiindustrinių visuomenių duomenimis (Glascock ir Feinman, 1986, 1990), vyresnio amžiaus žmonės jose buvo gerbiami, daugiau nei 80 procentuose šių visuomenių mokslininkai aptiko vyresnio amžiaus žmonėms priešiškas elgsenos formas (jų sklaida – nuo įžeidinėjimų iki nužudymo). Daugumoje visuomenių skelbiamas besąlygiškai pagarbus požiūris į vyresnio amžiaus žmones, tačiau įvairiose gyvenimo srityse, atsižvelgiant į socialinės grupės,

lyties ir daugybę kitų veiksnių, su vyresniosios kartos atstovais elgiamasi labai įvairiai.

Šiuo požiūriu reikšmingi ir P. Lasleto (Laslett, 1979) tyrimai. Autorius bandė išsklaidyti mitą apie tai, kad tradicinėje visuomenėje tipiški buvo išplėstiniai kelių kartų namų ūkiai. Ikiindustrinėje Europoje jis nustatė buvus gana skirtingus namų ūkio tipus. Kelių kartų namų ūkiai būdingi tik Pietų ir Pietryčių Europos šalims. Kitas tipas *zadruga* – brolių šeimų gyvenimas kartu. Tačiau Šiaurės ir Vakarų Šiaurės kraštuose tipiškas buvo branduolinės šeimos namų ūkis. Tai reiškia, kad paprastai namų ūkyje gyveno dviejų kartų giminės – tėvai ir vaikai.

Ta nedidelė dalis gyventojų, kuriems pavyko pasiekti senyvą amžių, turėjo dirbti tol, kol galėjo. Nuskurdę, nusilpę ar susirgę, jie galėjo tikėtis menkos (žemo lygio) pagalbos iš vietinės bendruomenės. Kas turėjo turto (pinigų, žemės) arba verslą, patys sprendė, kada ir kaip perduoti reikalus ar turtus savo vaikams. Sutartis dėl vyresniosios kartos galios ir turto perdavimo jaunesniajai paprastai turėjo ir skirsnį, kuriame buvo aptartos pinigais ar natūra teikiamos suaugusių vaikų prievolės tėvams.

Modernizacijos teorijos autorių nuopelnas yra tai, kad jie bandė paaiškinti vyresnio amžiaus žmonių socialinį statusą formuojančius veiksnius, tačiau vargu ar galima požiūrį į vyresnio amžiaus žmones ikimoderniose ir moderniose visuomenėse išprausti į supaprastintą dichotomiją „anksčiau gerbė – dabar nebeberbia“. Taip pat ir visuomenės modernizacijos pasekmės pagyvenusių žmonių statusui, ko gero, dar nėra visapusiškai ištirtos, nes D. Kaugilas ir L. Holmsas buvo įsigilinę tik į modernizacijos veiksnius, menkinančius socialinį senimo statusą.

Teorinė gyvenimo raidos perspektyva

Pastaruoju metu teorinė gyvenimo raidos¹⁶ [*life course*] perspektyva yra viena lyderiaujančių tiriant žmogaus gyvenimą (Elder, Johnson, Crosnoe, 2006, p. 3). Gyvenimo raidos tyrimų tolimi pradininkai buvo Čikagos sociologinės mokyklos atstovai W. I. Tomas ir F. Znanieckis, kurių 1918–1920 metų publikacijoje *Lenkų valstietis Europoje ir Amerikoje* buvo aprašomi tyrime taikyti biografiniai tyrimų metodai, leidžiantys atskleisti nugyven-

16 Kaip „gyvenimo raidos“ sąvokos sinonimas tekste vartojama ir „gyvenimo kelio“ sąvoka.

to gyvenimo trajektorijas ir daryti prielaidas apie būsimą gyvenimą. Pažymėtinas amerikiečių sociologo C. V. Milso XX a. šeštajame dešimtmetyje (Mills, 1959, p. 149) išsakytas poreikis socialiniams mokslams tirti žmonių biografijų ir istorijos sąsajas, nes sociologai praktiškai nežino, kaip žmonės nugyvena savo gyvenimus nuo gimimo iki mirties, kokia yra sociokultūrinio, politinio ir ekonominio kontekstų įtaka jų gyvenimo trajektorijoms.

Plačiau ir nuosekliau gyvenimo raidos terminas buvo pradėtas vartoti XX a. aštuntajame dešimtmetyje (Neugarten, Datan, 1973; Elder, 1974; Neugarten, Hagestad, 1976; Hogan, 1978). Nuo to laiko gyvenimo raidos tyrimai dinamiškai išsiplėtojo į plačiai taikomą ir įtakingą teorinę perspektyvą (Colby, 1998, p. xiii; George, 2006, p. 671; Dannefer, Kelley-Moore, 2006, p. 390). Sąvoka „teorinė perspektyva“ reiškia, kad srityje yra ne viena universalinė teorija, bet keletas teorijų, kryptingai susiliejančių į vieną perspektyvą.

Gausioje mokslinėje literatūroje apie gyvenimo raidą neretai kaip epitetai vartojamos ir kitos panašios sąvokos: gyvenimo ciklas [*life cycle*], gyvenimo istorija [*life history*], gyveno trukmė [*life span*]. Tačiau, daugelio profesionalų teigimu, kiekviena šių sąvokų turi savo prasmų konotacijas ir neturėtų būti vartojamos kaip gyvenimo raidos sinonimai (Elder, Johnson, Crosnoe, 2006, p. 4; Quadagno, 2005). Gyvenimo raida – su specifiniais amžiaus tarpsniais susijusi elgsena, įtvirtinta socialiniuose institutuose ir istorijoje; gyvenimo trukmė pabrėžia laiko matmenį, atskirų gyvenimo tarpsnių trukmės tyrimus; gyvenimo istorija užsiima žmogaus veiklų ir gyvenimo įvykių chronologijos tyrimais (gyvenamosios vietos istorijos, namų ūkio sudėties, šeimos gyvenimo įvykių ir pan.); gyvenimo ciklas paprastai orientuojasi į kartų kaitą gyventojų reprodukciniam procese.

Gyvenimo raida suprantama kaip atliekamų socialinių vaidmenų serijos ir jų trajektorijos, patiriamos bėgant metams (Elder, 1994; George, 1996; Giele ir Elder, 1998; Mortimer ir Shanahan, 2003). Gyvenimo raidos tyrimų objektas yra statusų, vaidmenų, santykių, tapatumo tęstinumo ir kaitos modeliai. Dėmesys gali būti sutelktas į šių biografinių elementų paplitimo, pradžios / pabaigos laiko, trukmės ir sekos tyrimus. Kita vertus, gyvenimo raidos tyrėjai gali gilintis į skirtingus gyvenimo raidos modelius formuojančius veiksnius ir rezultatus. Gyvenimo raidos teorinės perspektyvos atstovai yra suinteresuoti atskleisti individo biografijos ir istorinio laikotarpio tarpusavio sąveikas. Tokiu būdu gyvenimo raidos teorinė perspektyva pabrėžia

glaudžią žmonių gyvenimų sąsają su socialine struktūra ir socialine kaita, siekia atskleisti, kaip žmonių biografijose atsispindi instituciniai režimai, kintančios aplinkybės ir nekintantys universalūs poreikiai.

Žmonės modeliuoja savo gyvenimus remdamiesi kultūriniais įsitikinimais, kaip gyvenimas turėtų būti nugyventas, t. y. institucionalizuotomis amžiaus normomis, kada (kokio amžiaus) ir kokia seka derėtų patirti žmonių biografijas formuojančius gyvenimo įvykius. Institucionalizuota gyvenimo raida daugelyje pasaulio visuomenių atsirado tik XX a., gerovės valstybėms plėtojant švietimo, užimtumo ir senatvės pensijų politikos priemones, apgaubiančias individo gyvenimo kelią (Kohli, 1986).

Kaupiant žmogaus gyvenimo ir jo konteksto tyrimų patirtį, yra suformuluoti pagrindiniai universalūs gyvenimo raidos tyrimo principai (Elder, George, Shanahan, 1996; George, 2006, p. 672; Elder, Johnson, Crosnoe, 2006, p.10–14):

1. **Nuolatinės raidos principas.** Žmogaus raida ir senėjimas yra visą gyvenimą trunkantys procesai.
2. **Veikiančio individo principas.** Individai, būdami sąmoningi, patys konstruoja savo gyvenimo kelią rinkdamiesi ir veikdami istorinių bei socialinių galimybių ir apribojimų sąlygomis.
3. **Laiko ir vietos principas.** Individo gyvenimo kelias vyksta individo gyvenamojo istorinio laikotarpio bei fizinės vietos kontekste ir yra jų veikiamas.
4. **Gyvenimo įvykių kalendoriaus (išsidėstymo laike) principas.** Gyvenimo tarpsnių, gyvenimo įvykių ir elgsenos modelių kaitos socialinės priežastys bei pasekmės skiriasi pagal tai, kokio amžiaus būdamas individas tai patiria.
5. **Tarpusavyje susijusių gyvenimų principas.** Individai gyvena tarpusavyje bendraudami, socioistorinė įtaka gyvenimams pasireiškia per individų bendrų socialinių santykių tinklus.

Minėtų principų formulavimas sukūrė glaustą, visa apimantį konceptualų gyvenimo raidos teorijos žemėlapi, leidžiantį sukurti platų tarpdisciplininį bendradarbiavimą tiriant gyvenimo kelio laiko, konteksto ir proceso aspektus.

L. K. Džordž (George, 2006, p. 672) gyvenimo raidos perspektyvoje susiklosčiusias tyrimų tradicijas skirsto taip. Yra dvi pagrindinės tyrimų

kryptys: pačios gyvenimo raidos tyrimai ir gyvenimo raidos tyrimo principų taikymas įvairiems socialiniams reiškiniams. Pačios gyvenimo raidos tyrimuose galima įvardyti šias potemes: a) dabartinės ir skirtingų kultūrų bei epochų gyvenimo raidos aprašomieji tyrimai; b) institucionalizuotos gyvenimo raidos atsiradimas; c) istorinio konteksto įtaka gyvenimo raidai; d) gyvenimo raidos ir socialinio konteksto heterogeniškumo ir jį skatinančių veiksnių tyrimai. Antroje stambioje tyrimų kryptyje – gyvenimo raidos tyrimo principų taikymas įvairiems socialiniams reiškiniams – galima įvardyti šias tyrimų temas: darbas ir senatvės pensija, laisvalaikis, šeima, sveikata ir liga ir pan., kur gyvenimo raidos perspektyvos taikymas davė naujų mokslinių žinių apie tiriamą reiškinį. Socialinių gerontologų manymu, būtent antra stambioji tyrimų kryptis (gyvenimo raida yra ne tiek atskiras tyrimo objektas, kiek principų, sąvokų ir metodų rinkinys) vertinama kaip ypač reikšminga socialinės gerontologijos plėtrai ateityje (George, 2006, p. 673; Settersten, 2006, p. 15).

XXI a. gyvenimo raidos tyrimai plėtojasi kaip tarpdisciplininiai, nes siekia peržengti tam tikrų disciplinų (sociologija, demografija, psichologija, istorija, antropologija ir kt.) ir įvairių tyrimų objektų (senėjimas, žmogaus raida, šeimos demografija ir pan.) ribas. Pastaraisiais dešimtmečiais įvairiose pasaulio šalyse vykstantys esminiai gyventojų mirtingumo, sergamumo, gimstamumo ir migracijos pokyčiai taip „sujaukė“ nusistovėjusių gyvenimo raidą bei gyventojų edukacinę, darbo, šeimos ir laisvalaikio trajektorijas, kad šiandien tapo įmanoma patirti senėjimą visai kitaip nei ankstesnėse kartose. Tad G. H. Elderis ir kolegos (Elder, Johnson, Crosnoe, 2006, p.16) ragina iš naujo permąstyti teorijas, aiškinančias amžių ir senėjimą.

Kuo gyvenimo raidos perspektyva yra patraukli socialinei gerontologijai? R. A. Seterstenas (Settersten, 2006) gyvenimo raidos perspektyvoje įžvelgia revoliucionizuojantį poveikį socialinei gerontologijai. Autoriaus (Settersten, 2006 p.15) nuomone, gyvenimo raidos teorinės perspektyvos integravimas į socialinę gerontologiją suteikė jai daugiau „socialumo“, padedančio aiškiau atsiriboti nuo vis praslystančių biologinių ir psichologinių senėjimo veiksnių akcentavimo. Senatvės amžiaus tarpsnį ir senėjimą modernioje visuomenėje veikiančių sociokultūrinių jėgų ir socialinių prieštarų atskleidimas yra itin reikšmingas sparčių ir gausių daugiasluoksnių socialinių permąstymų kontekste. Kita vertus, gyvenimo kelio perspektyvos taikymas socialinėje gerontologijoje suteikia galimybę sustiprinti jos prognostines

galias, tariant L. Kein (Cain, 2003) žodžiais, pereiti nuo „gerinančiosios“ [*ameliorative*] prie „numatančiosios“ [*anticipatory*] gerontologijos. Tirdama ne tik dabartinę vyresnio amžiaus žmonių kartą, bet ir būsimojus vyresnio amžiaus žmones, socialinė gerontologija galės pereiti nuo „gaisrų gesinimo“ pobūdžio klausimų prie prevencinių klausimų kėlimo, o tai savo ruožtu leis veiksmingiau kurti visuomenę, palankią visoms kartoms.

2.3. Konflikto paradigmos teorijos

Konflikto paradigmos atstovai nuo pat klasikinio sociologijos raidos etapo buvo nesutaikomi funkcionalizmo kritikai. Jų išankstinės prielaidos apie visuomenės ir žmonių elgsenos prigimtį pagrįstos, priešingai nei funkcionalistų, socialinių grupių nuolatine tarpusavio kova dėl ribotų visuomenėje vertinamų išteklių (valdžios, turto ir socialinio pripažinimo – prestižo). Konflikto paradigmos atstovai yra įsitikinę, jog žmonių tarpusavio santykius nulemia galia, o ji pasiskirsto netolygiai. Konflikto paradigmos atstovams vertybės yra grupių kovos ginklai, o ne socialinis susitarimas ir solidarumas (kaip funkcionalistams). Šią paradigmą apibūdinančios raktinės sąvokos yra šios: konfliktas, nelygybė, socialinių grupių kova, valdžios teisėtumas.

Be to, konflikto paradigmos atstovų požiūriai apima itin didelę galybę požiūrių ir vidinių conceptualių nesutarimų. Nesigilindami į detales, tiesiog apibūdinsime vyraujančius požiūrius šioje paradigmoje. Jie skiriasi pagal mokslo misijos suvokimą bei prielaidą, ar ateityje įmanoma panaikinti konfliktus. Pirmosios grupės atstovų – marksizmo, neomarksizmo, Frankfurto mokyklos atstovų C. V. Milsas, P. Burdjė (C. W. Mills, P. Bourdeau) – teigimu (Wallace, Wolf, 2006, p. 69), socialinių mokslų tyrėjų moraliniai įsipareigojimai visuomenei yra kritikuoti ją, ieškoti tarpusavyje nuolat kovojančių grupių tikrųjų interesų. Vadinasi, mokslinių tyrimų išvados nei gali, nei turi būti atskirtos nuo tyrėjų vertybinių nuostatų. Dauguma šio sparno atstovų yra įsitikinę, jog ateityje bus įmanoma visuomenė be konfliktų. Kito sparno atstovai – R. Darendorf, L. Kozėris, R. Kolinzas (R. Dahrendorf, L. Coser, R. Collins) ir kiti – neišvengiamai buvo veikiami K. Markso idėjų, tačiau jie labiau siejo save su M. Vėberio (M. Weber) tradicija (Wallace, Wolf, 2006, p. 69–70). Anot konflikto paradigmos antrojo sparno atstovų, konfliktas yra ir išliks visų visuomenių raidos varomoji jėga, tačiau tyrėjai tyrimo metu nebūtinai turi reikšti savo vertybines nuostatas.

Kaupiamosios nelygybės teorija

Nelygybės fenomenas yra vienas reiškinių, kuriuo itin domisi senėjimo tyrinėtojai. D. Daneferis (Dannefer, 1987, 2003) nelygybės tarp vyresnio amžiaus žmonių tyrimus apibendrina formuluodamas kaupiamąją pranašumą / nepalankumą teoriją [*cumulative advantage or disadvantage - CAD*]. Tuo tarpu amerikiečių tyrėja A. O'Rand (1996, 2003) buvo linkusi išryškinti būtent pranašumą kaupiamąją teoriją [*cumulative advantage theory - CA*]. K. F. Ferraras kartu su kolegomis (Ferraro ir Shippee, 2009; Ferraro ir kt., 2009), nagrinėję, kaip per gyvenimą individai sukaupia skirtingus pranašumą ir nepalankumą rinkinius, iš kaupiamosios pranašumą / nepalankumą, gyvenimo raidos, simbolinės sąveikos, kaupiamojo streso proceso ir lėtinių uždegimų teorijų sulydė naują teoriją ir pasiūlė ją vadinti kaupiamosios nelygybės teorija [*cumulative inequality - CI*].

Autoriai siūlo kaupiamosios nelygybės sąvoką, turėdami omenyje, kad ji apibendrina kaupiamuosius pranašumus ir nepalankumus, ir parodo individų stratifikacijos sisteminius kanalus. K. F. Ferraras ir T. P. Šipi (Ferraro ir Shippee, 2009, p. 337) suformulavo penkias šios teorijos aksiomas: 1. Socialines sistemas kuria nelygybė, kuri pasireiškia demografiniuose ir raidos procesuose per visą žmogaus gyvenimą; 2. Nepalanki situacija didina žmogaus riziką, o pranaši situacija didina palankias progas (galimybes); 3. Gyvenimo raidos trajektorijoms įtakos turi sukaupta rizika, prieinami ištekčiai ir žmogaus veiksnumas; 4. Gyvenimo trajektorijų suvokimas veikia vėlesnio gyvenimo trajektorijas; 5. Kaupiamoji nelygybė gali sukelti ankstyvą mirtį, todėl tiriamųjų atrankos atsitiktinumo pažeidimas gali sudaryti vaizdą, jog tarp vyriausiųjų gyventojų nelygybė mažėja.

Teorija, remdamasi objektyviais empiriniais duomenimis, aiškina, kaip socialinės sistemos sukuria žmonių nelygybę. Tačiau ypatingas dėmesys skiriamas ir palankios / nepalankios padėties, nelygybės subjektyviam suvokimui. Vadinasi, kaupiamosios nelygybės teorija siekia sujungti makro- ir mikroanalizės lygmenis ir tuo skiriasi nuo ankstesnių teorijų, kurios buvo grindžiamos vien objektyvių duomenų nagrinėjimu. K. F. Ferraras ir bendraautorai (Ferraro ir Shippee, 2009; Ferraro ir kt., 2009) taip pat atskleidžia nelygybės mobilumo per kartas prigimtį – nelygybės perdavimą iš kartos į kartą.

Minėta teorija aktyviai taikoma tarpdisciplininuose gerontologiniuose tyrimuose, ji skatina ne tik sociologus, bet ir epidemiologus, gydytojus, socialinius darbuotojus ir kitus specialistus, dirbančius vyresnio amžiaus žmonių labui, atkreipti dėmesį į vyresnio amžiaus žmogaus nepalankios padėties ištakas: įvertinti jo šeimos liniją kaip galimą palankios / nepalankios padėties šaltinį, paveldimus genus, laiko, praleisto motinos įsčiose, ir vaikystės patirčių svarbą palankiai / nepalankiai padėčiai ankstyvajame ir vėlesniuose gyvenimo tarpsniuose (Schafer ir kiti, 2011), įvertinti rizikingų ir gerų progų (galimybių) laikotarpių gyvenime pradžia, trukmę ir reikšmę žmogui.

Politinės ekonomikos perspektyva

Politinės ekonomikos teorinė perspektyva [*political economy perspective*] vadinamas bendras paradigmatis požiūris į platesnį socialinių problemų kontekstą, susijusį su senatve. Politinės ekonomikos teorijos atskleidžia socialinių struktūrų įtaką senstantiems individams ir pabrėžia socialinės kovos (grindžiamos galios santykiais) svarbą atskleidžiant, kaip vyresnio amžiaus žmonės visuomenėje yra suvokiami ir kaip su jais elgiamasi (Estes, Linkins, Binney, 1996). Politinės ekonomikos šalininkai suvokia senatvę kaip socialiai konstruojamą reiškinį ir kad jis gimsta būtent skirtingų grupių kovoje.

Politinės ekonomikos teoretikai, demonstruodami, kaip politinės ir ekonominės jėgos palaiko ir padidina nelygybę klasės, rasės, lyties bei amžiaus pagrindu, yra suinteresuoti atskleisti ir paaiškinti vyresnio amžiaus žmonių statusą visuomenėje. K. Estes (Estes, 1991) teigimu, senėjimo politinė ekonomika siūlo teorinę ir empirinę perspektyvą, atskleidžiančią senėjimo ir senyvo amžiaus patyrimą lemiančius socioekonominius veiksnius ir politikos priemones. Šios perspektyvos atstovai domisi ne tik tuo, kaip žmonės interpretuoja savo asmeninius rūpesčius, bet siekia suprasti ir tai, kaip asmeniniai rūpesčiai virsta viešomis problemomis, reikalaujančiomis visuomeninio atsako (Estes ir kt., 1984).

Pagrindinė šios perspektyvos prielaida ta, kad socialinės politikos priemonės, orientuotos į pajamų palaikymą, sveikatos apsaugą, socialinę paramą ir ilgalaikę globą, yra socialinės kovos ir vyraujančių galios santykių išraiška. Ji siekia atskleisti, kad kartais socialinės programos, skirtos paprastiems žmonėms remti, iš tiesų atitinka kapitalistų interesus, nes verslas labiau gali daryti įtaką formuojant politiką (Estes, 1979; Quadagno, 1988). Iš tiesų vy-

resnio amžiaus žmonės turi daug naudos iš socialinių programų, ir šios perspektyvos atstovai nėra prieš tai. Jie kelia kitą klausimą: koku būdu ir kodėl parama paskirstoma netolygiai?

Politinės ekonomikos perspektyvos indėlis į socialinę gerontologiją yra tai, kad joje individualios adaptacijos senatvėje klausimai buvo pakeisti platesniu socialiniu kontekstu, kuris lemia išteklių paskirstymą. Šie tyrėjai reiškia susirūpinimą tuo, kad stratifikacijos pagal amžių teorija neatsižvelgia į visuomenėje esamus ir daug ką lemiančius galios santykius. Tačiau šios teorinės perspektyvos silpnoji pusė yra tai, kad jos autoriai dažniausiai ignoruoja pačius individus, jų asmeninę motyvaciją, situacijos suvokimą ir veiklą. Taigi, kritikų manymu, senėjimo politinės ekonomikos šalininkai yra perdėtai neigiamų nuostatų ir vyresnio amžiaus žmones suvokia kaip pernelg pasyvius (Bengtson, Parrott, Burgess, 1996).

Teorinė feminizmo perspektyva

Feminizmą, kaip ir politinę ekonomiką, vadiname teorine perspektyva [*feminist theoretical perspective*]. Tai nurodo, kad turime reikalą ne tiek su reiškiniais aiškinančia teiginių sistema, kiek su specifinių principų, sąvokų ir metodų sistema. Feminizmo teoretikų pagrindinis tikslas yra atskleisti visuomenės stratifikaciją pagal lytį. Bet kokia teorija, kurios dėmesio centre atsiduria lyčių santykiai, lyčių palyginimai, vyriškumas ir moteriškumas suvokiami kaip socialiai konstruojami, gali būti priskiriama prie feministinės perspektyvos.

Socialinėje gerontologijoje feministinės perspektyvos atstovai aiškinasi apie skirtingas moterų ir vyrų senėjimo bei senatvės patirtis. Jie kritiškai nusiteikę daugybės socialinės gerontologijos tyrimų atžvilgiu: a) atliekami tyrimai kritikuojami dėl to, kad jais prisidedama prie nepagrįstų lyčių stereotipų skleidimo – tyrinėjant našlystę ir šeimą, turimos omenyje moterys, o, pavyzdžiui, nagrinėjant senatvės pensijos problematiką, turimi omenyje vyrai. Dž. Kvadagno (Quadagno, 2005, p. 42) žiniomis, iki XX a. devintojo dešimtmečio pagrindinis tyrimo objektas su senatvės pensija susijusiuose tyrimuose buvo vyrai; b) kita kritikos sritis – moterims taikoma „vyrų linuotė“, pvz., moterų adaptavimosi pensijoje rodikliai vertinami pagal tai, kiek jie atitinka atitinkamus vyrų rodiklius, o pastarieji sukonstruoti pagal vyrų supratimą; c) feministinės perspektyvos atstovai yra kritiški dėl to, kad

vertinant socialinę nelygybę visuomenėje neretai pasitenkinama tik socio-ekonominių klasių matmeniu, o lyčių matmuo „užmiršamas“. Pavyzdžiui, feminisčių tvirtinimu (Harrington, Mayer, 1990), visose socialinės gerovės programose, kuriose naudos gavimas (pašalpa, pensija, paslaugos ir pan.) susietas su atlyginimu, moterų padėtis prastesnė nei vyrų.

Feministinės perspektyvos atstovai daug dėmesio skiria socialinės nelygybės reiškiniui. Anot K. R. Alen ir A. J. Volker, (Allen ir Walker, 2009), dažnos feminizmo teorijos prielaida yra ta, kad lyčių, rasės, klasės, amžiaus ir seksualinės orientacijos galios / privilegijų asimetrijos yra vyraujančios ir susikertančios, jos sistemiskai, nuosekliai veikia kasdienį žmogaus gyvenimą. „Daugiasektoriškumas“ feministinėje teorinėje perspektyvoje yra plėtojamas kaip viena pagrindinių sąvokų. T. Calasanti (1996, 2009) tyrimuose atsiskleidžia, jog susikertančių daugialypių nelygybių tyrimas leidžia atskleisti senėjimo patirčių įvairovę, o tai ir yra feministinės teorijos nuopelnas socialinės gerontologijos teorinei plėtrai.

Kritinė perspektyva gerontologijoje

XX a. aštuntojo ir devintojo dešimtmečio sandūroje susiformavo vadinamoji kritinė gerontologija (Estes, 1979; Phillipson, 1982). Kritinės gerontologijos [*critical gerontology perspective*] šalininkai pabrėžė, kad senatvės patyrimas priklauso tiek pat nuo ekonominių ir socialinių veiksnių, kiek nuo individo biologinių ir asmenybinių charakteristikų. Kritinių tyrimo metodų (pvz., biografinio metodo) taikymas tvirtai praplėtė sociogerontologinių žinių sritį įtraukiant gyvenimo raidos perspektyvą. Kadangi senatvė yra anksčiau nugyvento gyvenimo padarinys, nevalia ją tirti atsietai nuo kitų amžiaus tarpsnių.

Kritinė gerontologija įvairių autorių apibūdinama gana skirtingai, tačiau minties kryptis yra vienoda. Pavyzdžiui, R. Rei (Ray, 1996, p. 675) apibūdino kritinę gerontologiją kaip kritiką tos socialinės įtakos, filosofinių pagrindų ir empirinės metodologijos, kuriomis iki tol buvo grindžiamos gerontologinės žinios. Vadinasi, pabrėžiamas nepasitenkinimas esama socialinės gerontologijos būkle, raginama kritiškai peržvelgti pamatus, ant kurių statomas sociogerontologijos žinių „namas“. Tuo tarpu K. Filipsonas ir A. Volkeris (Phillipson ir Walker, 1986, p. 280) kritinę gerontologiją apibūdino kaip spe-

cifinį požiūrį socialinėje gerontologijoje, kuris nukreiptas labiau į vertybes: tai ne tik siekis suprasti senėjimo socialinį konstravimą, bet ir jį keisti.

Kritinė gerontologija atkreipė dėmesį į vyresnio amžiaus žmonių marginalizuotą, patologizuotą ir medikalizuotą padėtį visuomenėje, į tai, kad į vyresnio amžiaus žmones, į antrąją gyvenimo pusę galima pažvelgti visai iš kitos – pozityviosios pusės. Tokiu būdu ginčijamos iki tol paplitusios socialinės gerontologijos teorijos ir tyrimų metodai, kuriems vyresnio amžiaus žmonės buvo tik tyrimo objektas. Kritinės gerontologijos atstovai pasisako už tai, kad vyresnio amžiaus žmonėms būtų „suteiktas balsas“, kad jie patys taptų sąmoningais tyrimų dalyviais, kad vyresnio amžiaus žmonių gerovė būtų kuriama jiems patiems aktyviai dalyvaujant, o ne primetama iš šalies.

Senėjimo politinės ekonomikos atstovai atkreipė dėmesį į tai, kad valstybės gerovės sistema, „apkamšydama“ senatvės amžiaus tarpsnį socialinės rūpybos ir ilgalaikės globos sistema, paverčia jį „priklausomu amžiaus tarpsniu“ (Townsend, 2007). Kritinės gerontologijos šalininkai minėtose sistemoje ir struktūrose išvelgia vyresnio amžiaus žmonių kaip klientų kontrolės ir manipuliavimo mechanizmus, specifinį senėjimo verslą (*The Ageing Enterprise* – vartojant Carol Estes (1979) terminologiją), užuot padėjusios vyresniajai kartai išitraukti į visavertį gyvenimą. Tiesa, H. R. Mudžio (Moody, 2010, p. 483–494) tyrimas leidžia įvardyti, kad per tris dešimtmečius minėtas reiškinys įgijo naujų esminių bruožų (*The New Ageing Enterprise*), kur vyresniajai kartai suteikiama daugiau laisvės ir atsakomybės, t. y. pirmenybė teikiama individo veiksniumi [*agency*].

Kritinės gerontologijos atstovų pozicija yra taikytina ne vien moksle – žinioms apie vyresnio amžiaus žmones kurti, bet ir praktikoje (Ray ir kt. 2008, p. 29; Phillips ir kt., 2010, p.121), pavyzdžiui, socialiniame darbe su vyresnio amžiaus žmonėmis. Kritinės gerontologijos praktinio taikymo esmė – žmogaus teisių, leidimo ir metodologinės kūrybos iš parankinių medžiagų [*methodological bricolage*] (M. Holstein ir M. Minkler taikyta sąvoka, 2007, p. 22) taikymo vienovė. Vadinasi, vietoj „darymo gera“ vyresnio amžiaus žmonėms, turėtume rasti būdų, kaip dirbti kartu su jais glaudžiai bendraudami ir kaip įgalinti juos.

2.4. Simbolinės sąveikos paradigmos teorijos

Pagal savo prigimtį simbolinės sąveikos paradigmos teorijos yra integruojančios sociologinį ir psichologinį pažinimą. Dėmesys telkiamas į individą, jo mąstymą, emocijas, jo socialinę elgseną, sąmoningą patirtį. Žmogus suvokiamas kaip aktyvus ir kūrybingas savo elgsenos kūrėjas, kuris interpretuoja, vertina, apibrėžia ir planuoja savo veiksmus. Simbolinės sąveikos paradigmos atstovų dėmesio centre yra klausimai, kaip individai priima sprendimus ir kaip formuoja nuomonę. Šios paradigmos charakteringos sąvokos yra: socialinis konstravimas; subjektyvi tikrovė; sąmonė; mąstymas; socialinis veiksmas; kasdienis gyvenimas; patirtis ir pan.

Po Antrojo pasaulinio karo pabaigos fenomenologija tapo populiari. Fenomenologų kritinis požiūris į vyraujančią tradiciją socialiniuose moksluose ir jų susidomėjimas subjektyviais tikrovės aspektais turėjo įtakos ne tik save fenomenologijos atstovais pripažįstantiesiems, bet daug didesniai socialinių mąstytojų būriui.

Fenomenologinė perspektyva, panašiai, kaip ir konflikto, yra daugialypė (H. Garfinkelio etnometodologija, P. Bergerio socialinis tikrovės konstravimas, D. E. Smith – feminizmo teorija ir kt.). Fenomenologai siekia gilintis į subjektyvią reikalų esmę, abejoti įprastomis, konvencinėmis reiškinių sampratomis. Fenomenologų išankstinė prielaida yra ta, kad kasdienė tikrovė – tai socialiai konstruojama idėjų, sukaupytų per šimtmečius ir visuomenės narių priimamų kaip tikrų, sistema. Fenomenologai yra kritiškai socialinės tvarkos ir bet kokios nusistovėjusios bei tradiciškai interpretuojamos idėjos atžvilgiu.

Socialinio konstravimo teorijos

Šios teorijos kyla iš sociologijos klasiko M. Vėberio (M. Weber) idėjų, kad sociologai turi tirti socialinius veiksmus – „bet kokią žmogaus veiklą, kai veikiantis individas suteikia jai prasmę“ (Weber, 1946, p. 88). Socialinio konstravimo teorijos šalininkai daro prielaidą, kad pagrindinė varomoji socialinės raidos jėga yra veikiantis, visuomenę kuriantis individas, o ne socialinės struktūros, varžančios individų kūrybą. Šių tyrėjų dėmesio centre yra tai, kaip individai interpretuoja savo patirtis.

Senėjimo tyrimų atveju socialinio konstravimo šalininkų dėmesio centre atsiduria „situaciniai, išskylantys ir pamatiniai senėjimo bruožai“ (Passuth, Bengtson, 1988, p. 345; Lynott, Passuth, Lynott, 1996). Jie tiria, kaip diskusijoje ir bendravime atsiranda įvairios amžiaus bendrai ir amžiaus saviidentifikacijos socialinės prasmės. J. Gubriumo ir D. R. Bakholto (Gubrium ir Bukholt, 1977) teigimu, svarbus yra raidos aspektas, nes žmonės, įvairiais amžiaus tarpsniais bendraudami ir sąveikaudami su kitais žmonėmis, nuolat kuria ir perkuria amžiaus prasmes.

Pavyzdžiui, Alzeimerio liga ypatinga tuo, kad ji tam tikrą laiką gali progresuoti nepastebima, nes klinikiniai tyrimai nerodo jokių organinių pakitimų. J. Gubriumas ir R. Lainetas (Gubrium ir Lynott, 1983) atliko paramos grupės artimiesiems, slaugantiems Alzeimerio ligonius, dalyvių tyrimą taikydami stebėjimo dalyvaujant metodą. Jie aprašė paramos grupę kaip būdą iš naujo konstruoti asmeninę ligos sampratą. Pavyzdžiui, paramos grupės dalyvis Haroldas labai išgyveno, kai jo žmona Sitija, serganti Alzeimerio liga, kaltino jį paslėpus jos vestuvinį žiedą. Kai paramos grupės nariai įtikino jį, kad tokia elgsena yra tipinis ligos simptomas, jis žmonos poelgį įvertino kaip Alzeimerio ligos išraišką, o ne kaip erzinančią ir bauginančią elgseną.

Socialinio konstravimo teorijos stiprioji pusė yra tai, kad ji primena tyrėjui, jog vyresnio amžiaus žmonės nėra pasyvūs tyrimo objektai, jie yra aktyvūs situacijos dalyviai, konstruojantys savo socialinius pasaulius. Tuo tarpu silpnoji pusė yra tai, kad teorija, išskeldama mikrolygmenį, dažnai ignoruoja socialinio gyvenimo struktūrinius kontekstus, kurie taip pat yra svarbūs.

Stigmatizavimo (etikečių klįjavimo) teorija

Bendrojoje sociologijoje išpėtota stigmatizavimo (etikečių klįjavimo) teorija [*labeling theory*] gali būti naudinga conceptualizuojant senyvą amžių (Victor, 2005, p. 35). Ši teorija remiasi prielaida, kad žmogaus savimonė formuojasi esant socialinei sąveikai su kitais individualiais. Mūsų savivertės ir tapatumo suvokimas yra veikiamas to, kaip kiti sąveikos dalyviai reaguoja į mūsų veiksmus, kaip bendrauja su mumis. Anot stigmatizavimo teorijos atstovų, reikšmingi kiti, įvertindami individo / grupės elgseną kaip nukrypstančią nuo normos, klįjuodami jiems „kitokių“ etiketes, priskiria socialinius statusus. Stigmos gali būti teigiamos, neigiamos, akivaizdžios ir nematomos.

Teorija populiari aiškinant deviantinę elgseną (Lemert, 1972, 2000; Becker, 1997 ir kt.), neįgalių asmenų elgseną (Goffman, 1963; Jacoby, 2005), sveikųjų ir infekuotųjų AIDS sąveiką (Campbell ir kt., 2005; Reece ir kt., 2007), apibendrintai sąveiką tarp „savų“ ir „kitų“ (Goffman, 1963; Falk, 2001) ir pan.

Skiriamas pirminis ir antrinis stigmatizavimo procesas. Pirminis stigmatizavimas pasižymi tuo, kad reikšmingi kiti suvokia asmens elgseną kaip besiskiriančią nuo normatyvinių standartų. Tokiu atveju asmuo gali gauti, pavyzdžiui, delikvento, nestabilios psichinės būsenos arba suvaikėjusio asmens stigmą. Stigmatizavimas yra socialinis veiksmas, jis rodo elgsenos interpretavimo rezultatus, nes žmonių elgsenos aktai savaime nėra nei delikventiški, nei „psichiškai nesveiki“, nei „suvaikėję“. Kitaip tariant, stigmatizavimo teorijos požiūriu pati žmonių elgsena nėra nukrypstanti, būtent visuomenės reakcija kvalifikuoja tam tikrą elgseną kaip nukrypstančią. Pakartotinis arba nuolatinis tam tikros etiketės „klįjavimas“ asmeniui gali sukelti antrinę stigmatizaciją – stigmos internalizavimą, t. y. individas prisiima jam primetamą vaidmenį, tapatina save su juo ir pradeda atitinkamai elgtis.

E. Gofmano (Goffman, 1963) stigmatizavimo teorijoje teigiama, kad stigma yra tam tikra žymė (gali būti matoma ir nematoma), kuri išskiria tam tikros kategorijos žmones iš „normalių“ tarpo. Anot E. Gofmano, stigma yra savybė, elgsena, arba reputacija, kuri tam tikru būdu socialiai diskredituoja asmenį: dėl stigmos individas kitų žmonių klasifikuojamas remiantis nepageidaujamais, atstumiančiais stereotipais. Autoriaus teigimu, stigmos ženklai gali būti kūniški (kūno defektai, kūno fizinio grožio stoka), psichinės kilmės (psichikos liga) ir socialinės kilmės (gyvenimo būdo nuokrypis nuo „normos“).

Stigmatizavimo teorija buvo taikyta socialinės gerontologijos tyrimuose (Kuypers, Bengston, 1972). Vyresnio amžiaus žmonių elgsena nemažai priklauso nuo jų aplinkoje esančių kitų reikšmingų sąveikos dalyvių reakcijos. Natūralu, kad kitų reikšmingų asmenų reakcija priklauso nuo to, kaip jie suvokia vyresnio amžiaus žmones, kaip juos vertina. Sąveikos gali perteikti stereotipinius vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžius: pilnus „priklausomo“, „senamadiško“ ir „nekompetentingo asmens“, „visuomenės naštos“ stigmų. Vyresnio amžiaus žmogus, kuris prisiima šias neigiamas etiketes, įstumiamas į nepatrauklų silpno, nesigaudančio, praradusio pasitikėjimą as-

mens socialinį statusą. Netrukus jis išmoksta atitikti šiuos lūkesčius. Autoriai (Kuypers, Bengston, 1972) pripažįsta, kad vyresnio amžiaus žmonių atveju kalbama būtent apie antrinį stigmatizavimo procesą.

Kitas pavyzdys, kai vyresnio amžiaus žmonės gali nukentėti nuo stigmatizavimo, yra sveikatos priežiūros sritis (Victor, 2005). Vyresnio amžiaus žmogus gali nesikreipti į gydytoją dėl specifinių simptomų nurašydamas prastęjančią sveikatą į senatvės sąskaitą (juk vyresnio amžiaus žmonėms būdingas posakis: „Jeigu iš ryto prabudai ir skauda, vadinasi, viskas gerai – esi gyvas“). Toks vyresnio amžiaus žmogaus stigmatizavimas kaip sergančio, kenčiančio skausmą nepagrįstai sumenkina tiek jo, tiek jo artimųjų gyvenimo kokybę.

Apie senyvo fizinio kūno stigmą egzistavimą verčia susimąstyti plėtojama ir šiuo metu sparčiai klestinti antisėnėjimo industrija (medicinos priemonių, maisto papildų, kosmetikos priemonių ir procedūrų pasiūla, plastinės chirurgijos paslaugos, SPA, kūno rengybos paslaugų, sveikos mitybos žinių ir pan. populiarumas), kurioje nesivaržant skleidžiamas atstumiantis seno kūno įvaizdis ir viliojama jaunatviško kūno įvaizdžiu. Nenuostabu, kad vyresnio amžiaus žmogus (ypač moterys) visuomenėje jaučiasi geriau, jei gali nuslėpti savo senyvo amžiaus stigmą – įveikti išorinius senatvės požymius.

J. Kuperis ir V. L. Bengstonas (Kuypers ir Bengston, 1972) atkreipė dėmesį į tai, kad lygiai taip pat, kaip vyresnio amžiaus žmonėms yra klijuojamos neigiamos stigmos, jiems galėtų būti klijuojamos ir teigiamos stigmos. Siekiant požiūrio į vyresnio amžiaus žmones kaitos, kiti reikšmingi asmenys galėtų primesti vyresnio amžiaus žmonėms pozityvias etiketes. Tai skatintų vyresnio amžiaus žmones padidinti, pvz., savo gebėjimus lanksčiai prisitaikyti prie naujų situacijų, įgyti naujų kompetencijų ir pan.

Minėta teorija buvo kritikuojama dėl to, kad esą tokios vyresnio amžiaus žmonių stigmatizavimo situacijos yra labai retas reiškinys, kad neigiamai savivoka senyvame amžiuje yra išimtis, o ne taisyklė. Dauguma vyresnio amžiaus žmonių turi pakankamai asmeninių išteklių ir kompetencijų palaikyti teigiamą savo įvaizdį ir gebėjimus prisitaikyti prie vaidmenų senstant.

Senimo subkultūros teorija

Šią teoriją kai kurie socialinės gerontologijos teoretikai priskiria prie funkcinės paradigmos (Matras, 1990; Quadagno, 2005), kiti – prie simboliinės sąveikos paradigmos (Bengtson, Parrott ir Burgess, 1994, Bond, Briggs ir Coleman, 1996; Naujanienė, 2002).

Kaip žmonių segregacijos pagal amžių kasdienėje veikloje pasekmė atsiranda atskirų amžiaus stratų specifinė kultūra. Ji nagrinėjama pasitelkiant subkultūros teoriją. Subkultūros teorijoje subkultūra apibūdinama kaip socialinės grupės vertybių, pažiūrų elgsenos normų ir gyvenimo stiliaus sistema, besiskirianti nuo vyraujančios visuomenės kultūros, bet turinti ryšį su ja. Modernioje visuomenėje esama labai daug tokių subkultūrų, tačiau dažniausiai sociologai šią sąvoką vartoja jaunimo ir deviacijos tyrimuose (pvz., jaunimo subkultūra, kalėjimo subkultūra). Tačiau šios krypties tyrimų esminė problema yra sąvokos neapibrėžtumas. Nėra aiškiai nustatytų subkultūros požymių, kita vertus, sąvoka numato, kad turėtų būti aiškiai apibrėžta vyraujanti kultūra, tačiau šiuolaikinės kultūros fragmentacija neleidžia aiškiai išskirti vienos visuomenėje vyraujančios kultūros.

Senimo subkultūros teorija [*subculture of ageing*] grindžiama požiūriu, kad visuomenės segregacijos pagal amžių sąlygomis formuojasi senimo subkultūra, padedanti sutelkti vyresnio amžiaus žmones kaip specifinę, kolektyvinę sąmonę turinčią socialinę klasę. Teorijos autorius Arnoldas A. Rose (1965) stebėjo pensininkų bendruomenių [*retirement communities*] kūrimąsi, vyresnio amžiaus žmonių savanoriškų organizacijų siekiant vieni kitiems padėti kūrimąsi ir įžvelgė specifinės senimo subkultūros formavimąsi.

Senimo subkultūros teorijos autorius yra įsitikinęs, jog pagyvenę žmonės palaiko savimonę ir socialinį tapatumą būdami subkultūros dalyviais. A. A. Rose (1965) teigimu, subkultūra formuojasi tada, kada kai kurie visuomenės nariai, būdami „kitokie“ nei dauguma, tarpusavyje pradeda bendrauti dažniau nei su kitais visuomenės nariais. Tai yra kai subkultūros nešėjai – pagyvenę žmonės patenka į savotišką izoliaciją, yra atskirti nuo vyraujančios kultūros, jie jaučiasi atstumti, susvetimėję jaunesnių kartų atžvilgiu. Spėjama, kad tai viena iš senimo subkultūros formavimosi prielaidų. Kita – kai tarp žmonių atsiranda artimumas ir pasitikėjimas, pagrįstas ilgalaikė draugyste, panašia kilme, bendromis problemomis ir interesais. Bendrumą tarp senų žmonių sukuria panaši fizinio senėjimo, prisitaikymo prie senstančio

kūno poreikių patirtis, bendra istorinė patirtis (kartos kolektyvinė patirtis), bendros realios ar potencialios problemos (rizika nuskursti, nesaugumo jausmas, diskriminacija, vienatvė ir pan.).

Daugybė socialinių ir demografinių tendencijų traktuojamos kaip skatinamieji veiksniai, kad senyvo amžiaus žmonės tarpusavyje solidarizuotųsi ir kartu atsiskirtų nuo pagrindinės gyventojų masės. Tai senų žmonių skaičiaus didėjimas, jų pačių pasirinkta segregacija pensininkų komunose (pastebima kitose šalyse, pvz., JAV, Švedija, Lietuvoje tokia vieta žada tapti Birštonas), arba priverstinė jų segregacija nepalankioje kaimynystėje (pvz., pigių, apleistų būstų rajonai), nes jauni žmonės iš ten išsikrausto. Savo ruožtu senimo subkultūros egzistavimas skatina vyresnio amžiaus žmones laikyti save kaip senus, kaip nutolusius kultūros ir socialine prasme nuo likusios visuomenės, kuri orientuota į jaunystę. Kita vertus, daroma prielaida, kad senimo subkultūros gyvavimas formuoja senų žmonių kolektyvinę savimonę, o tai sudaro prielaidas jiems kaip politinei jėgai susitelkti. Tačiau J. Matraso (Matras, 1990, p. 215) duomenimis, būtent dėl šio teiginio teorija kritikuojama kaip praktikoje nepasitvirtinanti.

Senimo subkultūros teorijos kritika. Ši teorija pateikia subkultūros formavimosi prielaidas ir per subkultūrų egzistavimo faktą atskleidžia tam tikrų socialinių grupių tikrąjį statusą visuomenėje. Teorijos silpnoji pusė – pačios subkultūros sąvokos neapibrėžtumas, subkultūrų egzistavimo teigiamų ir neigiamų pasekmių įvertinimo sudėtingumas. Kur yra ta riba, kai panašius žmones telkianti, įtraukianti jėga tampa disintegruojanti, atstumianti kitų grupių atžvilgiu? Kita vertus, kaip ir jaunimas, senimas taip pat kuria ne vieną subkultūrą, o daugybę įvairių subkultūrų.

2.5. Racionalaus pasirinkimo paradigmos teorijos

Racionalaus pasirinkimo teorijų atstovai pateikia prielaidą, kad žmonės yra (grynai) racionalios (protaujančios, bet ne emocionalios ar pan.) būtybės ir daro tai, kas jiems atrodo geriausias būdas (kalkuliuojama nauda – sąnaudos) siekti užsibrėžto tikslo. Mes nuolat susiduriame su būtinybe įvertinti ir pasirinkti iš kelių galimybių, taip pat ir iš kelių galimų rezultatų. Šios paradigminės krypties teorijos yra glaudžiai susijusios su ekonomikos mokslu, kuriame vadovaujamosi požiūriu, kad viskas turi savo kainą. Šios paradigmos

raktiniai žodžiai yra: mainai, nauda, sąnaudos, pasiūla, paklausa, racionalus pasirinkimas ir kt.

Socialinių mainų teorija

Mainų teorijos grindžiamos racionalaus pasirinkimo [*rational choice*] principais, jose mainų esmė formuluojama taip: žmogus mainuose siekia didžiausios naudos už mažiausią kainą (sąnaudas).

Keturi pagrindiniai Dž. Homanso (Homans, 1958, 1961) socialinių mainų teorijos teiginiai:

1. Individai ir grupės veikia racionaliai, jie pasirenka sąveikas, kurios su mažiausiomis sąnaudomis atneša didžiausią atpildą. Šie mainai nėra vien ekonominiai, jie mainų dalyvius tenkina ir psichologiškai. Individai pasirenka tas sąveikas, iš kurių tikisi turėti tam tikro pobūdžio naudos. Nauda gali būti ir ne momentinė: suteikdamas pagalbą kitam, žmogus gali tikėtis atpildo tada, kai jam pačiam prireiks pagalbos.
2. Žmonės naudojami anksčiau mainuose įgyta patirtimi, siekdami numatyti būsimų mainų rezultatus. Naudos ir sąnaudų vertinimas apima ir alternatyvių priemonių įvertinimą.
3. Žmogus tęsia sąveiką tol, kol ji yra naudinga (nauda persveria nuostolius). Jeigu nauda sąnaudų atžvilgiu devalvuojasi / nuvertėja, socialinė sąveika nutraukiama.
4. Galia kyla iš netolygių mainų. Kitaip tariant, netolygūs socialiniai mainai vienu valdžiu sustiprina, kitų – susilpnina.

Socialinių mainų teorija buvo plėtojama P. Blauo (Blau, 1964), R. Emersono (Emerson, 1981), K. S. Kuko, J. Obraiano ir P. Kolako (Cook, O'Brien, Kollock, 1990) ir kitų pasekėjų, tačiau mus dabar domina šios teorijos pritaikymas socialinėje gerontologijoje. Dažniausiai socialinių mainų teorijos pasitelkiamos aiškinant kartų santykius.

Vadovaujantis G. Homanso socialinių mainų teorijos nuostatomis, kad ir kaip ciniškai tai skambėtų, mainų tarp kartų tyrimuose išryškinama suaugusių vaikų motyvacija teikti senyvo amžiaus tėvams socialinę paramą ir globą mainais už palikimą (testamentas) (Silverstein ir kt., 2002), arba L. J. Kotlikofo ir J. N. Moriso (Kotlikoff ir Morris (1998) pateikiamas kartų

(senstančių tėvų ir suaugusių vaikų) mainų apibūdinimas nurodo, kad, kai senstantys tėvai perskirsto savo sukauptus išteklius suaugusiems vaikams, tai yra kyšis, tikintis gauti priežiūrą ir globą senatvėje. Mokslinėje literatūroje rasime ir platesnę mainų sąvoką, kai atsižvelgiama į visų rūšių – materialinius ir nematerialinius – mainus. Teigiama, kad žmonės vieni su kitais bendraudami tikisi gauti atlygį už įdėtas pastangas (nesvarbu, ar materialinę naudą, ar pagarbą, pritarimą, meilę ir pan. nematerialius dalykus) (Silverstein ir kt., 2002).

Dž. Daudas (Dowd, 1975, 1980) gilinasi į nesubalansuotų mainų tarp kartų struktūrinius veiksnius ir plėtodamas mainų teorijos taikymą kartų santykiams aiškinti, rėmėsi prielaida (kaip ir atsitraukimo bei aktyvumo teorijų šalininkai), kad didėjant amžiui / senstant siaurėja ir silpsta žmonių socialinių sąveikų tinklas. Anot Dž. Daudo (Dowd, 1975, 1980), tokios padėties priežastys slypi socialinėje sistemoje. Per tam tikrus socialinius institutus vyresnio amžiaus žmonės sistemingai nušalinami nuo vertingų išteklių, kurie yra būtini sėkmingiems socialiniams mainams. Pažymėtina, kad Dž. Daudo traktuotėje vyresnio amžiaus žmonių kaip amžiaus stratos unikalumas nusakomas ne jų specifinio amžiaus, jų „unikalumas“ yra socialiai konstruojamas. Bet kuri kita amžiaus grupė, atsidūrusi tokioje pačioje situacijoje (priėjimo prie vertingų išteklių mažėjimo), taptų tokia pat „unikali“, kokia dabar yra vyresnio amžiaus žmonių grupė.

Dž. Daudo tvirtinimu, socialiniuose mainuose abipusė nauda yra tik tariama. Vyresnio amžiaus žmonės yra priversti pasitraukti iš dalyvavimo socialinėje sąveikoje. Viena vertus, jie išstumiami iš darbo rinkos, nes jų žinios ir įgūdžiai pasensta. Nebeturint galimybių dalyvauti darbo rinkoje, jų priėjimas prie dviejų visuomenėje daugiausia vertinamų išteklių – materialinių turtų ir autoritetingos pozicijos – tampa ribotas. Neturėdami vertingų išteklių, teikiančių galimybę palaikyti kokybiškus socialinius mainus, jie priversti prisiimti pensininko (visuomenės išlaikytinio) vaidmenį, mainais į tai gaudami ribotą sveikatos priežiūros, socialinės apsaugos ir paslaugų komplektą. Kita vertus, be dalyvavimo darbo rinkoje, yra ir kiti valdžios ištekliai – asmeninės charakteristikos, vertinamos mūsų visuomenėje – jaunystė, grožis, jėga, inteligentiškumas ir pan.; socialiniai ryšiai (socialinis kapitalas – įtakingos pažintys / draugai, rūpestingi vaikai) ir pan. Tačiau vienu prieinamumas su amžiumi mažėja, kiti – nuvertėja. Todėl vyresnio amžiaus žmonės nedaug ką gali į juos iškeisti.

Kiti mainų teorijos šalininkai išryškino kintantį mainų pobūdį individo gyvenimo raidoje (Antonucci, Jackson, 1990; Kalmijn, 2005; ir kt.). Jie atskleidė, kad mainai tarp kartų turėtų būti nagrinėjami ilgalaikėje perspektyvoje, nes tai, kas šiandien atrodo kaip nelygiavertūs mainai (vienpusiški), ateityje gali pasikeisti į mainus priešinga kryptimi. Pavyzdžiui, T. C. Antonuči ir J. S. Džekson (Antonucci ir Jackson, 1990) iškelė idėją apie paramos banką [*support bank*]. Jos teigė, kad mainų santykiai tarp kartų vyksta visą gyvenimą, todėl jų abipusiškumą, subalansuotumą galima įvertinti tik atsižvelgus į ilgalaikę – gyvenimo raidos perspektyvą. Vienais gyvenimo tarpsniais žmonės yra labiau paramos gavėjai, kitais – labiau paramos teikėjai. Tėvai tarsi investuoja savo paramą į nesavarankiškus vaikus, o vėliau, prireikus patiems, tikisi ją iš vaikų atsiimti. M. Kalmijnas (Kalmijn, 2005), tyrinėjęs suaugusių vaikų ir senstančių tėvų mainus, išryškino keletą jų formų. Anot autoriaus, labiausiai paplitusi uždelstų, vėluojančių [*delayed*] mainų forma (tėvai investuoja laiką ir išteklius į savo vaikus iki jų brandos (kol jie tampa savarankiški), o vaikai „atsilygina“ tėvams tuo pačiu senatvėje). Kita mainų forma autoriaus apibūdinta kaip numatomi, ateities [*prospective*] mainai, kai mainai tarp tėvų ir nepilnamečių vaikų priimami kaip savaimė suprantami, negražintini, o mainų objektais tampa senyvo amžiaus tėvų priežiūra ir globa mainais už jų sukaupto turto (palikimo) perdavimą jaunesniajai kartai. Ir galiausiai M. Kalmijnas (Kalmijn, 2005) aprašo dar vieną mainų tipą – tuo pačiu metu vykstančius, tiesioginius [*direct*] mainus, kuriuose gėrybėmis siekiama pagal išgales keistis, „atsiskaityti“ tuoj pat, nelaukiant kito amžiaus tarpsnio.

—

Šiame skyriuje aptarėme ribotą skaičių socialines gerontologijos teorijų, kurios buvo parinktos taip, kad proporcingai atskleistų pagrindiniams pažinimo principams atstovaujančias teorines paradigmas. Kiekviena skyriuje aptartų teorijų paliko pėdsakus socialinės gerontologijos teorinėje plėtroje – suteikė naujų žinių apie senėjimą ir senatvę arba paskatino kitus tyrėjus prieštarauti ir kurti naujas žinias. Kai kurios su senėjimu susijusios teorijos aptariamose vadovėlio skyriuose: kartų santykius aiškinančios teorijos pateikiamos 4 skyriuje apie šeimą; gyventojų demografinio senėjimo procesą aiškinančios teorijos – 7 skyriuje apie demografinį senėjimą. Šiame skyriuje pristatytų teorijų išvalgas pasitelksime tolesniuose skyriuose gilindamiesi į vieną ar kitą su senėjimu susijusį reiškinį.

Antrojo skyriaus studijų priemonės

Skyriaus apibendrinimas

1. Koks yra socialinių senėjimo teorijų santykis su paradigminkiniais požiūriais?

Kadangi senėjimas yra daugialypis ir sudėtingas reiškinys, jį aiškinančios teorijos pasižymi apibendrintų mokslinių problemų nustatymo sprendimo būdų įvairove – daugiaparamiškumu. Teorijų sugretinimas su paradigminkiniais požiūriais padeda atskleisti jų paskirtį, privalumus ir apribojimus.

2. Kokie yra pagrindiniai skyriuje aptartų socialinės gerontologijos teorijų / teorinių perspektyvų teiginiai?

Atsitraukimo teorija – sėkmingas senėjimas susijęs su natūraliu, neišvengiamu, abipusiai naudingumu atsitraukimu nuo visuomenės.

Aktyvumo teorija – vyresnio amžiaus žmonės niekuo nesiskiria nuo vidutinio amžiaus žmonių, todėl sėkmingai senti reiškia kuo ilgiau išlaikyti aktyvius vaidmenis, o praradus juos, keisti kitais aktyviais vaidmenimis.

Tęstinumo teorija – sėkmingas senėjimas susijęs su asmenybės ir socialinės sąveikos modelių tęstinumo išsaugojimu.

Vaidmenų teorija – žmonių kasdienė veikla susijusi su socialinių vaidmenų atlikimu. Socialinis vaidmuo – socialiai pageidaujama žmogaus, užimančio tam tikrą socialinį statusą, elgsena, kurios tikimasi iš jo. Žmonių elgsena yra prognozuojama, priklauso nuo jų socialinio statuso ir konkrečios situacijos.

Stratifikacijos pagal amžių teorija – visuomenėje žmonės yra skirstomi į stratas pagal amžiaus kriterijų, amžius yra galingas socialinės stratifikacijos įrankis.

Amžiaus integracijos teorija – nors amžius yra vienas socialinių institutų organizavimo kriterijų, segregacijos pagal amžių ir integracijos pagal amžių lygis varijuoja atsižvelgiant į socialinius institutus ir gyvenimo raidos etapą.

Modernizacijos teorija – senovėje vyresnio amžiaus žmonės turėjo aukštą socialinį statusą, visuomenės modernizacija sukėlė jų socialinio statuso sumenkėjimą.

Senimo subkultūros teorija – vyresnio amžiaus žmonės kuria subkultūrą, kurios pagrindas yra bendri interesai ir jų bendra atskirties nuo platesnės visuomenės patirtis.

Gyvenimo raidos teorinė perspektyva – senėjimo tyrimų būdas, derinantis visuomenės kintančios amžiaus struktūros tyrimus ir individų senėjimo patirtis.

Kaupiamosios nelygybės teorija – individai per gyvenimą dėsningai sukaučia skirtingus pranašumų ir nepalankumų rinkinius, per sisteminius gyventojų stratifikacijos kanalus socialinė nelygybė perduodama iš kartos į kartą.

Politinės ekonomikos teorinė perspektyva – nelygybę sulaukus vyresnio amžiaus lemia politinės ir ekonominės jėgos; vienas svarbiausių nelygybės palaikymo kanalų – socialinių išteklių perskirstymas per gerovės valstybės institutą.

Teorinė feminizmo perspektyva – vyrai ir moterys patiria senėjimą skirtingai ne todėl, kad jų organizmai biologiškai skirtingi, bet dėl socialinės struktūros kuriamų kliūčių bei skirtingai, atsižvelgiant į lytį, apibrėžiamos socialinės tikrovės.

Kritinė perspektyva gerontologijoje – opozicinis požiūris tradicinei socialinei gerontologijai, orientuotas į vertybes: tai ne tik siekis suprasti reiškinius, bet ir keisti juos. Jos taikymo praktikoje esmė – žmogaus teisių, leidimo ir metodologinės kūrybos taikymo vienovė.

Mainų teorija – jauno ir vyresnio amžiaus asmenų sąveika (mainai) silpnėja, nes vyresnio amžiaus žmonių turimi socialiai vertinami ištekliai, su kuo dalyvauti socialiniuose mainuose, sumažėja.

Socialinio konstravimo teorija – žmonės yra aktyvūs savo tikrovės kūrėjai, amžiaus ir senatvės socialinės prasmės atsiranda diskusijose ir bendraujant.

Pagrindinės sąvokos

Funkcionalizmo paradigma	Modernizacijos teorija
Konflikto paradigma	Senimo subkultūros teorija
Simbolinės sąveikos paradigma	Politinės ekonomikos teorinė perspektyva
Fenomenologija	Feminizmo teorinė perspektyva
Racionalaus pasirinkimo paradigma	Kritinė perspektyva gerontologijoje
Teorija	Stigmatizavimo arba etikečių klįjavimo teorija
Teorinė perspektyva	Mainų teorija
Atsitraukimo teorija	Socialinio konstravimo teorija
Aktyvumo teorija	Gyvenimo raidos teorinė perspektyva
Tęstinumo teorija	
Vaidmenų teorija	
Stratifikacijos pagal amžių teorija	
Amžiaus integracijos teorija	

Klausimai diskusijai

1. Šiame skyriuje pristatytos teorijos, siekiančios atsakyti į įvairius klausimus, susijusius su socialiniais senėjimo aspektais. Nė viena jų nėra sukurta Lietuvoje. Ar, jūsų manymu, įmanoma šias teorijas pritaikyti Lietuvos tikrovei? Ar turėtumėme jas tiesiog perimti ir „užpildyti“ „lietuvišku“ turiniu, ar, atsispyrus nuo jų, kūrybiškai siūlyti inovatyvias kopecijas?
2. Kokia yra asmeninė ir profesinė nauda iš socialinės gerontologijos teorijų studijavimo? Ką skyriuje pristatytos teorijos gali paaiškinti, ko negali?

Užduotys naršant internete

1. Išsirinkite nacionalinėje ar tarptautinėje mokslinėje periodikoje išspausdintus du mokslinius socialinės gerontologijos tematiką atitinkančius straipsnius ir pabandykite nustatyti, koku teoriniu kontekstu remiantis jie parengti,

atsakymą argumentuokite, iliustruokite ir pateikite abiejų straipsnių teorinio pagrindimo palyginimą.

Papildoma literatūra

Naujanienė, R. Socialinės gerontologijos teorijos. N. Večkienė (ats. red.). *Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos*. Kaunas: VDU/SDI, 2002, p. 18–40.

Bengtson, V. L.; Silverstein, M.; Putney, N. M.; Gans, D. (Eds.) *Handbook of theories of aging*. 2nd ed. New York: Springer publishing Company, 2009.

3 skyrius.

Su amžiumi susiję statusai, vaidmenys ir įvaizdžiai

Turinys

- 3.1. Socialinis statusas ir amžiaus normos / 117
 - Vyresnio amžiaus žmonių socialiniai statusai / 117
 - Amžiaus normos / 120
- 3.2. Vyresnio amžiaus žmonių atliekami socialiniai vaidmenys / 122
 - Stratifikacija pagal amžių ir vaidmenų kaita gyvenimo raidoje / 123
 - Draugo(-ės) vaidmuo / 124
- 3.3. Amžiaus ir senatvės įvaizdžiai / 127
 - Vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžiai Lietuvoje / 128
 - Amžiaus ir senatvės stereotipai / 130
 - Diskriminacija dėl amžiaus / 132
- Trečiojo skyriaus studijų priemonės / 138

Tikslai

- ▶ *Atskleisti vyresnio amžiaus žmonių daugialypį ir kintantį socialinį statusą*
 - ▶ *Suprasti amžiaus normų formavimosi mechanizmus ir amžiaus normų reikšmę atliekant socialinius vaidmenis*
 - ▶ *Atskleisti vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžius*
 - ▶ *Suprasti amžiaus stereotipų prigimtį*
 - ▶ *Pažinti diskriminacijos dėl amžiaus reiškinių*
-

Atlikime asociacijų žaidimą. Užsimerkite ir leiskite pasąmonėje išnirti šių žmonių vaizdiniais: a) universiteto studentas; b) vyras, kuris neseniai išėjo į pensiją; c) senelė; d) pirmagimio sulaukęs tėtis. Kokio amžiaus ir kaip atrodančius žmones įsivaizdavote? Užfiksavus šių žmonių vaizdinius, susipažinkite su žemiau pateiktais faktais (Moody, 2002):

- Kiekvienais metais JAV universitetuose studijuoja apie 500 000 vyresnio amžiaus žmonių (60 m. ir vyresnių);
- Kariškiai ir policininkai paprastai išeina į pensiją būdami 40–50 metų amžiaus;
- Paauglių nėštumo atvejais jų motinos tampa senelėmis būdamos 30–35 amžiaus;
- Santuokų sudarymo ir vaikų gimdymą atidedant vyresniam amžiui, nieko nebestebina 40–50-mečiai asmenys, tampantys jaunaisiais tėveliais.

Ko gero, kai kurie vaizdiniai ne visai suderinami su pateiktais faktais?

Žmonės, kaip ir kiekvienas gyvas organizmas, sensta – tai universalus biologinis reiškinys. Tačiau tai, ką laikysime senu ar jaunu, yra sąvokų socialinio konstravimo rezultatas. Žmogus, būdamas mąstanti būtybė, kuria savo asmeninį santykį su reiškiniais, tarp jų – ir su senėjimu. L. R. Aikeno (Aiken, 1995, p. 223) teigimu, jaunystės kulto apimtose visuomenėse, kuriose žmonės skatinami skirti savo energiją ir išteklius į išorinių senatvės požymių užmaskavimą ir jaunatviškumo palaikymą, savo senėjimo pajautimas ir pripažinimas gali tapti vienu sunkiausių psichologinių išbandymų. Atitinkamai, anot britų psichologės D. Bromley (1974), žmonės gali plėtoti įvairias prisitaikymo prie senėjimo strategijas:

- **Konstruktvyioji nuostata** – asmuo subalansuotas ir ramus, patenkintas savo emociniais santykiais su aplinkiniais, pakankamai savikritiškas, bendraudamas su kitais turi humoro ir pakantumo jausmą. Senatvė jam natūralus gyvenimo tarpsnis, o mirtis – ne mažiau natūrali gyvenimo pabaiga. Asmuo su pasitikėjimu žvelgia į ateitį ir prireikus tikisi sulaukti artimųjų paramos.
- **Priklausomybės nuostata** – būdinga asmenims, kurie yra pasyvūs, linkę būti priklausomi. Šios kategorijos žmonės neturi didelių gyvenimo polėkių, lengvai nutraukia profesinę karjerą. Šeimos aplinkoje jie jaučiasi saugūs, patiria vidinę harmoniją. Emociškai išlaikyti, stresai nebūdingi.
- **Gynybos nuostata** – senatvę neigiančių žmonių nuostata. Šie žmonės, gindamiesi nuo senatvės ir mirties, susikuria savotišką „psichologinį skydą“: jie yra atsidavę profesinei veiklai, dažniausiai reiškia pritarimą vyraujančiai nuomonei, vengia atskleisti asmeninę nuomonę, nemėgsta kalbėti apie savo problemas. Gyvybiškumo išoriniai rodikliai jiems svarbesni nei vidiniai išgyvenimai. Šie žmonės senatvės ir mirties baimę maskuoja itin aktyvia veikla.
- **Priešiškumo kitiems nuostata** – būdinga „supykdytiems“ senoliams, kurie agresyvūs, įtarūs, užsiplieskiantys, nuolat turi priekaištų savo aplinkai – artimiesiems, draugams, visai visuomenei. Jie atitrūkę nuo tikrovės vertindami savo senatvę, negali susitaikyti su senatviniais pokyčiais, pavydi jauniems. Visas jų senėjimas yra protesto raiška būsimai mirčiai.

- **Priešiškumo sau nuostata** – paprastai būdinga asmenims, kurių gyvenimo patirtis labiau neigiama nei teigiama. Skirtingai nuo tų, kurie nusiteikę priešiška kitų atžvilgiu, pastarieji nesukyla prieš savo senatvę, priima ją pasyviai, kaip likimo smūgius. Nepatenkintas meilės ir užuojautos poreikis tampa neišsenkamu depresijos ir savigailos šaltiniu, o mirtis suvokiama kaip išsilaisvinimas iš šio pasaulio kančių.

Išvardytos prisitaikymo senstant strategijos atskleidžia sąsają su individo savigarba. Žmonėms, turintiems gana aukštą savigarbą, senėjimo procesas neturėtų sukelti problemų nei sau, nei aplinkiniams. Tuo tarpu galima numanyti, kad žmonių, kurių savigarba žema, senėjimas gali tapti „probleminiu“ tiek jų pačių atžvilgiu, tiek juos supančios aplinkos atžvilgiu.

Toks skirtingas gali būti žmogaus santykis su savo senėjimu, ne mažiau reikšmingas yra ir kitų žmonių senėjimo suvokimas. Tai, ką mes manome apie kitus, formuoja požiūrį į tuos žmones. Požiūrio išsiaiškinimas leidžia numatyti elgseną su tais žmonėmis. O tai, kaip mes elgiamės su tam tikrais žmonėmis, yra nuoroda į jų statusą visuomenėje. Tad koks yra vyresnio amžiaus žmonių socialinis statusas, kokie jų įvaizdžiai kuriami, kokie socialiniai vaidmenys siejami su vyresnio amžiaus žmonėmis?

3.1. Socialinis statusas ir amžiaus normos

XX a. ne tik gausėjo žmonių, galinčių tikėtis sulaukti gilios senatvės. Buvo pastebėta, ir ne vien mokslininkų, kad vyresnio amžiaus žmonės nebe taip natūraliai įsilieja į bendruomenės gyvenimą, kaip tai buvo anksčiau, kai jų nuošimtis buvo visai menkas. Šiuolaikinėse visuomenėse vyresnio amžiaus žmonių statusas tampa ne tik privačių ir viešų diskusijų, bet ir viešosios politikos objektu.

Vyresnio amžiaus žmonių socialiniai statusai

Kasdienėje kalboje sąvoką „statusas“ vartojame siekdami apibūdinti žmogaus charakteristikas: šeiminius statusus, ekonominis statusas ir pan. Sociologijoje socialinio statuso sąvoka nurodo žmogaus vietą (poziciją) grupėje arba visuomenėje. Kiekviena pozicija pasižymi specifinių teisių ir pareigų

deriniu. Statusų pavyzdžiais galėtų būti šie: močiutė, studentas, kasininkė, lietuvis, užsakovė, nuteistasis, draugė, klientas, bedarbė, sugyventinis ir pan. Pagal statuso įgijimo būdą sociologai skiria įgytus ir priskirtus statusus. Pirmojo tipo statusams priklauso tie, kuriuos žmonės gali sąmoningai rinktis – siekti jų arba vengti (gydytojas, kišenvagis, motina), antrojo tipo statusai nepriklauso nuo asmens pasirinkimo (tai lyties, amžiaus, kilmės charakteristikos, pvz., senelis, moteris, septyniasdešimtmetis, sesuo, dėdė, Butkutė, sūnus), jie priskiriami visuomenės. Kiekvienas žmogus užima daugybę statusų, tačiau kai kurie iš jų suvokiami kaip vyraujantys, pagrindiniai. Pagal teisių ir pareigų derinį statusai išsidėsto hierarchine tvarka, t. y. vieni laikomi aukštesniais (aukštas socialinis pripažinimas – prestižas), kiti – žemesniais. Taigi formuojasi tam tikra socialinių statusų hierarchija, kurios viršūnėje išsidėsto statusai, pasižymintys galia, turtu ir socialiniu prestižu, o statusų piramidės apačioje – priešingų charakteristikų (neturi valdžios, turto, atitinkamai, ir prestižo) statusai. Taigi iš to, kas pasakyta, galime suprasti, kad vyresnio amžiaus žmonių statusas yra specifinių teisių ir pareigų derinys, suteikiantis jiems vietą (poziciją) grupėje arba visuomenėje. Pagal įgijimo būdą jis yra priskirtas statusas. Iš dalies galime slėpti savo amžių, siekti atrodyti vyresni arba jaunesni, tačiau vis dėlto turime taikytis su visuomenės mums suteikta vieta hierarchinėje sistemoje. Tad dabar pasigilinkime į tai, kokie statusai buvo suteikiami vyresnio amžiaus žmonėms.

Anot P. Dorotka Bagnell ir P. S. Soper (1989), žmonijos istorijoje vyresnio amžiaus žmonių statusų įvairovė yra labai didelė. Pavyzdžiui, *Jivaro* indėnai Anduose tikėjo, kad su amžiumi žmogus įgyja antgamtinių jėgų (Aiken, 2002, p. 224), daugelyje visuomenių vyresnio amžiaus žmonės buvo gerbiami tiesiog dėl jų sukauptos gyvenimo patirties ir išminties. Tačiau tuo pat metu istorikai fiksuoja, kad pirmykštėje bendruomenėje, jeigu vyresnio amžiaus žmogus nusilpo, susirgo ir negalėjo pats savimi pasirūpinti, artimieji jį palikdavo mirti. Vyresnio amžiaus žmonės paprastai ne tik nesipriešindavo šiai nuostatai, bet ir padrasindavo artimuosius arba patys imdavosi veiksmų (išeidavo į mišką, kalnus arba išplaukdavo į jūrą mirti).

Istorikai vyresniosios kartos statusą siejo su visuomenės socialine ekonomine sandara (Aiken, 2002, p. 225; Ottaway, Botelho, Kittredge, 2002). Klajoklių medžiotojų visuomenėse fizinė jėga, reakcijos greitis, ištvermė ir judrumas buvo esminės genties išlikimo savybės. Dėl rūsčių gyvenimo sąlygų šiose visuomenėse retai kuris narių galėjo pasiekti senyvą amžių, ta-

čiau jeigu tai įvykdavo, vyresnio amžiaus žmonių statusas paprastai būdavo žemas. Gentis neturėjo sąlygų rūpintis savo silpnaisiais nariais, nes jos pačios išlikimas kainavo be galo daug pastangų. Tuo tarpu sėsliose žemdirbių visuomenėse vyresnio amžiaus žmonių statusas pasikeitė. Atsirado sąlygiškai geresnės gyvenimo sąlygos – įrengtas būstas, palankesnės sąlygos ilgiau išgyventi silpnos sveikatos bendruomenės nariams. Žemdirbių ūkyje atsirado darbų, kuriuos pajėgdavo nudirbti ir silpnesni bendruomenės nariai, kita vertus, tapo įmanoma pagal išgales karšinti vyresnius šeimos narius. Viena sėkmingos žemdirbystės plėtros sąlygų buvo sukaupia ūkininkavimo patirtis, o tokios patirties galėjo turėti būtent vyresnieji visuomenės nariai. Tad tokiose visuomenėse vyresnio amžiaus žmonės mėgavosi aukštu socialiniu statusu. Tuo tarpu perėjimas prie industrinės ir visuotinai išsilavinusios visuomenės vėl pakeitė vyresnio amžiaus žmonių statusą visuomenėje – nukėlė juos nuo pjedestalo. Pastarojo vyresnio amžiaus žmonių statuso virsmo veiksniai nuodugnai analizavo D. O. Kaugilas ir L. D. Holmsas (Cowgill ir Holmes, 1972) (žr. antrąjį skyrių) ir apibendrina modernizacijos teorijoje.

Ir šiandienos visuomenėse tyrimai atskleidžia daugialypius vyresnio amžiaus žmonių statusus: senatvės amžiaus tarpsnis yra ir nuvertinamas, ir drauge pervertinamas (Katz, 2005; Katz, 2010). Aukštas vyresnio amžiaus žmonių statusas tradiciškai siejamas su patirtimi, išmintimi, patikimumu, tuo tarpu senatvės siejimas su negalia, iškaršimu, socialine izoliacija, pasipriešinimu permainingoms, lėtu mokymusi byloja apie jų žemą socialinį statusą (Thornton, 2002). Kita vertus, vyresnio amžiaus žmonių socialinis statusas vis dar įvairuoja, atsižvelgiant į visuomenės charakteristikas. Iki šių dienų visuomenėse, kuriose reikšmingą ekonomikos dalį užima agrarinis sektorius, vyresnio amžiaus žmonės turi aukštą socialinį statusą (Aiken, 2002, p. 224). Tačiau vyresnio amžiaus žmonių socialinį statusą lemia ne vien visuomenės ekonominė sandara, reikšmingi yra ir kiti veiksniai: kultūros tradicijos, religija, politinė visuomenės sandara ir kt. Pavyzdžiui, Japonija yra aukštos industrializacijos lygio šalis, tačiau vyresniajai kartai išsaugota labai didelė pagarba. Tuo tarpu Vakarų pasaulyje (Cowgill, Holmes, 1972; Beauvoir, 1972; Achenbaum, 1985 ir kt.) atkreipiamas dėmesys ir reiškiamas susirūpinimas būtent dėl sumenkėjusio vyresnio amžiaus žmonių statuso visuomenėje.

Amžiaus normos

Visuomenėje yra nusistovėjusios amžiaus normos, t. y. savotiškos elgesio taisyklės skirtingo amžiaus žmonėms, nustatančios tam tikro kalendorinio amžiaus žmonėms pageidaujamus ir nepageidaujamus vaidmenis. Amžiaus normos – prielaidos apie žmogaus asmeninius gebėjimus ir suvaržymus, susijusius su amžiumi, ir įsitikinimai apie tam tikrų vaidmenų (ne)tinkamumą, (ne)privalomumą apibrėžto amžiaus žmonėms. Amžiaus normos perimamos, palaikomos ir keičiamos socializacijos metu, t. y. esant socialinei sąveikai. Kai kas nors, pvz., išteka / veda, pasiekia išskirtinę profesinę sėkmę, arba miršta, šalia visų kitų aplinkybių žmonėms paprastai smalsu, koks to asmens amžius. Tai atsispindi žmonių poreikį palyginti unikalių gyvenimo įvykių laiką su visuomenėje esamų „socialinių laikrodžių“ diktuojamais lūkesčiais (Neugarten, Hagestad, 1976, p. 35).

Kai kurios amžiaus normos yra įtvirtintos įstatymais, t. y. joms suteiktas formalus statusas (pvz., amžius, kai suteikiama teisė balsuoti, vairuoti automobilį, išėjimo į senatvės pensiją amžius), tačiau dauguma amžiaus normų yra neformalios: manome, kad vaikai ir jaunimas turi mokytis ir klausyti tėvų, vidutinio amžiaus žmonės turi būti įsitempę dėl despotiško viršininko darbe ir neklaužados sūnaus išdaigų namuose, o vyresnio amžiaus žmonės – mėgautis „užtarnautu poilsiu“. Pavyzdžiui, visuomenėje manoma, kad sėkmingai vadovauti įmonei / įstaigai gali vyresnio amžiaus žmogus, sukaukęs vertingą darbo ir gyvenimo patirtį, įgijęs autoritetą. Tad susidūrę su itin jauno amžiaus darbdaviu / vadovu sunkiai pajėgia nuslėpti nusivylimą, susijusį su jo amžiaus neatitiktį lūkesčiams.

Dvigubi lyčių senėjimo standartai. Tai, kad senatvės amžiaus riba yra socialinis konstruktas – žmonių susitarimo reikalas, patvirtina dvejoji senėjimo ar senatvės slenksčio suvokimo standartai. Todėl esama daug požiūrių į tai, kas vienoje ar kitoje kultūroje, vienu ar kitu laikotarpiu laikoma senatve. Dažniausiai žmonės, kurdami savo ateitį arba vertindami praeitį, yra linkę vadovautis šiomis visuomenės primestomis amžiaus normomis. Internalizuotos amžiaus normos jiems tampa socialiniu laikrodžiu, pagal kurį nustatomas individualus gyvenimo tempas, vienų ar kitų gyvenimo įvykių pageidaujamas laikas ir trukmė.

Nors apskritai senatvė mūsų visuomenėje yra nuvertinama (vyrauja jaunystės kultas), galima pastebėti ir selektyvų požiūrį į senėjimą. Pavyzdžiui,

vyrą fiziniai senatvės požymiai – žilstelėję smilkiniai, sukauptos gyvenimo patirties atspindžiai veide ir svarių formų kūno siluetas – puošia, nes pasąmonėje asocijuojasi su „aukšta padėtimi“ visuomenėje: pripažinimu, valdžia ir turtu. Tačiau tie patys fiziniai senatvės požymiai, kurie dažną vyrą daro „tauresnį“, pastebėti moters kūne, interpretuojami kaip jos gyvenimo galiomybes ir patrauklumą mažinantys veiksniai.

Kitas dvejopas standartas susijęs su senatvės amžiaus tarpsnio pradžios nustatymu. Kokio amžiaus žmonės iš brandos amžiaus įžengia į senatvę? Ties koku amžiaus slenksčiu brėžiama riba tarp brandos ir senatvės? Lietuvos psichologo G. Navaičio atlikta studija parodė, kad senatvės „pradžią“ yra socialinis konstruktas, nulemtas daugelio veiksnių, pirmiausia asmens lyties ir socioekonominio statuso. Nepaisant to, kad Lietuvoje moterų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė yra gerokai ilgesnė nei vyrų, tiek moterys, tiek vyrai yra įsitikinę, kad moterys „pasensta“ greičiau nei vyrai. Tyrimo duomenimis, 50 metų ir vyresnės moterys mano, kad moterims senatvė „prasideda“ vidutiniškai 50,1 metų amžiaus, o vyrams 64,2 metų (Navaitis, 1995:165). 50 metų ir vyresnių vyrų nuomone, moteris yra „sena“ nuo 45,8 metų, o vyras – nuo 62,3 metų (Navaitis, 1995:165). Taip pat žemesnio socialinio statuso ir prastesnės finansinės padėties asmenys senatvės pradžią sieja su kur kas jaunesniu amžiumi nei turtingesni ir užimantys aukštesnį socialinį statusą žmonės. Pavyzdžiui, bedarbiai senatvės pradžią laiko 40–42 gyvenimo metus (Navaitis, 1999:165).

Kokie kreipiniai į vyresnį asmenį yra priimtini? Kaip Lietuvoje vadiname vyresnio amžiaus žmones, kaip į juos kreipiamės? Vyresnio amžiaus žmonių proporcijai visuomenėje didėjant, aiškėja, kad vis dar diskutuotinas klausimas, kaip į juos kreiptis, kaip jie norėtų būti vadinami. „Pensininkai“, „senimas“, „vyresnio amžiaus žmonės“, „senyvo amžiaus žmonės“, „garbaus amžiaus žmonės“, „pagyvenę žmonės“, „žilagalviai“, „senjorai“, „senoliai“, „trečiojo ir ketvirtojo amžiaus žmonės“, „seneliai“, „seniai“, „ilgaamžiai“... Viešajame ir privačiame diskurse vartojamų epitetų paletė yra daugiaspalvė. Vyresnio amžiaus žmonės nenorėtų būti vadinami „pensininkais“, kaip ir nenorėtų būti apibūdinami remiantis vien tik jų amžiumi (Hincliff, Hall, 2002:11). Centrinės ir Rytų Europos, įskaitant ir Lietuvą, vyresnio amžiaus žmonės pabrėžia, kad didėjant amžiui jiems tampa vis sudėtingiau išlaikyti aktyvių visuomenės narių statusą. Jie turi nugalėti daug socialinės integracijos barjerų: diskriminaciją dėl amžiaus, įgūdžių ir išteklių nuvertėjimą, su

žmogaus amžiumi susijusias tradicines kultūros nuostatas ir pan. (Hincliff, Hall, 2002:20).

Akademiniuose sluoksniuose taip pat dar neprieita prie vienos nuomonės dėl atitinkamų sąvokų vartojimo. Pavyzdžiui, italų demografas, gyventojų senėjimo specialistas A. Golini (2002) savo straipsnyje jaučia pareigą pažymėti, kad jis supranta sąvokos *elderly* (pagyvenę žmonės) vartojimo „politinį nekorektiškumą“, nes dabartiniuose tarptautiniuose dokumentuose priimta vartoti *older persons* (vyresnio amžiaus asmenys). Tačiau autorius vis dėlto siūlo mokslinės analizės sumetimais neatsisakyti *elderly*, *old persons* ir *oldest old* (pagyvenusieji, senyvo amžiaus žmonės ir ilgaamžiai) sąvokų, kaip trijų pagyvenusių žmonių amžiaus grupių identifikatorių vartojimo.

3.2. Vyresnio amžiaus žmonių atliekami socialiniai vaidmenys

Antrojo skyriaus 2.2. poskyryje aptarėme vaidmenų teorijos vietą tarp kitų socialinės gerontologijos teorijų. O dabar, remiantis vaidmenų teorijos įžvalgomis, susipažinsime su kai kuriais vyresnio amžiaus žmonių atliekamais socialiniais vaidmenimis. Socialiniai vaidmenys yra elgsenos modeliai, kurių tikimasi iš individų esant tam tikroms situacijoms, sąlygoms. Vieną socialinį statusą atitinka daugybė socialinių vaidmenų. Pavyzdžiui, studento socialinis statusas apima besimokančiojo, „gero bičo“ – gero kurso draugo, bibliotekos lankytojo – skaitytojo, studentų mokslinės draugijos nario ir kitus vaidmenis. Be to, vaidmenys tarpusavyje yra susiję su kitais vaidmenimis (studentas ir dėstytojas; pirkėjas ir pardavėjas; gydytojas ir pacientas ir t. t.). Žmonių sąveika šiose vaidmenų porose reguliuojama abipusiu pareigų ir teisių paskirstymu. Pavyzdžiui, studento teisės klausytis paskaitų, dalyvauti seminaruose, gauti studijų medžiagą, žinių ir gebėjimų įvertinimą virsta dėstytojo pareigomis skaityti paskaitas, rengti seminarus, pateikti studijų medžiagą ir įvertinti studento studijų pasiekimus. Ir priešingai – studento pareigos mokytis, demonstruoti savo gebėjimus virsta dėstytojo teisėmis padėti studentams išmokti studijų medžiagą ir vertinti studentų darbą.

Taigi paprastai žmonės atlieka daugybę socialinių vaidmenų, kurių iš jų tikimasi. Pavyzdžiui, pensininko, sutuoktinio, senelio, sūnaus, draugo, darbuotojo, piliečio, rinkėjo, kaimyno ir t. t. Jeigu žmogus siekia savęs kaip

užimančio tam tikrą socialinį statusą pripažinimo, jis turi išmokti tinkamo vaidmeniui elgesio ir laikytis jo. Jis yra grupės bei visuomenės vertinamas ir pagal tai, ar jo elgesio modelis (vaidmuo) atitinka užimamą statusą. Žinoma, kaip atskleidžia E. Goffmanas, vaidmenys gali būti atliekami skirtingai: vieni žmonės nuoširdžiai atlieka savo vaidmenis, kiti – ciniškai (Goffman, 2000).

Stratifikacija pagal amžių ir vaidmenų kaita gyvenimo raidoje

Socialinėje gerontologijoje viena įtakingų teorijų yra stratifikacijos pagal amžių teorija, teigianti, kad visuomenė turi skirtingus lūkesčius įvairaus amžiaus žmonių atžvilgiu ir skirtingoms amžiaus grupėms suteikia skirtingus socialinius statusus, numato skirtingus elgesio modelius – vaidmenis. Tokiu būdu visuomenėje yra formuojamos ir palaikomos amžiaus stratos, kurios riboja žmogaus užimamus socialinius statusus ir galimus atlikti vaidmenis. Amžiaus normos (amžiaus apribojimai vaidmenims) pasireiškia per specifines pokalbio temas, vartojamą leksikoną, gestų kalbą, būdingą kiekvienai amžiaus stratai. Šie skirtumai tampa akivaizdūs, kai skirtingų amžiaus stratai atstovai dalyvauja toje pačioje socialinės sąveikos situacijoje ir bando prisiiderinti savo elgsena prie kito situacijos dalyvio.

Žinoma, amžius nėra vienintelis kriterijus, nusakantis žmogaus socialinį statusą ir atliekamus vaidmenis. Svarbūs veiksniai yra asmenybės bruožai, supančios socialinės struktūros ypatumai bei žmogaus gimimo kohortos sudėtis. Visuomenės stratifikacijos pagal amžių modelis leidžia tirti gimimo kohortų judėjimą [*cohort flow*]. Priklausomai nuo kohortos dydžio, patyrimų bei sociokultūrinio ir ekonominio socializacijos konteksto, kiekviena kohorta, ateinanti užimti socialinius statusus ir atlikti socialinius vaidmenis, gali inicijuoti visuomenės institucinius bei struktūrinius pokyčius. Būsto rinkai, socialinės apsaugos sistemos, švietimo ir kitoms sistemoms akivaizdžiai teko patirti pokyčius, kuriuos atneša skirtingos kohortos, judėdamos nuo vieno su amžiumi susijusio statuso prie kito. Savo ruožtu skirtingų kohortų socialiniams statusams ir vaidmenims įtakos turėjo visuomenės politinė ekonominė raida, technologijų plėtra ir pan.

Vaidmenų atlikimas remiasi sąveika su kitais žmonėmis, tad logiška, kad socialiai aktyviausi žmonės atlieka daugiausia socialinių vaidmenų. Ak-

tyvumo teorijos požiūriu vyresnio amžiaus žmonės pagal gebėjimus ir poreikius nesiskiria nuo brandos amžiaus žmonių, tad ir vyresnio amžiaus žmonės turėtų išsaugoti daug ir aktyvių vaidmenų, tuo tarpu atsitraukimo teorijos požiūriu visai natūralu, kad su amžiumi žmogus sumažina atliekamų vaidmenų skaičių, renkasi pasyvesnius vaidmenis. Vaidmenų praradimas suvokiamas kaip natūralus senėjimas. Tačiau kasdieniame gyvenime neretai susiduriame su tokiais vyresnio amžiaus žmonėmis, kurie, praradę kelis reikšmingus aktyvius socialinius vaidmenis, jaučiasi susvetimėję ir marginalizuoti („niekam nereikalingi“, „vieniši“ ir „užmiršti“).

R.Aikenas (Aiken, 2002, 235) teigimu, jeigu tik vyresnio amžiaus žmonėms yra suteikta galimybė rinktis, jie teikia pirmenybę prasmingam ir tikslingam gyvenimui, kokį gali suteikti jiems asmeniškai ir bendruomenei / visuomenei atliekami svarbūs socialiniai vaidmenys.

Kai kuriuos vaidmenis atlikti trunka gana ilgai, tačiau ir šie vaidmenys laikui bėgant kinta. Manoma, kad sulaukus vyresnio amžiaus sustiprėja su giminytės ryšiais, šeima susijusių vaidmenų atlikimo prasmingumas. Būtinai pabrėžti, kad vyresniame amžiuje, kaip ir kitais amžiaus tarpsniais, vyksta natūrali vaidmenų kaita: vieni vaidmenys prisiimami (planuotai / netikėtai; savo noru / primetami), kiti vaidmenys prarandami (planuotai / netikėtai; jų atsisakoma / jie atimami). Senyvas amžius ne mažiau nei kiti amžiaus tarpsniai suteikia galimybę užmegzti naujus ryšius, narystes grupėse ir atlikti naujus vaidmenis. Sutuoktinių, tėvų ir vaikų, senelių vaidmenys aptariami ketvirtajame skyriuje, o darbuotojo ir pensininko vaidmenys – penktajame ir šeštajame skyriuose. Tuo tarpu vyresnio amžiaus žmonių atliekamus draugo(-ės) socialinius vaidmenis aptarsime netrukus.

Draugo(-ės) vaidmuo

Kodėl iš daugybės vyresnio amžiaus žmonių atliekamų vaidmenų šiame poskyryje pasirinkome aptarti draugo(-ės) vaidmenį? Tam yra du argumentai: 1) būtent socialinė gerontologija turi vieną ilgiausių tradicijų tiriant vyresnio amžiaus žmonių neformalius socialinius ryšius su šeima, draugais, bendruomenės nariais tokių gyvenimo įvykių, kaip tapimas našle(-iu), išėjimas į senatvės pensiją, gyvenamosios vietos keitimo (migracijos), susirgimo (ligos, negalios) ir pan. kontekstuose (Allan, 2010, p. 239); 2) pastaraisiais dešimtmečiais draugystės socialinis institutas sulaukė daug dėmesio ir iš

įvairių kitų mokslo disciplinų atstovų, siekiant nustatyti jo vaidmenį asmens socialiniams tinklams (Scott, 2002), socialiniam kapitalui (Putnam, 2000), socialinei integracijai ir atskirčiai (Phillipson ir kt., 2003) ir pan.

Prieš pradėdant vyresnio amžiaus žmonių draugystės analizę, neišvengiamai turime aptarti šio reiškinio mokslinio apibrėžimo problemą. Kartais ir kasdieniame gyvenime turime sunkumų, abejonių, skirstant žmones į pažįstamų, bičiulių, draugų, artimų draugų kategorijas. Panašiai ir mokslininkai pastebi, kad nėra vieno universalaus ir aiškaus draugystės apibrėžimo, atsižvelgiant į tyrimo pobūdį, tyrėjai vartoja darbinius, konkrečiam tyrimui skirtus apibrėžimus (Pahl, 2000, Allan, 2010). Tyrėjai sutaria dėl bendrų (bet ne būtinai privalomų) draugystės reiškinį apibūdinančių elementų (Allan, 2010): savanoriškas santykių pobūdis; lygybės (ne hierarchiniai) ryšiai; santykiai grindžiami abipusiais, subalansuotais mainais (remiamasi prielaida, kad draugas anksčiau ar vėliau, viena ar kita forma atlygins tuo pačiu), santykiai yra neinstrumentinio pobūdžio (neneigiama, kad draugai gali padėti vienas kitam, tačiau vienam pajutus esą išnaudojamam, draugiškiems santykiams kyla grėsmė), ir galiausiai draugiški santykiai teikia bendravimo malonumą. Minėti elementai yra bandymas moksliskai apibūdinti draugystės reiškinį, tačiau jie turi savo apribojimų, o tiriant žmonių draugystės ryšius, didelė reikšmė turėtų būti teikiama paties respondento subjektyviam „tikro draugo“ apibrėžimo konstravimui.

Šeimos nariai, kaimynai ir draugai vyresnio amžiaus žmogui sudaro vadinamąjį informacinio palaikymo tinklą (Kalish, 1982). Kadangi draugus paprastai renkamės savo noru, draugystės ryšiai gali būti suvokiami netgi kaip labiau artimi ir labiau vertinami nei giminytės ryšiai. Daugelis gerontologijos specialistų (Aiken, 2002, p. 241; Quadagno, 2005, p.199) pažymi, kad pasitenkinimas gyvenimu vyresniame amžiuje gali būti netgi glaudžiau susijęs su sąveika tarp draugų nei tarp giminių.

Dauguma vyresnio amžiaus žmonių turi draugų, kurie yra panašūs į juos amžiumi, socialiniu statusu, vertybėmis ir interesais. K. Džonsono ir B. Barer (Johnson ir Barer, 1997, p. 105) tyrimo, kuriame dalyvavo 85 metų ir vyresni asmenys, duomenimis, apie pusę respondentų prarado draugą per pastaruosius metus iki tyrimo, ir tai atitinka mūsų stereotipinį senatvės kaip praradimų meto vaizdavimą. Tačiau retai sužinome kitus tyrimo duomenis, kurie atskleidžia, kad per pastaruosius metus iki tyrimo maždaug tokia pat dalis 85 metų ir vyresnių žmonių įgijo naują draugą (Johnson ir Barer, 1997,

p. 105). Tiesa, yra tam tikrų skirtumų tarp vyresnio amžiaus moterų ir vyrų draugystės vaidmenų paplitimo, konteksto ir lūkesčių iš šio vaidmens. Pirmia, moterys dažniau nei vyrai turi artimų draugų. Antra, vyrai dažniausiai susiranda artimų draugų dalyvaudami įvairių klubų, neformalių organizacijų, asociacijų veikloje, o moterys paprastai draugių randa gyvenamosios vietos kaimynystėje, tačiau joms, kaip ir vyrams, reikšmingas kontekstas, kuriame mezgamos draugystės, yra visuomeninė veikla. Trečia, abiejų lyčių vyresnio amžiaus žmonės draugystės santykiuose pirmiausia įžvelgia džiaugsmo, malonumo pasidalijimo funkciją. Tuo tarpu moterims aktualios draugystės ryšių palaikymo funkcijos yra ir kiek praktiškesnės – emocinės ir instrumentinės paramos funkcijos. Tiksliau – vyresnio amžiaus moterims draugystės santykiuose svarbios yra išsipasakojimo / išklausymo (vyrų draugystėms visai nebūdinga) bei transportavimo (vyrų draugystės ryšiams svarbu, bet rečiau nei moterims) funkcijos.

Paprastai draugai gyvena arti, su jais bendraujama dėl malonumo, o ne iš pareigos. Vyresnio amžiaus draugai susitinka namuose, bažnyčioje, bendruomenės centre ir kitose viešose vietose. Draugai gali būti emocinės paramos, informacijos ir laisvalaikio kompanijos palaikymo šaltinis. Tokiu būdu vyresnio amžiaus žmogaus palaikomi draugystės ryšiai yra labai svarbūs, nes jie gali leisti pasijusti esant grupės dalimi, suteikti gyvenimo prasmę ir aiškiai apibrėžtą socialinį statusą. Draugai palaiko vienas kitą, atlieka pavedimus ir paslaugas vieni kitiems (transporto, apsipirkimo). Tačiau iš jų nesitikima, pvz., ilgalaikės globos, susijusios su asmens kasdiene priežiūra, paslaugų.

Draugystės santykių skaičius ir pobūdis tarp vyresnio amžiaus žmonių yra labai įvairus ir priklauso nuo daugybės veiksnių. Moterys paprastai labiau linkusios užmegzti draugystės ryšius, teigiama, kad jų draugystė, palyginti su vyrų, yra stipresnė ir patvaresnė (Aiken, 2002, p. 242). Kartu moterys draugės tarpusavyje yra atviresnės, labiau priklausomos, linkusios dalytis jausmais, problemomis. Vyrai labiau stengiasi išsaugoti savo nepriklausomybę, atitinkamai jie linkę kurti bičiulystės klubus, kuriuose užsiima bendra veikla arba dalijasi patirtimi. P. H. Wright (Wright, 1982; Wright, Scanlon, 1991) kadaise apibendrino vyrų ir moterų draugystės skirtumus taip: vyrų draugystei labiau būdinga santykių forma yra „buvimas šalia“ [*side-by-side*], o moterų – „buvimas veidu į veidą“ [*face-to-face*].

Pastebėta (Aiken, 2002), kad aukštesnių socioekonominių sluoksnių atstovai turi daugiau draugų nei žemesnių sluoksnių. Be to, vyresnio amžiaus žmonių draugystės ryšiams įtakos turi laiko trukmė, praleista vienoje gyvenamojoje vietoje (kuo sėslnesnis vyresnio amžiaus žmogus, tuo daugiau draugystės ryšių), kita vertus, reikšmės turi ir gyvenamosios vietos dydis (vidutinio dydžio ir mažų miestelių gyventojai turi daugiau draugystės ryšių nei didmiesčių gyventojai).

Vyresnio amžiaus žmonės siekia palaikyti draugystės ryšius, sukurtus ankstesniais gyvenimo tarpsniais, tačiau, kaip ir kitais amžiaus tarpsniais, jų draugystės tinklai keičiasi. D. K. Van den Hoonraad (1994) atskleidė našlės vaidmens prisiėmimo įtaką draugystės tinklui. Tyrėja konstatavo, kad mirus vyrui, žmonos draugystės ryšių tinklas dažnai pasikeičia. Našlės atskleidavo, kad jaučiasi neįtikėtai bendraudamos, draugaudamos su sutuoktinių poromis. Tad pamažu jų draugių tinklas apsiribojo tik kitomis vienišomis moterimis. D. Jerrome ir G. C. Wenger (1999) parodė, kad sulaukus vyresnio amžiaus dažniau nei esant vidutinio užmezgami draugystės ryšių tarp priešingų lyčių ir skirtingo amžiaus atstovų. Tai gali lemti lyčių vaidmenų priešpriešos sušvelnėjimas bėgant metams, taip pat nutrūkę santuokiniai ryšiai (našlystė), demografinis veiksnys – to paties amžiaus ir lyties asmenų stoka artimoje aplinkoje, arba tiesiog anksčiau buvusių neutralių tarpusavio santykių peraugimas į draugystę.

3.3. Amžiaus ir senatvės įvaizdžiai

Sociologų tyrimai atskleidžia, kaip amžiaus ir senatvės įvaizdžiai kuriami socialiai: tiek chronologinis amžius, kada, manoma, prasideda / baigiasi tam tikras amžiaus tarpsnis, tiek amžiaus tarpsnio skiriamieji bruožai bei turinys suvokiami skirtingai, kas yra senas / jaunas – apibūdinama skirtingai, ką reiškia būti senu / jaunu – taip pat patiriama skirtingai. Pavyzdžiui, palyginkime to paties – 35 metų amžiaus balerinos ir jaunosios mokslininkės įvaizdžius. Apie pirmąją pamanytume, kad, ko gero, ji savo profesines aukštumas jau turėjo būti pasiekusi, vadinasi, 35 metų baleriną greičiausiai apibūdinėtume kaip „brandžią“, „patyrusią“, „seną“. Tuo tarpu 35 metų mokslininkė greičiausiai dar tik pradėjo karjerą, profesinių pasiekimų iš jos tikimasi ateityje, ir atitinkamai būsimę linkę teigti, jog 35 metų mokslininkė yra „jauna“, „perspektyvi“.

Vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžiai Lietuvoje

Vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžiai Lietuvoje yra sulaukę tyrėjų dėmesio (Mikulionienė, 1995; 1996; 2003a; 2003b; Rapolienė 2007; 2008; 2009a; 2009b; 2010; Rapolienė, Juozulynas, 2009). 2001 m. Demografinių tyrimų centro atliktas tyrimas „Gyventojų politikos vertinimas“ („The Population Policy Acceptance Survey-PPA“) parodė, kad kalbant apibendrintai, vyresnio amžiaus žmonėms suteikiamas aukštas socialinis statusas (Mikulionienė, 2003b), vyrauja patyrusio ir išmintingo asmens, tradicijų saugotojo bei psichologinės ir dvasinės paramos šaltinio įvaizdžiai. 88 procentai Lietuvos suaugusių gyventojų pritaria teiginiui, kad „*jaunesnės kartos gali pasinaudoti senų žmonių buvimu, žiniomis, patirtimi*“, 81 procentas sutinka, kad „*seni žmonės užtikrina tradicinių vertybių išsaugojimą visuomenėje*“, 76 procentai sutinka, kad „*seni žmonės yra vis dar naudingi visuomenei savo didžiule patirtimi*“, ir 75 procentai pritaria teiginiui, kad „*seni žmonės yra svarbus psichologinės, dvasinės paramos šaltinis*“ (Mikulionienė, 2003b).

Tačiau deklaruojama pagarba vyresnio amžiaus žmonėms kartais kontrastuoja su tuo, kaip realiai elgiamasi su vyresniąja karta. Žmogaus teisių stebėjimo instituto ataskaitoje (Žmogaus, 2005) pateikiami vyresnio amžiaus žmonių padėties faktai sunkiai suderinami su abstrakčiai deklaruojama pagarba jiems. Tokie vyresnio amžiaus žmonių situaciją Lietuvoje apibūdinantys faktai, kaip: a) vyresnio amžiaus žmonių teisės nepripažįstamos viešosios politikos prioritetu (Lietuvos Respublikos Seimas, 2003; Žmogaus, 2005, p. 56–58); b) vyresnio amžiaus žmonių diskriminacija darbo rinkoje, teikiant prekes bei paslaugas ir sveikatos draudimo srityje (Žmogaus, 2005, p. 56–58, Mikulionienė, 2008a; 2008b); c) smurtas prieš vyresnio amžiaus žmones (ypač paplitęs Lietuvos kaimo vietovėse) (Žmogaus, 2005, p. 56–58; Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 2003; Dobryninas, Gaidys, 2004; Uscila, 2005, p. 107–118) atskleidžia kitą, viešai nedeklaruojamą požiūrį į vyresnio amžiaus žmones.

Taigi Lietuvos vyresniosios kartos įvaizdžiai yra daugialypiai ir kontroversiški. Viena vertus, kalbant apie senyvus žmones apibendrintu lygmeniu, jiems yra išreiškiama didelė pagarba, sutiekiamas aukštas socialinis statusas. Tačiau kasdienio gyvenimo peripetijose ta apibendrintai deklaruojama pagarba vyresnio amžiaus žmonėms ne tik nublinksta, bet virsta atvirais jų

teisių pažeidimais, jų pasirinkimo galimybių ribojimais bei tiesiog jų specifiinių poreikių ignoravimu.

Vyresnio amžiaus žmonių portretas spaudoje. Iki šiol buvo atlikti keli tyrimai, kuriuose nagrinėjamas vyresnio amžiaus žmonių vaizdavimas Lietuvos žiniasklaidoje (Mikulionienė, Petkevičienė, 2006; Žukienė, 2007; Rapolienė, 2009a; 2009b; 2010; Rapolienė, Juozulynas, 2009).

Komercinės reklamos yra vienas vaizdingiausių informacijos šaltinių nagrinėjant vyresnio amžiaus žmonių vaizdavimą žiniasklaidoje, nes reklamose paprastai atspindimos įprastos ir kasdienės situacijos, kurioms siekiama suteikti naują prasmę. Remiantis tyrimo duomenimis (Žukienė, 2007), Lietuvos komercinė reklama vaizduoja įvairaus amžiaus žmones, tačiau vyresnio amžiaus žmonių ir vaikų vaizdiniai yra pasitelkiami rečiausiai. Tam tikrų produktų – kosmetikos, alkoholio, mobiliųjų telefonų – reklamose vyrauja idealios išvaizdos ir erotizuotų kūnų įvaizdžiai, sustiprinantys jaunystės kultą. Vyresnio amžiaus žmonėms čia neatstovaujama. Anot L. Žukienės (2007), vyresnio amžiaus žmogaus įvaizdis dažniausiai yra pasitelkiamas vaistų reklamoje, siejant jį su fiziniais ir (ar) psichiniais negalavimais. Tokiose reklamose herojų išvaizda nėra idealizuojama, nesureikšminamas jų seksualumas, vyresnio amžiaus žmonės vaizduojami kasdienėse situacijose, kaip eiliniai žmonės, patiriantys sveikatos problemų. Beje, tam tikrose reklamose, pavyzdžiui, automobilių arba bankų paslaugų (tačiau jų lyginamasis svoris daug menkesnis nei vaistų reklamos), vyrų vyresnis amžius vaizduojamas kaip privalumas, susiejant jį su finansiniu stabilumu, prestižu ir asmenybės branda.

Didžiausiais tiražais galinčioje pasigirti Lietuvos spaudoje paplitę keli vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžiai: senatvės pensijų ir socialinių išmokų gavėjai, fiziškai ir teisiškai bejėgės aukos, vienokiu ar kitokiu būdu atstumiantys, apgailėtini asmenys, aktyvūs asmenys, proginės pagarbos objektai (jubilejai, sukaktys) (Mikulionienė, Petkevičienė, 2006). Akivaizdu, kad dauguma šių senyvo amžiaus įvaizdžių tarsi iškreiptame veidrodyje sukurti remiantis visa negatyvių kodų įvairove, tokių kaip negalia, liga, irzlumas, ašeksualumas, apatija, neraštingumas, užmaršumas, vienišumas ir pan. Vyresnio amžiaus žmonės Lietuvos spaudoje vaizduojami gana vienpusiškai – vaikomasi sensacijų pateikiant neigiamus vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžius. Tuo tarpu teigiami įvaizdžiai yra reti ir palyginti blankūs. Toks vyres-

nio amžiaus žmonių atstovavimas žiniasklaidoje iškraipo objektyvią situaciją, užkerta kelią skaitytojui formuoti objektyvų ir visapusišką suvokimą apie vyresnio amžiaus žmones.

Amžiaus ir senatvės stereotipai

Bendrojoje sociologijoje stereotipai suprantami kaip supaprastintas, paviršutiniškas grupės ir jos narių vaizdinys, dažnai paremtas nusistatymu (Broom ir kt., 1992), arba J. Leonavičiaus (1993) žodžiais – visuomenės sąmonėje funkcionuojantis supaprastintas schematizuotas, emociškai nuspalvintas kokio nors objekto vaizdinys. Vadinas, amžiaus stereotipai yra visuomenėje funkcionuojantys paviršutiniški kolektyviniai vaizdiniai apie apibrėžto amžiaus žmones ir jų grupes, pagrįsti išankstiniu nusistatymu. Stereotipai grindžiami tam tikrais nuolatiniais, schematizuotais kokios nors žmonių grupės apibendrinimais, vaizdiniais ir emociniais įvertinimais (Leonavičius, 1993; Myers, 2000).

Kalbant apie vyresnio amžiaus žmones, stereotipinės nuostatos yra eksploatuojamos kur kas dažniau, nei kalbant apie kitas amžiaus grupes. Tai suprantama, nes dauguma visuomenės narių nėra patyrę šio amžiaus tarpinio ir iš tiesų stokoja objektyvių bei subjektyvių žinių apie senatvę ir vyresnio amžiaus žmonių gebėjimus. Paviršutiniškos žinios sukuria palankią terpę formuoti neigiamiems jausmams vyresnio amžiaus žmonių atžvilgiu. Žinių stoka kartu su neigiamomis emocijomis gali tapti netinkamo elgesio su vyresnio amžiaus žmonėmis prielaida. Taip sukuriami vyresnio amžiaus žmonių išnaudojimo terpė – apriboti žmogaus teises ir galimybes remiantis amžiaus kriterijumi.

Britų sociologai M. Feterstonas ir M. Hepvortas (Featherstone ir Hepworth, 1996) atskleidė vyresnio amžiaus žmonių ir senatvės stereotipų kilmę bei reikšmę. Anot minėtų autorių, vis didėjantis dėmesys stereotipams apskritai ir senatvės stereotipams konkrečiai kaip tik atskleidžia jų reikšmingą vietą socialiniame gyvenime ir tai, kad žmonės dažnai yra veikiami jų kaip bendravimo priemonių. W. Lippmanas (Lippman, [1922], 2000) stereotipų gyvybingumą aiškino žmonių prigimtimi: supančio pasaulio (žmonių,

daiktų ir reiškinių) apibūdinimas laike aplenkia susipažinimą su juo: žmonės bendraudami linkę pirmiau apibūdinti, paskui susipažinti, o ne atvirkščiai.

M. Featherstonas ir M. Hepvortas (1996) paaiškino stereotipų vaidmenį žmonių socialinei sąveikai. Tai, jog mūsų požiūris ir veiksmai priklauso nuo išankstinių nuostatų, stereotipai yra neišvengiama pasekmė to, kad gyvename sudėtingame pasaulyje. Stereotipai yra svarbi bendravimo priemonė, leidžianti socialinės sąveikos dalyviams greičiau ir paprasčiau susitvarkyti su painiomis situacijomis, greičiau ir paprasčiau (taikant nesudėtingas schemas) suvokti sudėtingus dalykus. O juk senėjimas ir yra vienas tokių sudėtingų ir daugialypių reiškinių.

Apibendrinti ir supaprastinti senatvės stereotipai – lengvai atpažįstami senatvės kodai prisideda prie asmens tapatumo formavimo. Kolektyvinės nuostatos apie vyresnio amžiaus žmones ir senatvę padeda pažinti šį amžiaus tarpsnį, tačiau tarp senatvės stereotipo ir tikrosios, individualiosios senatvės visada lieka tam tikra praraja.

Pagyvenę žmonės dažnai tampa stereotipinio požiūrio ir diskriminuojančio elgesio aukomis. Jų padėtis visuomenėje glaudžiai susijusi su kolektyviniais senatvės įvaizdžiais. Maža to, dalis jų ir patys persismelkia senatvės stereotipų: vieni taiko juos sau ir kitiems vyresnio amžiaus žmonėms, kiti, būdami vyresnio amžiaus, mano, kad jie yra išimtytys ir stereotipinį požiūrį taiko tik bendraamžiams, bet ne sau.

Selektyvaus senatvės stereotipų taikymo empirinis pavyzdys. Amerikos pensininkų asociacijos (American Association of Retired Persons – AARP) užsakymu 1994 m. buvo atliktas sociologinis tyrimas „Senatvės įvaizdžiai Amerikoje“. Viena svarbiausių šio tyrimo išvadų parodo, kad ir patys pagyvenę žmonės reiškia stereotipinį požiūrį į kitus senyvo amžiaus asmenis, nors save tokiais atvejais jie laiko išimtimis. 1200 65 metų ir vyresnių tyrimo dalyvių buvo paprašyti įvertinti sąrašą problemų pagal jų reikšmingumą (*rimta problema / tam tikra problema / visai ne problema*) du kartus: vieną kartą orientuojantis į daugumą pagyvenusių žmonių, o kitą kartą galvojant konkrečiai apie save.

Tyrimo rezultatai apibendrinti 5A lentelėje.

5A lentelė. Selektivi amžiaus stereotipų raiška 65 metų ir vyresnių žmonių nuostatose, procentai

Problema...	... yra rimta		Skirtumas procentiniais punktais
	Kitiems 65 metų ir vyresniems žmonėms	Sau asmeniškai	
Baimė dėl kriminogeninės situacijos	69	37	32
Silpna sveikata	57	15	42
Lėšų stoka	55	12	33
Vienatvė	46	6	40
Priklausomybė nuo kitų paramos tenkinant savo poreikius	41	8	33
Užimtumo jausmo išsaugojimas	26	4	22

Šaltinis: AARP, 1994

Tyrimo rezultatai aiškiai parodė, kaip patys vyresnio amžiaus žmonės nekritiškai perima savo amžiaus grupei adresuotus stereotipus, tačiau taiko juos selektyviai: remiasi stereotipais apibūdindami savo kartą, bet ne savo asmeninę situaciją.

Diskriminacija dėl amžiaus

Demografinė prasme brandžios visuomenės, besiskleidžiančios kaip kelių, koegzistuojančių kartų visuomenės, kelia klausimą, kaip kurti santykius tarp jaunosios, vidurinėsios ir vyriausios kartos. Tarptautinis pelno nesiekiančių organizacijų tinklas „HelpAge International“ (HAI) ir panaši europinio lygio organizacija „Age Platform for Older people“ (AGE) konstatavo, kad diskriminavimas dėl amžiaus yra gana paplitęs ir giliai įsišaknijęs: „visose visuomenėse žmonės diskriminuojami amžiaus pagrindu“ (Equal, 2001, p.1; Age, 2006). Lygybės principo taikymas bei apsauga nuo diskriminacijos

Jungtinių Tautų pripažintos globalinio lygio problemomis, trukdančiomis kurti darnią ir saugią visuomenę visiems.

Paprastai diskriminacija apibrėžiama kaip nepagrįsti nepalankūs veiksmai žmonių ar jų grupių atžvilgiu, apribojantys pastarųjų lygių galimybių įgyvendinimą. Žmonių ir grupių diskriminavimas gali vykti keliais lygmenimis (kultūriniu, socialiniu, institucijos ir individo), dėl įvairių požymių (amžius, lytis, rasė ar etninė priklausomybė, religija ar įsitikinimai, negalia, lytinė orientacija, gyvenamoji vieta ir kt.), įvairiose gyvenimo srityse (švietimo sistemoje, darbo santykiuose, sveikatos apsaugos sistemoje, naudojant prekes ir paslaugas, šeimoje ir viešose vietose) bei įvairiais būdais (tiesioginė ir netiesioginė diskriminacija, liepimas diskriminuoti, priekabiavimas, persekiojimas). Diskriminacijos šaltinių, raiškos formų ir sričių įvairovė, taip pat jos sampratos įvairovė leidžia paaiškinti šio reiškinio gajumą ir gilų įsišaknijimą visuomenėse.

Pasaulyje nemažai atlikta tyrimų diskriminavimo darbo vietoje ir darbo santykiuose tema (Sandell, 1987; Bass ir kiti, 1993; Hemphill ir Haines, 1997; Noon ir Ogbonna, 2001; Gregory, 2003; Dipboye ir Colella, 2005 ir kt.), kuriuose siekiama suprasti šio reiškinio kilmę, veiksnius, raišką, mechanizmus ir veiksmingas kovos su diskriminacija priemones. Anot S. E. Riks (Rix, 2005, p. 13), „diskriminacija dėl amžiaus lieka grėsminga vyresnio amžiaus gyventojų užimtumo kliūtimi“. Ir daugelis pasaulio tyrėjų (Meenan, 2005; Rix, 2005; Shore ir Goldberg, 2005) pastebi, kad, nepaisant priimtų antidiskriminacinių įstatymų, žmonių diskriminavimas dėl įvairiausių požymių išlieka realia ir grėsminga mūsų gyvenimo dalimi. Diskriminacija dėl amžiaus, pasireiškdamą tiek šalyse, turinčiose antidiskriminacinius įstatymus (pvz., JAV¹⁷, Kanada¹⁸, Australija¹⁹, Naujoji Zelandija²⁰, Didžioji Britanija²¹ ir kt.), tiek jų neturinčiose, yra opi problema (Rix, 2005), reikalaujanti ne vien ir ne tiek sukurti teisinę bazę, kiek keisti požiūrį (tiek darbdavių, tiek pačių dirbančių žmonių).

Nagrinėjant reiškinį sociologiniu požiūriu, išėties tašku tampa sociologinis reiškinio apibrėžimas. Vienas užsienio sociologinėje literatūroje

17 JAV nuo 1967 m. galioja “The Age Discrimination in Employment Act – ADEA”.

18 Kanadoje diskriminacijos dėl amžiaus įstatymas priimtas XX a. septintajame dešimtmetyje.

19 1996 m. draudimas diskriminuoti dėl amžiaus, 1999 m. – draudimas priverstinai išleisti į senatvės pensiją.

20 1993 m. Žmogaus teisių aktas.

21 Didžiojoje Britanijoje nuo 2006 m. galioja “The Employment Equality (Age) Regulations”.

aptinkamų diskriminacijos apibrėžimų atkreipia dėmesį į diskriminavimo požymius ir šio reiškinio aksiologinį aspektą (nepateisinamas / pateisinamas elgesys): „diskriminacija yra nevienodas elgesys su žmonėmis, grindžiamas pastarųjų asmeninėmis charakteristikomis, pvz., amžiumi, lytimi, lytine orientacija, etniniu ar kūno identitetu. Paprastai diskriminacija suvokiama kaip asmeniui nepalankus elgesys, tačiau diskriminacija gali įvykti ir siekiant palankesnių sąlygų tam tikrai grupei“ (Drislane, Parkinson, 2002). Kitas apibrėžimas netiesiogiai sufleruoja tokio elgesio su žmonėmis kilmę: „diskriminacija yra asmenį iš visumos išskiriantis elgesys arba požiūris, grindžiamas socialiai konstruojamais grupės, klasės arba socialinės kategorijos, kuriai jis priklauso, bruožais, o ne jo paties asmeniniais gebėjimais ir nuopelnais“ (Random House, 1997).

Vadinasi, pagal apibrėžimą diskriminavimas dėl amžiaus yra ypatingas elgesys su žmogumi, labai glaudžiai susijęs su tam tikromis pažiūromis į tam tikro amžiaus žmonių kategoriją – amžiaus normomis ir amžiaus stereotipais (Featherstone ir Wernick, 1995; Nelson, 2002; Dipboye ir Colella, 2005; International, 2006). Diskriminavimas yra institucijos galios individui demonstravimas (Johnson, Bytheway, 1999).

Diskriminavimas dėl amžiaus tarp kitų diskriminacijos rūšių (dėl lytinės orientacijos, negalios, rasės ar etninės priklausomybės, religijos ar įsitikinimų) išsiskiria plastiškumu (European, 2005): a) diskriminavimą dėl amžiaus gali patirti bet kokio amžiaus žmonės – ir jauni, ir seni, ir vidutinio amžiaus; b) žmogus sendamas patiria įvairius amžiaus tarpsnius, tad per savo gyvenimą jis gali keletą kartų patirti diskriminacijos dėl amžiaus apraiškas; c) diskriminacijos prielaidos – žmonių išankstinės nuostatos, amžiaus stereotipai kinta jiems patiems senstant.

Žmogaus arba žmonių grupės diskriminavimas dėl amžiaus remiasi apibendrintomis amžiaus normomis ir amžiaus stereotipais (Featherstone ir Wernick, 1995; Ontario, 2001; Nelson, 2002; Dipboye ir Colella, 2005; International, 2006). Pirmuoju atveju nuostatos yra nukreiptos į socialiai pagėdaujamą elgesį, t. y. socialiniai lūkesčiai (normatyvinės nuostatos, ką dera daryti) išreikšti tam tikro amžiaus žmogaus atžvilgiu. Antruoju atveju – tai apibendrintos paviršutiniškos nuostatos, kokie yra tam tikro amžiaus žmonių fiziniai, protiniai ir kūrybiniai gebėjimai, elgsena, mąstymas ir kitos charakteristikos. Neretai amžiaus stereotipai grindžiami klaidingais mitais apie žmogaus amžių, bet jie gali būti paremti ir objektyviais statistiniais vidur-

kiais, niveliuojančiais žmones (paslepiančiais jų skirtumus). Kanados tyrinėtojai (Ontario, 2001, 15 p.) šią schemą papildė dar vienu aspektu. Vyresnio amžiaus žmonių diskriminavimas dėl amžiaus gali reikštis ne tik dėl jiems primetamo normatyvinio elgesio (amžiaus normų) ir ne tik dėl klaidingų žinių apie šio amžiaus žmonių gebėjimus (amžiaus stereotipai), bet ir dėl šio amžiaus žmonių egzistencijos ignoravimo: tai jaunystės kulto visuomenėje propagavimas – vadovavimasis principu „viskas apie jaunimą, su jaunimu ir jaunimui“, kai vyresnio amžiaus žmonėms tiesiog nelieta vietos.

Svarbu pažymėti, kad nors ir literatūroje paprastai neigiamos išankstinės nuostatos dėl žmogaus amžiaus siejamos tik su pagyvenusio ir senyvo amžiaus žmonėmis, dėl neigiamo požiūrio ir iš jo išplaukiančio diskriminavimo amžiaus pagrindu kenčia tiek asmenys, kurie, vadovaujantis amžiaus normomis ir amžiaus stereotipais, suvokiami kaip esantys „per jauni“, tiek tie, kurie suvokiami kaip esantys „per seni“ tam tikrai veiklai, vaidmeniui atlikti.

Diskriminavimas dėl amžiaus gali reikštis įvairiose gyvenimo srityse ir įvairiomis formomis.

Diskriminaciją dėl amžiaus žmonės gali patirti darbo rinkoje (amžiaus apribojimai įsidarbinant, dirbant ir nutraukiant darbo santykius), finansų srityje (amžiaus apribojimai teikiant draudimo ir kredito paslaugas), prekių ir paslaugų vartojimo srityje (prekių ir paslaugų specifinio amžiaus segmentams disbalansas, pvz., drabužių, avalinės, automobilių ir kt., atitinkančių pagyvenusių žmonių poreikius, trūkumas), sveikatos apsaugos sistemoje (pacientų priėmimo, taikytinų gydymo metodų ir vaistų, reabilitacijos paslaugų, ligonio hospitalizavimo selekcija pagal jo amžių; personalo smurtas prieš ilgalaikės globos įstaigų pacientus), švietimo sistemoje (amžiaus apribojimai norintiems mokytis), taip pat viešose erdvėse (užgauliojančios replikos gatvėje, viešajame transporte, prekybos centruose ir prabangiose parduotuvėse, amžiaus stereotipų eksploatavimas reklamoje žiniasklaidos priemonėse ir pan.) ir privačioje erdvėje (emocinis, fizinis ir finansinis smurtas prieš vyresnio amžiaus šeimos narius).

Diskriminavimas dėl amžiaus ir kitų požymių gali reikštis įvairiomis formomis. *Tiesioginė diskriminacija dėl amžiaus* – su žmogumi elgiama si kitaip nei su kitais vien dėl jo amžiaus, t. y. amžiaus kriterijus taikomas atvirai (pvz., amžiaus apribojimai įsidarbinant ir nutraukiant darbo santykius, dalyvaujant sveikatos stebėsenos programose ir pan.). Tiesioginė dis-

kriminacija, savo esme būdama ta pati, – apibrėžto amžiaus žmonių tam tikrų teisių apribojimas – gali būti vertintina dvejopai: neigiama diskriminacija (amžiaus kriterijaus vartojimas nėra pagrįstas, žalingas darnios visuomenės plėtrai) ir teigiama diskriminacija (amžiaus kriterijaus vartojimas pagrįstas, tarnauja socialiai priimtinioms vertybėms siekti. Kitu atveju gali būti labiau skatinamos dalyvauti tam tikros socialinių mažumų grupės, tačiau neatmetant didesnio pretendentų būrio, ir šiuo atveju pretendentų atranka vis vien remiasi jų gebėjimais ir nuopelnais, o ne priklausymu tam tikrai grupei / kategorijai). *Netiesioginė diskriminacija dėl amžiaus* – labai subtili diskriminacijos dėl amžiaus forma, su žmogumi taip pat elgiamasi kitaip nei su kitais, tačiau amžiaus kriterijus netaikomas atvirai, išankstinės neigiamos nuostatos dėl žmogaus amžiaus slepiamos už kitų, tarsi neutralių kriterijų „kviečiame dirbti jaunatviškame, veržliame, dinamiškame kolektyve“, pretendentė(-as) į darbo vietą „per graži“ arba „nepakankamai patyrusi(-ęs)“, arba pretendentė(-as) į darbo vietą „yra per daug patyrusi(-ęs)“, „per aukštos kvalifikacijos“, taip pat netiesioginės diskriminacijos forma yra atlyginimo priedai, mokami už darbo stažą (įvardijamas ne žmogaus amžiaus kriterijus, bet jo „amžius“ tam tikroje įstaigoje ar užimant tam tikras pareigas, kuris, nėra abejonių, siejasi su žmogaus kalendoriniu amžiumi). *Priekabiavimas dėl amžiaus* – nepageidaujamas elgesys su žmogumi, kai siekiama užgauti žmogaus garbę ir orumą, jis įžeidinėjamas, žeminamas, bauginamas, netgi pakeliama ranka prieš jį. Priekabiavimo būdų yra labai įvairių – nuo subtilaus žodinio „įgėlimo“, kuris gali likti ir nepastebėtas, nuo anekdotų, pašėpiančių juokelių pasakojimo, „juokingo“ mėgdžiojimo, iki nepakenčiamų (gyvenimo, darbo) sąlygų sudarymo ir netgi emocinio, finansinio ir fizinio smurto žmogaus atžvilgiu. Taigi priekabiavimas gali būti tyčinis, akivaizdus ir šiurkštus, taip pat ir netyčinis, rafinuotas ir užmaskuotas / paslėptas. *Persekiojimas, represijos* – kenkimas žmogui, kai jis padavė skundą dėl patirto diskriminavimo dėl amžiaus arba ketino jį paduoti; kai jis davė arba ketino duoti parodymus byloje dėl diskriminavimo amžiaus požiūriu. Pavyzdžiui, skundų rašytojams arba liudytojams gali būti priklijuota „triukšmadario“, „skandalisto“ etiketė, jiems gali būti taikomos finansinio poveikio priemonės (nebemokami atlyginimo priedai, premijos), stabdomos karjeros galimybės (pvz., neleidžiama kelti kvalifikacijos), sudaromos nepakenčiamos, stresinės darbo sąlygos ir pan.

Ypatingo dėmesio reikalauja keliariopa diskriminacija, kai asmuo patiria diskriminaciją dėl kelių, tarpusavyje susipynusių požymių: amžiaus ir lyties, amžiaus ir tautybės, amžiaus ir tikėjimo, amžiaus ir neįgalumo, ir pan. Tokiam reiškiniui apibūdinti Lietuvoje vartojama daugialypės diskriminacijos sąvoka.

Anglosaksiškoje literatūroje Roberto Batlerio (Butler, 1968, 1987) dėka įsitvirtino specialus – *ageism* (anglų k.)²² sąvoka. Ji aprėpia ir nuostatas (stereotipus), ir veiksmus (diskriminavimą). *Ageism* suprantamas kaip sisteminis vyresnio amžiaus žmonių stereotipizavimo ir diskriminavimo procesas, lygiai taip pat, kaip rasizmo ir seksizmo atvejais tai daroma dėl odos spalvos ir lyties (Butler, 1987, p. 22). Dž. Džonsonas ir B. Baitevėjus (Johnson ir Bytheway, 1999, p. 205) pateikė dar glaustesnį *ageism* apibūdinimą: tai įžeidžiamas galios pasinaudojimas remiantis žmogaus amžiumi. Jie išryškino, kad *ageism* gali reikštis dviem lygmenimis: 1) institucinis *ageism* (amžiaus apribojimams įtvirtinti įstatymuose, įsakymuose, instrukcijose); 2) internalizuotas *ageism* (įžeidžiami tarpasmeniniai veiksmai). Be to, pastarasis apibrėžimas yra platesnis, nes jame neliko „vyresnio amžiaus žmonių“. Vadinas, minėtų autorių *ageism* samprata aprėpia bet kokio amžiaus žmones (nebūtinai tik vyresnio amžiaus), kurie gali patirti savo atžvilgiu stereotipizuotą požiūrį ir (arba) diskriminuojančius veiksmus.

22 „Dabartinės anglų kalbos žodyne“ (Vilnius, 2001) „ageism“ verčiamas kaip „pagyvenusių žmonių diskriminacija“ (p. 27). Tačiau, kadangi R. Batlerio požiūriu, minėta sąvoka apima ne tik veiksmus – diskriminavimą, bet ir nuostatas – stereotipus, o Dž. Džonsono ir B. Baithėvėjaus požiūriu, reiškinį – nepakantumą ir diskriminavimą dėl amžiaus gali patirti bet kurio amžiaus žmonės (ne tik vyresnio amžiaus), atkreiptinas dėmesys, kad sąvokos *ageism* vertimas į lietuvių kalbą vis dar laukia savo tikslaus atitikmens.

Trečiojo skyriaus studijų priemonės

Skyriaus apibendrinimas

1. Kaip suprantame, kas yra vyresnio amžiaus žmonių statusas?

Vyresnio amžiaus žmonių statusas yra specifinių teisių ir pareigų derinys, suteikiantis jiems vietą (poziciją) grupėje arba visuomenėje. Pagal įgijimo būdą jis yra priskirtas statusas.

2. Kaip kito vyresnio amžiaus žmonių statusas įvairiose epochose?

Žmonijos istorijoje vyresnio amžiaus žmonių statusų spektras yra labai platus. Klajoklių medžiotojų visuomenėse vyresnio amžiaus žmonių statusas paprastai būdavo žemas, sėsliose žemdirbių visuomenėse vyresnio amžiaus žmonės mėgavosi aukštu socialiniu statusu. Modernioje visuomenėje, viena vertus, manoma, kad vyresnio amžiaus žmonių socialinis statusas sumenko, kita vertus, tyrimai atskleidžia vyresnio amžiaus žmonių statuso prieštarumą.

3. Kas yra amžiaus normos ir kaip jos konstruojamos?

Amžiaus normos – prielaidos apie žmogaus asmeninius gebėjimus ir suvaržymus, susijusius su amžiumi, ir įsitikinimai apie tam tikrų vaidmenų (ne)tinkamumą, (ne)privalomumą apibrėžto amžiaus žmonėms. Jos yra konstruojamos socialiai: kuriamos, palaikomos ir keičiamos žmonių socialinės sąveikos metu.

4. Koks draugystės ryšių vaidmuo vyresniame amžiuje?

Šeimos nariai, kaimynai ir draugai sudaro vyresnio amžiaus žmogui vadinamąjį informacinio palaikymo tinklą. Draugystės ryšiai gali būti suvokiami netgi kaip labiau artimi ir labiau vertinami nei giminytės ryšiai. Draugystės ryšių tinklo atnaujinimas vyksta ir sulaukus vyresnio amžiaus. Tačiau skiriasi vyresnio amžiaus vyrų ir moterų draugysčių užmezgimo aplinka, draugystės funkcijos ir kiti aspektai.

5. Kokie vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžiai vyrauja Lietuvoje?

Lietuvos vyresniosios kartos įvaizdžiai yra daugialypiai ir kontroversiški. Viena vertus, apibendrintai kalbant apie senyvus žmones, jiems yra išreiškiama didelė pagarba, sutiekiamas aukštas socialinis statusas. Tačiau kasdienio

gyvenimo peripetijose ta apibendrintai deklaruojama pagarba vyresnio amžiaus žmonėms ne tik nublanksta, bet ir virsta atvirais jų teisių pažeidimais, jų pasirinkimo galimybių ribojimais ir tiesiog šių žmonių savitų poreikių ignoravimu.

6. Kokia amžiaus stereotipų prigimtis?

Stereotipai, būdami supaprastinti, schematizuoti mąstymo šablonai apie reiškinius ir procesus, lemia žmonių pažiūras ir elgseną. Stereotipai užima reikšmingą vietą socialiniame gyvenime, žmonės dažnai veikiami jų kaip bendravimo priemonių. Stereotipai yra svarbi bendravimo priemonė, leidžianti socialinės sąveikos dalyviams greičiau ir paprasčiau susitvarkyti su painiomis situacijomis, greičiau ir paprasčiau (taikant nesudėtingas schemas) suvokti sudėtingus dalykus. Apibendrinti ir supaprastinti senatvės stereotipai – lengvai atpažįstami senatvės kodai prisideda prie asmens tapatumo formavimo. Kolektyviniai įvaizdžiai apie vyresnio amžiaus žmones ir senatvę padeda pažinti šį amžiaus tarpsnį, tačiau tarp senatvės stereotipo ir tikrosios, individualiosios senatvės visada lieka tam tikra praraja.

7. Kas yra diskriminacija dėl amžiaus ir kaip ji reiškiasi?

Netinkamas elgesys su žmonėmis grindžiamas amžiaus stereotipais. Diskriminacija dėl amžiaus apibrėžiama kaip nepagrįsti nepalankūs veiksmai (socialinis spaudimas, teisių apribojimas) įvairaus amžiaus (jaunais, vidutinio ir vyresnio amžiaus) žmonių ar jų grupių atžvilgiu, ribojantys pastarųjų lygių galimybių įgyvendinimą. Žmonių ir grupių diskriminavimas dėl amžiaus gali vykti keliais lygmenimis (kultūrinio, socialinio, institucijos ir individo) ir įvairiose gyvenimo srityse (švietimo sistemoje, darbo santykiuose, sveikatos apsaugos sistemoje, vartojant prekes ir paslaugas, šeimoje ir viešose vietose) bei įvairiais būdais (tiesioginė ir netiesioginė diskriminacija, liepimas diskriminuoti, priekabiavimas, persekiojimas).

Pagrindinės sąvokos

Socialinis statusas	Amžiaus stereotipai
Socialinis vaidmuo	Eidžizmas
Vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžiai	Amžiaus normos
	Diskriminacija dėl amžiaus

Klausimai diskusijai

1. Ar Lietuvoje vyresnio amžiaus žmogaus lytis turi reikšmės jo socialiniam statusui?
2. Kaip manote, koks šiais laikais turėtų būti idealus požiūris į vyresniąją kartą, kaip su vyresniaisiais turėtų būti elgiamasi?
3. Kaip manote, ar senatvės *aukso amžius* jau buvo (kada ir kodėl), ar dar bus ateityje (kada ir kodėl)?
4. Diskutuodami porose nustatykite, kokie socialiniai vaidmenys yra tinkami vyresniosios kartos statusui, kokie – jaunimo statusui? Palyginkite rezultatus ir interpretuokite.

Užduotys naršant internete

1. Apsilankykite žemiau išvardytose interneto svetainėse. Sudarykite glaustą kiekvienos svetainės aprašą (tikslinė grupė, veiklos vizija ir misija, veiklos kryptys, pasiekimai ir pan.) ir palyginkite kiekvienoje svetainėje vyraujančius vyresnio amžiaus žmonių atliekamus socialinius vaidmenis.
 - Lietuvos senjorų tinklalapis Draugaukime (<http://www.draugauki.me/>);
 - Amerikos pensininkų asociacijos tinklalapis (<http://www.aarp.org/>);
 - Red Hat Society tinklalapis (<http://www.redhatsociety.com/index.aspx>);
 - Service Corp of Retired Executives – SCORE tinklalapis (<http://www.score.org/>) ir
 - Senior Corps tinklalapis (<http://www.seniorcorps.gov/>).
2. Apsilankykite trijose interneto svetainėse: Elderhostel (<http://www.roadsscholar.org/>) ThirdAge (<http://www.thirdage.com/>) ir SeniorNet (<http://www.seniornet.org/>). Susipažinę su šių tinklalapių paskirtimi, įvertinkite, kokie šioms svetainėms būdingi bendri lūkesčiai vyresnio amžiaus žmonių atžvilgiu, kokios elgsenos iš jų tikimasi?

3. Apsilankykite Europos Komisijos interneto svetainėje „Eurobarometer Surveys“²³. Pasitelkdami Special Eurobarometer 317 „Discrimination in the EU in 2009“ (November, 2009) arba (December, 2010) tyrimo rezultatus, formuluokite ir iliustruokite duomenimis atsakymą į klausimą: Kokia yra Lietuvos situacija gyventojų diskriminacijos dėl amžiaus požiūriu, palyginti su kitomis šalimis?

Papildoma literatūra

Rapolienė, G. Vyresnio amžiaus žmonės Lietuvos žiniasklaidoje: naivūs, kenčiantys ir bejėgiai. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2010, Nr. 1 (26), p. 99–115.

Mikulionienė, S.; Petkevičienė, D. Senatvės įvaizdžiai Lietuvos periodinėje spaudoje: tarp pagarbos ir baimės. *Socialinis darbas*. 2006, t. 5, Nr. 1, p. 38–49.

Mikulionienė, S. Pagarba, diskriminacija, neišprusimas? Požiūrio į pagyvenusių žmones analizė. *Filosofija. Sociologija*. 2003, Nr. 2, p. 59–62.

23 Eurobarometer Surveys: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_342_en.pdf

4 skyrius.

Senėjimas ir šeima

Turinys

- 4.1. Kintančios šeimos bruožai / 145
 - Vyresnio amžiaus žmonių šeiminis statusas / 146
 - Kintantys šeimos vaidmenys ir santykiai senstančioje visuomenėje / 151
- 4.2. Kintantys kartų santykiai šeimoje / 157
 - Kartų konflikto / solidarumo problematikos genezė / 157
 - Kartų santykių lygmenys ir suaugusių vaikų bei senstančių tėvų santykių tyrimai / 159
 - Kartų santykiai Lietuvoje / 164
 - Senelystė / 166
- Ketvirtojo skyriaus studijų priemonės / 169

Tikslai

- ▶ *Susipažinti su vyresnio amžiaus žmonių šeiminio statuso ypatumais*
 - ▶ *Atskleisti, kaip demografinio senėjimo procesas paveikė šeimą, jos sandarą, funkcijas ir giminystės ryšius*
 - ▶ *Atskleisti kartų santykių ypatumus senstančioje visuomenėje ir juos aiškinančias teorines koncepcijas*
 - ▶ *Pristatyti kartų santykių tyrimo Lietuvoje rezultatus*
 - ▶ *Aptarti galimus senelio vaidmens atlikimo stilius ir anūkų bei senelių santykių kokybės veiksnius*
-

Funkcionalizmo paradigmos požiūriu šeimos socialinis institutas atlieka esminį vaidmenį socialinės struktūros ir socialinių santykių tolydumui – vertybėms bei socialiniams institutams išsaugoti ir perduoti iš kartos į kartą. Šeimos aplinka yra be galo svarbi vaikystėje. Šeima yra viena iš dviejų pagrindinių (drauge su darbu) patirties sričių, suteikiančių formą suaugusiojo gyvenimui ir įprasminančių jį. O vyresniame amžiuje šeimos (ne)turėjimas tampa pagrindiniu atskaitos tašku, nes daugelis mūsų požiūrių ir veiksmų vyresnio amžiaus žmogaus atžvilgiu yra susiję su socialinio gyvenimo orientacija į porą / šeimą ir su žmogaus socialumu, kurį jam (ne)suteikia šeima.

4.1. Kintančios šeimos bruožai

Daugelyje pasaulio išsivysčiusių šalių reiškiamas susirūpinimas dėl reiškinių – šeimų mažėjimo, deinstitucionalizacijos, nestabilumo, dėl emo-

cinių ryšių tarp giminių silpnėjimo ir giminių susvetimėjimo – kurie kartu vadinami šeimos krize. Be to, papildomą emocinę įtampą esą sukels vadinamasis giminystės ryšių vertikalėjimas: daugybės senelių ir prosenelių (pailgėjus vidutinei tikėtina gyvenimo trukmei) priežiūros ir globos rūpesčiai guls ant negausios vaikų (sumažėjus gimstamumui) kartos pečių. Tačiau visų pirma reikia atsiminti, kad šiandien sunku numatyti, kokios sveikatos būklės bus ateities senelių ir prosenelių kartos, gal jos bus sveikesnės, palyginti su dabartinėmis, pažengus medicinai, paplitus sveikai gyvensenai ir ekologijai? Antra, kaip tik dabar, šiame skyriuje aptarsime kitą rūpesčio dėmenį – kintančius šeimos vaidmenis ir šeimos narių santykius senstančioje visuomenėje, taip pat vyresnio amžiaus žmonių šeimų ypatumus.

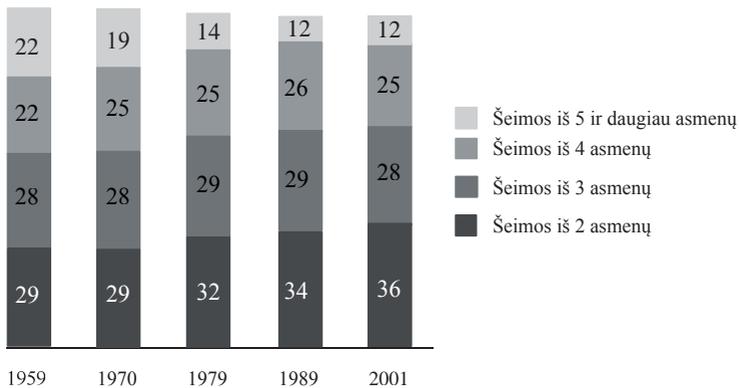
Vyresnio amžiaus žmonių šeiminių statusas

Šeima laikoma viena pagrindinių žmonių bendrabūvio formų. Tačiau, anot V. L. Bengtsono (Bengtson, 1996), šiuolaikinėje visuomenėje žmonės sensta kitokiose šeimose nei jų senelių karta. Lietuvoje 2001 m. buvo surašyta 962,6 tūkst. šeimų, jas sudarė 3059,0 tūkst. asmenų. Vidutiniškai šeima 2001 m. Lietuvoje sudarė 3,2 asmens. Tai mažiausias rodiklis: per keturis dešimtmečius vidutinis šeimos dydis sumažėjo nuo 3,6 1959 m. iki 3,2 2001 m. Trijų ir keturių asmenų šeimų proporcijai Lietuvoje išlikus stabiliai, labiausiai keitėsi mažiausių ir didžiausių šeimų proporcijos: 2 asmenų šeimų proporcija padidėjo nuo 29 proc. 1959 m. iki 36 proc. 2001 m., tuo tarpu 5 ir daugiau asmenų šeimų proporcija sumažėjo perpus (nuo 22 proc. 1959 m. iki 12 proc. 2001 m.).

Kaip ir visi socialiniai institutai, šeima yra kintanti, ji patiria kiekybinius ir kokybinius pokyčius. Kaip pažymi S. Harper (2006, p. 157), per pastarąjį šimtmetį Vakarų pasaulyje šeimos kaip socialinio instituto vaidmuo dėl daugialypio ekonominių, socialinių ir ideologinių veiksnių derinio reikšmingai traukėsi. Be to, šalia vyravusio tradicinio šeimos tipo (susituokusi pora su vaiku(-ais)) atsirado ir pradėjo plėtotis daugybė kitų šeimos formų (vieno tėvo / motinos su vaiku(-ais) šeima, bevaikė šeima, partnerių poros šeima su / be vaikų, pakartotinai sukurta šeima, atotolio šeima ir jos potipis – transnacionalinė šeima ir kt.). Kito ne tik šeimos kūrimo būdas, jos sudėtis, bet ir santykiai tarp šeimos narių – iš vyraujančių patriarchalinių, autoritarinių

santykių pereinama prie egalitarinių ir demokratiškų santykių tarp šeimos narių. Iš esmės analogiškos tendencijos Lietuvoje fiksuojamos daugybėje V. Stankūnienės (Stankūnienė ir kt., 1999; Stankūnienė, 2006; Stankūnienė ir kt., 2003; Stankūnienė, Jasilionis, 2009; Stankūnienė, Maslauskaitė, 2009 ir kt.), A. Maslauskaitės (2004, 2005, 2007) ir kitų šeimos tyrėjų publikacijų.

4A pav. Lietuvos šeimos pagal dydį, 1959–2001 m., procentai

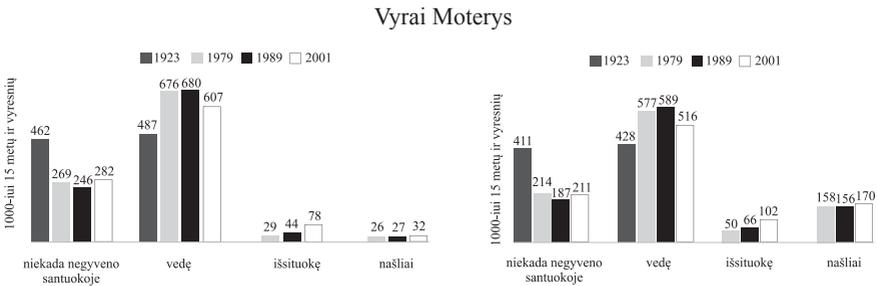
Šaltinis: Rodiklių duomenų bazė, 2011.

Tačiau tradiciškai didžiausias šeimos tyrėjų įdirbis apima ankstyvąją šeimos raidos etapą – šeimos kūrimą, vaikų susilaukimą, mažamečių ir nepilnamečių vaikų auginimą, sutuoktinių tarpusavio santykių ir santykių su nepilnamečiais vaikais problemas. Tai be galo svarbūs reiškiniai, bet šeimos ciklo požiūriu jie labiausiai susiję su jaunos ir brandžios šeimos kasdienybe. O kokie yra poros santykiai išauginus vaikus ir jiems atsiskyrus (arba neat-siskyrus), kokie yra vaikų ir tėvų santykiai, kai abi kartos, tarkime, patenka į senatvės pensininkų kategoriją? Vėlyvosios šeimos ciklo stadijos yra kur kas mažiau tyrinėtoms, nors šiais laikais šeimos, išauklėjusios vaikus iki pilnametystės, gali gyvuoti dar kelis dešimtmečius. Kadangi vaikų auginimo laikotarpis šeimos cikle užima vis mažiau laiko, tampa itin aktualu suprasti šeimos, užbaigusios nepilnamečių vaikų auginimo etapą, gyvenimo turinį, siekius, specifines santykių problemas, pasitenkinimo santuoka veiksnius ir t. t.

Dabar įvertinsime vyresnio amžiaus žmonių pasiskirstymą pagal jų šeimos statusą, ar šiuo požiūriu vyresnio amžiaus žmonės skiriasi nuo jaunesnių?

Per XX a. dinamiškai keitėsi suaugusių Lietuvos gyventojų, turinčių šeimos kūrimo patirties, dalis (4B pav.). Gyventojų surašymų duomenimis, XX a. pirmojoje pusėje (1923 m.) apie 46 proc. suaugusių Lietuvos vyrų ir 41 proc. suaugusių moterų niekada nebuvo susituokę, o XX a. antrojoje pusėje (1979 ir 1989 m.) jų dalis beveik per pusę sumažėjo, tad susituokusiųjų dalis atitinkamai padidėjo. XX a. antrojoje pusėje ir XX–XXI a. sandūroje nuosekliai ir reikšmingai didėjo išsituokusių vyrų ir moterų dalis: vyrų nuo 3 proc. 1979 m. iki 8 proc. 2001 m., moterų atitinkamai 5 ir 10 proc.

4B pav. Lietuvos gyventojų (15 metų ir vyresnių) šeiminio statuso raida, 1923–2001 m., promilėmis

Šaltinis: Statistikos departamentas, 2003.

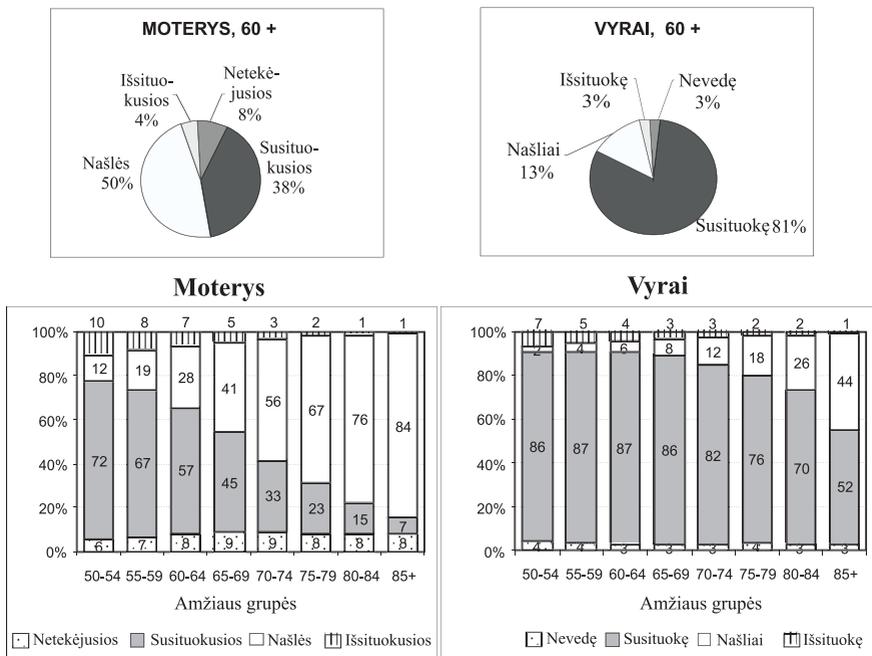
4B paveiksle matome bendrą Lietuvos gyventojų šeiminių padėčių, tačiau ji neatskleidžia, kaip žmonių šeiminius statusus keičiasi per gyvenimą. 4C paveikslo duomenys parodo, kad gyvenimui įpusėjus (50–59 metų amžiaus grupė), dauguma žmonių yra susituokę ir nedaug tokių, kurie niekada nebuvo susituokę. Tačiau su amžiumi santuokinio statuso charakteristikos, būdingos vidurinio amžiaus gyventojams, akivaizdžiai keičiasi: kiekvienoje vyresnėje amžiaus grupėje susituokusiųjų skaičius sparčiai mažėja, o našlių – daugėja, kol vyriausioje amžiaus grupėje (85-eri metai ir daugiau) reikšmingu (o moterims absoliučiai vyraujančiu) tampa našlės / našlio statusas (4C pav.).

50–54 metų amžiaus grupėje beveik 3/4 moterų yra susituokusios (72 proc.) ir kas dešimta yra našlė (12 proc.), o vyriausioje amžiaus grupėje (85

metų ir vyresnės) yra atvirkesčiai: susituokusių yra 7 proc., našlių – 83 proc. Susituokusių vyrų dalis su amžiumi taip pat mažėja. Tačiau, skirtingai nuo moterų, pusė (52 proc.) 85 metų ir vyresnių vyrų vis dar yra susituokę, o našlystę patiria 44 proc. šio amžiaus vyrų (4C pav.).

Tokie santuokinio statuso skirtumai tarp vyresnio amžiaus moterų ir vyrų susidaro dėl: a) skirtingos moterų ir vyrų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės (2010 m. duomenimis, moterys Lietuvoje gyveno vidutiniškai 11 metų ilgiau nei vyrai (moterų VTGT buvo 78 metai, vyrų – 67, Rodiklių, 2011); b) dėl skirtingo amžiaus tuokiantis (moterys pirma kartą besituokdamos yra vidutiniškai dvejais metais jaunesnės nei vyrai, Rodiklių, 2011); bei c) dėl skirtingų moterų ir vyrų pakartotinių santuokų rodiklių (vyrai dažniau nei moterys tuokiasi pakartotinai, Rodiklių, 2011). Dž. Kvadagno (Quadagno (2005, p. 180) duomenimis, vyrų našlių tikimybė susituokti pakartotinai yra septynis kartus didesnė nei moterų našlių.

4C pav. Lietuvos vyresnio amžiaus moterų ir vyrų santuokinis statusas, bendri rodikliai ir pagal amžiaus grupes, 1989 m., procentai

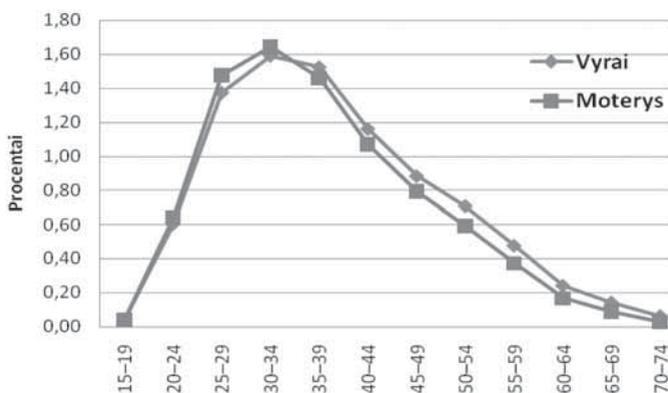
Šaltinis: Mikulionienė, Stankūnienė, 2003.

Apibendrinant vyresnio amžiaus žmonių santuokinio statuso ypatumus bei dinamiką, galima tvirtinti, kad vyresnio amžiaus žmonių santuokinis statusas skiriasi nuo jaunesnių žmonių. Su amžiumi tiek moterys, tiek vyrai patiria vis didesnę riziką prarasti sutuoktinio vaidmenį ir prisiimti našlės / našlio vaidmenį, be to, senyvo amžiaus moteris ši vaidmenų kaita aprėpia kur kas didesniu mastu nei to paties amžiaus vyrus.

Ar žmonių pasitenkinimas santuoka yra pastovus dydis gyvenimo raidos požiūriu? Tyrėjų (Quadagno, 2005, p. 181; Bengtson ir kt., 1990; Cherlin, 1996) duomenimis, pasitenkinimas santuokiniu gyvenimu metams bėgant keičiasi nuo aukšto prie žemo ir atgal prie aukšto, kitaip tariant, pasitenkinimo santuokiniu gyvenimu lygio kaita šeimos ciklo metu primena „U“ raidės formą. Ką tik sukūrę šeimą žmonės paprastai yra labai patenkinti santuokiniu gyvenimu, tačiau, anot šeimos tyrėjų (Bengtson ir kt., 1990; Cherlin, 1996), vėliau pasitenkinimas santuokiniu gyvenimu blėsta dėl įvairių vaidmenų konfliktų (mažamečių vaikų priežiūros naštos, apmokamo darbo ir šeiminių įsipareigojimų derinimo ir pan.), stresinių gyvenimo įvykių (artimųjų ligos, žalingų įpročių, nedarbo ir pan.). Daugelis šeimų nepakelia tokių išbandymų: beveik 2/3 besiskiriančių Lietuvos gyventojų yra jaunesni nei 40 metų, tuo tarpu 65 metų ir vyresni žmonės tarp jų tesudaro apie 1,3–1,4 procento (4D pav. ir Rodiklių, 2011). Taigi dėl įvairių veiksnių – skyrybų, sutuoktinio mirties arba vėlyvo amžiaus besituokiant – ilgalaikės šeimos yra didelė retenybė. Neturint atitinkamų Lietuvos duomenų, galima pažymėti bendrai, kad penkių dešimtmečių bendro gyvenimo stažą pasiekia mažiau nei 3 procentai šeimų (Quadagno, 2005, p. 182).

Galima teigti, kad šeimos, išgyvenusios amžių, kai skyrybų rizika didžiausia, ir išvengusios vieno iš sutuoktinių ankstyvos mirties, paprastai yra įveikusios ir vaidmenų derinimo įtampą, tarpasmeninius konfliktus. Didelį santuokos stažą turinčios šeimos paprastai mėgaujasi labai dideliu pasitenkinimu santuoka. Patyrusios poros paprastai sutaria dėl bendrų vertybių ir prioritetinių tikslų, dėl priimtino šeimos santykių modelio bei pasidalijimo namų ūkio darbais. Šios poros jaučiasi radusios sėkmingos santuokos receptą, pasižymi dideliu artumu ir tarpusavio pasitikėjimu (Alford-Cooper, 1998).

4D pav. 2010 metais išsituokę Lietuvos gyventojai pagal lytį ir amžiaus grupes, procentai

Šaltinis: Rodiklių duomenų bazė, 2011.

Kintantys šeimos vaidmenys ir santykiai senstančioje visuomenėje

XX–XXI a. sandūroje mokslininkai (Popenoe, 1993, 1996; Fry, 1999; Harper, 2006, p. 25) daro išvadą, kad šeima kaip viena bendrabūvio formų iš tiesų traukiasi – vis daugiau žmonių vis ilgesnius gyvenimo laikotarpius gyvena ne šeimose, o vieni. Moderniose visuomenėse kurių egzistavimo pamatas yra samdomasis darbas ir rinkos ekonomika, šeima yra tik vienas iš individo saugumo elementų. Tėvų ir vaikų santykiai, anksčiau grįsti ekonomine tarpusavio priklausomybe, dabar perauga į draugystės ir artumo santykius. L. J. Veito ir C. Bakrako (Waite ir Bachrach, 2000) pastebėjimu, perėjimas nuo darbo šeimoje (natūraliame namų ūkyje) prie samdomo darbo už namų ūkio ribų išlaisvino giminystės ryšius nuo nuosavybės ir santuokos ryšių ir paskatino individo nepriklausomybę. Be to, urbanizacija ir technologijų raida sukūrė naujas bendravimo ir santykių formas, naujus pasilinksminimo ir laisvalaikio praleidimo būdus, kurie sumažina poreikį tų, kurie buvo prienami šeimoje.

Menkstant branduolinės šeimos paplitimui ir plečiantis alternatyvioms šeimos formoms, šeimos nykimo koncepcijos šalininkai teigia, kad tuo suardomos iki šiol šeimos socialinio instituto atliekamos jos narių socializacijos

ugdymo ir socialinio priklausymo funkcijos (Popenoe, 1993, 1996). Tačiau, anot S. Harper (2006), šeimos nykimo koncepcijos šalininkai sulaukia aštrios kritikos tiek iš feminizmo atstovų, tiek iš postmodernybės teoretikų, tiek iš šeimos sociologų. Oponentai argumentuoja, kad tradicinė branduolinės šeimos forma nėra tinkama postmoderniai visuomenei (Stacey, 1996), būtent todėl atsiranda alternatyvių bendrabūvio formų – kelių kartų santykiai ir nauji šeimos nariai, kurie anksčiau nebuvo laikomi giminėmis (Bengtson, 2001). O M. E. Hiudžesas ir L. J. Veitas (Hughes ir Waite, 2004) primena, kad šiuolaikinė šeima vis dar yra atsakinga už daugybę jai priskirtų funkcijų: giminės pratęsimą, socializaciją, bendrą namų ūkį, nuosavybės perdavimą iš kartos į kartą. Ji vis dar yra pagrindinis vartojimo vienetas ir vis dar teikia didžiausią dalį reikalingos paramos bei globos vyresnio amžiaus šeimos nariams, kaip ir finansinę, emocinę bei instrumentinę paramą vaikams.

Kalbant apie vyresnio amžiaus žmonių giminystės tinklus, juos supančias šeimas, tradiciškai dėmesys skiriamas jų saugumo jausmui, susijusiam su potencialios paramos senatvėje šaltiniais šeimoje. Dabar apžvelgsime tyrimų duomenis, kurių tikslas – įvertinti ir paaiškinti, ar ateityje šeima bus pajėgi atlikti artimųjų globos funkciją, ar reikės plėsti formalios paramos tinklus, siekiant patenkinti vyresnio amžiaus žmonių poreikį globai ir slaugai.

Giminystės ryšių vertikalėjimas. Istorinis gyventojų mirtingumo mažėjimas (vienas iš demografinio senėjimo veiksnių) atvėrė šiuolaikinei visuomenei ilgalaikių ir kompleksinių giminystės ryšių perspektyvą. Šiuolaikinėje visuomenėje žmonės gali tikėtis ilgiau nei jų senelių karta atlikti sutuoktinio vaidmenį, iki senyvo amžiaus mėgautis brandžiais vaikų ir tėvų ryšiais, brolių ir seserų bendravimu ir pan. Jie gali tikėtis atlikti anksčiau visai neįtikėtinus vaidmenis, pailgėjusi gyvenimo trukmė leidžia tapti ne tik seneliais, bet ir proseneliais bei proproseneliais, atitinkamai ir anūkais, proanūkiais ir proproanūkiais. Tokį procesą, kai mažėja tos pačios kartos giminių skaičius, o didėja giminių skaičius iš įvairių kitų kartų, vadinamas giminystės ryšių vertikalėjimo tendencija. Ji būdinga senstančioms visuomenėms.

Tėvų ir vaikų santykiams gyvenimo antroje pusėje įtakos turi vidutinio amžiaus didėjimas, kai susilaukiama pirmojo vaiko. Tai vadinamasis „gimstamumo senėjimas“ – kai kiekviena nauja karta delsia susilaukti vaikų jauname amžiuje, o tai pasireiškia tėvų vidutinio amžiaus sulaukus pirmagimio didėjimu. Gimstamumo senėjimo pasekmės yra nagrinėję daugelis demografų (Harper, 2006; Harper, 2004a; Bengtson ir kt. 1990; Uhlenberg,

1995; Henretta, 1998 ir kt.). Jie atkreipė dėmesį į kelis aspektus. Pirma, teoriškai atrodytų, kad pirmojo vaiko gimimo atidėliojimas vyresniam amžiui sumažina tėvų ir senelių vaidmens atlikimo trukmę. Tačiau empiriniai duomenys rodo, kad didėjant gyventojų vidutinei tikėtina gyvenimo trukmei, vertikaliosios linijos giminystės vaidmenų (vaikų, tėvų ir senelių) atlikimas turi tendenciją ilgėti, palyginti su anksčiau gimusiomis kohortomis (Harper, 2004a). Kita vertus, nuogaustaujama, kad padidėjęs atstumas tarp kartų gali susilpninti kartų ryšius, tuo labiau jeigu viduriniajai kartai vienu metu sutampa rūpesčiai dėl mažo vaiko priežiūros ir senyvo amžiaus tėvų paramos bei globos. Ir galiausiai kuo vėliau asmuo pradeda gimdyti vaikus, tuo mažiau jų turi (nes vaisingas moters amžius yra ribotas), o mažesnis vaikų skaičius tiesiogiai mažina potencialių paramos teikėjų ir paramos gavėjų santykį, t. y. silpnina vaikų kartos galimybes teikti paramą savo seneliams ir proseneliams senatvėje. Tuo tarpu J. C. Henretta, drauge su kolegomis (2001) įvertinusi tai, kad tarp jauniausių kohortų plinta savanoriškos bevaikystės reiškinys, kelia priešingą hipotezę: ateinančios kartos, visai neturėdamos vaikų ar turėdamos mažai, prisiima mažiau rūpesčių dėl vaikų priežiūros, atitinkamai jos kaip tik bus laisvesnės ir galės daugiau laiko skirti vyresnės kartos artimųjų priežiūrai.

Kohabitacijos plitimas. Išsivysčiusių pasaulio šalių mokslininkai atranda, kad greta tradicinės šeimos formos vis plačiau sklaidžiasi kohabitacija – priešingos lyties žmonių sąjungos (su vaikais arba be vaikų), kurie sukūrę šeiminius santykius, tačiau santuokos nėra įregistravę. Lietuvoje atlikto Kartų ir lyčių tyrimo rezultatai rodo (Stankūnienė, Baublytė, 2009, p. 53), kad daugiau nei ketvirtadalis (28,3 proc.) Lietuvos gyventojų, savo gyvenime patyrusių partnerystės santykius, juos pradėjo kohabituodami, t. y. gyvendami kartu su partneriu ir laikydami save šeima, tačiau nebuvo susituokę. Šeimos globos funkcijos požiūriu, argumentai rikiuojami taip: kadangi kohabituojančios poros neturi prisiėmusios formalių įsipareigojimų vienas kitam (neįsipareigojimas) ir kadangi jų sąjungos yra mažiau stabilios nei santuokos (pvz., švedų duomenimis, skyrybomis baigiasi kas trečia santuoka, o išsiskyrimų – kas antra kohabitacija, Harper, 2006), galimas dalykas, kad senyvame amžiuje, kai kuriam nors iš partnerių prireiks paramos, globos, jis jos negaus iš šeimos nario (neįsipareigojimo ir galimybės lengvai nutraukti santykius pasekmė). Tačiau ši loginė ekstrapoliacija sulaukia kritikos, nes faktiškai kohabitacinių porų dalis daugelyje šalių yra menka ir mažai iširta. Viena

vertus, tyrimuose neatsižvelgiama į kohabitacinių porų tipus (kohabitacija – vienkartinė santuokos preliudija, serijinė kohabitacija (daug trumpalaikių sąjungų), ilgalaikė kohabitacija (santuokos tipo sąjunga) ir kohabitacija, sukuriama iširus santuokai (paprastai sulaukus brandaus amžiaus)). Daugiausia tirta jaunų žmonių kohabitacinė elgsena, kuri verčia abejoti kohabitacinių porų pajėgumų atlikti senyvo amžiaus artimųjų globos funkcija. Tačiau nėra ištirta, kaip senyvo amžiaus artimųjų globos klausimai sprendžiami ilgalaikės kohabitacijos ar vėlyvosios – posantuokinės kohabitacijos atvejais. Taigi nėra pakankamai ištirta, ar partnerių santykiai kohabitacinėse porose skiriasi nuo susituokusiųjų santykių, ir tuo labiau ar kohabitacinių porų plitimas (kurio tipo) turėtų įtakos šeimos globos funkcijos įgyvendinimui.

Ištuokos. Šeimos tyrėjų išvada, kad sutuoktinių tiek gyvenimo trukmės, tiek sveikatos būklės, tiek įvairių socialinių ekonominių statusų požiūriu padėtis yra geresnė nei nesusituokusių asmenų (Waite, Bachrach, 2000), yra gerai žinoma. Tyrimai fiksuoja, kad susituokusiųjų gerovės subjektyvūs vertinimai, pasitenkinimas gyvenimu taip pat yra aukštesni nei nesusituokusiųjų. Tokie skirtumai siejami su šeimos konteksto teikiamais privalumais: asmuo šeimoje yra apipintas daugialypiais (materialiniais, emociniais, socialiniais ir kt.) ryšiais bei paramos tinklais. Tyrimai taip pat rodo, kad išsituokę vyrai pasižymi auksčiausiais mirtingumo rodikliais tarp visų nesusituokusiųjų (lenkia našlius ir niekada nevedusius vyrus). Vyrų išsituokdami nerečiau praranda socialinės paramos tinklus. Pavyzdžiui, ištuokos atveju vaikai dažniausiai lieka gyventi su motina, ir tai silpnina vaikų bei tėvo ryšį. Atitinkamai labiau tikėtina, kad vaikai rūpinsis senyvo amžiaus motina, su kuria užaugo, nei tėvu, kuris po skyrybų gyveno atskirai (tėvystės įsipareigojimus vykdė per atstumą, fragmentiškai arba visai nevykdė). Moterys paprastai sukuria stipresnius ir kompleksiškesnius socialinius tinklus už šeimos ribų nei vyrai, jos dažniau nei vyrai geba ir po skyrybų išsaugoti socialinius tinklus.

Kaip matėme iš 4.1. skyrelio, Lietuvoje tarp 60 metų ir vyresnių gyventojų išsituokusiųjų dalis nėra didelė – ji sudaro 3–4 procentus (4C pav.). Išsituokusių gyventojų dalis varijuoja atsižvelgiant į amžių: tarp 50–54 metų gyventojų kas dešimta moteris ir kas keturioliktas vyras yra išsituokę, tačiau kiekvienoje vyresnėje amžiaus grupėje jų dalis mažėja, tarp vyriausiųjų gyventojų (80 metų ir vyresnių) teliekant vienam dviem procentams išsituokusiųjų. Galima pastebėti, kad vidutiniame amžiuje vyraujanti šeimų irimo priežastis yra skyrybos, o vyresniame amžiuje – vieno iš sutuoktinių mirtis.

Todėl dėl itin mažų skaičių sudėtinga spręsti, kokie yra jaunesnio ir vyresnio amžiaus išsituokusių gyvenimo ypatumai. Tyrimai, kuriuose nagrinėjama skyrybų įtaka išsituokusių gerovei ir gyvenimo sąlygoms, rodo, kad netrukus po skyrybų vidutinio amžiaus vyrų ekonominė padėtis pagerėja, o moterų – reikšmingai pablogėja (Waite, Bachrach, 2000). Tuo tarpu S. Harper duomenimis (2006, p. 176), jeigu skyrybos patiriamos vyresniame amžiuje, jos neigiamai paveikia abiejų buvusių sutuoktinių ekonominę gerovę (būsto sąlygos, pajamos, santaupos ir pan.).

Galiausiai tyrimų duomenys leidžia palyginti skyrybų ir sutuoktinio mirties poveikį horizontaliesiems ir vertikaliesiems ryšiams šeimoje. Moterys patiria materialinės padėties nuosmukį abiem atvejais, tačiau jos geba išlaikyti glaudžius socialinius ryšius, tuo tarpu vyrai po skyrybų turi kur kas didesnę riziką būti atkirsti nuo turėtų socialinių ryšių nei našlystės atveju (Hudges, Waite, 2004). S. Harper (2004a) atkreipia dėmesį į tai, kad skyrybų ir sutuoktinio mirties atveju skiriasi naujai kuriamų giminystės ryšių pobūdis. Kuriant šeimą pakartotinai našlių ryšių struktūra yra paprastesnė, nes į naujus ryšius įtraukiama jau užbaigta mirusio sutuoktinio biografija. Tuo tarpu kuriant šeimą pakartotinai po skyrybų, naujai kuriami giminystės ryšiai gali formotis kur kas sudėtingesni, nes išsiskyrusio asmens giminystės ryšių tinklą gali papildyti buvusio sutuoktinio(-ės) / partnerio(-ės) naujai sukurtoje šeimoje gimstantys netikri broliai ir seserys. Mokslininkė (Harper, 2006, p. 177) prognozuoja, kad išsivysčiusiose pasaulio šalyse didėjant skyrybų lygiui, mažėjant polinkiui kurti šeimas pakartotinai, mažėjant vaikų skaičiui ir didėjant šeimos narių geografiniam mobilumui, ateityje daugės vieno asmens namų ūkiuose gyvenančių vyresnio amžiaus žmonių. Be to, anot autorės, tikėtina, kad vyresnio amžiaus vyrų, gyvenančių vieno asmens namų ūkiuose, proporcija didės sparčiau nei moterų.

Pakartotinės santuokos. Pakartotinė santuoka yra tokia santuoka, kuri vyrui ir (arba) žmonai nėra pirmoji. Antrą (trečią ir t. t.) kartą sukurtose šeimose galimi itin kompleksiniai giminystės ryšiai: šioje santuokoje gimę vaikai, abiejų sutuoktinių ankstesnėse santuokose gimę vaikai plius vaikai, gimę buvusiems vyrams ir buvusioms žmonoms naujai sukurtose šeimose po skyrybų. Pakartotinai sukurtos šeimos laikais, kai šeimose siaurėja horizontalieji giminystės ryšiai ir plečias vertikalieji giminystės ryšiai, veikia priešinga kryptimi – praplečia horizontaliuosius giminystės ryšius, nes šalia tikrų bolių / seserų atsiranda netikrieji. Besigilinant į šiuos kompleksinius

giminystės ryšius, keliamas klausimas: ar siaurėjant tikrųjų pusbrolių / pussesterių, sūnėnų / dukterėčių, dėdžių ir tetų būriui, kaip naujos išplėstinės šeimos nariai bus pripažinti netikrieji pusbroliai / pusseserės, sūnėnai / dukterėčios, dėdės ir tetos? S. Harper (2006, p.178) nurodo, kad kol kas menkai ištirti mechanizmai, kaip žmonės konstruoja ir perkonstruoja savo naujus vaidmenis ir giminystės ryšius tapdami pakartotinai sukurtos šeimos nariais. Kiek aiškesnė yra padėtis su ateinančiomis kartomis – gimstančiais vaikais, tačiau visai menkai tyrinėtas giminystės ryšių perkonstravimas kita kryptimi – su pirmtakų kartomis. Kaip modernios pakartotinai sukurtos šeimos priima sudėtingoje giminystės ryšių sistemoje tikruosius ir netikruosius senelius, išsiskyrusių tėvų tėvus ir atitinkamai prosenelius, atsirandančius šeimoje po pakartotinės santuokos? Pakartotinėje šeimoje gali atsirasti keletas senelių porų, kurių kiekviena susijusi kraujo ryšiais su vienu ar daugiau pakartotinai sukurtos šeimos vaikų. Pvz., tokioje šeimoje augantis vaikas gali patirti ne tik dviejų senelių porų (motinos ir tėvo tėvų, kaip įprasta tradicinės šeimos atveju), bet, pvz., šešių aštuonių senelių (prisideda patėvio / pamotės tėvų poros) meilę ir priežiūrą, tačiau, ar jis gebėtų juos visus slaugyti, kai to prireiktų? Kai kurie tyrimai, atlikti Didžiojoje Britanijoje, atskleidžia pakartotinai sukurtų šeimų ypatumus teikiant paramą ir globą senyvo amžiaus artimiesiems. Galima apibendrinti, kad pakartotinai sukurtos šeimos, nepaisant jų giminystės santykių kompleksškumo, neturi kokių nors ypatingų vyresnio amžiaus artimųjų globos modelių (Finch, 2004; Dimmock ir kt. 2004). Tyrėjai pastebi, kad tvirčiausi socialinės paramos ryšiai pastebimi tarp tradicinės šeimos moteriškosios linijos giminaičių (dukros – motinos), taip pat pasitvirtina ir pakartotinai sukurtose šeimose.

Taigi šeimos (ne)gebėjimas ateityje prižiūrėti ir globoti silpnuosius šeimos narius dar yra menkai ištirtas, trūksta duomenų apie gyventojų santuokinio statuso ir gyvenimo kokybės sąsajas antrojoje gyvenimo pusėje. Tačiau tai, kad ilgėjant vidutinei tikėtina gyvenimo trukmei, žmonės gali tikėtis ilgiau atlikti sutuoktinio / partnerio vaidmenis, ilgiau atlikti tėvų ir vaikų vaidmenis, anūkų ir senelių, proanūkių ir prosenelių vaidmenis, yra aišku. Tai turėtų skatinti labiau domėtis ir tirti šių santykių kokybę, modelius bei kitus ypatumus.

4.2. Kintantys kartų santykiai šeimoje

Kartų konflikto / solidarumo problematikos genezė

Kartų santykių problematika šeimos, bendruomenės ir visuomenės lygmenimis iškilo tuomet, kai reikšmingai padidėjo vidutinė tikėtina žmonių gyvenimo trukmė. Tai demografinis veiksnys – ilgėjanti skirtingų generacijų bendrabūvio trukmė. Prancūzų demografas Alfredas Sovis (Sauvy, 1953) nustatė, kad XVIII a. pabaigoje vidutinis vaikų amžius mirštant vienam iš tėvų buvo 16 metų, vidutinis amžius mirštant likusiam tėvui – 32 metai. Tad vidutinis amžius, kai vaikai prarasdavo tėvus, buvo apie 20 metų. Šiandien 20-metis greičiausia turi abu tėvus gyvus, dažniausiai ir senelius, o neretai ir bent vieną prosenelį. Taigi tuomet, kai šiandienos jaunuolis rengiasi įsilieti į suaugusiųjų pasaulį, pastarasis nebėra „apylaisvis“, „virš“ jaunuolio yra dar dvi trys kartos, kurių vaidmuo visuomeniniame gyvenime vis dar yra reikšmingas. Tai vienas gyventojų demografinio senėjimo iššūkių. Žmogus tampa suaugusiu (subrendusiu) tik tada, kai tampa atsakingas už savo veiksmus, savo gyvenimą. Dirbtinis vaikystės pratęsimas yra pavojingas savo padariniais. Jaunas žmogus, atskirtas nuo socialiai reikšmingos veiklos, negali išsiugdyti atsakomybės jausmo. Nepanaudotas jauno žmogaus aktyvumas gali nukrypti į kitus – ant visuomeniškus – kanalus (girtuoklystė, chuliganizmas, nusikalstamumas ir pan.). Kita vertus, nuolatinis globojimas skatina priklausomybę nuo tos globos, infantilumą ir negebėjimą savarankiškai priimti sprendimus. Jeigu pasenusių nuostatų, kad „jauni gali įsitvirtinti tik tada, kai seni pasitraukia“, nepakeisime naujomis – „mes skirtingi – to ir turtingi“, ir nerasime būdų, kaip taikiai sugyventi ir panaudoti visų kartų kūrybinį, dvasinį ir fizinį potencialą, tikėtina, kad visuomenę gali tekti apibūdinti kartų konflikto ir jo padarinių terminais.

Kartų santykių problematikos atsiradimą paskatino ekonominis veiksnys – industrinėje ekonomikoje įsitvirtinęs jaunimo ir senimo atskyrimas nuo darbo rinkos. Vadinamasis kartų konfliktas ekonominiame gyvenime paslepia kitus, daug rimtesnius prieštaravimus. Kai vyresnio amžiaus žmogui nepavyksta susirasti darbo, jam gali atrodyti, kad tenka konkuruoti su daugybe jaunesnių ir stipresnių darbuotojų. Kai jauni žmonės negali susirasti darbo (o jų nedarbas paprastai yra aukštesnis nei priešpensinio amžiaus žmonių), jie gali pamanyti, jog visa bėda, kad geriausios vietos „užsėstos senių“. Tačiau

šis kartų konfliktas yra tik tariamas, paviršinis, iš esmės tai sistemos yda, dėl kurios kenčia tiek jauni, tiek seni. Darbo rinkai tinkamą kvalifikaciją turintys asmenys, kad ir kokio amžiaus jie būtų, visada turi darbo ir renkasi net iš kelių pasiūlymų, o neretai ir persidirba, o tie, kurių kvalifikacija neatitinka šiuolaikinių darbo rinkos poreikių, ar jie būtų jauni (dažniausiai dėl patirties stokos), ar pagyvenę (dažniausiai dėl pasenusių žinių arba pasenusios profesijos), iš darbo rinkos išmetami. Peržvelgus darbo sampratą, darbo vietas įmanoma ir būtina sukurti visiems norintiesiems ir galintiesiems dalyvauti prasmingoje socialinėje ekonominėje veikloje.

Greta demografinio ir ekonominio veiksnių tyrėjai įvardija ir socialinę veiksnį, galintį išprovokuoti kartų konfrontaciją viešajame ir privačiame gyvenime. Tai stiprėjantis sociokultūrinis atotrūkis tarp kartų [*generation gap*]. Dėl gyventojų mobilumo (geografinio ir socialinio) didėjimo (1), dėl užsiėmimų segregacijos pagal amžių (2) ir dėl spartėjančių socialinės kaitos tempų (3) dabar skirtingų kartų atstovai tarpusavyje skiriasi labiau nei bet kada anksčiau. 10 metų XX a. reiškia daug daugiau (pažangos požiūriu yra daug reikšmingesni) nei 100 metų prieš tūkstantmetį. Todėl dabartinės kartos socializuojasi ir subręsta praktiškai skirtingose epochose (nors laiko skirtumas tarp kartų tik 20–30 metų).

Taigi minėti veiksniai aktualizavo kartų sąveikas, vaidmenų ir santykių mokslinius tyrimus. Modernioje visuomenėje vaikų ir tėvų socialinių vaidmenų atlikimas užtrunka dešimtmečius, vis daugėja tokių vaikų ir tėvų, kurių abi kartos pasiekusios senatvės pensijos amžių. Atkreiptinas dėmesys į faktą, kad dauguma laiko, praleisto atliekant vaikų ir tėvų vaidmenis, yra santyčiai tarp abiejų kartų suaugystėje, o nepilnamečių vaikų ir suaugusių tėvų santyčiai užima palyginti trumpą laiką. Tai kontrastuoja su tuo, ką kasdienėje kalboje, minėdami vaikų ir tėvų santykius, dažniausiai įsivaizduojame – jaunus tėvus su nepilnamečiais vaikais. Senstančioje visuomenėje plintant keturių kartų koegzistavimui, faktiškai formuojasi trys vaiko ir tėvo diados, iš kurių dvi vidurinėsios kartos vienu metu atlieka abu vaidmenis – ir vaiko, ir tėvo (Hagestad, 1987).

Dž. Kvadagno (Quadagno, 2005, p. 186) pabrėžia, kad vaiko ir tėvo santyčiai unikalūs tuo, jog jie yra nuolatiniai ir nepasirenkami. Galima išsirinkti žmoną, bet ne mamą ar vaiką. Negalima išsituokti su tėvais ar vaikais, nors įmanoma nutraukti santykius su jais. Geri vaikų ir tėvų santyčiai yra be galo svarbūs vyresnės kartos gerovei. Vyresnio amžiaus tėvai, palaikantys gerus

santykius su suaugusiais vaikais, yra labiau apsaugoti nuo vienatvės ir depresijų senatvėje, yra labiau patenkinti gyvenimu nei tie tėvai, kurių santykiai su suaugusiais vaikais prasti (Dean ir kt., 1990).

Kartų santykių lygmenys ir suaugusių vaikų bei senstančių tėvų santykių tyrimai

Kartų santykiai pradėti tyrinėti XX a. septintajame dešimtmetyje (Schuetze, 2002), kai tapo akivaizdu, kad pagyvenusių žmonių dalies didėjimas kelia naujus iššūkius ir šeimai, ir bendruomenei, ir visuomenei.

Todėl galima kalbėti apie du kartų santykių lygmenis: tarpasmeninis lygmuo – apima ir asmeninius ryšius tarp skirtingų kartų atstovų, t. y. kartų santykius šeimoje, draugų, bendradarbių būryje; ir visuomenės lygmuo – kai santykiai tarp kartų reguliuojami *gerovės valstybės* socialinių institutų, kalbame apie kartų susitarimą, sutartį tarp kartų arba kartų solidarumą.

Kartų santykių tyrimuose dažniausiai tiriamas kartų konflikto ir solidarumo aspektas. Didelė dalis tyrimų skirta tėvų ir vaikų santykiams atliekant tarpusavio rūpybos ir globos funkcijas, nes klausimas, ar šeima tęs šią savo funkciją, ar šią funkciją teks perimti institucijoms, yra labai aktualus *gerovės valstybės* plėtrai ir konkrečiai socialinės politikos rengėjams.

Tačiau toks dėmesys sociopolitiniams tėvų ir vaikų santykių aspektams nuskurdina tyrimų teorinę bazę, nes fokusuojasi tik į vieną veiklos sritį, kurioje atsiskleidžia santykių tarp kartų svarba.

Kartų santykių vėlyvuosiuose šeimos ciklo tarpsniuose tyrimai prasidėjo XX a. septintajame dešimtmetyje (Schuetze, 2002). Atlikti tyrimai atskleidė, jog mitas apie tėvų ir vaikų šeimų atsitraukimą bei susvetimėjimą (nebendravimą ir nepadėjimą) yra klaidingas, jaunoji ir senoji karta susijusi daugybe ryšių, kuriuos L. Rozenmejeris ir E. Kokais (Rosenmayr ir Koeckeis, 1965) įvardijo kaip „artumą per atstumą“. Ši sąvoka charakterizuoja suaugusių vaikų ir senų tėvų santykius iki šiol, bent jau Vakarų industrializuotose šalyse. Tyrimai atskleidė, kad tėvai ir vaikai vieni kitiems suteikia instrumentinę, emocinę ir finansinę paramą.

E. Eriksonas (1959) kalbėjo apie žmogaus raidos uždavinius, kurių turinys – įveikti priklausomybę, kylančią iš vaikystės. M. Blenkner (1965) įvedė

brandžios sūnystės / dukterystės [*filial maturity*] sąvoką, argumentuodama, jog tėvų ir vaikų santykių kaita vėlyvajame šeimos ciklo tarpsnyje įvyksta nepriklausomai nuo ankstyvųjų tėvų ir vaikų santykių kokybės. Kaitos esmė – paprastai suaugę vaikai, gyvenimo viduryje pastebėję, kad tėvai nebegali kaip anksčiau paremti jų ištikus materialiniams ar emociniams sunkumams, patiria sūnystės / dukterystės krizę. Ją įveikę sūnūs ir dukterys subręsta ir gali tapti analogiškos paramos šaltiniu savo tėvams. Manoma, kad M. Blenkner pasiūlyta brandžios sūnystės / dukterystės sąvoka galėtų būti naudinga, siekiant integruoti autonomijos ir prisirišimo, moralinės pareigos ir meilės, atstumo ir artumo kategorijas apibūdinant suaugusių vaikų ir tėvų santykius.

Remdamasi M. Blenkner brandžios sūnystės / dukterystės sąvoka, K. Nideger (Nydegger, 1991) išplėtojo brandžios tėvystės / motinystės sąvoką. Brandi tėvystė / motinystė pasireiškia tuo, kad tėvai subręsta priimti savo vaikus kaip suaugusius, nustoja kištis į suaugusių vaikų gyvenimą. Brandūs tėvai sėkmingai susitaiko su faktu, kad kai kurie jų lūkesčiai vaikų atžvilgiu neišsipildė. Brandūs tėvai pripažįsta, kad jų ir jų vaikų vertybės gali būti skirtingos. Brandumo požymis yra ir tai, kad tėvai moka priimti jiems teikiamą pagalbą ir nebereikalauja sau nepriklausomybės, kuri nebeatitinka tikrovės. Deja, abi šios sąvokos dar nėra pakankamai empiriškai iširtos.

Kitą teorinę perspektyvą, vartotiną nagrinėjant tėvų ir vaikų vėlyvuosius santykius, galima kildinti iš K. Manheimo (Mannheim, 1952) kartų koncepcijos. K. Manheimas aiškino, kad įvairių kartų (kohortų) atstovai patiria gyvenimą skirtingai, nes gyvena skirtingose istorinėse epochose. Todėl skiriasi ir būdas, kaip jie priima istorinius įvykius ir kaip prie jų prisitaiko. Šią koncepciją K. Manheimas sukūrė socialiniams skirtumams tarp gimimo kohortų aiškinti.

Kaip pavyzdį galima paminėti tarpkultūrų lyginamuosius tyrimus, kurie parodė (Attias-Donfut, 2000), kad Vokietijoje, palyginti su Prancūzija, jaunosios ir senosios kartos (amžiaus grupės) yra kur kas labiau nutolusios (skiriasi jų vertybės, didesnė emocinė distancija ir pan.). Autorė spėja, kad tokia situacija tarp Vokietijos kartų galėjo atsirasti kaip nacizmo epochos atspindys dviejų kartų santykiuose. Rezultatus patvirtina ir duomenys iš šeimos terapijos literatūros, kurioje parodoma, kad Vokietijos nacistinė praeitis stipriai slegia žmonių santykius ir šeimoje (Stierlin, 1981, Rosenthal, 1997).

Suaugusių vaikų ir senstančių tėvų santykiai yra daugialypiai. Kartų santykių tyrėjai minėtus santykius nagrinėjo taikydami tiek solidarumo, tiek

koflikto, tiek ambivalencijos teorijas (Gedvilaitė Kordušienė, 2009a, 2009b, 2011).

Kartų solidarumo perspektyva apima šiuos kartų santykių aspektus: sąveikų dažnį; sąveikų skaičių; teigiamus jausmus šeimos narių atžvilgiu; susitarimo dėl bendrų vertybių ir įsitikinimų lygį; apsikeitimo paslaugomis lygį; geografinį atstumą tarp kartų (Roberts ir kt., 1991). Arba V. L. Bengtsono (Bengtson, 2001) žodžiais tariant, kartų solidarumas įtraukia šiuos matmenis: bendravimo solidarumą [*association solidarity*] – bendravimo būdai ir dažnis; konsensuso solidarumą [*consensual solidarity*] – kartų sutarimo laipsnis; normatyvinį solidarumą [*normative solidarity*] – kartų vaidmenų atlikimo lūkesčiai; funkcinį solidarumą [*functional solidarity*] – apsikeitimas visų rūšių (materialine, instrumentine, emocine ir kt.) parama tarp kartų; artumo solidarumą [*affection solidarity*] – kartų emocinio artumo laipsnio įvertinimas, ir struktūrinį solidarumą [*structural solidarity*] – geografinis atstumas tarp kartų. Apibūdinant suaugusių vaikų ir tėvų santykius šiais šešiais komponentais, įvardijamas kartų solidarumo laipsnis. Minėtų komponentų derinys tarp šeimų gali labai varijuoti, tačiau dauguma tyrimų leidžia apibūdinti kartų santykius šeimose kaip solidarius.

Įvertinus suaugusių vaikų ir tėvų tarpusavio paramos kryptis, aiškėja, kad per visą gyvenimą tėvai yra labiau paramos vaikams teikėjai nei gavėjai. Tik pačioje gyvenimo pabaigoje kai kuriems tėvams dėl silpnos sveikatos tenka keistis vaidmenimis su suaugusiais vaikais ir prisiimti paramos gavėjo vaidmenį, o tai kartais gali tapti sunkiai įveikiama psichologine problema.

Natūralu, kad greta solidarumo ir susitarimo kartų santykiai lygiai taip pat gali būti charakterizuojami kaip konfliktiški. Konflikto perspektyvos atstovai yra atskleidę, kad faktiškai visi vaikų ir tėvų konfliktai gali būti sugrupuoti į 6 pagrindinius nesutarimus: įtemptas arba minimalus bendravimas; gyvenimo stiliaus ir asmeninių įpročių skirtumai; skirtingos pažiūros dėl vaikų auklėjimo principų, religinių pažiūrų, politinių nuostatų bei darbo įpročių (Quadagno, 2005, p.186).

Anot G. Hagestad (1986), vaikų ir tėvų santykių kokybė turi riziką suprastėti, kai vaikams nepavyksta įgyvendinti normatyvinius tėvų lūkesčius dėl suaugusiesiems būdingos gyvenimo raidos, t. y. kai tėvai tikisi, jog jų vaikas išaugs, suras vietą gyvenime, taps įžymybe ir suteiks reikšmingą paramą tėvams senatvėje. Santykiai su tėvais gali tapti įtempti, kai suaugęs

vaikas nuvilia tėvus, tarkime, praranda darbą, nesusiklosto jo asmeninis gyvenimas, ima piktnaudžiauti žalingomis medžiagomis ir pan.

Netinkamo elgesio ir smurto prieš vyresnio amžiaus žmones tyrimų rezultatai leidžia įsitikinti, kad kartais suaugusių vaikų ir tėvų santykiai reikalauja intervencijos, nes silpnos sveikatos senyvo amžiaus tėvai yra skriaudžiami savo prižiūrėtojų ir globėjų – suaugusių vaikų. Netinkamas elgesys su vyresnio amžiaus žmonėmis gali reikštis įvairiai – nuo aplaidumo prižiūrint iki daugialypio smurto (fizinio, finansinio, emocinio, lytinio ir pan.) (Choi, Mayer, 2000; Reay, Browne, 2001; Gordon, Brill, 2001 ir kt.). Prievarta prieš vyresnio amžiaus žmones gali reikštis tiek šeimoje, tiek institucinėje aplinkoje. Prievartos prieš vyresnio amžiaus žmones mastus sunku nustatyti, nes, tyrėjų nuomone, daugelis netinkamos priežiūros ir smurto atvejų tiesiog nėra fiksuojami (Bolland, Maxwell, 1990; Branch, 2002).

Tyrėjai (Gordon, Brill, 2001) pateikia keletą hipotezių, kodėl suaugusių vaikų ir tėvų santykiai virsta netinkamais, kodėl šeimose skriaudžiami senyvo amžiaus tėvai, seneliai, sutuoktiniai. Viena vertus, kasdienės ilgalaikės vyresnio amžiaus žmonių priežiūros rūpesčių našta gali sukelti nepakeliamą įtampą, todėl globėjas praranda veiksmų kontrolę. Tai greičiausiai gali nutikti tiems šeimos nariams, ant kurių vos ne vienintelį pečių gula pagrindinė atsakomybė dėl neįgalaus senyvo amžiaus artimojo priežiūros, jie persidirba, perdega, jų didžiulės pastangos lieka neįvertintos. Pagal kitą hipotezę, smurtas prieš bejėgius vyresnio amžiaus artimuosius yra išmoktos prievartos rezultatas. Tyrėjai teigia, jog globėjai, kurie kadaise patys patyrė smurtą, yra linkę į smurtinį elgesį prižiūrėdami senyvo amžiaus artimuosius. Galiausiai netinkamas elgesys su senyvo amžiaus artimaisiais gali būti siejamas su jų priklausomos padėties išnaudojimo hipoteze. R. M. Gordono ir D. Brill (Gordon, Brill, 2001) teigimu, slaugomojo nesavarankiškumas tenkinant savo poreikius (susijęs su protine ir (arba) fizine negalia), kuris laikui bėgant vis stiprėja ir daro slaugomąjį vis pažeidžiamesnį, skatina slaugytoją pasinaudoti slaugomojo bejėgiškumu ir netinkamai su juo elgtis (aplaidžiai prižiūrėti, elgtis kaip su daiktu, pastumti, kankinti ir pan.).

Deja, Lietuvoje šios srities tyrimai beveik neatliekami, skirtingai nuo smurto prieš vaikus ir moteris šeimose, smurtas prieš vyresnio amžiaus artimuosius šeimose vis dar yra *tabu* tema. Tokia situacija nepateisinama, nors galima rasti ir tam tikrų paaiškinimų: Lietuvoje žmonės dar menkai išprusę savo teisių gynimo srityje; vyresnio amžiaus žmonės nelinkę skųstis dėl gali-

mos gėdos, nes tai jų pačių artimieji, neretai jų pačių išauklėti vaikai; kartais vyresnio amžiaus žmonės yra linkę taikstyti su tam tikru netinkamu elgesiu pačių atžvilgiu, bijodami iš viso prarasti bet kokią paramos teikėją; ir galiausiai dalis vyresnio amžiaus smurto aukų yra tiesiog bejėgiai pranešti kam nors apie netinkamą elgesį su jais. K. Vilber ir E. Nylsen (Wilber ir Nielsen, 2002) duomenimis, didžiausią riziką patirti smurtą pasižymi senyvo amžiaus proto ir (arba) fizinę negalią turinčios moterys, gyvenančios tame pačiame namų ūkyje su slaugytoju.

Ir galiausiai būtina paminėti ambivalencijos teorijos atstovų įdirbį tiriant kartų santykių pobūdį (Luesher, Pillemer, 1998, 2004; Connidis, McMullin, 2002; Ehmer 2000 ir kt.). Minėti mokslininkai, kritikuodami kartų solidarumo ir konflikto teorijas, pasiūlė ambivalentiškumą kaip tinkamiausią kartų santykiams apibūdinti sąvoką. Iš karto reikėtų įspėti, kad autoriai atskiria ambivalencijos sąvoką nuo vaidmenų konflikto ir vaidmenų įtampos sąvokų, taip pat nuo solidarumo ir konflikto sąvokų, kaip dalinio kartų santykių būklės paaiškinimo. Jų pasiūlyta teorija leidžia atsižvelgti į gyvenimo įvairovę ir integruoti prieštarigus kartų santykių aspektus, o tai neretai ir rodo empirinių tyrimų rezultatai. Kartų santykių ambivalentiškumą autoriai apibūdina kaip tarpusavyje nesuderinamų prieštaringų jausmų, reikalavimų tam pačiam asmeniui tuo pat metu raišką suaugusių vaikų ir tėvų santykiuose. K. Lušeris ir K. Pilemeris (Luesher ir Pillemer, 2004) nurodo du ambivalencijos raiškos kartų santykiuose lygmenis: 1) socialinis lygmuo (prieštaravimai, kylantys socialiniu struktūriniu lygmeniu, besireiškiantys statusuose, vaidmenyse ir normose); 2) individualus lygmuo (prieštaravimai mikrolygmeniu, besireiškiantys subjektyvaus supratimo, emocijų ir motyvų srityse). Pavyzdžiui, K. Lušeris ir K. Pilemeris (Luesher ir Pillemer, 1998) nurodo prieštaravimą tarp tėvų, kontroliuojančių šeimos išteklius, ir augančių nepilnamečių vaikų, kurie pagal jų amžiaus normas siekia išsilaisvinti iš tėvų autoriteto. I. A. Kaniadis ir J. A. Makmulen (Connidis ir McMullin, 2002), pabrėždami, kad ambivalencija yra suformuoti socialiniai prieštaravimai, pažymėjo, jog vyresnio amžiaus žmonių, moterų, skurstančiųjų, besiskiriančių odos spalva asmenų potencialas spręsti ambivalentiškas situacijas yra menkesnis nei kitų grupių atstovų. Apibendrinant galima teigti, kad ambivalencijos teorija mokslininkų vertinama labai palankiai: kaip atitinkanti postmodernų visuomenės būvį, kaip labiau nei kitos kartų santykių teorijos gebanti paaiškinti kartų santykių prigimtį, esmę ir kaitą.

Kartų santykiai Lietuvoje

Lietuvoje atlikto „Kartų ir lyčių tyrimo“ [*Gender and Generation Survey – GGS*] rezultatai (Stankūnienė ir Maslauskaitė, 2009, p. 417–426) leidžia susidaryti tam tikrą vaizdą apie kai kuriuos kartų solidarumo parametrus. Kadangi M. Gedvilaitė-Kordušienė (2009a, 2009b, 2011) nagrinėjo kartų santykius iš suaugusių vaikų ir jų tėvų pozicijų, faktiškai yra prieinami dvejiopu duomenys tais pačiais klausimais. Mes apžvelgsime kartų santykius daugiausia iš vaikų pozicijų.

Bendravimo solidarumas. Apie pusę suaugusių vaikų, gyvenančių atskirai nuo tėvų, susitinka su jais vieną ar keletą kartų per savaitę, apie 40 proc. – 1–2 kartus per mėnesį (Gedvilaitė-Kordušienė, 2009, p. 312). Dažniau su tėvais susitinkančių suaugusių vaikų portreto bruožai būtų tokie: dukterys, suaugę vaikai ir tėvai, gyvenantys kaimo vietovėse, mažuose miesteliuose, vedę suaugę vaikai, suaugę vaikai, esantys tipinio aktyviosios tėvystės amžiaus ir turintys daugiau vaikų. Kartą per metus arba rečiau su tėvais susitinkančių suaugusių vaikų dalis tesudaro apie 1,5 proc. atskirai nuo tėvų gyvenančių (Gedvilaitė-Kordušienė, 2009, p. 312).

Deja, iš visų V. L. Bengtsono (2001) kartų solidarumo teorijoje įvardytų solidarumo matmenų *konsensuso solidarumas* vienintelis „Kartų ir lyčių tyrimo“ rezultatų pristatyme nebuvo aptartas.

Normatyvinis solidarumas fiksuoja kartų lūkesčių skirtumus dėl jų tarpusavio įsipareigojimų vieni kitiems. Tyrimo rezultatai neatskleidė statistiškai reikšmingų skirtumų tarp skirtingų kartų tarpusavio įsipareigojimų lūkesčių. Tegalime aptarti, kokie konkrečiai yra tie lūkesčiai, bendri visoms kartoms. M. Gedvilaitės-Kordušienės pastebėjimu (2009, p. 332–333), labiau pritariama jaunesniosios kartos įsipareigojimams vyresniajai: „vaikai turėtų prisimti atsakomybę už tėvų priežiūrą, jei jiems to reikia“ (apie 77 proc. pritariančių²⁴), „vaikai turėtų padėti tėvams finansiškai, jei pastarieji turi finansinių sunkumų“ (apie 66 proc.), „vaikai turėtų priimti tėvus gyventi kartu, jei tėvai nebegali savimi pasirūpinti“ (apie 67 proc.). Tuo tarpu visų gyventojų nuomonė yra mažiau apibrėžta dėl vyresniosios kartos įsipareigojimų jaunesniajai (rečiau pasirenkama: „Sutinku“, dažniau – „Nei sutinku,

24 Siekiant išlaikyti informacijos pateikimo glaustumą (a) ir nenustačius statistiškai reikšmingų skirtumų tarp skirtingų gimimo kohortų atstovų nuostatų (b), čia nepateikiami publikacijoje nurodyti respondentų grupių pagal gimimo metus procentai.

nei nesutinku“): „jei suaugusiems vaikams reikia pagalbos, tėvai turėtų padaryti viską, kad jiems padėtų“ (46–55 proc. pritariančių), „tėvai turėtų finansiškai padėti suaugusiems vaikams, turintiems finansinių sunkumų“ (43–51 proc.), „seneliai turėtų prižiūrėti anūkus, jei anūką tėvai negali to daryti“ (21–46 proc.). Pastarasis teiginys yra vienintelis, dėl kurio skirtingos kartos nesutaria: sąlyginė senelių karta (gim. 1925–1949 m.) mažiausiai pritaria tokiems įsipareigojimams (tik 21 proc.), tuo tarpu jauniausios kartos (gim. 1970–1984 m.) pritarimas šiai nuostatai yra dvigubai dažnesnis – 46 proc. (Gedvilaitė-Kordušienė, 2009, p. 332).

Funkcinis solidarumas. Funkcinis solidarumas tyrime buvo atstovautas dviem kartų tarpusavio paramos formomis – emocinės paramos kitam asmeniui teikimu ir asmens asmeninės priežiūros pagalba. Moterys emocinės paramos mainuose dalyvauja aktyviau nei vyrai: daugiau nei trečdalis (apie 37 proc.) moterų per 12 mėnesių iki tyrimo teikė ir gavo emocinę paramą, tuo tarpu tik ketvirtadalis vyrų (apie 25–26 proc.) pranešė, kad per 12 mėnesių iki tyrimo buvo emocinės paramos mainų dalyviai (Gedvilaitė-Kordušienė, 2009, p. 327–328). Tyrimo rezultatai atskleidė, kad kur kas intensyvesni emocinės paramos mainai vyksta intrageneraciniu (tarp tos pačios kartos narių – partnerių / sutuoktinių, draugų / pažįstamų / kaimynų; brolių / seserų) lygmeniu, o ne tarpgeneraciniu (tarp skirtingų kartų atstovų). Tačiau padetalizavus kartų emocinės paramos mainus, paaiškėja, kad būtent moterys yra emocinės paramos mainų tarp kartų dalyvės – maždaug kas dešimta jų keičiasi emocine parama su motina, su dukra. Vyrai tokiu pat mastu į tarpgeneracinius mainus įsitraukia tik tada, jeigu jie neturi partnerės. Ir tuomet jie keičiasi emocine parama su motina (apie 10–12 proc. vyrų, neturinčių partnerės), bet nelabai su dukra (tik apie 3 proc. vyrų, neturinčių partnerės) (Gedvilaitė-Kordušienė, 2009, p. 327–328).

Tuo tarpu asmens asmeninės priežiūros pagalbą gavusių gyventojų tyrimas užfiksavo labai menką skaičių, tad galima tik pažymėti, kad asmens asmeninės priežiūros pagalbą teikiančių moterų buvo 3,8 proc. ir 1,6 vyrų. Ir čia, priešingai nei emocinės paramos mainuose, vyraujantis yra kaip tik tarpgeneracinis, o ne intrageneracinis matmuo. Konkrečiau, daugiausia asmens priežiūros pagalba teikiama motinai / partnerio(-ės) motinai arba tėvui / partnerio(-ės) tėvui.

Artumo solidarumas. Suaugę vaikai santykių su tėvais artumą vertina gana aukštai. Pagal dešimtbalę sistemą vertinimų vidurkiai svyruoja nuo 5,8

iki 8,7 (Gedvilaitė-Kordušienė, 2009a, p. 314). Suaugę vaikai beveik tolygiai aukštai vertina santykius su poroje / santuokoje gyvenančiais tėvu ir motina: sūnų santykių su tėvu vertinimo vidurkis yra 8,2 balai, su motina – 8,5, dukterų vertinimo vidurkiaai atitinkamai yra 8,2 ir 8,7. Tačiau santykių vertinimą iš esmės keičia tėvų skyrybų faktas. Kadangi dažniausiai vaikai po skyrybų lieka gyventi su motina, santykių su motina vertinimas beveik nenukenčia (sūnų santykių su motina vertinimo vidurkis yra 8,2, dukterų – 8,3; tuo tarpu santykiai su tėvais, kurie paliko šeimą, ir sūnų, ir dukterų įvertinti tik 5,8 balais (Gedvilaitė-Kordušienė, 2009a, p. 319). Santykių su abiem tėvais aukštesni artumo vertinimai yra teigiamai susiję su dažnesniais susitikimais su tėvais, aukštesniu suaugusių vaikų išsilavinimu, aukštesniu tėvų tarpusavio santykių vertinimu.

Struktūrinis solidarumas. Beveik kas penktas suaugusių Lietuvos gyventojų (18 metų ir vyresni) gyvena kartu su tėvais (Gedvilaitė-Kordušienė, 2009a, p. 309). Tad struktūrinio solidarumo požiūriu jiems iki tėvų namų yra visai trumpas kelias. Atskirai nuo tėvų gyvenančių vaikų vidutinė kelionės iki tėvų namų trukmė yra 1 valanda, tačiau apie pusę jų gali pasiekti tėvų namus per mažiau nei 30 min. Kiek arčiau tėvų gyvena 25–39 metų vaikai (Gedvilaitė-Kordušienė, 2011, p. 91–92).

Senelystė

Galima manyti, kad senelių (turime omenyje abiejų lyčių senelius – ir močiutes, ir senelius) vaidmuo buvo prieinamas visais laikais visose visuomenėse, tačiau, jeigu prisiminsime, kad žmonių vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė daugybę tūkstantmečių primityviose visuomenėse svyravo apie 20 metų ir netgi XX a. pradžioje, pavyzdžiui, Lietuvoje nesiekė nei 50 metų, suprasime, jog tai buvo retas laimingas atsitiktinumas nugyventi tokį ilgą gyvenimą, kad būtų galima susilaukti anūkų, o ne dėsningumas. Jau nekalbant apie tai, kad žmogus turėtų sveikatos aktyviai atlikti senelio vaidmenį, pavyzdžiui, penkiolika dvidešimt metų.

Senelystė kaip atskira ir universali gyvenimo raidos pakopa, kai žmogus sulaukia savo vaikų vaikų, atsirado palyginti neseniai. Tai XX amžius, kai vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė išsivysčiusiose pasaulio šalyse pailgėjo keliais dešimtmečiais, ir šiandienos visuomenėje dauguma gyventojų gali tikėtis ne tik susilaukti anūkų, būdami 50–60 metų amžiaus, bet ir kelis

dešimtmečius mėgautis šiuo vaidmeniu, vis didesnė dalis jų gali patirti ir prosenelystę.

Senelio vaidmens atlikimo stiliai. XX a. antrojoje pusėje pasaulyje atlikta nemažai tyrimų siekiant pažinti senelio vaidmens atlikimo ypatumus. Pirmiausia pastebima, kad senelis seneliui nelygu, senelio vaidmenį galima atlikti labai įvairiai. Pavyzdžiui, A. Čerlinas ir F. Furstenbergas (Cherlin ir Furstenberg, 1992) nustatė tris galimus senelio vaidmens atlikimo stilius: „nutolęs“, „kelionės draugas“ ir „įtrauktasis“. Pirmojo stiliaus senelystei būdingi gana reti, nereguliarūs pasimatymai su anūkais. Šie santykiai tarp senelių ir anūkų apibūdinami kaip labiau ritualinio ir simbolinio pobūdžio bendravimas. Dažniausiai tai susiję su dideliu fiziniu atstumu nuo anūkų, tad šie seneliai negali kaip nors reikšmingiau paveikti anūkų gyvenimų. Kitas veiksnys, lemiantis tokią senelystę, yra suaugusio vaiko skyrybos, kurios apriboja susitikimus su anūkais. Ypač tai būdinga seneliams iš tėvo pusės, nes vaikui dažniausiai liekant gyventi su motina, prarandamas vaiko santykių artimumas tiek su tėvu, tiek su seneliais iš tėvo pusės. Jeigu motina pakartotinai sukuria šeimą ir pakeičia gyvenamąją vietą, anūakai seneliams iš išsiskyrusio tėvo pusės lieka nepasiekiami.

Antrajai senelių grupei priklauso „žaismingieji“ seneliai – „kelionės draugai“, kurie palaikydami ryšius su anūkais siekia gauti iš to abipusį emocinį pasitenkinimą, dažniausia jie kartu praleidžia laisvalaikį, žaidžia su jais, myli juos, tačiau jų bendravimo trukmė yra ribota ir anūakai pristatomi į savo tėvų namus. Šie seneliai jaučiasi jau užauginę vieną kartą (savo vaikus) ir dabar pagrindinius anūkų auklėjimo rūpesčius palieka savo suaugusiems vaikams. Šiam stiliui būdinga „nesikišimo“ norma. Jie stengiasi nespręsti ir nediskutuoti su vaikais dėl anūkų auklėjimo būdo, kartu jie, galbūt ir norėdami būti dažniau kartu su anūkais, išlaiko tam tikrą atstumą.

Trečiasis senelio vaidmens atlikimo stilius pasižymi didžiausiu aktyvumu ir dalyvavimu anūkų auklėjime. Jie beveik kasdien arba kasdien susitinka su anūkais, dažnai gyvena viename namų ūkyje. Seneliai turi savo požiūrį į anūkų auklėjimo būdus ir siekia juos įgyvendinti, neretai jie priima sprendimus dėl anūkų gerovės, kartais ribotam laikui perima tėvų įsipareigojimus – pavaduoja anūko tėvus, šiems laikinai išvykus. Pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvai patiriant didžiulius emigracinius srautus, padaugėjo atvejų, kai seneliai yra priversti tapti pakaitiniais tėvais savo anūkams, kurių tėvai gyvena ir dirba užsienyje. Ne visada senelio ar senelės sveikatos būklė

yra pakankamai gera šioms nuolatinėms pareigoms atlikti, tačiau jie jaučiasi atsakingi, o kartais ir didžiuojasi, kad dar sugeba būti naudingi. Žinoma, yra ir kitų sunkių, net tragiškų atvejų, kai seneliams tenka prisiimti pakaitinių tėvų vaidmenį: sunki tėvų liga arba mirtis, tėvų skyrybos, tėvų alkoholizmas, paauglių nėštumas, anūko tėvų aplaidumas ir t. t. Dauguma tyrėjų tvirtina, kad seneliai, prisiimdami pakaitinių tėvų vaidmenį savo anūkams, patiria materialinės gerovės nuosmukį, susiduria su sveikatos problemomis (Burnette, 1999). Itin sunkioje padėtyje seneliai atsiduria, jeigu jie tuo pat metu padeda keliems artimiesiems, gyvenantiems skirtingose vietose. Tai gali būti pagalba vieno vaiko anūkui(-ams), kito vaiko anūkui(-ams) arba kokio senyvo amžiaus artimojo priežiūra tuo pačiu metu.

Anūkų ir senelių santykių kokybė. Senelių ir anūkų santykių kokybė priklauso nuo anūko tėvų santykių su jų pačių tėvais. Jeigu tėvų ir senelių karta bendrauja artimai, vaikai savo senelius mato dažniau ir jaučia jiems didesnę emocinę artumą nei seneliams, kurie yra nutolę. Vidurinėsios kartos tėvai, kurie nuolat bendrauja su savo tėvais, rodo vaidmenų modelius savo vaikams. Laiko praleidimas su senelių karta formuoja šeimos savitarpio bendravimo normas, sustiprina kartų santykius.

Kartų ryšiai atspindi ne tik dabartinius kartų santykius, bet ir praeities patirtis. L. Vitbeko ir kolegų (Whitbeck ir kt., 1993, 1994) atlikto tyrimo duomenimis, šeimose, kuriose tėvų karta negalėjo prisiminti, kad seneliai jais rūpinosi, santykių kokybė tarp visų trijų kartų atstovų buvo skurdesnė. Anūkai, kurių tėvų bendravimas su savo tėvais buvo skurdus, matė savo senelius rečiau, ir santykių su jais kokybę vertino žemiau nei tie, kurių tėvai galėjo savo senelius prisiminti kaip besirūpinančius jais. Gal tyrimų išvados, pagrįstos vaikystės atsiminimais, neatrodo patikimai, tačiau, autorių manymu, ankstyvoje vaikystėje suvokti giminystės ryšiai yra nuoroda į tai, kokio pobūdžio santykius tarp kartų vaikas plėtos suaugęs (Whitbeck ir kt. 1993, 1994).

Ketvirtojo skyriaus studijų priemonės

Skyriaus apibendrinimas

1. Kokie yra vyresnio amžiaus žmonių šeiminio statuso ypatumai?

Vyresnio amžiaus žmonių santuokinis statusas skiriasi nuo jaunesnių žmonių tuo, kad su amžiumi tiek moterys, tiek vyrai patiria vis didesnę riziką prarasti sutuoktinio vaidmenį ir prisiimti našlės / našlio vaidmenį, be to, tarp senyvo amžiaus moterų reikšmingai daugiau nei tarp to paties amžiaus vyrų. Tarp vyriausios amžiaus grupės (85 metų ir vyresnių) moterų susituokusių vos kas dešimta (7 proc.), o našlių – keturios iš penkių (83 proc.), tarp to paties amžiaus vyrų kas antras (52 proc.) yra susituokęs, našlauja – beveik kas antras (44 proc.). Tokie santuokinio statuso skirtumai tarp vyresnio amžiaus moterų ir vyrų susidaro dėl: a) skirtingos moterų ir vyrų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės; b) dėl skirtingo amžiaus tuokiantis; c) dėl skirtingų moterų ir vyrų pakartotinių santuokų rodiklių.

Apibendrinti tyrimų duomenys rodo, kad žmonių pasitenkinimas santuokiniu gyvenimu metams bėgant keičiasi nuo aukšto prie žemo ir atgal prie aukšto, kitaip tariant, pasitenkinimo santuokiniu gyvenimu lygio kaita šeimos ciklo metu primena „U“ raidės formą.

2. Kokie veiksniai ir kaip veikia šeimos potencialą atlikti šeimos narių priežiūros ir globos funkciją?

Giminystės ryšių vertikalėjimas (tos pačios kartos giminių skaičiaus mažėjimas ir skirtingų kartų giminių skaičiaus didėjimas) sumažina potencialių paramos teikėjų ir paramos gavėjų santykį, t. y. silpnina vaikų kartos galimybes teikti paramą savo seneliams ir proseneliams senatvėje. Vieni autoriai įžvelgia, kad *kohabitacijos* (priešingos lyties žmonių sąjungos (su vaikais arba be vaikų), kurioms būdingi šeiminiai santykiai, tačiau jie neįforminti santuokos sudarymu) *plitimas* gali susilpninti šeimos narių įsipareigojimus prižiūrėti ir globoti vyresnio amžiaus šeimos narius, tačiau, kitų manymu, nėra pakankamai tyrimų duomenų, kaip kohabitacinių porų plitimas paveiks šeimos globos funkcijos įgyvendinimą. *Ištuokos* skirtingai veikia vyrų ir moterų gyvenimus. Išsituokę vyrai neretai praranda socialinės paramos tinklus, be to, jie pasižymi aukščiausiais mirtingumo rodikliais. Netrukus po skyrybų vidutinio

amžiaus vyrų ekonominė padėtis pagerėja, o moterų – reikšmingai pablogėja. Jeigu skyrybos patiriamos vyresniame amžiuje, jos neigiamai paveikia abiejų buvusių sutuoktinių ekonominę gerovę (būsto sąlygos, pajamos, santaupos ir pan.). *Pakartotinėje* (vyrui ir (arba) žmonai ne pirmojoje) *santuokoje* galimi kompleksiniai giminystės ryšiai, kurių socialinio konstravimo mechanizmai kol kas menkai ištirti. Tyrėjai pastebi, kad tokios šeimos neturi kažkokių ypatingų vyresnio amžiaus artimųjų globos modelių, jose, kaip ir tradicinėse šeimose, atkartojami tvirčiausi moteriškosios linijos giminaičių (dukros ir motinos) socialinės paramos ryšiai. Taigi šeimos (ne)gebėjimas ateityje prižiūrėti ir globoti silpnuosius šeimos narius dar yra menkai ištirtas, trūksta duomenų apie gyventojų santuokinio statuso ir gyvenimo kokybės sąsajas antrojoje gyvenimo pusėje. Tačiau akivaizdu, kad ilgėjant vidutinei tikėtina gyvenimo trukmei, žmonės gali tikėtis ilgiau atlikti sutuoktinio / partnerio vaidmenis, ilgiau būti tėvais ir vaikais, atlikti anūkių ir senelių, proanūkių ir prosenelių vaidmenis.

3. Kaip apibūdinami kartų santykiai senstančioje visuomenėje?

Kartų santykius kaip mokslinių tyrimų objektą aktualizavo demografiniai (ilgesnis kartų koegzistavimas nei bet kada anksčiau), ekonominiai (įsitvirtinęs jaunimo ir senimo atskyrimas nuo darbo rinkos, eskaluojantis kartų konfliktą darbo rinkoje) ir socialiniai veiksniai (didėjantis kartų atotrūkis dėl sparčios socialinės kaitos). Įvardijami du kartų santykių lygmenys: tarpasmeninis (apima ir asmeninius ryšius tarp skirtingų kartų atstovų šeimoje, draugų, bendradarbių būryje) ir visuomenės (santykiai tarp kartų reguliuojami *gerovės valstybės* socialinių institutų). Kartų santykių tyrimai leido įvardyti brandžios sūnystės / dukterystės ir brandžios tėvystės / motinystės sąvokas, o tai atkreipia dėmesį į tai, kad didžioji vaikų ir tėvų santykių dalis apima suaugusių ir senatvės amžiaus tarpsnius. Kartų santykių tyrėjai suaugusių vaikų ir senstančių tėvų santykius nagrinėjo taikant tiek solidarumo, tiek konflikto, tiek ambivalencijos teorijas. *Kartų solidarumo* perspektyva apima šiuos kartų santykių aspektus: sąveikų dažnis; sąveikų skaičius; teigiami jausmai šeimos narių atžvilgiu; susitarimo lygis dėl bendrų vertybių ir įsitikinimų; apsikeitimo paslaugomis lygis; geografinis artumas tarp kartų. *Kartų konflikto* perspektyvos atstovai yra atskleidę, kad faktiškai visi vaikų ir tėvų konfliktai gali būti sugrupuoti į šešis pagrindinius nesutarimus: įtemptas arba minimalus bendravimas; gyvenimo stiliaus ir asmeninių įpročių skirtumai; skirtingos pažiūros dėl vaikų auklėjimo principų, religinių pažiūrų, politinių nuostatų bei darbo įpročių. *Kartų santykių ambivalencijos* sąvoka šios teorijos šalininkai apibūdina suaugusių vaikų ir tėvų santykius, kuriuose reiškiasi nesuderinami prieštaravimai (pvz., meilė ir neapykanta, pareiga ir pyktis).

4. Kokios yra smurto prieš vyresnio amžiaus žmones šeimoje prielaidos?

Moksliniai tyrimai apie smurtą prieš vyresnio amžiaus žmones šeimose yra menkai tyrinėta tema, ypač Lietuvoje. Tačiau tai nereiškia, kad Lietuvai ši problema būtų neaktuali. Tyrėjai daro keletą prielaidų, kodėl suaugusių vaikų ir tėvų santykiai virsta smurtu prieš senyvo amžiaus tėvus, senelius, sutuoktinius. Viena vertus, tai galėtų būti pagrindinio globėjo ilgalaikė įtampa ir perdegimas, dėl ko globėjas praranda veiksmų kontrolę. Kita vertus, teigiama, kad smurtas prieš bejėgius vyresnio amžiaus artimuosius yra išmoktos prievartos rezultatas. Dar kiti tyrėjai daro prielaidą, kad slaugomojo bejėgė būklė skatina slaugytoją pasinaudoti jo bejėgiškumu. Didžiausia rizika patirti smurtą kyla senyvo amžiaus proto ir (arba) fizinę negalią turinčioms moterims, gyvenančioms namų ūkyje kartu su slaugytoju.

5. Kaip seneliai atlieka savo vaidmenis anūkams ir nuo ko priklauso anūkų ir senelių santykių kokybė?

A. Čerlinas ir F. Furstenbergas nustatė tris senelio vaidmens atlikimo stilius: „nutolęs“, „kelionės draugas“ ir „įtrauktasis“. Anūkų ir senelių santykių kokybė (emocinis artumas) yra susijęs su jų geografiniu nutolimu (iš dalies), su tėvų skyrybomis, su praktikuojamais kartų bendravimo modeliais, perduodamais iš kartos į kartą.

Sąvokos

Santuokystė	Giminystės ryšių vertikalėjimas
Šeimisinis statusas	Šeimos ciklas
Šeimos formos	Smurtas prieš vyresnio amžiaus šeimos narius
Šeimos funkcijos	Kartų solidarumas
Kartų santykių ambivalencija	Kartų konfliktas
	Senelystė

Klausimai diskusijai

1. Išsiaiškinkite, kokia buvo jūsų senelių šeimos struktūra ir funkcijų paskirstymas joje. Palyginkite senelių šeimą su savo šeima šiais aspektais: šeimos dydis, valdžios paskirstymas šeimoje, darbo (namų darbų) pasidalijimas, požiūris į darbą (pajamas sukuriančią veiklą), vaikų priežiūrą ir senyvo amžiaus globą.

2. Paklauskite trijų 65 metų ir vyresnių bei trijų iki 30 metų amžiaus žmonių, kodėl jie tuokėsi. Palyginkite atsakymus.
3. Kaip manote, ar giminystės ryšių vertikalėjimo tendencija turi neigiamą ar teigiamą poveikį vyresnio amžiaus žmonių gerovei? Atsakymą grįskite pavyzdžiais, argumentais.
4. Tradiciškai rūpinimasis silpnesniaisiais šeimos nariais (tarp jų ir vyresnio amžiaus) yra moterų (dažniausiai suaugusių dukterų) pareiga. Kaip manote, ar reikėtų globos įsipareigojimus vyresnio amžiaus šeimos nariais paskirstyti tolygiau tarp suaugusių dukterų ir sūnų? Ar tolygesnis globos funkcijų paskirstymas tarp lyčių turėtų būti įtvirtintas šalies socialinėje politikoje (kokiomis priemonėmis?), ar tai turėtų būti tik šeimos narių pasirinkimas?
5. Skyrybų atveju šeimos nustato, kuris tėvų prisiims pagrindinius jų vaikų priežiūros ir ugdymo rūpesčius. Klausimai: a) ar išsiskyriusių tėvų vaikai turėtų prisiimti visų (tikrų, netikrų) savo senelių priežiūros rūpesčius, kai / jeigu pasitariesiems to prireiktų? b) ar skyrybų atveju turėtų būti nustatomos ir senelių teisės lankyti anūkus?

Užduotys naršant internete

1. Darykime prielaidą, kad turite senyvo amžiaus šeimos narį, dėl kurio ilgalaikės globos jaučiatės atsakingas, tačiau dėl įvairių priežasčių (apmokamas darbas, savo nepilnamečių vaikų priežiūra, atstumas tarp namų ūkių, silpna Jūsų sveikata ir kt.) negalite ilgalaikės globos rūpesčių prisiimti vien tik sau. Nustatykite, a) kurios interneto svetainės Lietuvoje yra informatyviausios ieškant pagalbos; b) kurios, kokio tipo paslaugos iš prieinamų Jums atrodo patraukliausios; c) į kokius klausimus, galinčius dominti šeimos narius, organizuojančius / teikiančius ilgalaikės globos paslaugas savo artimiesiems, neradote atsakymų arba jie Jūsų netenkino.
2. Apsilankykite interneto svetainėse Concord Coalition (<http://www.concord-coalition.org/issues>) ir Generations United (<http://www.gu.org/>). Panagrinę jų turinį pabandykite apibūdinti ir palyginti jose reiškiamą požiūrį į kartų santykius: a) kokia problematika atspindėta vienoje ir kitoje svetainėje? b) kokios kartų santykių problemos yra nutylėtos vienoje ir kitoje svetainėje.

3. Apsilankykite interneto svetainėje The Grandparenting Foundation (<http://www.grandparenting.org>) ir atsakykite į šiuos klausimus: a) kokios temos yra aktualios senelių fondo nariams? b) kokios yra senelių teisės anūkų atžvilgiu? c) kas iš šios patirties (ne)gali būti perkeliama į Lietuvos tikrovę?

Papildoma literatūra

Pivorienė, J. Šeima, giminaičiai ir draugai. N. Večkienė (sud.) *Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos*. Kaunas: VDU / SDI, 2002, p. 13–16, 176–191.

Gedvilaitė-Kordušienė, M. Trys tarpgeneracinių santykių koncepcijos ir jų kritiniai atgarsiai. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2009, 1 (24):131–144.

Gedvilaitė-Kordušienė, M. Kartų solidarumas ir jį lemiantys veiksniai. Stankūnienė, V.; Maslauskaitė, A. *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2009.

5 skyrius.

Gyventojų senėjimas ir ekonomika

Turinys

- 5.1. Vyresnio amžiaus žmonių ekonominis statusas / 177
 - Darbo samprata / 177
 - Vyresnio amžiaus žmonių užimtumas / 180
 - Vyresnio amžiaus darbuotojų charakteristikos / 182
 - Vyresnio amžiaus žmonių nedarbas / 185
- 5.2. Vyresnio amžiaus žmonių pajamos / 187
 - Vyresnio amžiaus žmonių pajamų dydis / 187
 - Senatvės pensijos išmokos / 189
 - Nepensinės pajamos senatvėje / 192
 - Vyresnio amžiaus žmonių skurdas / 193
- 5.3. Senatvės pensijos institutas / 197
 - Senatvės pensija kaip socialinis institutas / 197
 - Valstybinio socialinio pensijų draudimo funkcionavimo problemos / 201
 - Išėjimas į senatvės pensiją kaip gyvenimo įvykis / 203
 - Planavimas ir pasirengimas pensijai / 207
 - Senatvės pensininko statusas ir pensininko patirties etapai / 209
- Penktojo skyriaus studijų priemonės / 211

Tikslai

- ▶ *Jvertinti vyresnio amžiaus žmonių padėtį darbo rinkoje*
 - ▶ *Susipažinti su daugialypiais senatvės pensijos kaip gyvenimo įvykio matmenimis*
 - ▶ *Aptarti vyresnio amžiaus žmonių pajamas: valstybinio socialinio draudimo senatvės pensijų sistema*
 - ▶ *Atskleisti vyresnio amžiaus žmonių pajamų šaltinius, struktūrą ir lygį*
-

5.1. Vyresnio amžiaus žmonių ekonominis statusas

Darbo samprata

Kiekvienoje istorinėje epochoje požiūris į darbą turi savo specifiką. Tais laikais, kai darbas buvo alinantis, nuobodus ir užėmė visą gyvenimą, nuo vaikystės iki sunkios ligos arba mirties, tokie posakiai, kaip „darbas yra gyvenimo vertybė, svarbi saviraiškos priemonė“ ir pan., buvo negirdėti. XIX–XX a. industrinė revoliucija ir vis spartėjanti technologijų raida ne tik leido gerokai sumažinti vidutinį darbo valandų skaičių, bet ir sudarė prielaidas netgi įsijausti į darbą, taip pat patirti malonumą dirbant.

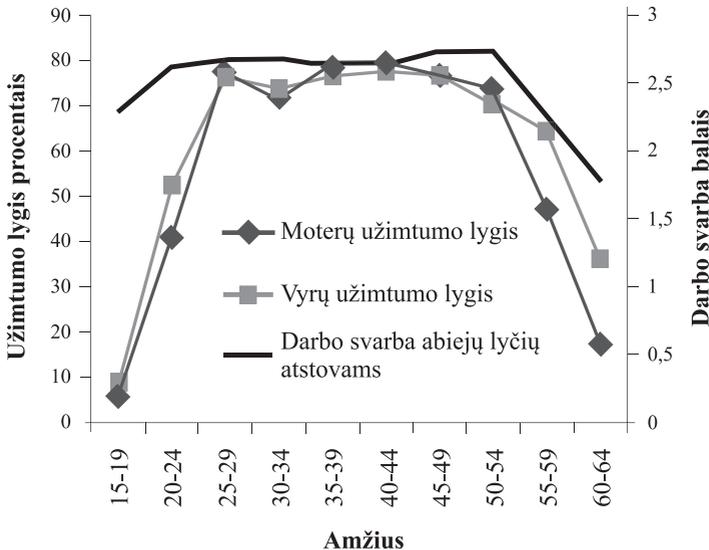
Lietuvos visuomenės vertybių hierarchijoje darbas XX a. pabaigoje užima labai aukštą antrą vietą, iš karto po šeimos kaip gyvenimo vertybės (Mitrakas, 2000; Purvaneckas, Purvaneckienė, 2001).

Lietuvos gyventojų vertybių hierarchijos tyrinėtojų (Savicka, 2000, 2001; Purvaneckas, Purvaneckienė, 2001 ir kt.) teigimu, Lietuvoje per-

mainų laikotarpiu darbo kaip socialinės vertybės statusas netgi sustiprėjo: 1990-aisiais darbas labai svarbus buvo 42 proc. Lietuvos gyventojų, o 1999 m. Europos vertybių tęstinio tyrimo duomenimis, – 60 proc. gyventojų (Savicka, 2000).

Anot A. Savickos, darbo vertinimas yra susijęs su individo vieta gyvenimo kelyje, arba kitaip – su jo amžiaus tarpsniu (Savicka, 2001:146). Darbo reikšmė iki pat priešpensinio amžiaus (55 metų) kiekvienoje amžiaus grupėje, nors ir neryškiai, turi tendenciją didėti, o tarp vyresnių, mažėjant darbo rinkoje užimtų asmenų daliai, mažėja ir darbo svarba (5A pav.). Analogiškas tendencijas rodo ir G. Purvaneckienės atlikti tyrimai (Purvaneckas, Purvaneckienė, 2001:22–23). Vadinasi, gyventojų užimtumo lygis ir darbo svarba teigiamai tarpusavyje susiję: pensinio amžiaus žmonėms, kurių užimtumo lygis gerokai žemesnis nei 25–55 metų gyventojų, atitinkamai ir darbas yra sąlygiškai mažiau svarbus nei darbingo amžiaus asmenims (5A pav.).

5A pav. Lietuvos gyventojų užimtumo lygis ir darbo svarba pagal amžiaus grupes*, 1999 m.

* Šiame paveiksle, siekiant duomenų palyginamumo, kintamojo „darbo svarba balais“ reikšmės yra adaptuotos: didesnės reikšmės rodo didesnę darbo svarbą, ir atvirkščiai; kintamojo reikšmių sklaidos intervalas – nuo 1 iki 4.

Šaltiniai: Darbo jėga, 2003; Savicka, 2001:146.

Lyginant atskirų darbo aspektų svarbą įvairių amžiaus grupių atstovams, paaiškėja, kad darbo vertybės sudedamųjų elementų vertinimas yra skirtingas. Vadinasi, skirtingų amžiaus grupių atstovams būdingi kiek kitokie prioritetiniai darbo aspektai (5A lent.). A. Savickos tyrimo rezultatai leidžia apibendrinti, jog a) *saviraiškos galimybės* darbe svarbesnės vyresnio amžiaus žmonėms nei jaunesniems; b) *atlygio už darbą* aspektai svarbiausi yra vidutinio brandos amžiaus žmonėms (36–55 metų); c) o jaunesnio brandos amžiaus asmenys (26–35 metų) išsiskiria reiklumu darbo *komforto* aspektams.

5A lentelė. Darbo aspektų svarba Lietuvos gyventojams pagal amžių, 1999 m., vertinimo vidurkiai pagal 15 balų skalę

Amžius	Apibendrintų pagal grupes darbo aspektų svarba*		
	Komfortas	Atlygis už darbą	Saviraiškos galimybės
26–35 metų	9,75	9,33	6,62
36–55 metų	8,75	9,67	7,0
66 metų ir vyresni	8,75	9,34	7,12

* Skaičiuotas atitinkamos amžiaus grupės respondentų apibrėžto darbo aspekto vertinimų balais vidurkis (reikšmės yra adaptuotos: didesnės reikšmės rodo didesnę darbo aspekto svarbą, ir atvirkščiai; kintamųjų reikšmių sklaidos intervalas – nuo 1 iki 15).

Šaltinis: autorės skaičiavimai pagal Savicką, 2000:269.

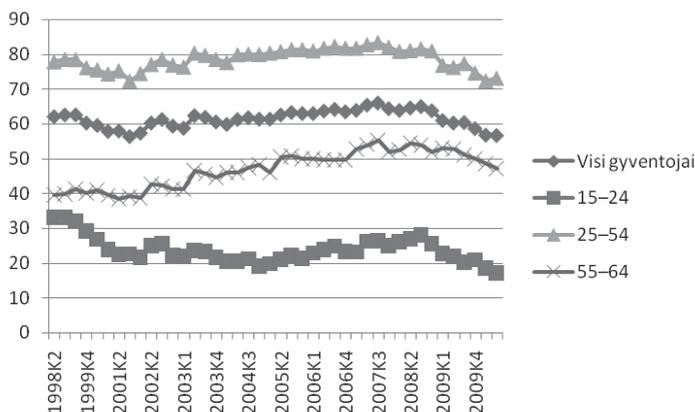
Kitų Lietuvoje atliktų tyrimų rezultatai taip pat patvirtina, kad reikšmingai vyresnio amžiaus Lietuvos gyventojų daliai dėl įvairiausių motyvų darbas yra trokštamas gyvenimo būdas. Pavyzdžiui, tyrimo „Gyventojų politikos vertinimas“ duomenimis (Stankūnienė ir kt., 2003, p. 231), beveik kas antras Lietuvos gyventojas (44 proc.) kaip vieną iš dviejų svarbiausių valstybės socialinės politikos tikslų nurodė vyresnio amžiaus žmonių užimtumui palankios aplinkos kūrimą (27 proc. Lietuvos gyventojų poziciją pažymėjo pirmu numeriu, 17 proc. – antru numeriu (po sveikatos apsaugos paslaugų plėtojimo). O, anot B. Gruževskio, Vilniaus miesto Senamiesčio seniūnijos socialiai remtinių asmenų tyrimo duomenimis, norą dirbti pareiškė net 39 proc. 61–70 metų gyventojų, 14 proc. 71–80 metų ir 11 proc. asmenų, vyres-

nių nei 80 metų (Gruževskis, 2000:69). Žinoma, galima spėti, jog šiuo atveju noras dirbti šiai grupei padiktuotas ne tiek saviraiškos poreikio, kiek menkų pajamų.

Vyresnio amžiaus žmonių užimtumas

Kokia yra vyresnio amžiaus žmonių užimtumo statistika? Vidutinio amžiaus grupėje (25–54 metų) paprastai apie 70–80 procentų gyventojų yra dirbantys apmokamą darbą, priešpensinio amžiaus grupėje (55–64 metų) ekonomiškai užimtų proporcija svyruoja tarp 40–55 procentų, tuo tarpu jauniausioje amžiaus grupėje (15–24 metų) užimtumo rodiklis tesiekia 20–30 procentų lygį (5B pav.). Apie 2001 m. pasireiškus trumpalaikiai užimtumo krizei visose amžiaus grupėse, vėliau, iki 2008 m. pabaigos, užimtumo rodikliai ėmė gerėti visose amžiaus grupėse. Tačiau pradedant 2008 m. pabaiga Lietuvos gyventojų užimtumo lygiui didelį smūgį sudavė pasaulio ekonomikos recesijos atgarsiai bei nesėkmingos nacionalinių įstatymų pataisos, sukėlusios staigų gyventojų užimtumo nuosmukį visose amžiaus grupėse (5B pav.).

5B pav. Lietuvos gyventojų užimtumo lygis pagal amžiaus grupes, 1998–2010 m.²⁵, proc.

Šaltinis: Rodiklių DB, 2010.

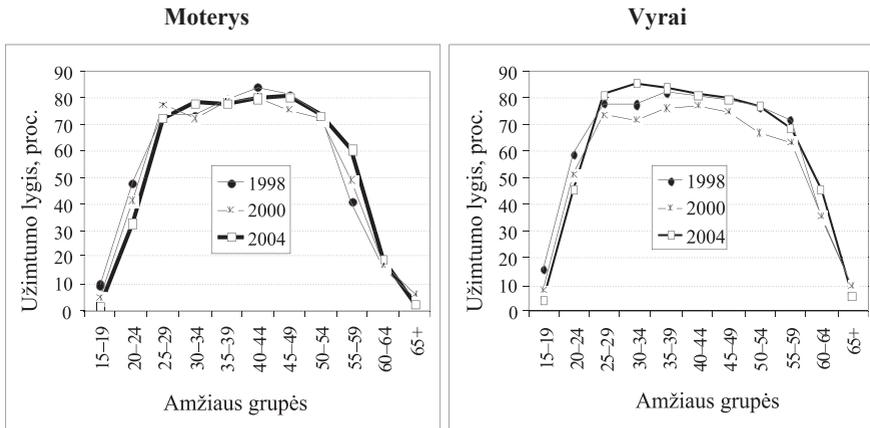
25 Duomenys pateikiami pagal metų ketvirčius.

Labiausiai nukentėjusi dėl 2008 m. pasaulinės ekonomikos krizės amžiaus grupė Lietuvoje yra jaunesnio darbingo amžiaus (15–24 metų), paskui vyresnio amžiaus žmonių (55–64 metų) grupė, ir mažiausiai – dešimtadaliu užimtumo lygis sumažėjo vidutinio darbingo amžiaus žmonių (25–54 metų) grupėje.

Svarbu atkreipti dėmesį į Nacionalinės Lisabonos strategijos įgyvendinimo programos 2010 m. nustatytą tikslą – pasiekti, kad vyresnio amžiaus žmonių (55–64 metų) užimtumo lygis siektų bent 50 proc. 2007–2009 metais Lietuvai sekėsi įvykdyti šį strateginį tikslą, tačiau dėl ekonomikos krizės poveikio 2010 m. rodiklis nusmuko žemiau 50 proc. ribos.

Lietuvos gyventojų užimtumo lygio pagal amžiaus grupes duomenys rodo charakteringą užimtumo pasiskirstymą tarp skirtingo amžiaus žmonių (5C pav.): jauniausios darbingo amžiaus gyventojų grupės užimtumo lygis gana žemas, tačiau sparčiai didėja; maždaug 20–24 metų amžiaus moterų ir vyrų užimtumo lygis siekia 30–50 proc.; aukščiausiu (70–80 proc.) užimtumo lygiu pasižymi 25–55 / 25–60 metų gyventojai; o vyresnio amžiaus gyventojų užimtumo lygis sparčiai mažėja.

5C pav. Lietuvos gyventojų užimtumo lygis pagal amžiaus grupes, 1998–2004 m.

Šaltinis: Lietuvos, 2006 a.

Palyginę kelerių pastarųjų metų Lietuvos gyventojų užimtumo tendencijų kryptį amžiaus grupių požiūriu (5C pav.), galime daryti išvadą, kad vyksta darbuotojų kontingento senėjimas: jauniausių darbingo amžiaus grupių (iki 25 metų) užimtumo lygiui mažėjant, priešpensinio amžiaus grupėse (55–65 metų) užimtumo lygis didėja.

Tuo tarpu pensinio amžiaus Lietuvos gyventojų užimtumas nepriklausomybės laikotarpiu reikšmingai sumažėjo. Statistikos duomenimis, dirbančių pensinio amžiaus žmonių dalis Lietuvoje pastaraisiais dešimtmečiais buvo palyginti nedidelė ir gerokai sumažėjo: pvz., 1992 m. 22,5 proc. pensinio amžiaus žmonių dar tęsė darbinę veiklą, o 2001 m. dirbo 12 proc. visų senatvės pensininkų (Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 1998; Statistikos departamentas, 2000c).

Kadangi Lietuvoje atlikti tyrimai (Stankūnienė ir kt., 2003, p. 224–228) rodo, kad apie pusė vyresnio amžiaus žmonių (60–74 m.) norėtų dirbti vienką ar kitokį darbą, o faktiškai darbinę veiklą tęsia tik kas dešimtas senatvės pensininkas, galima daryti išvadą, jog Lietuvoje nėra palankių sąlygų vyresnio amžiaus žmonių užimtumui – tik labai nedidelė dalis pensinio amžiaus gyventojų gali įgyvendinti savo nuostatas dėl pageidaujamos darbinės elgsenos.

Vyresnio amžiaus darbuotojų charakteristikos

Tiek bendradarbiai, tiek darbdaviai apie vyresnio amžiaus darbuotojus neretai sprendžia vadovaudamiesi išankstinėmis neigiamomis nuostatomis: jie yra lėtesni, neimlūs darbo naujovėms, naujoms technologijoms, jie dažniau serga, patiria nelaimingus atsitikimus, yra mažiau patrauklūs bendradarbiams ir klientams, lėčiau priima sprendimus, nekenčia vadovavimo, fiziškai silpnesni, nekūrybiški, apatiški, pernelyg atsargūs ir pan. Prielaidos apie vyresnių darbuotojų fizinius ir protinius gebėjimus, apie jų socialinius įgūdžius turi įtakos priimant personalo vadybos sprendimus. Jeigu personalo vadybininkai vadovaujasi minėtomis prielaidomis, jų sprendimai nėra palankūs vyresnio amžiaus žmonėms. Vadinasi, pastarųjų galimybes įsidarbinti, išlikti darbe arba siekti paaukštinimo darbe yra ribojamos senatvės stereotipų.

Diskriminacijos dėl amžiaus, pasireiškiančios darbo rinkoje, atvejai formuoja socialinę užsakymą tirti vyresnio amžiaus darbuotojų produktyvumą,

atskleisti, kaip yra iš tiesų, ir kiek racionalaus grūdo yra paplitusiuose senatvės stereotipuose.

Vyresnio amžiaus darbuotojų produktyvumo tyrimai, atlikti įvairiausiose ūkio šakose, su nedidelėmis specifinėmis išimtimis leidžia teigti, kad darbo užduočių atlikties pokyčiai asmeniui senstant nėra tokie reikšmingi. Buvo nustatyta, kad vyresnio amžiaus darbuotojai užduotis vidutiniškai atlieka kiek lėčiau nei jaunesnio amžiaus, tačiau vyresnio amžiaus darbuotojų atlikties greitis kompensuojamas jų didesniu atsargumu, didesne darbo patirtimi (mažiau darbo broko) bei geresniu darbo lankomumu (galiausiai produkcijos kiekis nesiskiria nuo jaunesnių). Amerikos pensininkų asociacija (AARP) atliko tyrimą (AARP, 2000), siekiant palyginti vadybininkų (400 JAV darbdavių, turinčių mažiausiai 50 darbuotojų) nuomonę apie labiausiai vertinamas darbuotojų savybes (kokių darbuotojų jiems reikėtų) ir vyresnio amžiaus darbuotojams priskiriamas savybes (5A lent.).

5A lentelė. Įgūdžiai, kompetencijos ir savybės: labiausiai pageidaujami darbuotojams ir labiausiai priskiriami vyresnio amžiaus darbuotojams, darbdavių nuomonė

Labiausiai pageidaujami darbuotojų įgūdžiai, kompetencijos ir savybės darbdavių požiūriu	Vyresnio amžiaus darbuotojams labiausiai būdingi įgūdžiai, kompetencijos ir savybės (darbdavių požiūriu)
Įsipareigojęs dirbti kokybiškai	Atsidavęs, lojalus įmonei
Geba gerai sutarti su bendradarbiais	Įsipareigojęs dirbti kokybiškai
Pasiekia gerus veiklos rodiklius	Juo galima pasikliauti darbe iškilus krizinei situacijai
Raštingas	Pasiekia gerus veiklos rodiklius
Juo galima pasikliauti darbe iškilus krizinei situacijai	Raštingas
Yra lankstus, palankiai priima naujas darbo užduotis	Suakapęs didelę profesinę patirtį
Atsidavęs, lojalus įmonei	Geba gerai sutarti su bendradarbiais

Šaltinis: AARP, 2000.

Pagal visą aibę geriems darbuotojams svarbių charakteristikų vyresnio amžiaus darbuotojai vertinami itin aukštai: jie ištikimi firmai / įstaigai; jiems retai pasitaiko neatvykti į darbą, jie yra punktualūs; yra reiklūs darbo kokybei; turi daug patirties; jie aukštai vertinami pagal charakterio savybes – emociškai stabilūs, geba bendrauti su bendradarbiais, jie geri paramos ir paguodos teikėjai (5A lent.). Tuo tarpu vyresnio amžiaus darbuotojų kaip lanksčių ir atvirų naujoms technologijoms įvertinimas yra gerokai žemesnis. Tai vos ne vienintelis vyresnio amžiaus darbuotojų „trūkumas“, kurį, skyrus daugiau dėmesio vyresnio amžiaus darbuotojų mokymams, perkvalifikavimui ir jų poreikiams pritaikytoms darbo vietoms įrengti, būtų galima sušvelninti.

Vyresnio amžiaus žmonių produktyvumo tyrimai, atlikti natūraliomis darbo sąlygomis, paneigia psichologų laboratorijose atliktų psichomotorinių gebėjimų testų rezultatus, kurie rodė, kad vyresnio amžiaus žmonių atlikties gebėjimai silpnesni nei jaunų. Natūraliomis darbo sąlygomis vyresnio amžiaus darbuotojai atlieka užduotis tiek pat gerai arba net geriau nei jauno amžiaus darbuotojai. Pastebėta, kad neretai vyresnio amžiaus darbuotojų patirtis kompensuoja atlikties greičio ar fizinės jėgos sumažėjimą senstant. Kita vertus, nustatytas fizinių jėgų ir atlikties greičio mažėjimas išryškėja tik tose veiklos srityse, kuriose jėga ir reakcijos greitis yra lemiami darbo kokybei. Tačiau daugelyje profesinės veiklos sričių minėtas gebėjimų mažėjimas praktiškai neturi įtakos, nes juk paprastai darbo užduočių atlikimas nereikalauja maksimalaus žmogaus jėgų sutelkimo.

Apibendrinant tyrėjų išvadas, pripažįstama, jog sparčios naujų technologijų ir žinių kaitos sąlygomis vyresnio amžiaus darbuotojų patyrimas nebeturi tokios vertės kaip anksčiau. Šiomis sąlygomis produktyvumui išsaugoti reikšmingi tampa žmogaus gebėjimai nuolat tobulintis, persikvalifikuoti, mokytis. Nors šie vyresnio amžiaus žmonių gebėjimai dar nėra pakankamai ištirti ir nėra vienareikšmio jų vertinimo, kitais tyrimais nustatyta, kad vyresnio amžiaus darbuotojai nėra jau tokie negabūs mokytis, perprasti technologines naujoves, kai jų mokymui parinkti tinkami metodai ir atsizvelgiama į jų gebėjimus.

Kiti tyrėjai bandė įvertinti vyresnio amžiaus žmonių produktyvumą netiesiogiai – per atlyginimo už darbą dydį. Jeigu darome prielaidą, kad darbo apmokėjimas yra susijęs su produktyvumu, tad tam tikras išvadas būtų galima daryti iš jaunesnio ir vyresnio amžiaus darbuotojų atlyginimų dydžio palyginimo. Skirtingo amžiaus darbuotojų vidutinio atlyginimo dydžio paly-

ginimas atskleidė, jog darbo užmokesčio dydis didėja kartu su darbo stažu ir patyrimu iki 45–50 metų. Po šio piko užmokesčio dydis ima mažėti, tačiau išlieka didesnis nei jaunesnių darbuotojų.

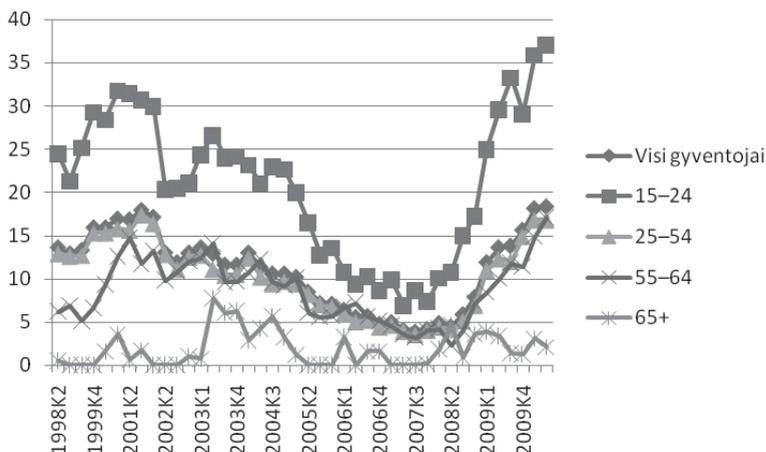
Taigi dauguma tyrimų nerodo tiesioginio ir kategoriško ryšio tarp žmogaus amžiaus ir produktyvumo. Be to, tiriant darbuotojo amžiaus ir jo produktyvumo sąsajas, mokslininkai siūlo skirti asmens produktyvumo kaitą, susijusią su žmogaus fiziologinių ir psichikos procesų pokyčiais senstant, ir produktyvumo kaitą, kylančią dėl pasenusių žinių.

Vyresnio amžiaus žmonių nedarbas

Nedarbas Lietuvoje yra sąlygiškai naujas reiškinys, atsiradęs laisvos darbo rinkos sąlygomis. Nedarbo problema aktuali visų amžiaus grupių atstovams.

Statistikos departamento prie LR Vyriausybės atliekami gyventojų užimtumo tyrimai rodo, kad jaunų žmonių nedarbo lygis yra gerokai aukštesnis nei vyresnio amžiaus žmonių (5D pav.).

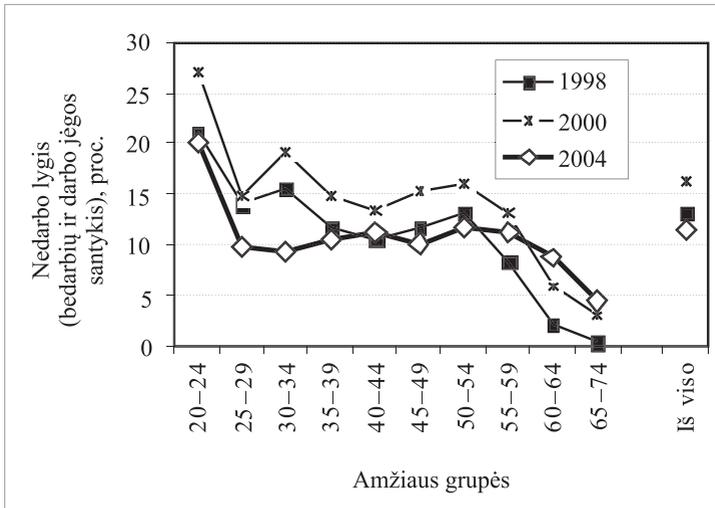
5D pav. Apibrėžtų amžiaus grupių Lietuvos gyventojų nedarbo lygio kaita, 1998–2010 m.²⁶, proc.

Šaltinis: Rodiklių DB, 2010.

Nuo XXI a. pradžios prasidėjusį darbo rinkos atsigavimą staigiai nutraukė prasidėjusi ekonomikos krizė – visų amžiaus grupių gyventojų nedarbo lygis grėsmingai ir staigiai padidėjo. Tačiau, kai vyresnio darbingo amžiaus (55–64 metų) gyventojų nedarbo lygis maždaug atitiko bendrąją šalies tendenciją – jo reikšmės beveik sutapo su bendru nedarbo lygiu šalyje (2007 m. siekė apie 3–4 proc.; 2010 m. – apie 17 proc.), ir pastaraisiais metais padidėjo 4,3 kartus, jauno darbingo amžiaus (15–24 metų) gyventojų nedarbo rodiklis per minėtą laikotarpį padidėjo 5,3 kartus: nuo 7 proc. 2007 m. iki 37 proc. 2010 m. (5E pav.).

5E pav. Lietuvos gyventojų nedarbo lygis pagal amžiaus grupes

Šaltinis: Rodiklių DB, 2010

Kitas jauno ir vyresnio amžiaus bedarbių problemų niuansas: vyresnio amžiaus bedarbiai kur kas dažniau nei jaunimas susiduria su ilgalaikiu nedarbu ir jo padariniais. Nors ir vyresnio amžiaus darbuotojai turi papildomų apsaugos nuo darbo praradimo mechanizmų (užimtumo garantijų), kai jie vis dėlto praranda darbą, jų sugrįžimas į darbo rinką užtrunka gerokai ilgiau nei jaunų žmonių. O užsitęsęs bedarbio statusas yra susijęs su skurdu, sveikatos

blogėjimu, psichologinių problemų stiprėjimu, galiausiai su motyvacijos įsidarbinti praradimu bei socialine atskirtimi. Kadangi priešpensinio amžiaus ilgalaikiai bedarbiai praranda viltį įsidarbinti, jie nebėra aktyvūs ieškodami darbo, tad atitinkamai šie žmonės nebeaprepiami oficialiosios nedarbo statistikos. Vadinasi, galima daryti prielaidą, kad iš tikrųjų vyresnio amžiaus žmonių nedarbo lygis yra dar aukštesnis, nei rodo registruotų bedarbių statistika.

Kitas vyresnio amžiaus žmonių nedarbo ypatumas yra tai, kad net ir tuomet, kai vyresnio amžiaus žmonės sėkmingai grįžta į darbo rinką, jie tenkinasi žemesniu uždarbiu nei jauni įsidarbinę žmonės. Vyresnio amžiaus žmonių nedarbo tyrėjai (Aiken, 1995, p. 262) mini keletą priežasčių, lemiančių tokią padėtį. Viena vertus, vyresnio amžiaus bedarbiai dažniau nei jauni sutinka dirbti nekvalifikuotus, mažai apmokamus darbus. Kita vertus, darbdaviai mano, kad neapsimoka investuoti į vyresnio amžiaus darbuotojo mokymą (kad galėtų jam pasiūlyti labiau kvalifikuotą ir geriau apmokamą darbą), nes neaišku, ar atspirks, o ir nežinia, ar vyresnio amžiaus žmonės sugebėtų mokytis, keistis.

Tad galime apibendrinti, kad nedarbas kiekviename amžiaus tarpsnyje turi „savo veidą“. Su nedarbo reiškiniu susiduria ir vyresnio amžiaus žmonės, ypač didelę riziką vyresnio amžiaus žmonių gerovei sukelia ilgalaikis nedarbas ir jo daugialypės pasekmės.

5.2. Vyresnio amžiaus žmonių pajamos

Vyresnio amžiaus žmonių pajamų dydis

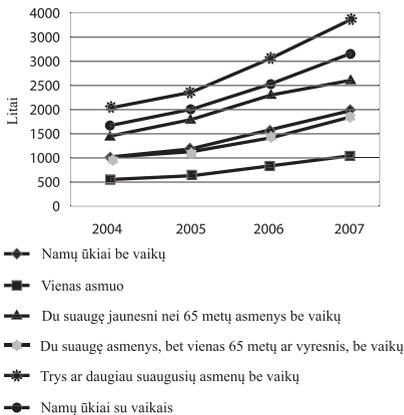
Asmens pajamų struktūra ir pagrindinių pajamų šaltinių kategorijos yra tiesiogiai susijusios su pajamų lygiu, kuris savo ruožtu neatsiejamas nuo nelygybės senatvėje problemos. Pajamos yra vienas svarbiausių žmogaus gyvenimo lygio (Serow ir Sly, 1992) bei vartojimo (Richter, 1992) rodiklių.

Kaip žinia, vyresnio amžiaus gyventojų pagrindiniai pajamų šaltiniai iš esmės skiriasi nuo darbingo amžiaus žmonių: pastarųjų pajamų šaltinių struktūroje pagrindinę vietą užima pajamos iš darbo, o pensinio amžiaus žmonių pajamų struktūroje centrinę vietą užima senatvės pensijos. Todėl dviejų suaugusių asmenų, gyvenančių be vaikų, namų ūkių pajamos litais yra skirtingos atsižvelgiant į amžių (5F pav.). Vyresnio amžiaus dviejų as-

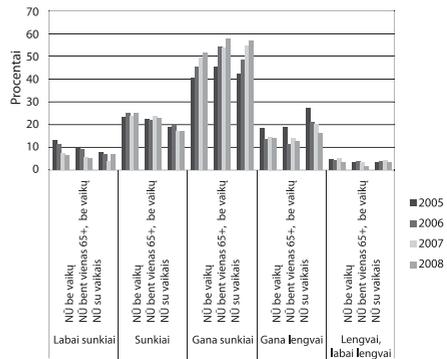
menų (bent vienas yra sukakęs 65 m.) namų ūkio be vaikų pajamos (1889,2 Lt 2007 m.) sudaro tik 72 proc. pajamų namų ūkių, kurie yra tokios pat sudėties, tik abu suaugusieji nėra perkopę 65 metų slenksčio (2623,6 Lt 2007 m.).

Viena vertus, remiantis Statistikos departamento atliekamo „Pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimo“ rezultatais, 2004–2007 m. laikotarpiu vidutinės disponuojamos pajamos vienam namų ūkiui per mėnesį didėjo proporcingai visose namų ūkių kategorijose (5F pav.). Tačiau, kita vertus, to paties tyrimo rezultatai rodo, kad, nepaisant proporcingo pajamų didėjimo namų ūkių kategorijose, respondentų namų ūkio ekonominė padėtis, jų subjektyviu vertinimu, negerėjo. Tai rodo 2005–2008 m. laikotarpio „Pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimo“ rezultatai: mažėjo kraštutinių vertinimų (namų ūkis verčiasi „labai sunkiai“ ir „sunkiai“; „labai lengvai“, „lengvai“, „gana lengvai“) ir visų namų ūkių kategorijų respondentai tendencingai rinkosi atsakymo variantą, nurodantį, kad namų ūkis vertėsi „gana sunkiai“ (5G pav.).

5F pav. Vidutinės disponuojamosios pajamos vienam namų ūkiui per mėnesį pagal namų ūkio tipą, litais

5G pav. Subjektyvus namų ūkio ekonominės padėties (kaip verčiasi) vertinimas pagal namų ūkio tipą

Šaltinis: Rodiklių DB, 2010.

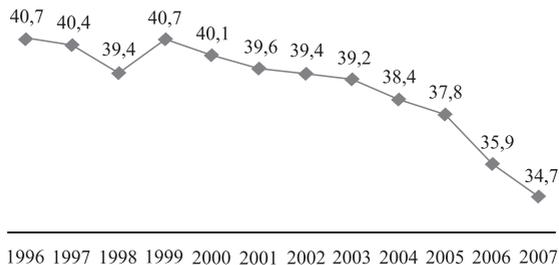
Senatvės pensijos išmokos

Kadangi vienas pagrindinių vyresnio amžiaus žmonių pajamų šaltinių yra senatvės pensijos išmokos, svarbu aptarti jų sąnaudas, dydį ir gavėjų kaitą.

Pasaulio gerovės valstybių praktikoje senatvė buvo viena pirmųjų pripažintų socialinių rizikų (Pieters, 1998; Lazutka, 2007). Šiandien senatvės pensijų finansavimas sudaro reikšmingą valstybių socialinių išlaidų dalį.

Nuo 1995 m. valstybinio socialinio draudimo senatvės pensijos vidutinė išmoka padidėjo 5,5 karto (nuo 147,04 LTL 1995 m. iki 811,12 LTL 2009 m., Rodiklių DB, 2010). Tačiau bendrose valstybės išlaidose socialinėms reikmėms senatvės pensijų dalis tuo pat metu turėjo tendenciją mažėti: nuo 41 proc. 1995 m. iki 35 proc. 2007 m. (5H pav., Rodiklių DB, 2010). Tai rodo, kad nagrinėjamu laikotarpiu valstybė plėtė socialinių rizikų skaičių ir prisiimdavo naujų įsipareigojimų.

5H pav. Socialinės apsaugos išlaidų dalis, tenkanti senatvės pensijoms²⁷, Lietuva, 1996–2007 m., proc.

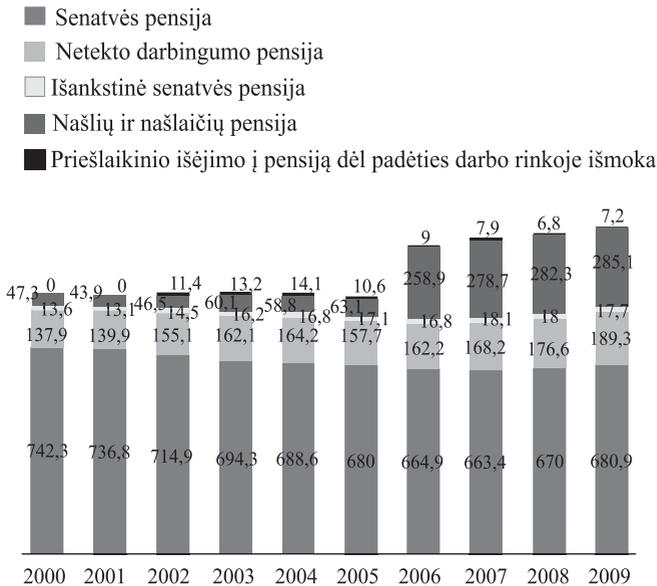

Šaltinis: autorės skaičiavimai, remiantis socialinės apsaugos išlaidų ir išlaidų senatvės pensijoms duomenimis, Rodiklių DB, 2010.

27 „Senatvės pensija: išlaidos valstybinio socialinio draudimo invalidumo pensijoms pensinio amžiaus gavėjams – įvertintos, nuo 2003 m. įskaitytos pareigūnų ir karių pensijos pensinio amžiaus gavėjams, nuo 2003 m. įvestas naujas išmokos tipas. Iki 2006 m. išlaidos našlių pensijoms pensinio amžiaus gavėjams buvo apskaitomos senatvės funkcijoje, nuo 2006 m., vadovaujantis atnaujinta metodika (ESSPROS vadovas, 2008 m.), išlaidos visiems našlių pensijų gavėjams apskaitomos našlystės funkcijoje. Globos pašalpa: nuo 2003 m. įskaityta globos pašalpa pensinio amžiaus gavėjams, nuo 2004 m. įvestas naujas išmokos tipas“ (Rodiklių DB, 2010).

Visų pensijų gavėjų, tarp jų ir senatvės pensininkų, skaičiaus kaita (5I pav.) tiesiogiai atspindi šalies socialinės politikos kaitą. Iki 2007 m. šalyje senatvės pensijas gaunančių asmenų skaičius mažėjo (pvz., 2000–2009 laikotarpiu senatvės pensijos gavėjus skaičius sumažėjo dešimčia procentų: nuo 742 tūkst. asmenų 2000 m. iki 663 tūkst. 2007 m.), nors gyventojų demografinės senatvės lygis tuo pat metu didėjo. Senatvės pensijas gavėjų skaičiaus mažėjimo tendencija prasidėjo jau 1995 m., kai įsigaliojo naujasis pensijų įstatymas, numatantis palaipsnį pensinio amžiaus didinimą šalyje. Numatytos senatvės pensijos amžiaus ribos (60 metų moterims ir 62,5 metų vyrams) buvo pasiektos 2006 m., atitinkamai nuo 2007 m. pastebimas senatvės pensijų gavėjų skaičiaus didėjimas (5I pav.). Vadinas, demografinio senėjimo poveikis šalyje buvo sušvelnintas didinant išėjimo į senatvės pensiją amžių, dėl to dešimčiai metų buvo sustabdytas senatvės pensininkų skaičiaus didėjimas. Tuo metu šalyje sparčiai gausėjo kitų rūšių pensijų gavėjų (netekto darbingumo pensijos gavėjų, našlių ir našlaičių pensijos gavėjų bei išankstinės senatvės pensijos gavėjų), tačiau senatvės pensijos gavėjų skaičius pradėjo didėti tik per pastaruosius keletą metų.

5I pav. Asmenų, gaunančių pensines išmokas, skaičius, Lietuva, 2000–2009 m., skaičius tūkst.

Šaltinis: Rodiklių DB, 2010.

Senatvės pensininkų vidutinės pensijos išmokos dydis Lietuvoje XX–XXI a. sandūroje svyravo apie 40 proc. vidutinio mėnesinio neto darbo užmokesčio lygiu (Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 1997, 1999; Statistikos, 2000a). Palyginti su ekonomiškai pažengusiomis šalimis, tai yra gana žemas rodiklis. Vidutinis valstybinio socialinio draudimo senatvės pensijos išmokos dydis 2009 m. pasiekė aukščiausią lygį – 811, 12 Lt, tačiau 2010 m. tesudarė 746,29 Lt.

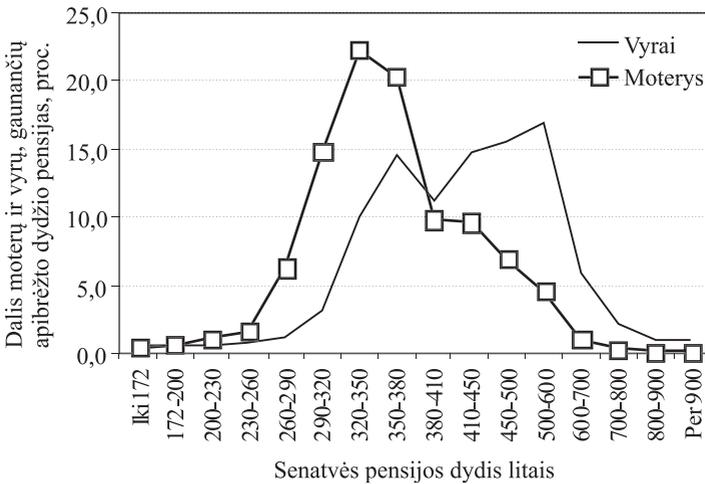
5B lentelė. Vidutinis valstybinio socialinio draudimo senatvės pensijos dydis, 2000–2010 m., litai

Metai	Senatvės pensija iš viso	Senatvės p., turint būtinąjį stažą	Išankstinė senatvės pensija	Ištarnauto laiko pensija
2000	312,54	318,07	–	212,72
2001	317,61	323,23	–	206,48
2002	323,05	328,78	–	215
2003	340,5	346,63	–	282,77
2004	371,55	378,53	300,97	310,46
2005	420,29	428,08	335,60	347,40
2006	476,88	486,06	374,04	393,64
2007	595,41	608,38	450,28	474,07
2008	769,66	786,36	562,08	598,58
2009	811,12	832,62	595,37	635,03
2010	746,29	764,78	609,93	576,17

Šaltinis: Statistika, 2011.

Lietuvos valstybinio socialinio draudimo senatvės pensijų diferenciacija pagal dydį pasižymi gana nedidele sklaida. 2005 m. sausį iki 320 Lt dydžio senatvės pensiją gavo 19 proc., nuo 320 iki 410 Lt gavo 59 proc. senatvės pensininkų. Didesnes nei 410 Lt senatvės pensijas gavo 22 proc. asmenų (Statistiniai, 2006).

5J pav. Moterų ir vyrų pasiskirstymas pagal senatvės pensijos dydį (litais), Lietuva, 2005 m. sausis

Šaltinis: Pensijos, 2005.

Senatvės pensinių išmokų dydžiai atspindi moterų ir vyrų pajamų nelygbę senatvėje (5J pav.), susiformavusią dar darbingame amžiuje, kai dėl lyčių segregacijos darbo rinkoje vidutiniai moterų ir vyrų atlyginimai skyrėsi maždaug penktadaliu – moterų vidutinis atlyginimas sudarydavo apie 80 proc. vyrų gaunamo atlyginimo.

Nepensinės pajamos senatvėje

Nepaisant to, kad vidutinė senatvės pensija atkuria tik apie 40 proc. buvusių darbinių pajamų, Statistikos departamento atliekamų namų ūkių biudžeto tyrimų duomenimis, pensininkų namų ūkių disponuojamų pajamų lygis sudaro 80 ir daugiau procentų šalies vidutinių disponuojamų namų ūkio pajamų (1996 m. – 80 proc., 1997 – 84 proc., (Socialinės, 1997), 1999 m. – 89 proc. (Statistikos, 2000 b)). Be to, reiktų pažymėti, kad pačių vyriausių gyventojų pajamos yra dar mažesnės nei šiek tiek jaunesnių, t. y. su amžiumi vyresnio amžiaus žmonių pajamų lygis turi tendenciją mažėti (Mikulionienė ir Stankūnienė, 2003).

Susipažinę su vidutinės senatvės pensijos ir vidutinio atlyginimo santykiu (~40 proc.) ir su pensininkų namų ūkių disponuojamų pajamų santykiu su šalies vidutinio namų ūkio disponuojamomis pajamomis (~80–90 proc.), turime susimąstyti apie šių neatitikimų kilmę. Nors Lietuvoje senyvo amžiaus žmonių pajamų šaltiniai bei struktūra iki šiol nuodugniai netyrinėti, būtų galima išvardyti keletą hipotetinių priežasčių, kodėl atotrūkis tarp vidutinio namų ūkio ir pensininkų namų ūkio disponuojamų pajamų lygių yra mažesnis nei tarp vidutinio atlyginimo ir vidutinės senatvės pensijos.

Pavyzdžiui, Statistikos departamento apklausos duomenys (Statistikos, 2000a) rodo, jog kas ketvirtas vyresnio amžiaus žmogus gauna didesnę ar mažesnę piniginę paramą iš savo atskirai gyvenančių vaikų (6 proc. jų – nuolat, 20 proc. – retkarčiais). R. Rouzo tyrimų duomenimis (Rose, 1994), net 77 proc. Lietuvos pensininkų, turinčių žemės, sezono metu keletą valandų per dieną skiria daržovėms savo poreikiams auginti. Taigi augindami daržoves savo poreikiams, jie papildo pensines pinigines pajamas natūrinėmis. Tuo tarpu, pavyzdžiui, vyresnio amžiaus žmonių pajamos iš nuosavybės Lietuvoje nėra net įvertintos, nes trūksta statistikos duomenų apie šios rūšies pajamų deklaruotojus. Apibendrinant būtų galima daryti išvadą, jog daugumos Lietuvos vyresnio amžiaus žmonių pajamas sudaro ne vien pensija, bet kelių pajamų šaltinių derinys.

Suprantama, papildomų pragyvenimo šaltinių paieškos senatvėje akivaizdžiai atskleidžia, jog vien pensinės išmokos negali užtikrinti pakankamų pajamų. Ypač sunku pakankamą pragyvenimo lygį užsitikrinti gilioje senatvėje. R. Lazutkos (1998, 1999) duomenimis, pensininkų rizika atsidurti žemiau skurdo ribos yra didesnė nei vidutinio šalies gyventojų, o pačių vyriausiųjų – dar didesnė.

Vyresnio amžiaus žmonių skurdas

Daugelio Lietuvos tyrinėtojų (Rose, 1994; Lazutka, 1998, 1999; Šileika ir Blažienė, 1999; Statistikos, 1999 a ir kt.) išvados dėl pensinio amžiaus žmonių pajamų lygio sutampa: pensininkų namų ūkiuose skurdo paplitimas yra didesnis nei šalies vidurkis, tačiau sąlygiškai nuosaikus (5C lent.). Pensininkų pajamų lygis, palyginti su kitų socialinių ekonominių grupių pajamomis, nėra pats žemiausias.

5C lentelė. Santykinio skurdo lygis skirtingose socialinėse-ekonominėse grupėse, Lietuva, procentais

Namų ūkio galvos socialinė-ekonominė grupė	2003	2004
Žemdirbiai	28,8	30,1
Samdomi darbuotojai	11,4	11,6
Dirbantys sau, darbdaviai	5,5	6,9
Pensininkai	23,0	24,5
Kiti (namų ūkiai, gyvenantys iš pašalpų, stipendijų, santaupų)	38,6	36,3

Šaltinis: Statistikos departamentas, 2004.

Mažesnes pajamas turi žemdirbių namų ūkiai bei namų ūkiai, kurių pajamas sudaro pašalpos, stipendijos ir santaupos. Skurdas tarp pensininkų nėra toks didelis, kaip tarp bedarbių, daugiavaikių bei nepilnų šeimų, taip pat ūkininkų (Statistikos departamentas, 2004).

5D lentelė. Santykinio skurdo lygio* dinamika Lietuvoje, procentai

	Skurdo lygis	
	Visų namų ūkių	Pensininkų namų ūkių
1996	18,0	–
1997	16,6	22, 1
1998	16,0	20, 9
1999	15,8	19, 1
2000	16,0	20, 4
2001	16,5	
2002	16,6	
2003	15,9	23,0
2004	16,1	24,5

* Dėl tyrimų metodinių skirtumų ir skirtingų disponuojamų pajamų apibrėžimų duomenys pateikiami iki 2004 m. Pagal koreguotas metodikas skaičiuoti naujesni duomenys pateikti 5K ir 5L pa-veiksluose.

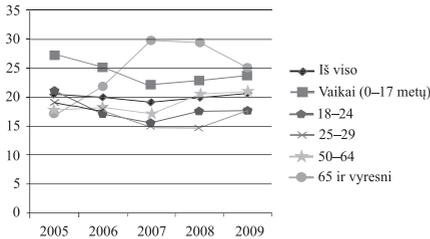
Šaltinis: Socialinis komitetas prie LR Prezidentūros, 2000; Statistikos departamentas, 2004.

Tačiau sunerimti verčia pensininkų namų ūkių ir visų namų ūkių skurdo lygio raidos tendencijų skirtingos kryptys. Bendrasis skurdo rodiklis jau beveik dešimt metų nesikeičia – svyruoja 16 proc. lygmenyje, o pensininkų namų ūkių santykinio skurdo rodiklis pasižymi didesne kaita ir didėjimu, ir mažėjimu kryptimis. Deja, pastarųjų keletu metų tyrimų duomenys rodo tik vienos krypties tendenciją: ryškų pensininkų namų ūkių santykinio skurdo didėjimą.

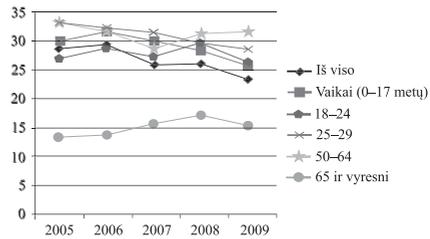
Tęsiant vyresnio amžiaus žmonių skurdo analizę, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad amžius su skurdo paplitimu tarpusavyje yra susijęs, t. y. kiekvienoje vyresnėje amžiaus grupėje skurdo lygis yra vis didesnis. Statistikos departamento duomenimis, pvz., Lietuvoje 1999 m. skurdo lygis 60–69 metų amžiaus grupėje siekė 12,1 proc., 70–79 metų amžiaus grupėje – 16 ir 25,6 proc. – tarp 80-mečių ir vyresnių Lietuvos gyventojų (Statistikos, 2000 a). Tačiau kaip ir kitus kintamuosius, kurie iš pirmo žvilgsnio atrodo kaip tiesioginė natūralaus senėjimo pasekmė, minėtąjį reikia interpretuoti atsargiai. Taip gali pasireikšti tiek kohortos poveikis (ankstesnės kartos gaudavo mažesnes algas ir atitinkamai joms buvo apskaičiuotos menkesnės senatvės pensijos), tiek moterų dalies tarp vyresnio amžiaus žmonių spartus didėjimas (o žinant, kad moterų gaunamos senatvės pensijos vidutiniškai gerokai mažesnės nei vyrų, galima rasti didesnio skurdo plitimo tarp pačių vyriausių gyventojų paaiškinimą).

Vyresnio amžiaus žmonių skurdo lygis, palyginti su jaunesnio amžiaus žmonėmis, beveik nuolat buvo aukštesnis. Būtent trumpo šalies ekonominio klestėjimo laikotarpiu (2007–2008 m., žr. 5K pav.) 65 metų ir vyresnių gyventojų materialinė padėtis buvo išskirtinai bloga: žemiau skurdo rizikos lygio atsidurdavo vos ne kas trečias 65 metų ir vyresnio amžiaus Lietuvos gyventojas. Naujausiais prieinamais duomenimis, skurdo paplitimas tarp vyresnio amžiaus žmonių kiek sumažėjo, tačiau kartu su vaikų grupės skurdo lygiu išlieka aukščiausias, palyginti su darbingo amžiaus žmonėmis (18–64 m. pagal tyrimo klasifikaciją). 2009 m. vaikų (0–17 metų) ir vyresnio amžiaus žmonių (65 metų ir vyresnių) skurdo lygis sudaro apie 25 proc., tai reiškia, kad kas ketvirtas šių amžiaus grupių atstovas gyvena žemiau skurdo ribos.

5K pav. Skurdo rizikos* lygis²⁸
pagal gyventojų amžių, 2005–2009, proc.

5L pav. Skurdo rizikos* gylis²⁹
pagal gyventojų amžių, 2005–2009, proc.

Šaltinis: Rodiklių DB, 2010.

* Dėl tyrimų metodinių skirtumų ir skirtingų disponuojamų pajamų apibrėžimų nuo 2005 m. skaičiuojami ir skelbiami skurdo rizikos rodikliai nėra visiškai palyginami su anksčiau skelbtais, tad analizė pradedama 2005 m.

Vyresnio amžiaus žmonių materialinę padėtį galima apibūdinti ir skurdo rizikos gylio rodikliu (5L pav.). Įvairaus amžiaus skurdo rizikos gylio palyginimas atskleidžia, kad vyresnio amžiaus žmonių skurdo dydis ryškiai išsiskiria iš kitų amžiaus grupių. Jeigu taip galima pasakyti, vyresniosios kartos skurdas yra kiek „turtingesnis“ (atsilieka nuo ekvivalentinių piniginių disponuojamų pajamų medianos tik apie 15 proc.), o kitų amžiaus grupių atstovų skurdas yra maždaug dvigubai didesnis (vidutiniškai atsilieka nuo ekvivalentinių piniginių disponuojamų pajamų medianos 25–35 proc.). Vadinas, nors skurdo paplitimas tarp vyresnio amžiaus žmonių yra vienas didžiausių, skurstančių vyresnio amžiaus žmonių pajamų lygis vis dėlto yra kiek aukštesnis nei skurstančiųjų iš kitų amžiaus grupių (65 metų ir vyresnių skurstančiųjų atotrūkis nuo skurdo rizikos ribos yra kur kas mažesnis nei kitų amžiaus grupių).

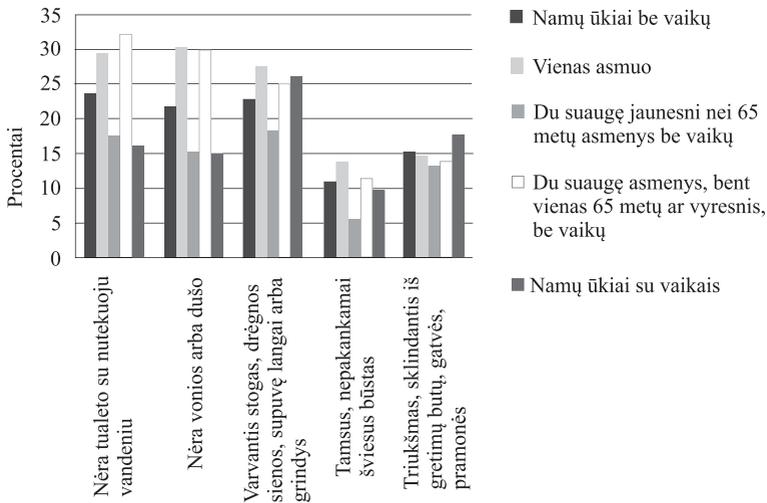
Vyresnio amžiaus žmonės (jie sudaro reikšmingą dalį „vieno asmens“ namų ūkių kategorijos, ir absoliučią daugumą „dviejų suaugusių asmenų,

28 Skurdo rizikos lygis – asmenų, kurių ekvivalentinės pinigines disponuojamos pajamos mažesnės už skurdo rizikos ribą (60 proc. ekvivalentinių piniginių disponuojamų pajamų medianos), dalis (Skurdo rizikos rodikliai, Statistikos, DB, 2010).

29 Skurdo rizikos gylis – procentais išreiškiamas skirtumas tarp skurdo rizikos ribos (60 proc. ekvivalentinių piniginių disponuojamų pajamų medianos) ir asmenų, gyvenančių žemiau skurdo rizikos ribos, ekvivalentinių disponuojamų pajamų medianos (Skurdo rizikos rodikliai, Statistikos DB, 2010).

bent vienas 65 metų ar vyresnis, be vaikų“ kategorijos) gerokai dažniau nei jauni gyvena senos statybos būstuose, o jų įrengimo lygis yra prastesnis. Apie trečdalyį vyresnio amžiaus žmonių patiria nepatogumus, susijusius su tuo, kad jų būstuose nėra įrengto tualetu su nutekamuoju vandeniu arba nėra vonios / dušo (5M pav.). Ypač opus būsto įrangos kokybės klausimas tampa tiems vyresnio amžiaus žmonėms, kurie patiria judėjimo negalios sukeltus apribojimus.

5M pav. Asmenų, gyvenančių namų ūkiuose, susiduriančių su būsto problemomis, dalis, procentai, 2008 m.

Šaltinis: Rodiklių DB, 2010.

5.3. Senatvės pensijos institutas

Senatvės pensija kaip socialinis institutas

Dar mūsų prosenelių kartai neįtikėtinas dalykas būtų buvęs, neturint tam nenugalimų priešasčių (liga, neįgalumas), o tiesiog sulaukus tam tikro amžiaus nustoti dirbti. Moderniose visuomenėse, išplėtotose gerovės valstybėse

pensinis amžiaus etapas yra tapęs gyvenimo norma: žmonės turi lūkesčių, kad pasibaigus darbingam amžiaus tarpsniui, jie įžengs į pensinį amžiaus etapą, kita vertus, aplinkiniai taip pat iš jų tikisi, kad sukakę tam tikrą amžių, jie pasitrauks į pensiją.

Vadinasi, pensinis amžiaus etapas kaip gyvenimo kelio sudedamoji dalis yra sąlygiškai naujas reiškinys. Šis socialinis fenomenas atsirado tik 1879 m. Bismarko valdymo laikais Vokietijoje, o plačiau paplito XX amžiuje. Paprastai minimi du veiksniai, lėmę pensijų sistemos atsiradimą:

- industrinė ekonomika, pajėgi sukaupti perteklių;
- gerovės valstybės plėtra (jos sudėtinė dalis yra pensijų sistema).

Šios dvi sąlygos daugelyje pasaulio šalių subrendo tik apie XX a. vidurį.

Pensijų sistemų kūrimas turi keletą tikslų (Ekerdt, 2002, p. 1217): darbo jėgos pasiūlos reguliavimas, nedarbo mažinimas, darbo karjerų stabilumo ir tvarkingos personalo kaitos užtikrinimas. O pensijų sistemos esmė (Ekerdt, 2002, p. 1217) – diegimas adekvačios finansinių paskatų sistemos, klasikiniu atveju susietos su amžiumi, užtikrinančios vyresnio amžiaus žmonių pasitraukimą iš darbo rinkos.

Nepaisant gana išplėtotų ir visapusiškų tyrimų, atskleidžiančių pensijų problematiką, pensijų sistema tebėra vienas iš socialinių ekonominių institutų, kurio ne tik esmė suprantama prieštaringai, bet ir abejojama dėl jo ateities perspektyvų (Phillipson, 1996:180–183).

Specialiojoje literatūroje šio reiškinio prigimties ir misijos samprata yra tokia pat daugialypė, kaip ir kasdienėje vartosenoje. Pensijos socialinio instituto traktuočių įvairovę galima skirstyti pagal, pavyzdžiui, teigiamų ar neigiamų jos aspektų pabrėžimą. Vienių įsitikinimu, pensijų sistema yra įžanga į ateities rekreacinę visuomenę („užtarnauto“ poilsio koncepcija), kiti įžvelgia jos funkcionalumą – pensija yra mechanizmas, laiduojantis darbo vietų persikirstymą iš vyresnių dirbančių asmenų jaunesniems (nedarbo sušvelninimo priemonė). Tačiau ne mažiau yra argumentų, sutirštinančių šio reiškinio neigiamas socialines pasekmes: pensijų sistema prisideda prie dirbtinio socialinės priklausomybės formavimo senyvame amžiuje (kai iš darbo rinkos išstumiami pensinio amžiaus asmenys, dar norintys ir galintys dirbti), arba išėjimas į pensiją skatina žmogaus socialinių ryšių susilpnėjimą ir nutraukimą, o tai savo ruožtu padidina kitas senyvo žmogaus problemas. Dar kiti autoriai, nagrinėdami psichologinius išėjimo į pensiją aspektus, bandė parodyti, jog išėjimas į pensiją yra gyvenimo įvykis, kuris sukelia didelį stre-

są, ir kenkia ne tik žmogaus sveikatai, bet ir gyvybei: neįveiktas stresas gali priartinti žmogaus mirtį (Quinn, Burkhauser, 1990).

Pirmieji pensijų sistemos žingsniai Lietuvoje datuojami tarpukario nepriklausomos valstybės laikotarpiu (Lazutka, 2007). Tačiau apie reikšmingą pensijų sistemos įsitvirtinimą bei gyventojų daugumos aprėpimą Lietuvoje galima kalbėti pradedant tik XX a. septintuoju dešimtmečiu. Nuo to laiko senatvės pensinės išmokos, nors ir palyginti nedidelės, buvo ir lieka reikšmingas reiškinys tiek individualiu (daugeliui Lietuvos piliečių jos yra pagrindinis pajamų šaltinis senatvėje), tiek ir visuomenės lygmeniu.

Socialinės apsaugos požiūriu vyresnį amžių įprasta vaizduoti kaip pažeidžiamą gyvenimo etapą, kaip vieną iš rizikingų gyvenimo situacijų. Vyresnio amžiaus gyventojai atitinkamai suvokiami kaip viena iš tikslinių grupių, į kurias nukreiptos specialios socialinės apsaugos priemonės.

Socialinės apsaugos literatūroje „senatvė“ suprantama kaip viena iš tokių „gyvenimo situacijų ir sąlygų, kuriomis žmonių gyvenimui (gyvenimo priemonėms) gali kilti pavojus“ (Žmogaus, 2001, p.219). Trumpiau tariant, senatvė suprantama kaip viena iš socialinių rizikų (Lazutka, 2001; Pieters, 1998 ir kt.). Vertinant finansine prasme, tai net ne „vienas iš“, bet pats svariausias socialinės rizikos veiksnys. Pagal Lietuvoje pripažintą klasifikaciją socialinės rizikos veiksniais laikomi šie: senatvė, liga, invalidumas, šeima (vaikai), našlystė, socialinė atskirtis, nedarbas ir prastos būsto sąlygos. Palyginti išlaidas socialinei apsaugai pagal minėtus socialinės rizikos veiksnius, Lietuvoje didžiausia dalis lėšų atitenka senatvės socialinės apsaugos reikmėms (Statistikos departamentas, 2001; Ministry of Social Security and Labor, 2002). Šis rizikos veiksnys priskiriamas prie ilgalaikio poveikio rizikos veiksnių grupės (Medaiskis, Murauskaitė, 1998, p. 39–40; Lazutka, 2001, p. 135).

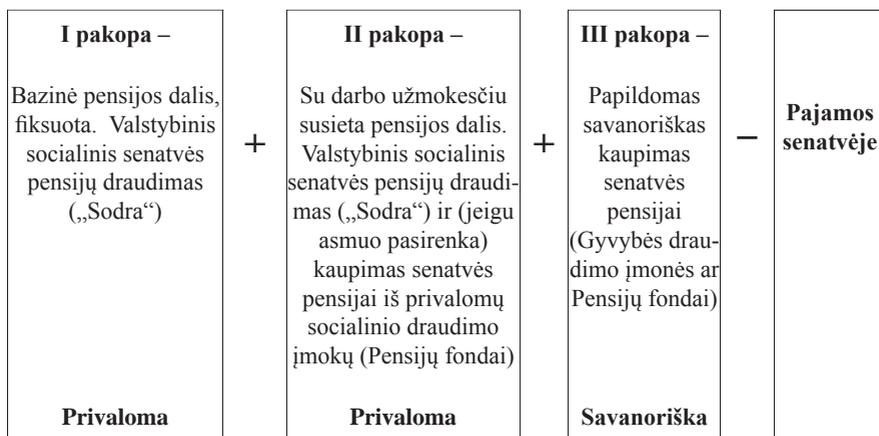
Asmenys prie šios tikslinės socialinės politikos grupės priskiriami pagal amžiaus kriterijų. Vadinasi, nustatoma tam tikra universali amžiaus riba, kurią peržengus žmogus laikomas nedarbingu ir turinčiu teisę gauti senatvės pensiją. Socialinės apsaugos srityje senatvės amžiaus tarpsnio pradžia tiesiogiai siejama su įstatymuose įtvirtintu vadinamuoju pensiniu amžiumi.

A. M. Gilemar (Guillemard, 2001, p. 269) nurodė, kad tokiai senatvės sampratai įsitvirtinti didelę reikšmę turėjo gerovės valstybės plėtra. Faktiškai gerovės valstybė, padėdama įtvirtinti gana griežtas amžiaus normas visiems gyvenimo tarpsniams, institucionalizavo visą individo gyvenimo kelią. Per švietimo bei socialinio draudimo sistemas valstybė piliečiams primeta visiems universalius amžiaus slenksčius. Asmuo gali būti vienas iš trijų:

a) vaiku (jo gyvenimas reguliuojamas vaikų apsaugos, motinystės ar tėvystės įstatymais); b) suaugusiuoju (jo rizikingas gyvenimo situacijas aprėpia draudimas nuo invalidumo ir nedarbo); c) pensininku (asmeniu, turinčiu teisę gauti senatvės pensiją) (Guillemard, 2001:269).

Tačiau jau kelis pastaruosius dešimtmečius mokslininkai, remdamiesi reprezentatyvių tyrimų duomenimis, nurodo gerovės valstybių praktikuojamos socialinės politikos žalą ir ragina ieškoti naujos darbo, šeimos, mokymosi bei laisvalaikio derinimo formulės (Neugarten, 1982; Riley, 1994; Guillemard, 2001 ir kt.). M. W. Raili (Riley, 1994) parodė, jog struktūrinant visuomenę pagal amžiaus kriterijų, labai susiaurinamos žmonių „galimybių struktūros“, o B. Niugarten (Neugarten, 1982) ragino kurti amžiaus požiūriu neutralią visuomenę, kurioje valstybės intervenciniai veiksmai būtų grindžiami ne tikslinės grupės amžiumi, o jos poreikiais.

5N pav. Lietuvos pensijų sistema

Nepaisant to, Lietuvos pensijų sistema grindžiama aiškiais, įstatymu nustatytais išėjimo į senatvės pensiją amžiaus kriterijais. Per visą XX a. antrąją pusę (iki 1995 m.) Lietuvos vyrų išėjimo į senatvės pensiją amžius buvo numatytas 60 metų, moterų – 55. 1995–2006 m. laikotarpiu pensinis amžius buvo ilginamas iki 62,5 metų vyrams ir 60 metų moterims. O laikotarpiu nuo 2012 iki 2026 m. jis ilginamas dar sykį, kol pasieks 65 metų ribą, vienodą moterims ir vyrams.

Šalyje tęsiantis pensijų reformai, šiuo metu sukurta ir veikia trijų pakopų pensijų sistema (nuo 2003 metų) (5N pav.).

Vienas jos tikslų – siekiant išsaugoti pensijų sistemos tolydumą, įdiegti kelių pakopų sistemą, kurioje būtų derinami keli pensijų mokėjimo principai. Kartų solidarumo pagrindų mokamos I pakopos senatvės pensijos, t. y. iš dabartinės dirbančių asmenų kartos sumokėtų įmokų lėšos perskirstomos išmokėti senatvės pensijas dabartinei pensininkų kartai. Šią senatvės pensijos rūšį papildo privačiu kaupimu pagrįsta pensijos dalis.

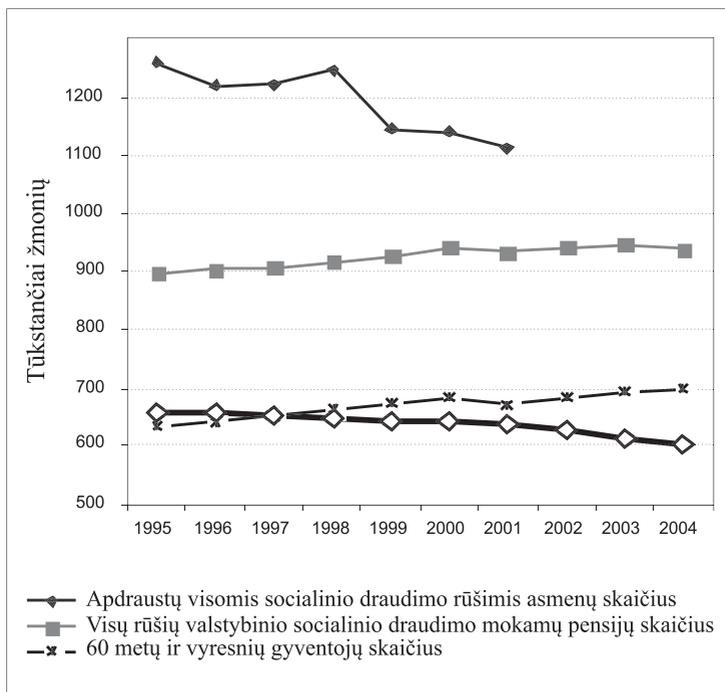
Valstybinio socialinio pensijų draudimo funkcionavimo problemos

„Valstybei vis sunkiau spręsti vyresnio amžiaus žmonių gerovės klausimą, kadangi tą patį „pyragą“, susidedantį iš dabartinių mokesčių mokėtojų įmokų, tenka dalyti vis didesniai vyresnio amžiaus žmonių būriui. Ši problema sprendžiama jau šiandien įvedant naują pensijų kaupimo sistemą, kurioje žmogus pats kaupis lėšas savo senatvei“ (Pensijų, 2006). Tokios ir panašios mintys neretai pasitelkiamos, norint pagrįsti kokias nors reformas.

Pensijų sistemos funkcionavimui periodiškai kelia grėsmę vienokie ar kitokie išoriniai veiksniai, skatinantys plačiosios visuomenės ir specialistų susirūpinimą. Pensijų sistemos stabilumui įtakos turėjo ne tik nuolat patiriamas, vis didėjantis demografinio veiksnio spaudimas (gyventojų senėjimas), bet ir ekonominės prigimties (įvairios socialinio draudimo įmokų rinkimo problemos) bei socialinės politikos veiksniai (dalies pensijų išmokų perskaičiavimas didinimo linkme, įtvirtinta galimybė gauti kelių rūšių pensijas, kitų rūšių pensijų gavėjų spartus gausėjimas).

Kad būtų išvengta katastrofiškų šalies demografinės ateities vaizdinių, svarbu atskirti, kurie veiksniai labiausiai destabilizavo pensijų sistemos gyvybingumą. Remiantis 50 paveikslo duomenimis, akivaizdu, jog lemiantys buvo būtent du pastarieji – ekonominiai ir socialinės politikos veiksniai, o ne demografinis veiksnys, kaip neretai skelbiama viešajame diskurse. Apdraustųjų skaičius 1995–2001 m. laikotarpiu sumažėjo 12 proc., o visų rūšių pensijų gavėjų skaičius kiek padidėjo.

50 pav. Apdraustųjų asmenų, visų rūšių pensinių išmokų gavėjų, senatvės pensijos gavėjų ir 60 metų ir vyresnių gyventojų skaičius Lietuvoje 1995–2004 m.

Šaltinis: Statistiniai, 2006; Valstybinio, 2003.

Demografinis veiksnys – vyresniojo amžiaus žmonių skaičiaus didėjimas, palyginti su dinamiškai kintančiomis apdraustųjų skaičiaus ir visų rūšių pensinių išmokų gavėjų skaičiaus kreivėmis, yra daugiau nei kuklus. Be to, 1995 m. pradėjus didinti pensinio amžiaus ribą, demografinis veiksnys šiuo laikotarpiu laikinai iš viso buvo išstumtas. Nors 60 metų ir vyresnių asmenų minėtu laikotarpiu pagausėjo 5 proc., tačiau valstybės socialinio draudimo (toliau VSD) senatvės pensijas gaunančiųjų per minėtąjį laiką ne tik kad nepadaugėjo, bet netgi sumažėjo (50 pav.). Švelnus demografinio veiksnio spaudimas pensijų sistemai pradėjo reikštis tik 2006 m., kai buvo pasiekta naujai nustatyta pensinio amžiaus riba.

Išėjimas į senatvės pensiją kaip gyvenimo įvykis

Klasikinėje pensijų sistemoje paprastai yra įstatymų nustatytas išėjimo į senatvės pensiją amžius. Tačiau apsisprendimas, kada nutraukti darbinę veiklą ir išeiti į pensiją, yra įvairių, tarpusavyje kompleksiskai sąveikaujančių, veiksnių (galiojančios teisinės bazės, ekonominių paskatų, sveikatos būklės, socialinės apsaugos sistemos, profesijos ir pasitenkinimo darbu, situacijos namų ūkyje (sutuoktinio pensinių planų, suaugusių vaikų lūkesčių ir pan.)) įvertinimo rezultatas. Žmonių situacijos, poreikiai ir galimybės vyresniame amžiuje yra be galo įvairūs.

Nors Lietuvoje šiam klausimui iki šiol skiriama mažai dėmesio (be fragmentiško dėmesio vieniems ar kitiems atvejams spaudoje, rimtesnės conceptualios diskusijos nebuvo), pasaulyje nemažai diskutuojama, ar prasminga, ar senamadiška įstatymu nustatyti privalomą išėjimo į senatvės pensiją amžių. Privalomo išėjimo į senatvės pensiją amžiaus nustatymo šalininkai argumentuoja, kad tokia tvarka leidžia mažinti jaunimo nedarbą (sukakę pensinį amžių asmenys išeidami užleidžia vietas jaunesniems darbuotojams), darbdaviams tai yra galimybė atsikratyti nekompetentingų darbuotojų (nebūtina tikrinti jų kompetencijos). Privalomo išėjimo į senatvės pensiją amžiaus nustatymo priešininkai savo poziciją grindžia tuo, kad kompetentingi vyresnio amžiaus darbuotojai daugiau naudosis visuomenei atneštu, jei tęstų savo darbinę veiklą, o ne per prievartą išvyti į pensiją nereikalingai eikvotų socialinio draudimo lėšas. Kita vertus, pabrėžiami žmogaus teisių ir humaniškumo užtikrinimo principai: vyresnio amžiaus darbuotojams turėtų būti suteikta galimybė patiekti apsispręsti, kiek ilgai, kokių ritmu jie norėtų tęsti profesinę veiklą (suprantama, kad jų apsisprendimus lemtų ir jų fizinės bei psichikos sveikatos būklė, kiti gebėjimai kokybiškai atlikti darbą).

Lietuvoje atliktas tyrimas (Stankūnienė ir kt., 2003) leidžia atskleisti, kokios yra suaugusių Lietuvos gyventojų nuostatos dėl privalomojo išėjimo į senatvės pensiją amžiaus nustatymo:

- Beveik pusė (46 proc.) visų apklausos dalyvių pasisakė už dalinį privalomojo išėjimo į senatvės pensiją amžiaus nustatymą: nustatomas amžius, nuo kada privaloma mokėti senatvės pensines išmokas, tačiau ši amžiaus riba neturėtų būti įpareigojanti nutraukti darbinę veiklą.

- Trečdalis respondentų (32 proc.) yra privalomojo išėjimo į senatvės pensiją amžiaus nustatymo panaikinimo šalininkai: t. y. jie pritartų lanksčiam išėjimo į pensiją grafikui, pagal kurį žmogus, atsižvelgdamas į sveikatą, nuosekliai, per tam tikrą laiką mažintų darbo krūvį.
- O penktadalio (22 proc.) respondentų nuomonė šiuo klausimu yra visai griežta: jie remia privalomo išėjimo į senatvės pensiją amžiaus nustatymo idėją – sulaukęs tam tikro amžiaus žmogus privalo visiškai nustoti dirbti.

Realiai žmonės pasitraukia iš darbo rinkos labai įvairaus amžiaus, tačiau šalyje įstatymais nustatyta pensinio amžiaus riba turi didelės įtakos priimant žmonėms sprendimą, kada išeiti į pensiją.

Čia būtina atkreipti dėmesį į socialinių tyrinėtojų diskusijas vyresnio amžiaus žmonių politikos srityje. Pavyzdžiui, B. Mirkinas ir M. B. Vainbergeris (Mirkin ir Weinberger, 1998) pabrėžia, jog amžius vis dėlto „yra gana „netašyta“ pagrindinių gyventojų klasterių specifinių poreikių identifikavimo priemonė“. Jiems pritaria ir A. M. Gilemar (Guillemard, 2001), argumentuodama, kad kuriant socialinę politiką gerovės valstybėse, žmonių priskyrimas prie vienos ar kitos tikslinės grupės, vadovaujantis vien amžiaus kriterijumi, yra ydingas, nes sustiprina visuomenės segmentaciją pagal amžių, pagilina struktūrinius skirtumus visuomenėje, gali tapti akstinu kartų konfliktams.

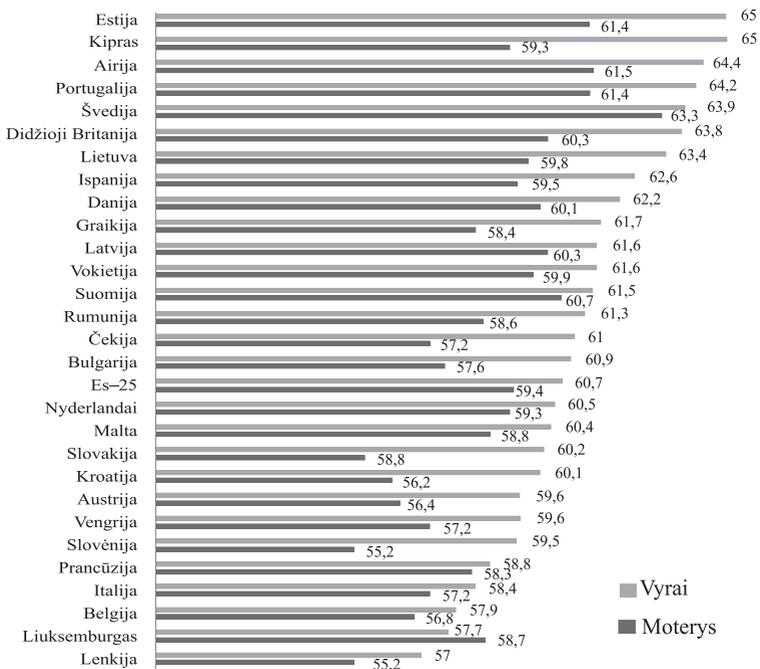
Galima pritarti šiems autoriams, jog šiuolaikinis įstatymų numatytas išėjimo į pensiją amžius, kaip takoskyra tarp darbingo ir nedarbingo gyvenimo tarpinių, faktiškai yra praradęs savo turinį. Juk pensijų sistemos formavimo aušroje pasirinkta amžiaus riba iš tiesų atitiko tą laiką, kai darbininkas, nualintas sunkaus fizinio darbo fabrike, dažniausiai tapdavo nedarbingas (Schulte-Mimberg ir kt., 1998, p. 73, Lazutka, 2001, p. 131–133), o vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė net nesiekdavo nustatyto pensinio amžiaus, taigi tik nedidelė darbininkų dalis sulaukdavo pensinio amžiaus. Tokie civilizacijos laimėjimai, kaip per šimtmetį smarkiai pailgėjusi vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė, sąlygiškai geresnė dabartinių vyresnio amžiaus žmonių sveikatos būklė, patogesnės gyvenimo sąlygos ir pan., leidžia pensinio amžiaus tarpsnio sampratą kurti visai kitaip. Dabar šis amžiaus tarpsnis suprantamas kaip savotiškas rekreacinis gyvenimo periodas, kai nebereikia dirbti. Tai „užtarnautas poilsis“, kurį visaverčiai praleisti dauguma pensininkų turi

pakankamai energijos ir entuziazmo (trūksta nebent finansinių išteklių bei struktūrinių galimybių).

Kita vertus, kritikuotinas atrodytų ir šios grupės žmonių apibūdinimas kaip nedarbingų dėl senatvės. Juk ir be mokslinių tyrimų žinome, jog vyresnio amžiaus žmonių nedarbingumas pirmiausia priklauso ne nuo tam tikro žvakučių skaičiaus ant gimtadienio torto, bet nuo jų sveikatos būklės, o ši to paties amžiaus žmonių gali iš esmės skirtis. Dalis žmonių gali susidurti su tikru nedarbingumu, su priklausomybės problema netgi nepasiekę pensinio amžiaus. Tačiau daugelio žmonių, peržengusių pensinio amžiaus ribą, tapimas nedarbingais yra tik tariamas.

Vidutinis amžius, kai pasitraukiama iš darbo rinkos, yra svarbus rodiklis, padedantis formuoti žiniomis grįstą socialinę (užimtumo, pensijų) politiką.

5P pav. Vidutinis gyventojų amžius pasitraukiant iš darbo rinkos, Europos šalys, 2005 m.

Vidutinis amžius pasitraukiant iš darbo rinkos, metai

Šaltinis: Eurostat, 2007.

Vidutinio amžiaus, kada Europos Sąjungos šalyse pasitraukiama iš darbo rinkos, statistinis palyginimas (5P pav.) leidžia daryti šias išvadas: 1) vidutiniškai ES šalyse darbinė karjera baigiama moterims sulaukus 59,4, vyrams – 60,7 metų amžiaus; 2) faktiško išėjimo į pensiją amžius ES šalyse svyruoja 6 metų intervalu (nuo 55,2 moterims metų Lenkijoje ir Slovėnijoje iki 65 metų vyrams Estijoje ir Kipre); 3) Lietuvos gyventojų vidutinis amžius pasitraukiant iš darbo rinkos – 59,8 metai moterims ir 63,4 metai vyrams – yra artimas ES šalių vidurkiui (moterų amžius beveik sutampa, o vyrai Lietuvoje pasitraukia iš darbo rinkos būdami beveik trejais metais vyresni nei vidutinis Europos vyras.

Kai kurie žmonės „iškrinta“ iš darbo rinkos likus iki įstatymais numatyto senatvės pensijos amžiaus keletui metų. Jiems labai menka tikimybė sugrįžti į darbo rinką, tad jie, jeigu atitinka mokėjimo sąlygas, gali pretenduoti į išankstinės senatvės pensijas. Pastarosios skiriamos ir mokamos vadovaujantis 2003 m. lapkričio 18 d. Valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymu (Nr. IX-1828), kuris įsigaliojo nuo 2004 m. liepos 1 d. Teisę į išankstinę senatvės pensiją turi gyventojai, kuriems iki senatvės pensijos amžiaus (moterims – 60 metai, vyrams – 62,5 metai) liko ne daugiau kaip penkeri metai. Be to, pretenduojantieji gauti išankstinę senatvės pensiją privalo turėti 30 metų valstybinio socialinio draudimo stažą, būti per paskutinius 12 mėnesių registruoti bedarbiais darbo biržoje ir negauti jokių „Sodros“ ar valstybės biudžeto socialinių išmokų bei užsienio valstybių pensijų. Išankstinė senatvės pensija apskaičiuojama kaip senatvės pensija ir mažinama po 0,4 proc. už kiekvieną visą mėnesį, asmeniui likusį iki senatvės pensijos amžiaus. 2004 m. pirmą kartą Lietuvoje buvo paskirta 2,5 tūkstančio (2457) išankstinių senatvės pensijų.

Amžiaus, kada išeinama į pensiją, tyrimai rodo, kad žmonės, turintys didesnes pajamas, aukštesnį išsilavinimą, užimantys aukštesnio statuso pareigas, paprastai siekia išlikti darbo rinkoje ilgiau nei žemesnio ekonominio, edukacinio ir profesinio statuso žmonės (Mitchell ir kt., 1988). Žmonės, kurių tapatinimasis su atliekamu darbu stiprus, kurių darbo pobūdis labai individualizuotas, yra labiau patenkinti darbu ir atitinkamai į pensiją išeina būdami vyresnio amžiaus nei tie, kurių darbas rutiniškas ir nuasmenintas (Mitchell ir kt., 1988; Parnes, 1988).

Planavimas ir pasirengimas pensijai

Kai rengiamės studijuoti, įsidarbinti ar kurti šeimą, jeigu darome tai atsakingai, paprastai apmąstome iš anksto šių ketinimų finansinius, būsto, derinimo su kitomis veiklomis ir kt. klausimus. O ar pažįstame žmonių, kurie taip pat kruopščiai ir atsakingai planuotų savo išėjimą į senatvės pensiją?

Išėjimas į pensija, kaip ir bet koks staigus gyvenimo pokytis, reikalauja tam tikro pasirengimo ir planavimo, siekiant palengvinti pritaipimą prie naujo gyvenimo būdo, prie naujų socialinių vaidmenų.

Kokia prasmė planuoti savo gyvenimą sulaukus pensijos? Savo būsimos senatvės apmąstymas padeda tikroviškiau suvokti šią gyvenimo dalį ir atsikratyti iliuzijų, kita vertus, leidžia iš anksto pasirengti tiek finansinio aprūpinimo, tiek konstruktyvaus laiko biudžeto panaudojimo prasme, taip pat formuoti adekvatų požiūrį į šį gyvenimo tarpinį. Žinoma, žmonės Lietuvoje ši bei tą planuoja senatvei, vienių veiksmi nuoseklesni, kiti reaguoja priešokiais (atitinkamai ir rezultatai dažniausiai būna atsitiktiniai), tačiau nemažai tokių, kurių požiūris apibūdinamas kaip lengvabūdiškas, nes pasiteisinama: „Neverta nieko planuoti, kaip bus, taip bus, o gal dar iš viso pensijos nesulauksiu.“

Ekonomiškai pažengusiose užsienio šalyse kai kurios firmos ir įstaiigos savo priešpensinio amžiaus darbuotojams rengia formalias pasirengimo pensijai programas, kuriose pirmiausia aptariamas finansų planavimas ir požiūris į senatvę formavimas. Tačiau tyrėjai atkreipia dėmesį į keletą faktų: 1) šių programų aprėptis pernelyg menka, kad būtų galima išmatuoti jų poveikį – jose dalyvauja tik kas dešimtas būsimasis pensininkas (Ferraro, 1990); 2) dalyvių kontingentas yra specifinis: paprastai tai yra vedęs vyras, kurio sveikata gera, pajamos vidutiniškos, o pareigos kiek aukštesnės nei vidutinės (Campiono, 1988). Vadinasi, tų asmenų, kuriems labiausiai reikėtų pensinio planavimo konsultacijų (silpnos sveikatos, žemų pajamų ir t. t.), tarp programų dalyvių beveik arba visai nėra; 3) galiausiai kritikos sulaukia ir pačių pensinio planavimo programų turinys: anot L. R. Aikeno (Aiken, 1995, p. 273), dauguma šių programų pasižymi nenuoseklumu, temų siaurumu – dažniausiai apsiribojama finansų planavimu ir konsultavimu praktiniais klausimais, deja, psichosocialiniai gyvenimo pensijoje veiksniai apeinami.

Pensinio planavimo metodinėse priemonėse siūlomas pluoštas klausimų, kurie turėtų būti užduodami kiekvienam priešpensinio amžiaus žmogui (Aiken, 1995, p. 272–273):

1. Kada išeisiu į pensiją?
2. Ar ilsėsiuosi pensijoje, ar tęsiu darbinę veiklą?
3. Kuo aš šiandien verta(-s) (kokia mano vertė)?
4. Kur aš gyvensiu išėjęs(-usi) į pensiją?
5. Ką aš išlošiu išeidama(-s) į pensiją?
6. Kiek pinigų man reikės gyvenant pensijoje?
7. Kada ir kokiomis sąlygomis galėsiu pradėti naudotis Socialinio draudimo senatvės („Sodros“) ir (ar) kitomis pensinėmis išmokomis?
8. Kokia tiksliai yra mano nauda dalyvaujant papildomose pensijų kaupimo programose?
9. Ar man pakaks sveikatos draudimo?
10. Kokio pobūdžio investicijos gali man padėti sukurti papildomas pajamas senatvėje?

Matome, kad dauguma klausimų yra apie materialinį senatvės aprūpinimą. Jis be galo svarbus, nes nuo to faktiškai priklauso žmogaus apsisprendimas, ar jis gali sau leisti tokią prabangą, kaip atsisakyti pajamas kuriančios veiklos, ar ne. Tačiau, be šio kertinio klausimo, ne mažiau svarbūs ir kiti buvimo pensijoje veiksniai, kurie taip pat galėtų būti apmąstyti iš anksto: sveikatos palaikymas (tinkamas fizinis krūvis ir racionali mityba) ir apskritai sveika gyvensena, „širdžiai miela“ veikla, užtikrinanti gerą psichinę ir emocinę savijautą.

Mokslinėje literatūroje kalbama ne tik apie priešpensinio amžiaus žmonių pasirengimo pensijai būtinumą, bet ir apie jau esančių pensijoje asmenų konsultavimo svarbą. Pavyzdžiui, šiame amžiaus tarpsnyje kylančios specifinės psichosocialinės problemos (stresai, susiję su šeimos sudėties pokyčiais; pojūčio, kad esi svarbus kitiems praradimas; „paskutinio lapo ant medžio“ sindromas ir daugelis kitų) teoriškai galėtų būti aptartos iš anksto, tačiau šiuo atveju konsultavimas ir parama suteiktų daugiau naudos, jei būtų teikiami būtent tada, kai su šiomis problemomis susiduriama.

Senatvės pensininko statusas ir pensininko patirties etapai

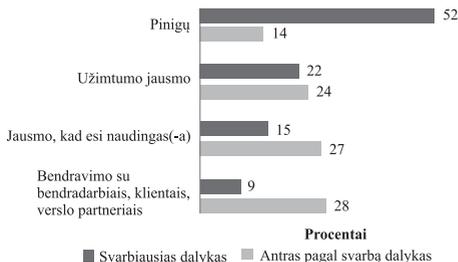
Išėjimas į pensiją yra vienas reikšmingų gyvenimo įvykių suaugusio žmogaus gyvenime, suteikiantis naują socialinį statusą. Vieniems jis yra lauktas, kitiems prilygsta gyvenimo pabaigai, vieni išleidžiami į pensiją viešai ir iškilmingai, kiti pasitraukia iš darbo veiklos tyliai ir nepastebimai. Žmonių reakcijos į išėjimą pensijon yra labai įvairios, kaip ir senatvės pensininko statuso interpretacijos.

Akivaizdu, jog Lietuvoje išėjimas į senatvės pensiją siejamas su įvairiomis netektimis. 2001 m. Lietuvoje atlikto tyrimo „Gyventojų politikos vertinimas“ (Stankūnienė ir kt., 2003) rezultatai kaip tik leidžia atskleisti, kaip suaugę Lietuvos gyventojai suvokia perėjimą iš dirbančio žmogaus statuso į senatvės pensininko statusą.

Suaugę Lietuvos gyventojai praradimus, susijusius su pasitraukimu iš darbo rinkos, surangavo tokia tvarka (5R pav.; Stankūnienė ir kt., 2003): 1) senatvės pensininko statusas siejasi su pajamų lygio nuosmukiu: kas antram gyventojui išėjus į pensiją labiausiai trūks ar jau trūksta tos pinigų dalies, kuria gaunama pensija yra mažesnė už buvusių algą; 2) senatvės pensininko statusas taip pat siejamas su užimtumo jausmo ir savo socialinės vertės praradimu: beveik pusei apklaustųjų pasitraukimas iš darbo rinkos siejasi su užimtumo jausmo praradimu arba jausmo, kad esi naudingas (-a), praradimu; 3) senatvės pensininko statusas taip pat asocijuojasi su socialinio integruotumo praradimu: daugiau nei trečdalis Lietuvos gyventojų mano, kad išėję į pensiją pasiges arba jau pasigedo bendravimo su bendradarbiais, klientais ar verslo partneriais. Deja, tyrimo duomenys neleidžia atskleisti atradimų išeinant į senatvės pensiją. Nors tikėtina, kad Lietuvos gyventojai įžvelgtų ir tam tikrų šio statuso privalumų.

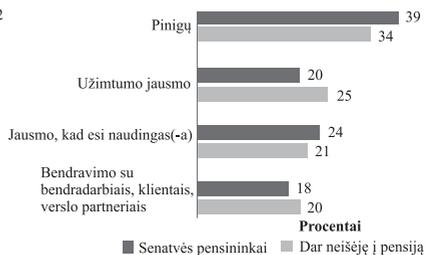
Lyginant atsakymus tų, kuriems senatvės pensininko statusas dar tik ateities perspektyva, ir tų, kurie atsakydami gali remtis savo asmenine patirtimi, pastebimi nedideli skirtumai (5S pav.) Senatvės pensininkai dažniau nei jaunesnio amžiaus žmonės senatvės pensininko statusą apibūdina sumenkusių finansinių išteklių ir savo socialinės vertės (naudingumo jausmo) pajautimo praradimo kategorijomis. Tuo tarpu ateities senatvės pensininkai kiek dažniau nei esamieji susirūpinę dėl užimtumo jausmo praradimo bei socialinių ryšių galimo nutrūkimo (bendravimo su bendradarbiais, klientais ir verslo partneriais praradimo) tapus senatvės pensininku.

5R pav. Lietuvos gyventojų nuomonė apie tai, ką jie praras ar prarado išėję į pensiją, procentai

Šaltinis: Stankūnienė ir kt., 2003, p. 240.

5S pav. Dar neišėjusių į pensiją asmenų ir pensininkų nuomonė apie tai, ką jie praras / prarado išėję į pensiją, procentai

Šaltinis: Stankūnienė ir kt., 2003, p. 242.

Suprantama, senatvės pensininko statusą formuoja ne vien su juo siejamos netektys. Lemiantys veiksniai yra ankstesnių gyvenimo etapų patirtys ir pasiekimai: asmens pasiektas išsilavinimo lygis, profesija, užimtumo statusas, darbinės veiklos galimo tęsimo perspektyvos, sveikatos būklė ir kt. Ne mažiau svarbūs yra asmens, ketinančio pereiti į senatvės pensininko statusą, aplinkos veiksniai (darbdavio / įmonės planai, galiojantis socialinės apsaugos modelis, namų ūkio / šeimos narių sveikata, gyvenimo planai ir pan.).

Dar reikėtų pabrėžti, kad senatvės pensininko statusas nėra statinis. Senatvės pensininko atliekami vaidmenys ir pasirenkama veikla keičiasi kartu su jo kintančia samprata apie galimybes ir apribojimus sulaukus pensinio amžiaus.

R. C. Ačlis (Atchley, 1991) sukūrė pensininko patirties etapų koncepciją. Joje dėmesys skiriamas ir ikipensiniam gyvenimo tarpsniui. R. C. Ačlis (Atchley, 1991) aptaria, kaip individo požiūris į būsimą senatvės pensiją keičiasi nuo pensijos kaip „tolimo“ įvykio į senatvės pensijos suvokimą kaip į netrukus įvyksiantį įvykį.

Patį senatvės pensijos laikotarpį autorius sąlygiškai skirsto į penkis etapus. Pirmasis „medaus mėnesio“ etapas – jame vyrauja euforinis jausmas, kad pagaliau esi laisvas daryti viską, kam iki šiol nebuvo laiko. Šis tarpsnis ilgesnis tiems asmenims, kurie savanoriškai apsisprendė užbaigti darbinę karjerą ir yra materialiai pakankamai apsirūpinę. Tačiau netrukus gali sekti nusivylimo etapas, kai apima tuštumos, nusivylimo, depresiniai jausmai. Po nusivylimo atsiveria persiorientavimo etapas, kuriam būdingas asmens

susikaupimas ir savo požiūrio peržiūrėjimas, keičiant jį tikroviškesniu galimybių senatvėje suvokimu. Kai vyresnio amžiaus žmonės yra atradę nusi-stovėjusius gyvenimo pasirinkimų kriterijus, tinkamus savo amžiui, žmonės įžengia į stabilųjį pensininko amžiaus etapą (jis gali eiti tiek po „medaus mėnesio“, tiek po nusivylimo periodo). Šiame etape įmanomi sprendimai, grindžiami psichologiniais ar finansiniais motyvais, sugrįžti į darbo rinką. Mokslininkas įvardija ir baigiamąjį buvimo senatvės pensijoje etapą, kurį supranta kaip pensininko vaidmens pakeitimą sergančio arba priklausomo asmens vaidmenimis.

Penktojo skyriaus studijų priemonės

Skyriaus apibendrinimas

1. Kaip kito Lietuvos vyresnio amžiaus žmonių užimtumo ir nedarbo tendencijos per pastaruosius dešimtmečius?

Lietuvoje dirbančių gyventojų kontingentas senėjo, nes užimtumo lygis jauniausiose darbingo amžiaus grupėse (iki 25 metų) mažėjo, o priešpensinio amžiaus grupėse (55–65 metų) – didėjo. Pensinio amžiaus Lietuvos gyventojų užimtumas nepriklausomybės laikotarpiu reikšmingai sumažėjo. 1992 m. 22,5 proc. pensinio amžiaus žmonių dar tęsė darbinę veiklą, o 2001 m. dirbo 12 proc. visų senatvės pensininkų. Lietuvoje atlikti tyrimai rodo, kad apie pusė vyresnio amžiaus žmonių (60–74 m.) norėtų dirbti vienokį ar kitokį darbą. Statistikos duomenys rodo, kad faktiškai darbinę veiklą tęsia tik kas dešimtas senatvės pensininkas. Vadinas, Lietuvoje nėra palankių sąlygų vyresnio amžiaus žmonių užimtumui – tik labai nedidelė dalis pensinio amžiaus gyventojų gali įgyvendinti savo nuostatas dėl pageidaujamos darbinės elgsenos. Nedarbas kiekviename amžiaus tarpsnyje turi „savo veidą“. Su nedarbo reiškiniu susiduria ir vyresnio amžiaus žmonės, ypač didelę riziką vyresnio amžiaus žmonių gerovei sukelia ilgalaikis nedarbas ir jo daugialypiai padariniai.

2. Kuo skiriasi vyresnio amžiaus dirbančių asmenų savybės nuo jaunesnio amžiaus darbuotojų?

Vyresnio amžiaus dirbančių asmenų produktyvumo tyrimai, atlikti įvairiausiose ūkio šakose, su nedidelėmis specifinėmis išimtimis leidžia teigti, kad darbo

užduočių atlikties pokyčiai asmeniui senstant nėra tokie reikšmingi. Vyresnio amžiaus darbuotojai atlieka užduotis vidutiniškai kiek lėčiau nei jaunesnio amžiaus. Tačiau vyresnio amžiaus darbuotojų atlikties greitis kompensuojamas jų didesniu atsargumu, didesne darbo patirtimi (mažiau darbo broko) ir geresniu darbo lankomumu (galutinio rezultato produkcijos kiekis nesiskiria nuo jaunesnių).

Dažnai vyresnio amžiaus darbuotojų patirtis kompensuoja atlikties greičio ar fizinės jėgos sumažėjimą senstant. Kita vertus, nustatytas fizinių jėgų ir atlikties greičio mažėjimas išryškėja tik tose veiklos srityse, kuriose jėga ir reakcijos greitis yra lemiami darbo kokybei. Tačiau daugelyje profesinės veiklos sričių minėtas gebėjimų mažėjimas praktiškai neturi įtakos. Apibendrinant tyrėjų išvadas, pripažįstama, jog sparčios naujų technologijų ir žinių kaitos sąlygomis vyresnio amžiaus darbuotojų patyrimas nebeturi tokios vertės kaip anksčiau. Šiomis sąlygomis produktyvumą išsaugant reikšmingi tampa žmogaus gebėjimai nuolat tobulintis, persikvalifikuoti, mokytis.

Taigi dauguma tyrimų nerodo tiesioginio ir kategoriško ryšio tarp žmogaus amžiaus ir produktyvumo.

3. Kas yra skurdas? Koks skurdo paplitimas tarp vyresnio amžiaus žmonių?

Senatvės pensinių išmokų dydžiai atspindi moterų ir vyrų pajamų nelygybę senatvėje, susiformavusią dar darbingame amžiuje, kai dėl lyčių segregacijos darbo rinkoje vidutiniai moterų ir vyrų atlyginimai skyrėsi maždaug penktadaliu – moterų vidutinis atlyginimas sudarydavo apie 80 proc. vyrų gaunamo atlyginimo.

Be to, kiekvienoje vyresnėje amžiaus grupėje skurdo lygis yra vis didesnis. Lietuvos gyventojų skurdo paplitimas tarp vyresnio amžiaus žmonių kiek sumažėjo, tačiau kartu su vaikų grupės skurdo lygiu lieka aukščiausias, palyginti su darbingo amžiaus žmonėmis. 2009 m. vaikų (0–17 metų) ir vyresnio amžiaus žmonių (65 metų ir vyresnių) skurdo lygis sudarė apie 25 proc., tai reiškia, kad kas ketvirtas šių amžiaus grupių atstovas gyvena žemiau skurdo ribos. Vyresnio amžiaus žmonių skurdo intensyvumas ryškiai išsiskiria tarp kitų amžiaus grupių. Nors skurdo paplitimas tarp vyresnio amžiaus žmonių yra vienas didžiausių, skurstančių vyresnio amžiaus žmonių pajamų lygis vis dėlto yra kiek aukštesnis nei skurstančiųjų iš kitų amžiaus grupių (65 metų ir vyresnių skurstančiųjų atotrūkis nuo skurdo rizikos ribos yra kur kas mažesnis nei kitų amžiaus grupių).

4. Kokia nauda iš anksto planuoti senatvės pensijos gyvenimo tarpsnį?

Būsimos senatvės apmąstymas padeda geriau suvokti šį amžiaus tarpsnį ir atsikratyti iliuzijų, leidžia iš anksto pasirengti tiek finansinio aprūpinimo, tiek konstruktyvaus laiko biudžeto panaudojimo požiūriu, formuoti adekvatų požiūrį į šį gyvenimo tarpsnį.

5. Su kuo asocijuojasi senatvės pensininko statusas Lietuvos gyventojams?

Atlikto tyrimo „Gyventojų politikos vertinimas“ (2001) duomenimis, Lietuvoje senatvės pensininko statusas siejamas su: 1) pajamų lygio nuosmukiu; 2) užimtumo jausmo ir savo socialinės vertės praradimu; 3) socialinio integruotumo praradimu.

6. Kaip R. C. Ačlis (Atchley) apibūdino senatvės pensininko patirties etapus?

Autorius, apibūdinamas senatvės pensininko patirtį, įvardijo „medaus mėnesio“, nusivylimo, persiorientavimo, stabilųjį ir priklausomo asmens etapus. Šių etapų skaičius ir seka nėra griežti.

Pagrindinės sąvokos

Užimtumas	Senatvės pensija
Darbo našumas	Pensininko patirties etapai
Nedarbas	Pajamos
	Skurdas

Klausimai diskusijai

1. Kuo skiriasi Lietuvos gyventojų charakteristikos dabar ir 1959 metais, kai Lietuvoje buvo sukurta visuotinė pensijų sistema? Ar tie skirtumai turėtų tapti prielaida reformuoti pensijų sistemą, kokia kryptimi?
2. Žodžiai, kuriais apibūdiname veiksmus, formuoja požiūrį į juos. Kuo skiriasi ir kas bendro tarp šių sąvokų: „kasmetinės atostogos“, „laisvalaikis“, „prastova“, „nedarbas“, „užtarnautas poilsis“, „pramogavimas“, „pensininko patirtis“?
3. Apklauskite keturis priešpensinio amžiaus (55–60 / 62,5 metų) žmones apie priežastis, kurios juos skatintų tęsti darbinę veiklą ir sukakus pensinį amžių, ir keturis jauno amžiaus (18–30 metų) žmones. Palyginkite gautus duomenis ir interpretuokite.

	Priežastis, dėl kurių žmonės norėtų tęsti darbinę veiklą	Labai svarbu	Greičiausiai svarbu	Nei svarbu, nei nesvarbu	Greičiausiai nesvarbu	Visiškai nesvarbu
1	Darbas teikia malonumą	5	4	3	2	1
2	Tai būdas išvengti artimųjų ir namų rutinos	5	4	3	2	1
3	Gaunamas darbo atlygis	5	4	3	2	1
4	Taip įprasta	5	4	3	2	1
5	Norint išvengti nuobodulio	5	4	3	2	1
6	Tai padeda išsaugoti proto šviesumą	5	4	3	2	1
7	Darbas suteikia jausmą, kad esi kažkam reikalingas	5	4	3	2	1
8	Padeda palaikyti mano fizinę formą	5	4	3	2	1
9	Darbe galima ką nors naujo išmokti	5	4	3	2	1
10	Darbas suteikia man gerą statusą visuomenėje	5	4	3	2	1
11	Gaunamos socialinės garantijos	5	4	3	2	1
12	Darbas suteikia gyvenimui prasmę	5	4	3	2	1
13	Darbas suteikia man aiškų tapatumą	5	4	3	2	1
14	Laisvalaikio veikla, susijusi su darbo kolektyvu	5	4	3	2	1
15	Draugystė, geri santykiai su darbo kolektyvu	5	4	3	2	1

Užduotys naršant internete

1. Apsilankykite Europos Komisijos interneto svetainėje „Employment, Social Affairs, and Inclusion“³⁰) ir nustatykite: a) kokios dabar yra Europos valstybių narių aktualijos senatvės pensijų sistemų srityje; b) remdamiesi Pensijų sistemos stebėsenos duomenimis, palyginkite dviejų pasirinktų šalių pensijų sistemas.
2. Apsilankykite Europos Komisijos interneto svetainėje „Eurobarometer Surveys“³¹. Pasitelkdami Special Eurobarometer 342 “Consumer empowerment” (April, 2011) tyrimo rezultatus, formuluokite, pagrįskite ir iliustruokite duomenimis atsakymą į klausimą: Kokie vartotojai yra Lietuvos vyresnio amžiaus žmonės?
3. Apsilankykite Europos Komisijos interneto svetainėje „Eurobarometer Surveys“³². Pasitelkdami Special Eurobarometer 355 “Poverty and Social Exclusion Report” (December, 2010) tyrimo rezultatus, formuluokite ir iliustruokite duomenimis atsakymą į klausimą: Kokia yra Lietuvos vyresnio amžiaus gyventojų ekonominė padėtis?

Papildoma literatūra

- Ovseiko, P. Ageing Emerging Economies in Eastern Europe and Central Asia. *Ageing Horizons Brief, September 2008*. HSBC & Oxford Institute of Ageing.
- Skučienė, D. Pajamų nelygybė Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*. 2008, Nr. 4.

30 Employment, Social Affairs, and Inclusion: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=752&langId=en>

31 Eurobarometer Surveys: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_342_en.pdf

32 Ten pat.

6 skyrius.

Senstančios visuomenės – XX–XXI amžiaus reiškiny

Turiny

- 6.1. Gyventojų demografinio senėjimo reiškinys / 220
 - 6.2. Gyventojų demografinio senėjimo stebėsenos priemonės / 225
 - 6.3. Gyventojų senėjimas pasaulyje, Europoje ir Lietuvoje / 231
 - 6.4. Gyventojų amžiaus struktūros kaitos veiksniai:
demografinio perėjimo teorija / 240
 - 6.5. Gyventojų senėjimo iššūkiai socialiniams institutams / 250
- Šeštojo skyriaus studijų priemonės / 254

Tikslai

- ▶ *Suprasti, kas yra gyventojų senėjimas ir kuo jis skiriasi nuo individo senėjimo*
 - ▶ *Susipažinti su rodikliais, fiksuojančiais gyventojų senėjimo mastą bei tempus, ir rodikliais, charakterizuojančiais gyventojų senėjimą*
 - ▶ *Įvertinti gyventojų senėjimo mastus ir eigą Lietuvoje bei kitose pasaulio šalyse*
 - ▶ *Susipažinti su teorijomis, aiškinančiomis gyventojų senėjimo veiksnius ir mechanizmą*
 - ▶ *Atskleisti, kokius socioekonominius iššūkius gyventojų demografinis senėjimas kelia visuomenėms*
-

Gyventojų senėjimas – viena pagrindinių viesuomenės demografinės raidos tendencijų, kuri atsirado ne anksčiau nei XVIII a. (Bloom ir Canning, 2005). Pasaulio mastu susirūpinimas dėl gyventojų senėjimo nuskambėjo dar 1956 m., kai Jungtinės Tautos atkreipė dėmesį į gyventojų senėjimo keliamus iššūkius (United Nations, 1956), nors tuo metu tai buvo tik išsivysčiusių pasaulio šalių rūpestis. Pradedant XX–XXI a. sandūra, gyventojų senėjimas tapo visuotiniu reiškiniu, aprėpusiu ne tik labiau išsivysčiusias vastybes, bet ir mažiau išsivysčiusias šalis (United Nations, 2002a; United Nations, 2002b; United Nations, 2007).

Gyventojų senėjimas yra viena gyventojų amžiaus struktūros kaitos išraiškų. Kuo svarbus gyventojų amžiaus struktūros ir jos kaitos pažinimas?

Kiekviena visuomenė susideda iš įvairaus amžiaus gyventojų grupių, o jų proporcijos įvairuoja tiek skirtingose visuomenėse, tiek toje pačioje visuomenėje laikui bėgant. Laikotarpiu, kai šalies gyventojų amžiaus struktūra keičiasi (jaunėja / senėja) itin sparčiai, reikalauja ypatingo visuomenės dėmesio ir laiku atliktų, pasvertų adaptacinių veiksmų. Suprantama, kad skirtingo amžiaus žmonės turi skirtingų poreikių, skiriasi jų elgsenos modeliai, motyvai, vertybės. Tad, keičiantis gyventojų amžiaus struktūrai, keičiasi ir nusistovėjusios gyventojų poreikių struktūros, o socialiniai institutai, kadaise sukurti tenkinti demografiškai jaunos visuomenės poreikius, nejučiom pasensta – atsilieka nuo besikeičiančių sąlygų. Gyventojų senėjimo pasekmės reiškiasi praktiškai visose gyvenimo srityse. Manoma, kad žmonių gyvenimo kokybei XXI a. be galo bus svarbu tai, kaip socialiniai institutai gebės modernizuotis, prisitaikyti prie kintančios gyventojų amžiaus (poreikių, galimybių, interesų) struktūros. Pavyzdžiui, pokomunistinėse – pereinamosios ekonomikos šalyse pasireiškę itin staigūs demografiniai pokyčiai susipynė su specifiniais lūžiais visuomenės politinėje, ekonominėje sociokultūrinėje raidoje, tad gyventojų demografinis senėjimas čia vyksta unikaliame kontekste. Todėl, siekiant kuo adekvačiau reaguoti į gyventojų senėjimą, būtina kuo išsamiau pažinti šio proceso mastus, eigą ir dėsningumus.

Šiame skyriuje aptarsime gyventojų amžiaus struktūros kaitos – gyventojų senėjimo esmę, mechanizmą ir kontekstą, t. y. bandysime atsakyti į klausimus: „Kas yra gyventojų senėjimas?“ „Kodėl vyksta gyventojų senėjimo procesas?“ ir „Kokia jo vieta visuomenės demografinėje raidoje?“

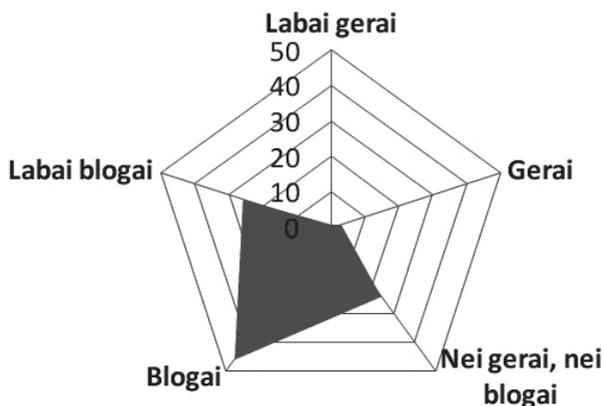
6.1. Gyventojų demografinio senėjimo reiškinys

Gyventojų senėjimas nėra tas pat, kas individo senėjimas. Individų senėjimą dažniausiai suprantame kaip individo tapsmą vyresniu arba vyresniam amžiui būdingų individo bruožų, elgsenos bei išvaizdos formavimąsi, o neretai tiesiog kaip biologinį individo organizmo nykimą ir silpnėjimą. Skirtingai nuo to, gyventojų senėjimas yra gyventojų amžiaus struktūros kaita didėjant vyresnio amžiaus žmonių skaičiui / proporcijai (Phillips ir kt., 2010, 170 p.). Skirtumą tarp individo senėjimo ir gyventojų (visuomenės) senėjimo sudaro ir tai, kad individo amžius visada keičiasi tik viena kryptimi – nuo mažesnio prie didesnio, t. y. senėjimo kryptimi. O gyventojų agreguotas amžius (vidu-

tinis arba medianinis amžius), atsižvelgiant į jį formuojančių veiksnių derinį, gali tiek jaunėti, tiek senėti.

Gyventojų senėjimas yra dėsningas visuomenių demografinės raidos rezultatas. Nugyventi ilgą ir visavertį gyvenimą yra viso pasaulio visų laikų žmonijos siekis, kurio kvintesencija daugybė kartų užkoduota liaudies pasakų finale: „... ir jie gyveno ilgai ir laimingai“. Tai, kad XX–XXI a. žmonės gyvena vidutiniškai keliais dešimtmečiais ilgesnius gyvenimus nei jų pirmtakai, vertintina kaip civilizacijos pasiekimas. Tačiau ši žinia – vyresnio amžiaus žmonių skaičiaus / proporcijos visuomenėje didėjimas – plačiosios visuomenės vertinama prieštaringai. Vieni žmonės reiškia baimę dėl galimo „demografinės naštos“ didėjimo visuomenei, kiti, gyventojų senėjimui tiesiogiai pritaikydami individo raidos formulę (augimas–branda–senėjimas–mirtis), vyresnio amžiaus žmonių skaičiaus / proporcijos visuomenėje didėjimą linkę vertinti kaip visuomenės fizinį susenėjimą ir neišvengiamą išnykimą. Lietuvoje neigiamas požiūris į minėtą fundamentinį demografinį procesą yra itin neigiamas: trys ketvirtadaliai Lietuvos gyventojų 2001 m. demografinį gyventojų senėjimą buvo apibūdinę žodžiais „blogai“ arba „labai blogai“ (Mikulionienė, 2003b, 154 p.; 6A pav.).

6A. pav. „Kaip vertinate gyventojų demografinio senėjimo procesą?“, procentai

Lietuvos suaugę gyventojai (18–75 metų, N=1398), tyrimas „Gyventojų politikos vertinimas“, 2001 m. rugsėjis.

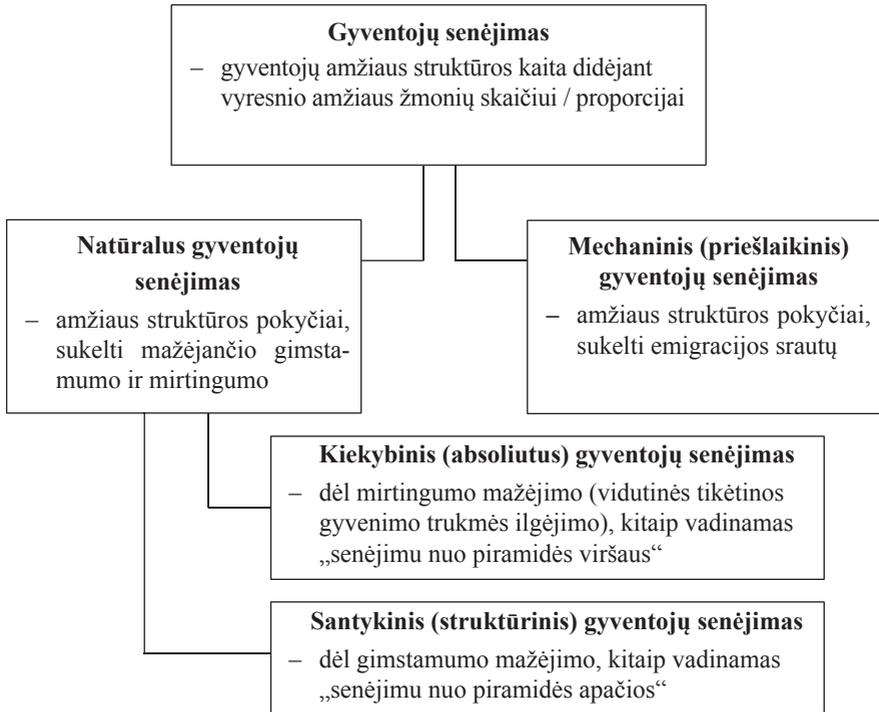
Šaltinis: Mikulionienė, 2003b, 154 p.

Minėti susirūpinimai dėl vyresnio amžiaus žmonių skaičiaus / proporcijos visuomenėje didėjimo gali būti atremti šiais argumentais. Ar turime įrodymų, kad ateities vyresnio amžiaus žmonių karta bus tokios pat sveikatos būklės kaip šiandienos? Turima žinių, kad dabartinė vyresnioji karta, nors ir dalis jos serga įvairiomis lėtinėmis ligomis, yra gerokai veiklesnė nei jos pirmtakai būdami to paties amžiaus. Gal progresuojant medicinai, technologijoms ir plintant sveikai gyvensenai, negalios ir ligų metai atsitrauks į giliają senatvę (Ovseiko, 2008, p. 4)? Kita vertus, jau minėjome, kad gyventojų (visuomenės) senėjimas – makrolygmens procesas – turi savo dėsninumus, tad spręsti apie jo ateities perspektyvas remiantis žiniomis apie individo kaip biologinio organizmo senėjimą, nėra metodologiškai teisinga.

Kalbant apie vyresnio amžiaus gyventojų dalies tarp bendro gyventojų skaičiaus didėjimą logiškai kyla klausimas apie amžiaus takoskyrą, formuojančią vyresnio amžiaus žmonių kategoriją. Kokio amžiaus žmonės priskiriami šiai kategorijai? Pagal nutylėjimą paprastai taikomas vienas iš dviejų amžiaus slenksčių: JT rekomenduota 60 metų arba PSO rekomenduota 65 metų amžiaus riba. Būtina pažymėti, kad tai yra tiesiog sutartinis amžiaus slenkstis, iš tiesų labiau susijęs su gerovės valstybės išsipareigojimais savo piliečiams nei su koku nors moksliniu senatvės pradžios pagrindu. Lietuvoje iki įstojimo į Europos Sąjungą agreguoti statistikos duomenys paprastai būdavo pateikiami, taikant 60 metų ir vyresnių gyventojų kategoriją. Tačiau prisijungus prie bendros Eurostato duomenų bazės, Lietuvoje buvo pereita prie 65 metų ir vyresnių gyventojų kategorijos. Nors vis dar pasitaiko ir duomenų, agreguotų taikant 60 metų ribą, pvz., Lietuvos statistikos departamentas skaičiuoja bendruosius išlaikomo amžiaus gyventojų, išlaikomo amžiaus vaikų ir išlaikomo vyresnio amžiaus žmonių koeficientus (Demografijos metraštis, 2010).

Demografai, tyrinėjantys gyventojų senėjimą, pastebi, kad šis fundamentalus ir negrįžtamas procesas įvairiose šalyse vyksta skirtingai. Skiriasi bendrieji procesą apibūdinantys parametrai – gyventojų demografinės senatvės mastas ir gyventojų senėjimo tempai. Pagal dominuojančią proceso varomąją jėgą galima įvardyti keletą gyventojų demografinio senėjimo matmenų (6B pav.).

6B. pav. Gyventojų senėjimo matmenys

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Jackson, 2007.

Nagrinėjant gyventojų senėjimo situaciją, svarbu įvertinti ne tik šio proceso bendrusius parametrus (mastą ir tempus), bet ir procesą skatinančių veiksnių įtakos mastą.

Keturių gyventojų senėjimo matmenų atskleidimas yra svarbus tuo, kad padeda nuodugniau suprasti gyventojų senėjimo pobūdį ir atitinkamai numatyti socialinės intervencijos į šį procesą galimybes, apribojimus.

Kiekybinį (absoliutų) gyventojų senėjimą lemia žmonių, sulaukiančių vyresnio amžiaus, skaičiaus didėjimas (dėl gerėjančios sveikatos priežiūros, mirtingumo mažėjimo ir gyvenimo trukmės ilgėjimo).

Santykinis (struktūrinis) gyventojų senėjimas yra vyresnio amžiaus žmonių proporcijos didėjimas kitų amžiaus grupių atžvilgiu. Gimstamumo mažėjimas sukelia jauno ir vyresnio amžiaus žmonių santykio visuomenė-

je kaitą: jaunų gyventojų dalis mažėja, o vyresnio amžiaus gyventojų dalis atitinkamai didėja. Darbingo amžiaus gyventojų dalis išlieka santykiškai stabili.

Kiekybinis ir struktūrinis gyventojų senėjimas vyksta tuo pat metu, nors teoriškai ir praktiškai galimi atvejai, kai didėja tik vienas iš rodiklių, kitam nesikeičiant.

Gyventojų demografinės raidos požiūriu kiekybinis (absoliutus) gyventojų senėjimas yra ne tik neišvengiamas demografinio perėjimo proceso padarinys, bet ir pageidaujamas (ilgėja gyventojų gyvenimo trukmė). Tad vargu ar kokios nors šalies politikai drįstų kelti tikslą, prieštaraujantį, kad būtų užtikrintas kuo ilgesnis ir visavertis žmonių gyvenimas. Todėl formuluojant politinį atsaką šiam gyventojų senėjimo matmeniui, politikos priemonės kreipiamos ne į šios amžiaus kategorijos gyventojų skaičiaus koregavimą, bet į jų gyvenimo kokybės užtikrinimą: pvz., didėjančio vyresnio amžiaus žmonių darbo potencialo integravimą, didėjančio poreikio sveikatos priežiūros ir socialinės rūpybos paslaugoms vyresnio amžiaus žmonėms tenkinimą ir pan. Tačiau reiktų atkreipti dėmesį, kad „didėjančio paslaugų poreikio“ prognozė nėra 100-procentinė, ji pasiteisintų tik tuomet, jeigu vyresnio amžiaus gyventojų sergamumas ir neįgalumas ateityje išliktų tokio pat masto, koks yra šiandien. Jeigu vyresnio amžiaus gyventojų sveiktos būklė ateityje gerėtų sparčiau nei jų skaičius, sveikatos ir socialinės rūpybos sistemos nepatirtų jokio su gyventojų senėjimu susijusio demografinio spaudimo.

Tuo tarpu struktūrinį senėjimą galima tiesiogiai veikti politikos priemonėmis (nors gana ribotai – senėjimo procesą galima tik sušvelninti, sulėtinti). Tai būtų pastangos subalansuoti jaunesnio ir vyresnio amžiaus gyventojų proporcijas, siekiant didinti gimstamumą (didėjant jaunų žmonių proporcijai, savaime mažėja vyresniųjų proporcija), pailginti darbinį gyvenimą (t. y. nukelti senatvės riboženklių į vyresnį amžių).

Ypatingą reikšmę gyventojų senėjimui turi mechaninis (priešlaikinis) gyventojų senėjimas, kylantis dėl neigiamos neto migracijos (emigrantų skaičius viršija imigrantų skaičių šalyje). Kadangi dauguma migrantų yra jauno darbingo amžiaus, jie išvykdami iš šalies dvigubai paskatina tos šalies gyventojų struktūrinį senėjimą – tiek savo išvykimu, tiek ir tuo, kad savo palikuonių susilaukia kitoje šalyje. Šiuo atveju kalbame tiesiog apie senėjimo proceso laikiną paankstinimą: emigrantai išvykimo momentu prisideda prie struktūrinio senėjimo skatinimo, tačiau po keleto dešimtmečių jie papildys

vyresnio amžiaus gyventojų kategoriją (prisidės prie gyventojų kiekybinio arba absoliutaus senėjimo) nebe savo kilmės šalyje, o šalyje, kurioje gyvena. Šalys, kurios bandė palaikyti jaunesnę gyventojų amžiaus struktūrą „importuodamos“ darbo jėgą, įsitikino, kad tai yra tik laikina priemonė, nes po kelių dešimtmečių susilaukiama galingos kiekybinio (absoliutaus) senėjimo bangos (nuolatinių gyventojų + imigrantų). Norint išlaikyti jaunesnę gyventojų amžiaus struktūrą, reikia vis didesnių imigrantų srautų.

6.2. Gyventojų demografinio senėjimo stebėsenos priemonės

Gyventojų senėjimas yra platesnės demografinių tyrimų srities – gyventojų sudėties pagal amžių ir lytį – dalis. Pagrindinis duomenų šaltinis – gyventojų surašymų duomenys. Duomenys apie gyventojų sudėtį pagal amžių ir lytį yra universaliai svarbūs, naudingi ne tik gyventojų senėjimo procesui atskleisti, bet dažnai jie yra baziniai siekiant įvertinti bet kokių reiškinų arba procesų paplitimą visuomenės subgrupėse (pagal lytį ir amžių).

Pagrindiniai gyventojų senėjimo rodikliai. Pagrindinės priemonės, leidžiančios fiksuoti gyventojų sudėtį pagal amžių (amžiaus struktūrą) bei jos pokyčius, yra šie: gyventojų medianinis amžius; gyventojų vidutinis amžius; gyventojų senatvės lygis ir jo padvigubėjimo periodas; demografinis senatvės koeficientas; gyventojų piramidė. Visi jie gali būti išreikšti tiek matematine raiška (skaičiais lentelėse), tiek vizualiai (linijų, stulpelių, „pyrago“ ir ploto paveikslais). Dabar nuosekliai aptarkime minėtas priemones.

Primityviausias senėjimo demografijoje naudojamų rodiklių yra apibrėžto (60 metų ir vyresnių arba 65 metų ir vyresnių) **vyresnio amžiaus gyventojų skaičius**. Paprastai sudaromos keletu metų variacinės eilutės. Šis rodiklis yra informatyvus, pvz., planuojant būsimų senatvės pensininkų skaičių. Tačiau šis rodiklis nerodo gyventojų amžiaus struktūros pokyčių, nes jis apžvelgia tik pačios vyresniosios kartos dydį ir jo kaitą.

Norėdami įvertinti gyventojų amžiaus struktūros pokyčius, senėjimo demografijos specialistai pasitelkia, ko gero, labiausiai paplitusį rodiklį – **gyventojų senatvės lygį** (GSL) [*share of older persons*]. Statistikų kalba tai vadinama santykiniu dažniu, ir tai yra skaičius, nusakantis, kurią statistinės eilutės dalį sudaro tam tikrų požymių kintamasis (Čekanavičius ir Muraus-

kas, 2001, p. 26). Pritaikydami statistikų kalbą prie senėjimo demografijos poreikių, kalbame apie apibrėžto (60 metų ir vyresnių arba 65 metų ir vyresnių) vyresnio amžiaus gyventojų dalį iš bendro gyventojų skaičiaus. Gyventojų senatvės lygį paprastai išreiškiame procentais. Šiuo atveju taip pat sudaromos keletu metų duomenų variacinės eilutės. Pvz., lyginant dviejų šalių gyventojų senatvės lygio rodiklių dinamiką apibrėžtu laikotarpiu, galima palyginti gyventojų senėjimo tempus. Demografai šiuo tikslu taiko **gyventojų senatvės lygio padvigubėjimo periodo** [*doubling period*] rodiklį (Kinsella, 1995). Kadangi manoma, kad visuomenės į demografinio senėjimo etapą įžengia peržengdamos 7 procentų GSL ribą, tad GSL padvigubėjimo periodas matuojamas metų skaičiumi, per kurį visuomenės GSL padidėja nuo 7 procentų iki 14.

Demografinis senatvės koeficientas (DSK) [*Ageing index*]. Apibrėžto vyresnio amžiaus (60 arba 65 metų ir vyresnių) žmonių skaičius, tenkantis šimtui vaikų iki 14 metų amžiaus.

Senėjimo demografijoje taip pat plačiai naudojamos duomenų pasiskirstymą charakterizuojančios apibendrinančiosios priemonės – **gyventojų medianinis amžius** (GMA) ir **gyventojų vidutinis amžius** (GVA). Kaip nurodoma V. Čekanavičiaus ir G. Murausko (2001, p. 36 ir 32) apibrėžimuose, mediana yra „skaičius, perskiriantis variacinę eilutę į dvi maždaug lygias dalis“, o vidurkis – „taškas, kuris vidutiniškai artimiausias visiems statistinės eilutės elementams“. Kalbant apie gyventojų amžių, šie rodikliai interpretuojami taip: gyventojų medianinis amžius padalija gyventojus į dvi vienodas dalis taip, kad pusė jų yra jaunesni nei medianinio amžiaus reikšmė, kita pusė – vyresni, o gyventojų vidutinis amžius yra visų gyventojų amžiaus sumos ir gyventojų skaičiaus santykis.

Gyventojų piramidė (GP) [*population pyramide*] taip pat vadinama amžiaus ir lyties piramide [*age-sex pyramide*], amžiaus profilių [*age profiles*] arba amžiaus struktūra [*age structure*]. Tai yra apibrėžtos gyventojų visumos (šalies, regiono arba gyvenvietės) moterų ir vyrų pasiskirstymo pagal amžiaus kategorijas grafiška iliustracija. Techniškai gyventojų piramidė yra dvipusis stulpelinis grafinis gyventojų pagal amžių ir lytį atvaizdas, *y* ašyje žymint amžiaus grupes, *x* ašyje į kairę pusę žymint tam tikro amžiaus vyrų skaičių arba proporciją, į dešinę – tam tikro amžiaus moterų skaičių arba proporciją. Skiriama keletas gyventojų amžiaus piramidžių vaizdavimo būdų (Rowland, 2006, p. 82):

a) viengubos (arba pavienės) [*single*] piramidės (fiksuta viena gyventojų visuma, fiksuotas laikas);

b) sugretintos (arba dvigubos) [*superimposed*] piramidės (palyginimo tikslais dvi piramidės „užklojamos viena ant kitos“ ir lyginami jų kontūrai: šiuo atveju paprastai naudojami duomenys procentine išraiška; gali būti lyginamos skirtingos gyventojų visumos (pvz., skirtingų šalių), bet tų pačių metų duomenys, gali būti lyginami skirtingų metų duomenys, bet tos pačios gyventojų visumos (pvz., Lietuvos gyventojai 1989 ir 2001 metais);

c) sudurtinės [*compound*] piramidės (paprastai vienguba piramidė (fiksuta viena gyventojų visuma, fiksuotas laikas), vaizdžiai perteikianti papildomą informaciją apie gyventojų sudėtį pagal dar vieną požymį. Vadinasi, be amžiaus ir lyties, įtraukiamas, pvz., santuokinis statusas arba įgytas aukščiausias išsilavinimas, tautybė ir pan. Žymint horizontaliu stulpeliu, pvz., tam tikro amžiaus vyrų skaičių ir nurodant jų pasiskirstymą pagal santuokinį statusą, formuojasi sudurtinis dviejų požymių – „nesusituokę“ ir „susituokę“ – stulpelis.

Minėtų demografinių senatvės rodiklių taikymas praktikoje gana skirtingas. Dėl skaičiavimo ir interpretavimo paprastumo dažniausiai naudojamas gyventojų senatvės lygio (GSL) rodiklis, tiek statinei, tiek dinaminei gyventojų amžiaus struktūros būklei apibūdinti.

Gyventojų senatvės lygio padvigubėjimo periodas naudojamas istoriniuose lyginamuosiuose gyventojų senėjimo tyrimuose. Jis leidžia parodyti, kad įvairiose šalyse gyventojų senėjimas vyksta skirtingais tempais – vienos šalys turi pakankamai daug laiko pasiręsti gyventojų senėjimo iššūkiams spręsti, o kitose demografinio senėjimo spartumas verčia imtis neatidėliotinų sprendimų.

Savo lakoniškumu patrauklūs gyventojų vidutinio (GVA) bei medianinio amžiaus (GMA) rodikliai, tačiau juos paprastai skaičiuoja specialistai, nes būtina tiek disponuoti tiksliais duomenimis apie visų gyventojų amžių, tiek atlikti skaičiavimo veiksmus.

Demografinės senatvės koeficientas (DSK) paprastai naudojamas visų gyventojų arba jų pogrupių senėjimo dinamikai įvertinti arba lyginamiesiems tyrimams. Šio rodiklio skaičiavimas nėra sudėtingas, tačiau interpretuojant jo reikšmes svarbus tikslus suvokimas, ką šis rodiklis parodo. Paprastai DSK naudoja tik tam tikri specialistai.

Gyventojų piramidės yra paplitęs gyventojų demografinio senėjimo vertinimo įrankis, tačiau jis turi keletą naudojimo apribojimų: a) reikalauja neagreguotų duomenų apie apibrėžtos visumos visų gyventojų amžių ir lytį; b) reikalauja pakankamo techninio pasirengimo (kompiuterinio raštingumo dirbant su *Excel* arba kita schemų braižymo programa); c) reikalauja pakankamo teorinio pasirengimo (bendrosios demografijos žinių apie idealius gyventojų amžiaus ir lyties piramidžių tipus), siekiant korektiškai interpretuoti duomenis. Turint tam tikrų demografinės analizės įgūdžių, galima tarsi skaityti tautos istorijos (gimstamumo kaitos, karų, marų, gamtos katastrofų, migracijos ir šeimos politikos ir t. t. atspindžius) puslapius, „užkoduotus“ gyventojų piramidės rautyuose siluetuose.

Visi minėti rodikliai leidžia įvertinti gyventojų senėjimo proceso kiekybinę raišką – demografinės senatvės mastus bei gyventojų senėjimo tempus, tačiau norėtusi priminti ir jų apribojimus: jie neatskleidžia kokybinės vyresnio amžiaus žmonių charakteristikų – jų gyvenimo kokybės, gyvenimo vertybių, socialinių santykių, lūkesčių, elgsenos, jos motyvų ir kt.

Papildomi gyventojų senėjimą charakterizuojantys rodikliai. Demografijoje yra įsitvirtinę keletas papildomų, gyventojų senėjimą kiek detaliau charakterizuojančių rodiklių, kurie taip pat plačiai pasitelkiami gyventojų senėjimo ypatumams apibūdinti – tai įvairūs koeficientai: lyčių koeficientas; įvairių rūšių vadinamieji priklausomybės koeficientai ir dvejopai vadinamas remtinių tėvų arba paramos teikėjų koeficientas.

Lyčių koeficientas [*Sex Ratio*] yra apibrėžto amžiaus moterų ir vyrų santykis, paprastai išreiškiamas formuluote „tam tikro amžiaus moterų skaičius, tenkantis šimtui to paties amžiaus vyrų“.

Ekonomistai ir socialinės politikos specialistai ypač pamėgę trijų rūšių vadinamuosius priklausomybės koeficientus. **Bendrasis priklausomybės koeficientas** [*Total Dependency Ratio*] – vaikų iki 15 metų amžiaus ir vyresnio (60/65 metų ir vyresnio amžiaus) žmonių skaičius, tenkantis šimtui 15–59/64 metų amžiaus gyventojų atitinkamų metų pradžioje. **Išlaikomo amžiaus vaikų koeficientas** [*Youth dependency ratio*] – vaikų iki 15 metų amžiaus skaičius, tenkantis šimtui 15–59 metų amžiaus gyventojų. Ir galiausiai – **vyresnio išlaikomo amžiaus žmonių koeficientas** [*Old-age Dependency ratio*] – vyresnio amžiaus (60/65 metų ir vyresnių) žmonių skaičius, tenkantis šimtui 15–59/64 metų amžiaus gyventojų. Dar vienas rodiklis, siekiantis parodyti kintantį vyresnės kartos – potencialios paramos gavėjos ir

vidurinės kartos – potencialios paramos teikėjos santykį, nėra nusistovėjęs, nes literatūroje aptinkami tiek skirtingi jo pavadinimai, tiek skirtingos skaičiavimo metodikos. Vienur jis vadinamas **remtinų tėvų koeficientu** [*Parent Support Ratio*] (World Population, 2001), kitur – **paramos teikėjų koeficientu** [*Caretaker Ratio*] (Rowland, 2006). Pirmuoju atveju skaičiuojamas 85 metų ir vyresnių gyventojų santykis su 50–64 metų amžiaus gyventojais (World Population, 2001), antruoju atveju santykis nustatomas tarp abiejų lyčių 80 metų ir vyresnių gyventojų bei 50–64 metų amžiaus moterų (Myers, Torrey, Kinsella, 1989; Rowland, 2006).

Kalbant apie minėtų rodiklių praktinį taikymą, nėra abejonių, jog lyčių koeficiento stebėseną gyventojų senėjimo procese yra labai svarbi, nes vyrų ir moterų demografinio senėjimo procesas vyksta skirtingais tempais, t. y. išsivysčiusiose šalyse moterų demografinis senėjimas paprastai yra šiek tiek labiau pažengęs nei vyrų. Tai reiškia, kad tarp vyresnio amžiaus žmonių moterų proporcija yra didesnė nei vyrų, be to, kiekvienoje vyresnėje amžiaus kategorijoje moterų proporcija turi tendenciją didėti.

Trys kiti rodikliai – bendrasis išlaikomo amžiaus, vaikų ir vyresnio amžiaus žmonių koeficientai yra gana plačiai taikomi ekonomistų, politikų ir demografų, tačiau pastarųjų vertinami prieštaringai. Minėti rodikliai rodo nedarbingo amžiaus (išlaikytinių) ir darbingo amžiaus kategorijoms priklausiančių gyventojų santykį. Ilgalaikė šio rodiklio stebėseną rodo, kad menamai „nedarbingų“ gyventojų dalis vis didėja, tad neretai šie rezultatai nekritiškai interpretuojami būtent taip: „kasmet dirbantiems asmenims tenka vis didesnė išlaikytinių našta, be to, vaikų santykinis indėlis mažėja, o vyresnio amžiaus gyventojų – sparčiai didėja“. Pagrindinė problema – paplitusi nekorektiška minėtų rodiklių interpretacija. Juk ir be mokslinių įrodymų akivaizdu, kad ne visi gyventojai, priklausantys „darbingo amžiaus kategorijai“, iš tiesų dirba, sukuria BVP, taip pat ir ne visi „išlaikytinių“ kategorijai priklausantys – iš tiesų yra išlaikytiniai. Pavyzdžiui, Lietuvoje a) 15–19 metų grupėje jaunuolių ekonominio užimtumo lygis tesiekia 4–5 proc. (Rodiklių, 2011); b) vyrų išėjimo į senatvės pensiją amžius yra 62,5 metų, t. y. viršija 60 metų ribą; c) apie 10 proc. senatvės pensijos amžių sukakusių Lietuvos gyventojų vis dar yra ekonomiškai aktyvūs. Iš minėtų pavyzdžių matome, kad takoskyra tarp „darbingo amžiaus“ gyventojų ir „išlaikytinių“ yra gana padidėjusi, o kaip ji koreguotųsi, jeigu dar pasigilintume į piniginę išraišką paslaugų ir prekių, neatlygintinai sukuriamų vyresnio amžiaus žmonių (pagal apibrėžimą

– „išlaikytinių“), t. y. vaikaičių priežiūra, sergančių artimųjų slauga, savanoriavimas ir kt.! Vadinasi, priklausomybės rodikliai yra tik orientaciniai, tik apytiksliai parodantys „išlaikytojų“ (produktyvių gyventojų) ir „išlaikytinių“ (neproduktyvių gyventojų) santykį (kaip jį paprastai siekiama interpretuoti). Norint priartinti minėtų rodiklių grupę prie tikrovės, mažų mažiausia reikėtų keisti jiems skaičiuoti naudojamas amžiaus kategorijas tokiomis: 0–19; 20–64 ir 65 metų ir vyresnių gyventojų. Kiti mokslininkai siūlo skaičiavimus grįsti ekonomiškai aktyvių ir neaktyvių gyventojų santykiu (Rowland, 2006), tačiau tokiu atveju kyla palyginamumo (tiek tarptautiniu, tiek istoriniu pūviu) problemų, kita vertus, tai jau būtų grynai ekonominis rodiklis, nutolęs nuo gyventojų amžiaus struktūros įvertinimo.

Su gyventojų senėjimo charakterizavimu susijęs rodiklis – remtinų tėvų koeficientas arba paramos teikėjų koeficientas – Lietuvoje dar nėra plačiai naudojamas. Jis, kaip ir išlaikomo amžiaus žmonių koeficientai, turėtų būti suvokiamas tik kaip orientacinis – tai apytikslė prognozė socialinės priežiūros ir globos poreikio, įvertinant vis didėjančios vyresnio amžiaus žmonių (80/85 metų ir vyresnių) kartos ir jiems potencialiai prieinamų pagalbos teikėjų – suaugusių vaikų (50–64 metų) (arba 50–64 metų dukterų) kartos santykį. Čia taip pat reikia turėti omenyje, kad ne visi asmenys, sulaukę 85-ojo gimtadienio, savaime tampa nesavarankiškais, kita vertus, ne visi 50–64 metų amžiaus asmenys yra pajėgūs suteikti pagalbą kitiems, o suteikiantieji nebūtinai patenka į nurodytą amžiaus grupę, ne visi 80 metų amžiaus asmenys turi 50–64 metų dukteris. Kaip matėme aukščiau, kiti autoriai, vadovaudamiesi tyrimų išvadomis, skelbiančiomis, kad dažniausiai neformalią paramą šeimoje teikia suaugusios dukterys savo tėvams, siūlo šiam rodikliui skaičiuoti naudoti vyresnio amžiaus (80 metų ir vyresnių) abiejų lyčių gyventojų grupės bei 50–64 metų amžiaus tik moterų santykį.

Čia aptarti papildomi gyventojų senėjimo rodikliai charakterizuoja gyventojų amžiaus struktūrą sutelkdami dėmesį į tam tikrą specifiką – lyčių proporciją, potencialių paramos teikėjų ir gavėjų proporciją ir t. t. Tokie rodikliai yra parankūs, nes leidžia didelės apimties lenteles pagal gyventojų amžių ir lytį pakeisti lakoniškais rodikliais, tačiau kai kuriais atvejais (pvz., priklausomybės koeficiento) tenka taikytis su informacijos tikslumo praradimu.

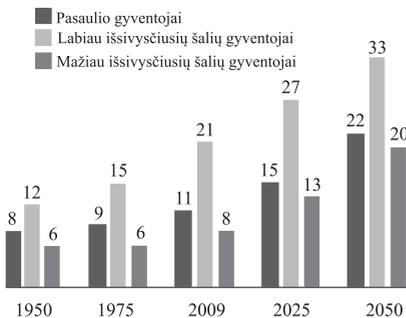
6.3. Gyventojų senėjimas pasaulyje, Europoje ir Lietuvoje

Pasaulis. Nuo 1950 m. 60 metų ir vyresnio amžiaus žmonių dalis pasaulio mastu nuolat didėjo: nuo 8 procentų 1950 m. iki 11 proc. 2009 m. (6C pav.; United Nations, 2009, p. viii). Kaip rodo JT gyventojų prognozės, 2050-aisiais šio amžiaus žmonės sudarys daugiau nei penktadalį (22 proc.) pasaulio gyventojų (United Nations, 2009, p. viii).

Kalbant absoliučiais skaičiais, 2000 m. pasaulyje gyveno 600 milijonų 60 metų ir vyresnių gyventojų, o tai buvo trigubai daugiau nei 1950-aisiais. Numatoma, kad iki 2050 m. šio amžiaus žmonių skaičius dar kartą patrigubės ir pasieks apie 2 milijardus (United Nations, 2009, p. 10).

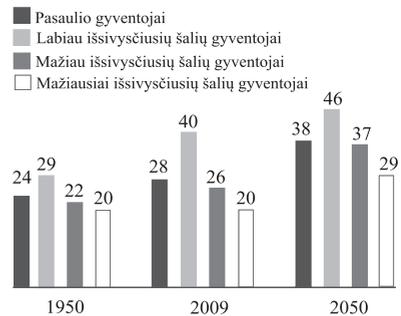
Vyresnio amžiaus (60 metų ir vyresnių) gyventojų dalies vidutinis metinis prieaugis pasaulyje sudaro 2,6 procentus, o tai daugiau nei du kartus viršija bendrą gyventojų prieaugį (1,2 proc. per metus). Jungtinių Tautų gyventojų prognozių autoriai numato, kad panašūs gyventojų demografinio senėjimo tempai išsilaikys mažiausiai iki 2050 m. (United Nations, 2009, p. ix).

6C pav. 60 metų ir vyresnių gyventojų dalis pasaulyje ir regionuose, 1950–2050, procentai

Šaltinis: United Nations, 2009, p. 12

6D pav. Pasaulio ir regionų gyventojų medianinis amžius, 1950–2050, metų skaičius

Šaltinis: United Nations, 2009, p. 17.

Persikeliant į regioninę analizės lygmenį, atsikleidžia, kad labiau ir mažiau išsivystę pasaulio regionai reikšmingai skiriasi pagal gyventojų demografinio senėjimo mastą ir tempus (6A lentelė). Jau XXI a. pradžioje

kas penktas labiau išsivysčiusių šalių gyventojas buvo 60 metų ar vyresnio amžiaus, o 2050 m. šiai amžiaus kategorijai priklausys kas trečias šių šalių gyventojas. Tuo tarpu mažiau išsivysčiusiose šalyse minėto amžiaus gyventojai XXI a. pradžioje sudarė tik 8 proc. gyventojų. Tikėtina, kad iki XXI a. vidurio jų proporcija padidės iki penktadalio (United Nations, 2009, p. ix). Jungtinių Tautų demografai taip pat pažymi, kad gyventojų demografinio senėjimo procesas besivystančiose pasaulio šalyse yra spartesnis nei išsivysčiusiose šalyse.

6A lentelė. Gyventojų amžiumi seniausios ir jauniausios pasaulio šalys, 2007 m.

Šalis	60 metų ir vyresnių gyventojų dalis, procentai	Šalis	Demografinės senatvės koeficientas	Šalis	Medianinis amžius, metai
Japonija	27,9	Japonija	201,0	Japonija	42,9
Italija	26,4	Italija	189,8	Italija	42,3
Vokietija	25,3	Vokietija	182,3	Vokietija	42,1
Švedija	24,1	Bulgarija	172,5	Suomija	40,9
Graikija	23,4	Graikija	166	Šveicarija	40,8
Austrija	23,3	Latvija	164,4	Belgija	40,6
Bulgarija	22,9	Austrija	156,1	Kroatija	40,6
Belgija	22,9	Slovėnija	155,9	Austrija	40,6
Latvija	22,8	Čekija	15,7	Bulgarija	40,6
Portugalija	22,8	Kroatija	150	Slovėnija	40,2
Šveicarija	22,7	Ukraina	149,5	Švedija	40,1
Lietuva	20,9 (23/192)	Lietuva	134,3 (19/192)	Lietuva	37,8 (31/192)
Papua Naujoji Gvinėja	4	Burundis	9,2	Jemenas	16,5
Eritrėja	4	Eritrėja	9	Liberija	16,3
Ruanda	4	Kongas	8,9	Čadas	16,3
Angola	3,9	Burkina Fosas	8,6	Malavis	16,3
Uganda	3,8	Malis	8,6	Kongas	16,3
Jemenas	3,7	Angola	8,5	Burkina Fosas	16,2

Liberija	3,6	Jemenas	8	Bisau Gvinėja	16,2
Kuveitas	3,4	Jungtiniai Arabų Emyratai	7,9	Malis	15,8
Nigerija	3,2	Liberija	7,7	Nigerija	15,5
Kataras	2,7	Uganda	7,4	Uganda	14,8
Jungtiniai Arabų Emyratai	1,7	Nigerija	6,6		

Šaltinis: United Nations, 2007, Tables A.III; A.III.4; A.III.5; A.III.6.

2009-aisiais pasaulio gyventojų medianinis amžius buvo 28 metai (6D pav.; United Nations, 2009, p. ix). Pagal šį rodiklį jauniausia pasaulio šalis buvo Nigerija, kurios gyventojų medianinis amžius buvo 15 metų, o vyriausia – Japonija, kurios gyventojų medianinis amžius sudarė 44 metus. Prognozuojama, kad per ateinančius keturis dešimtmečius pasaulio gyventojų medianinis amžius padidės dešimčia metų ir 2050 m. pasieks 38 metus.

Reikšmingas momentas šiame demografiniame procese yra ir pačios vyresnio amžiaus gyventojų grupės senėjimas. 2009-aisiais 80 metų ir vyresni gyventojai sudarė 1/7 60 metų ir vyresnių pasaulio gyventojų, tačiau dėl itin sparčių vyriausios gyventojų grupės prieaugio tempų prognozuojama, kad 2050-aisiais jie sudarys jau penktadalį 60 metų ir vyresnių pasaulio gyventojų (United Nations, 2009, p. x).

Apibendrinant galima teigti, kad XXI amžiuje dauguma pasaulio šalių patiria spartesnę ar lėtesnę gyventojų demografinį senėjimą. Šis analogų iki šiol neturintis pamatinis demografinis procesas, kuris išsivysčiusiuose pasaulio regionuose prasidėjo XIX a., o XX a. pabaigoje apėmė ir mažiau išsivysčiusius regionus, kelia esminius iššūkius visuomenėms.

Lietuva Europos Sąjungos kontekste. Užfiksuota Lietuvos gyventojų demografinės raidos istorija iki XX a. šeštojo dešimtmečio yra neišsami. Nuoseklesni duomenys prieinami pradedant 1959 m. gyventojų surašymu. Remiantis duomenimis apie Lietuvos gyventojų amžiaus struktūrą (Lietuvos statistikos departamento duomenimis ir Eurostato prognozėmis, taip pat Rashin, 1956; Gaučas, 1971; Jasas, Truska, 1972; Hoff, 2008), gyventojų senėjimas Lietuvoje vyko visą XX a. ir numatoma, kad tęsis ir XXI a. (EUROPOP2008).

Beveik per 100 metų (nuo 1923 iki 2010 m.) 60 metų ir vyresnių gyventojų proporcija Lietuvoje padvigubėjo (atitinkamai 10 ir 20,9 procentų;

6E pav.). Nuo 2001 m. 60-mečių ir vyresnių gyventojų dalis Lietuvoje viršija vaikų iki 14 m. dalį, o nuo 2010-ųjų ir 65 metų bei vyresnių gyventojų dalis viršija vaikų iki 14 m. dalį (6E pav.).

Vis dėlto, palyginti su kitomis Europos Sąjungos valstybėmis narėmis, Lietuvos gyventojai yra šiek tiek jaunesni (16 procentų 65 metų ir vyresnių gyventojų) nei ES-27 vidurkis – minėto amžiaus gyventojai sudaro 17,2 procento (6H pav., Eurostat, 2011). 2009 m. duomenimis, gyventojų senatvės lygio požiūriu Europos Sąjungoje pirmauja Vokietija (20,4), Italija (20,1), Graikija (18,7) ir Švedija (17,8 procento 65 metų ir vyresnių gyventojų). Žemiausiu gyventojų senatvės lygiu tarp Europos Sąjungos valstybių narių pasižymi Airija (11), Slovakija (12,1) ir Kipras (12,7 procento 65 metų ir vyresnių gyventojų) (6H pav., Eurostat, 2011).

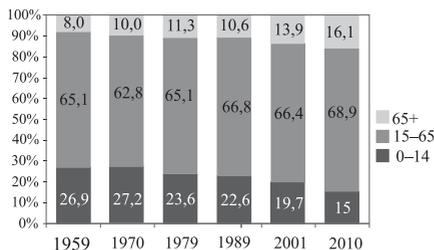
Lyginant, kaip 1959–2010 m. laikotarpiu keitėsi įvairaus amžiaus gyventojų skaičius (4D pav.), paaiškėja, kad jauniausio amžiaus (0–19 metų) gyventojų grupė per penkis dešimtmečius sumažėjo ketvirtadaliu (nuo 965 tūkst. 1959 m. iki 740 tūkst. 2010 m.), 20–39 metų gyventojų grupė nereikšmingai – dešimtadaliu padidėjo, o 40–59 metų gyventojų grupė padidėjo apie 40 procentų. Tuo tarpu 60–79 metų kategorijai priklausančių gyventojų skaičius per 1959–2010 laikotarpį padvigubėjo, o priklausančių 80 metų ir vyresnių kategorijai – padidėjo daugiau nei tris kartus (3,6 karto). Taigi bendram gyventojų skaičiui pastaraisiais dešimtmečiais ėmus mažėti, jaunesnio amžiaus gyventojų skaičiui taip pat traukiantis, vidutinio ir vyresnio amžiaus gyventojų skaičius vis didėja, o ypač sparčiai – pačios vyriausios gyventojų grupės skaičius (6F pav.).

Sprendžiant pagal Lietuvos gyventojų medianinio amžiaus kaitą, laikotarpiu nuo XX a. šeštojo dešimtmečio iki aštuntojo dešimtmečio vidurio Lietuva patyrė pirmą spartaus demografinio senėjimo bangą (6I pav.), o nuo XX a. devintojo dešimtmečio vis dar besitęsiančią antrą spartaus demografinio senėjimo bangą. Gyventojų medianinis amžius per penkis dešimtmečius padidėjo daugiau nei dešimčia metų: nuo 27,2 (1959 m.) iki 38,3 metų (2010 m.) (Demografijos metraštis, 2003; Rodiklių duomenų bazė, 2011; 6G pav.).

Gyventojų senėjimo tempai Lietuvoje ir kitose šalyse. Lietuvoje 65 metų ir vyresnių gyventojų proporcijos padvigubėjimas nuo 7 procentų iki 14 procentų įvyko per 42 metus (1959–2001 m. laikotarpiu) (6I pav.). Palyginti su kitomis šalimis, tai yra vidutinis greitis, nes, pavyzdžiui, Švedijoje ir Prancūzijoje panašus padvigubėjimo momentas, prasidėjęs dar XIX a. pabai-

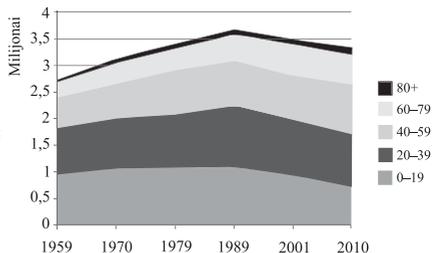
goje, užėmė gana ilgą laiko periodą, atitinkamai 85 ir 115 metų (6I pav.). Tuo tarpu besivystančios pasaulio šalys pasižymi kur kas spartesniais gyventojų senėjimo tempais ir, pavyzdžiui, Brazilijoje, Kolumbijoje ir Singapūre (jeigu pasitvirtins gyventojų prognozės), 65 metų ir vyresnių gyventojų proporcija padvigubės nuo 7 iki 14 procentų per du dešimtmečius.

6E pav. Lietuvos gyventojų amžiaus struktūra, 1959–2010 m., procentai

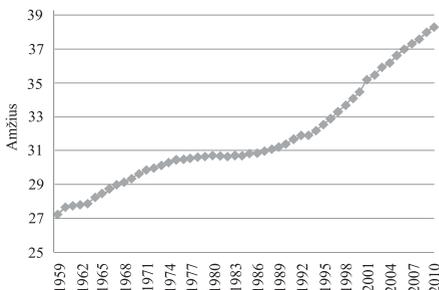
Šaltiniai: Pagrindiniai, 1989; Demografijos metraštis, 2003; Rodiklių duomenų bazė, 2011.

6F pav. Lietuvos gyventojų amžiaus struktūra, 1959–2010 m., absoliutūs skaičiai

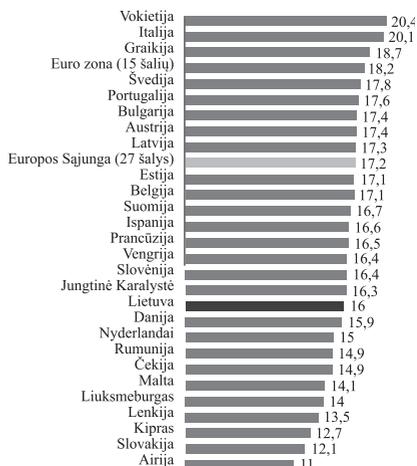
Šaltiniai: Pagrindiniai, 1989; Demografijos metraštis, 2003; Rodiklių duomenų bazė, 2011.

6G pav. Lietuvos gyventojų medianinis amžius 1959–2010 m., metų skaičius

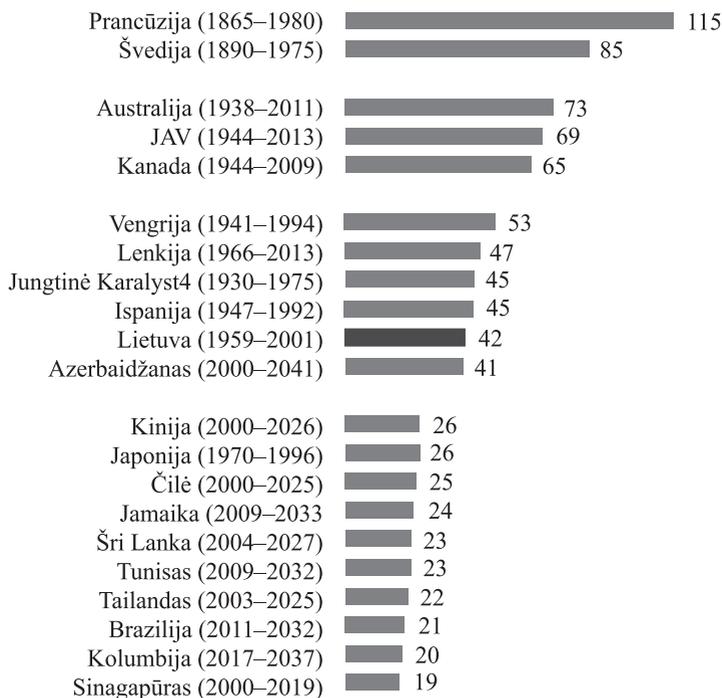
Šaltiniai: Pagrindiniai, 1989; Demografijos metraštis, 2003; Rodiklių duomenų bazė, 2011

6H pav. Gyventojų senatvės lygis ES-27 valstybėse narėse (65 m. ir vyresnių gyventojų proporcija), 2009 m., procentai

Šaltinis: Eurostat, 2011.

6I pav. Gyventojų senėjimo tempai Lietuvoje ir kitose pasirinktose šalyse, metai

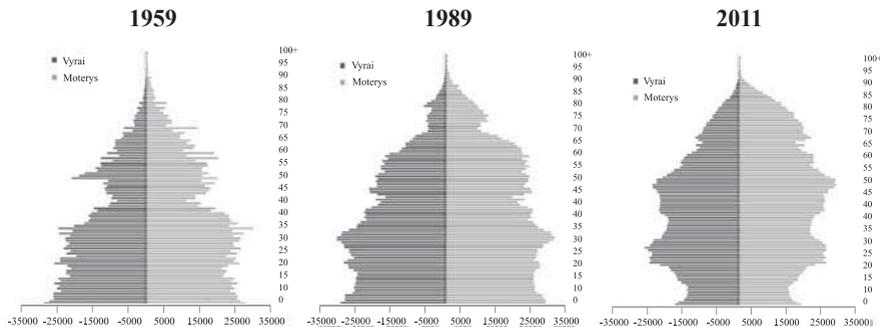
Laiko periodas, per kurį 65 metų ir vyresnių gyventojų proporcija padvigubėja (nuo 7 proc. iki 14 proc.)

Šaltiniai: Kinsella ir Gist, 1995; Kinsella ir Phillips, 2005; Centrinė statistikos valdyba, 1962; Statistics Lithuanian, 2001.

Vadinasi, pasaulio mastu Lietuvos gyventojų senėjimo tempai, matuojami aukščiau minėtu rodikliu, yra nuosaikūs.

Lietuvos gyventojų piramidė dinamiškai kito nuo vieno iki kito gyventojų surašymo (6G pav.). Dar 1959 m. buvusi artima tipiškai trikampio formai (platus pagrindas, palyginti siaura viršūnė), Lietuvos gyventojų piramidė nuosekliai siaurėjo ties pagrindu ir platėjo ties viršūne. Tad Lietuvoje demografinis gyventojų senėjimas reiškėsi tiek kiekybiškai (absolūtus vyresnio amžiaus gyventojų skaičiaus didėjimas), tiek santykiškai (mažėjant vaikų proporcijai, atitinkamai didėjo vyresnio amžiaus gyventojų proporcija).

6J. Lietuvos gyventojų piramidės, 1959, 1989 ir 2011 m.

Šaltinis: Centrinė statistikos valdyba, 1962

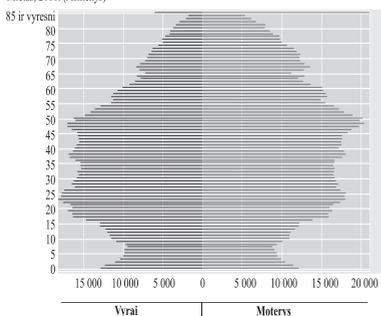
Šaltinis: Demografijos metraštis 2003

Šaltinis: Rodiklių DB, 2011

Demografinis gyventojų senėjimas Lietuvoje vyksta netolygiai. Palyginti gyventojų amžiaus struktūrą pagal jų gyvenvietės tipą, miesto gyventojų senėjimo tempai ilgus dešimtmečius buvo lėtesni nei kaimo gyventojų (Mikulionienė, Stanaitis, 2006), tad miesto gyventojų amžiaus struktūra yra palyginti jaunesnė nei kaimo gyventojų: 65 metų ir vyresni miesto gyventojai 2010 m. sudarė 15,1 proc. visų miesto gyventojų, o tarp kaimo gyventojų tokio amžiaus buvo 18,1 proc. (Rodiklių duomenų bazė, 2011).

6K pav. Lietuvos miesto gyventojų piramidė, 2010 m., tūkstančiai

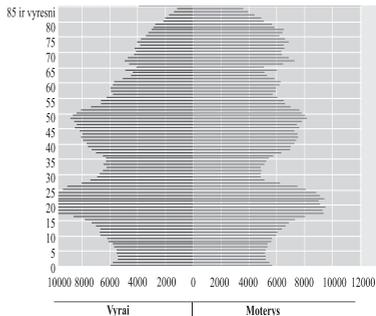
Gyventojų skaičius metų pradžioje.
Požymiai: lytis ir amžius.
Miestas, 2010. (Asmenys)

Šaltinis: Rodiklių duomenų bazė, 2011

6L pav. Lietuvos kaimo gyventojų piramidė, 2010 m., tūkstančiai

Gyventojų skaičius metų pradžioje.
Požymiai: lytis ir amžius.
Kaimas, 2010. (Asmenys)

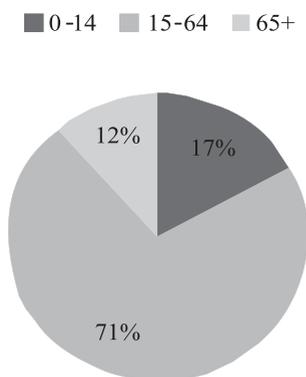

Šaltinis: Rodiklių duomenų bazė, 2011

Regioniniu požiūriu gyventojų senėjimo procesas sparčiau vyko Lietuvos rytų ir pietų regionuose. Atitinkamai Lietuvos vakarų ir šiaurės regionų gyventojų amžiaus struktūra kito (senėjo) lėčiau (Mikulionienė, Stanaitis, 2006).

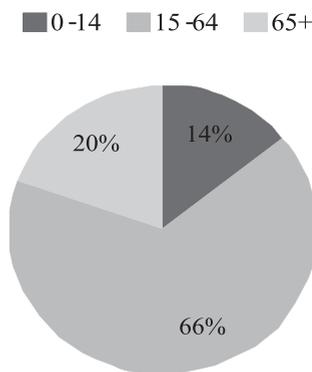
Ryškiausi demografinės senatvės lygio skirtumai matomi tarp lyčių: esant vienuolikos metų skirtumui tarp vyrų ir moterų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės rodiklių (atitinkamai 67,5 ir 78,6 metai 2009 m., Rodiklių DB, 2010), iš esmės skiriasi ir vyrų bei moterų amžiaus struktūra.

6M. pav. Lietuvos vyrų amžiaus struktūra, 2008 m., procentai

Šaltinis: Rodiklių DB, 2011

6N. pav. Lietuvos moterų amžiaus struktūra, 2008 m., procentai

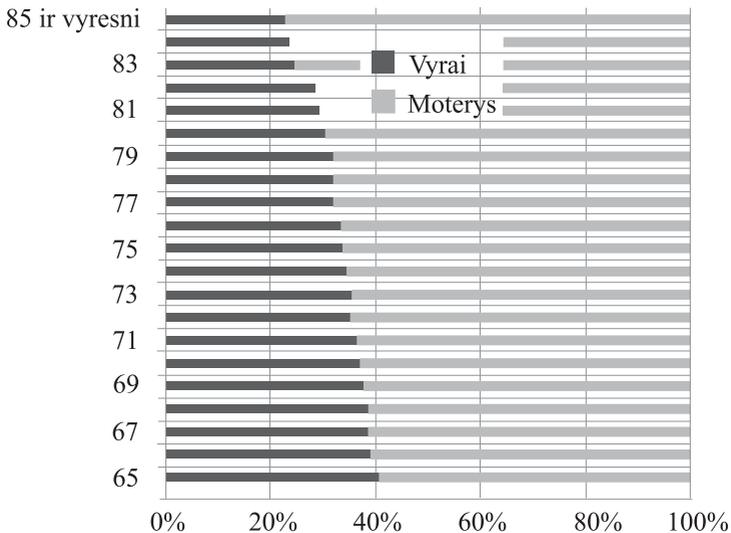

Šaltinis: Rodiklių DB, 2011

Lietuvos moterys pagal tris amžiaus kategorijas (iki 14 m., 15–64 metai ir 65 metų ir vyresnės) pasiskirsto atitinkamai po 14, 66 ir 20 procentų. Vyresnio amžiaus moterų perviršis mergaičių atžvilgiu akivaizdus, o vidurinio amžiaus kategorijoje patenka 2/3 visų Lietuvos moterų (6N pav.). Tuo tarpu Lietuvos vyrų pasiskirstymas pagal minėtas amžiaus kategorijas visai kitoks: beveik trys ketvirčiai (71 proc.) vyresnio amžiaus vyrų priklauso vidurinio (15–64 metų) amžiaus kategorijai, o vyresnio amžiaus vyrų vis dar yra mažiau nei berniukų (atitinkamai, 12 ir 17 proc.) (6M pav.). Palyginti tarpusavyje moterų ir vyrų demografinės senatvės lygio rodiklius, 65 metų ir

vyresnių asmenų proporcija tarp vyrų buvo vos ne dvigubai mažesnė nei tarp moterų (12 ir 20 proc. atitinkamai) (Rodiklių DB, 2010). Skirtinga moterų ir vyrų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė sukuria vadinamąjį senatvės feminizacijos reiškinį: kiekvienoje vyresnėje amžiaus grupėje moterų kiekybinė persvara to paties amžiaus vyrų atžvilgiu vis didesnė (6O pav.).

6O pav. 65 metų ir vyresnių Lietuvos gyventojų sudėtis pagal lytį ir amžių, 2010 m., proc.

Šaltinis: Rodiklių DB, 2010.

65–69 metų amžiaus grupėje 6 moterims tenka 4 vyrai; 70–79 metų grupėje lyčių santykis yra 7:3; o 85 metų ir vyresniųjų gyventojų grupė pasižymi didžiausia lyčių disproporcija – joje vyrai sudaro tik penktadalį, vadinasi, moterų vyrų kiekybinis santykis yra artimas 4:1 (6O pav., Rodiklių DB, 2010).

Artimiausiais dešimtmečiais Lietuvoje toliau tęsis demografinis gyventojų senėjimas. Pagal JT nuosaikias [*convergence scenario*] gyventojų prognozės numatoma, jog 2020 m. 60 m. ir vyresnių gyventojų dalis tarp bendro gyventojų skaičiaus bus artima ketvirtadaliui, o 65 m. ir vyresnių gyventojų

dalį tarp bendro gyventojų skaičiaus padidės mažiausiai iki 17 proc. (Gyventojų prognozės, 2002).

Prognozuojama, kad ir ateinančiais dešimtmečiais pagyvenusių žmonių daliai didėjant, o jaunimo daliai mažėjant, Lietuvoje, naudojant tradicinius amžiaus skirstinius, vyresnio amžiaus gyventojų bus daugiau nei jaunų.

6.4. Gyventojų amžiaus struktūros kaitos veiksniai: demografinio perėjimo teorija

XX a. demografijos mokslo raidos apžvalga rodo, kad demografai yra dėję nemažai pastangų, siekdami paaiškinti istorinę demografinių procesų raidą, tarp jų ir gyventojų amžiaus struktūros kaitą – demografinį senėjimą. Vieni pirmųjų pastebėję gyventojų amžiaus struktūros raidos dėsningumus buvo švedų statistikas ir demografas **Akselis Gustavas Zundbergas** (Axel Gustav Sundbärg, 1857–1914) ir vokiečių statistikas bei demografas **Fridrichas Burgdoferis** (Friedrich Burgdörfer, 1890–1967).

XX a. pradžioje švedų statistikas ir demografas atliko kruopštų darbą – apskaičiavo Europos pagrindinių valstybių gyventojų skaičiaus prieaugį per XIX amžių. Nors pagrindinis to meto šalių rūpestis buvo iki tol neregėtas gyventojų skaičiaus prieaugis, nepaisant intensyvios gyventojų emigracijos, A. G. Zundbergas atkreipė dėmesį ir į gyventojų amžiaus struktūros dėsningumus. Nagrinėdamas duomenis apie gyventojų skaičių ir sudėtį pagal amžių, A. G. Zundbergas suformulavo teoriją, kurioje pagal vaikų ir vyresnio amžiaus gyventojų grupių proporcijas įvardijo tris gyventojų amžiaus struktūros tipus (Sundbärg, 1906, percituota iš Sundbärg, 2011). Demografas nurodė vaikų iki 14 metų, vidutinio amžiaus gyventojų (15–49 metų) ir vyresnio amžiaus žmonių (50 metų ir vyresnių) amžiaus grupes. Jis pastebėjo, kad vidutinio amžiaus gyventojų grupės proporcija kitų amžiaus grupių atžvilgiu visose visuomenėse yra stabiliausia ir sudaro apie 50 proc. Tuo tarpu vaikų ir vyresnio amžiaus gyventojų proporcijos kito reikšmingai. Taigi, anot A. G. Zundbergo, pagal jauno ir vyresnio amžiaus gyventojų proporcijas visuomenės galima skirstyti į tris tipus: 1) progresyviausias – vaikai sudaro iki 40 proc. gyventojų, dėl aukšto gimstamumo sparčiai didėja gyventojų skaičius); 2) stacionariausias – vaikų ir vyresnio amžiaus žmonių proporcijos panašios, sudaro apie 25 proc., gyventojų skaičius stabilus; 3) regresyviausias – vyres-

nio amžiaus žmonių dalis viršija vaikų dalį, pasiekia apie 30 proc., gyventojų skaičius mažėja.

1932 m. pasirodė F. Burgdorferio knyga „Tauta be jaunimo“ [*Volk ohne Jugend*] (Burgdörfer, 1932), kurioje vokiečių statistikas ir demografas reiškė susirūpinimą dėl vokiečių tautos ateities. Autorius nagrinėdamas gyventojų amžiaus ir lyties piramidžių siluetų įvairovę įvardijo tris pagrindinius gyventojų piramidžių tipus ir pavadino juos „piramidė“, „varpu“ ir „urna“. Įvertinęs esamus Vokietijos gyventojų demografinius duomenis, F. Burgdorferis piešė apokaliptinę vokiečių tautos ateitį: jis įspėjo, kad vokiečių gimstamumas yra kur kas žemesnis nei kitų tautų ir kad remiantis trijų piramidžių scenarijumi [*Drei Grundformen der Bevölkerungsstruktur*] vokiečių tautai gresia katastrofiška – išmirimo ateitis. Demografiniu idealu jis laikė trikampio formos piramidę – su plačiu pagrindu (didelis gimstamumas), jo pastebėjimu, toks piramidės tipas būdingas tamsiosios rasės tautoms, tačiau Vokietijos gyventojų (baltosios rasės) piramidė panėšėjo į urną (dėl mažėjančio gimstamumo siaurėjantis piramidės pagrindas).

6P pav. Trys pagrindinės gyventojų amžiaus lyties struktūros formos: piramidė, varpas ir urna pagal F. Burgdorferį

Abiejų mokslininkų – A. G. Zundbergo ir F. Burgdorferio nuopelnas visuomenių demografinės raidos tyrimams yra ne tai, kokius gyventojų amžiaus struktūros tipus jie atrado ir kaip juos pavadino (jų išvados, deja, buvo klaidingos, nes „urnos“ formos piramidė yra tarpinė, o ne užbaigianti demografinį perėjimą). Jų indėlis į mokslą vertinamas už iškeltą klausimą apie galimus gyventojų amžiaus struktūros pokyčių dėsningumus.

Kita demografų karta, gilinusi į gyventojų demografinės raidos dėsningumus, buvo prancūzų demografas **Adolfas Landri** (Adolphe Landry, 1874–1956), JAV sociologas ir demografas **Varenas Simpsonas Tompsonas** (Warren Simpson Thompson, 1887–1973), **Frankas Valace Notstinas**

(Frank Wallace Notestein, 1902–1983) ir **Kingslis DAVISAS** (Kingsley Davis, 1908–1997).

A. Landri 1934 m. išleido knygą pavadinimu *La revolution demographique*, kurioje vykstančius gyventojų demografinės raidos pokyčius įvardijo *demografinės revoliucijos* terminu (Landry, 1982). Taip Prancūzijoje, o paskui ir Rusijoje paplito būtent šis reiškinių pavadinimas. Tuo tarpu Lietuvoje labiau prigijęs anglosaksiškoje demografinėje literatūroje vartojamas *demografinio perėjimo* [*demographic transition*] pavadinimas, pasiūlytas V. S. Tompsono 1929 m. F. V. Notstinas (Notestein, 1945) ir K. DAVISAS (1945) itin prisidėjo prie demografinio perėjimo teorijos visuotinio pripažinimo.

Demografijos istorijos tyrinėtojai nemini, kad prancūzų mokslininkas A. Landri būtų susipažinęs arba bendravęs su amerikiečių sociologu V. S. Tompsonu, tačiau jie abu analizuodami, lygindami ir klasifikuodami įvairių šalių gyventojų amžiaus struktūras rėmėsi trijų etapų gyventojų demografinės raidos modeliu, tik pirmasis etapas vadino primityviuoju, pereinamuoju ir moderniuoju, o antrasis kalbėjo apie pasaulio valstybių perėjimą nuo C kategorijos (būdingas aukštas gimstamumo ir mirtingumo lygis) prie B kategorijos (būdingas mažėjantis mirtingumo lygis, kuriam įkandin pradeda mažėti ir gimstamumo lygis), ir galiausiai prie A kategorijos (būdingas aukštas gimstamumo ir mirtingumo lygis).

Šiandien dauguma pasaulio demografų visuotinai pritaria A. Landri, V. S. Tompsono, F. V. Notstino ir K. Davisio pateiktam žmonijos demografinės raidos etapų teoriniam aiškinimui – demografinio perėjimo teorijai, aprašančiai ir paaiškinančiai žmonijos perėjimą nuo stichinio, primityvaus gyventojų kartų atsinaujinimo (reprodukcijos) režimo (jame aukštas gimstamumas atsveriamas aukštu mirtingumu) prie kontroliuojamo, racionalaus (žemas mirtingumo lygis atsveriamas žemu gimstamumu). Klasikinėje *demografinio perėjimo* teorijoje, atsižvelgiant į gimstamumo bei mirtingumo rodiklius, skiriamos trys gyventojų demografinės raidos stadijos pagal reprodukcijos režimus (tipus).

Pirmoji stadija – būdingas gimstamumo ir mirtingumo lygių balansas, rodiklių reikšmėms esant aukštomis. Gyventojų reprodukcijos požiūriu ši stadija apibūdinama kaip stichinis tipas – daug žmonių gimsta, tačiau didžioji dalis jų miršta net nepasiekę vaisingo amžiaus, taip ir nepasidėję prie giminės pratęsimo. Šis demografinės raidos etapas iš esmės yra ilgas evoliucijos arba iki perėjimo, iki revoliucijos periodas. Šiai stadijai būdingi bruo-

žai: gyventojų skaičius didėjimas yra lėtas ir nenuoseklus, kūdikių ir vaikų mirtingumas – aukštas, gyventojų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė – labai trumpa, gyventojų sudėtis pagal amžių – jauna (vyrauja vaikai ir jaunimas, 60 metų ir vyresni amsenys tesudaro 4–5 proc.). Demografinė prasme tokios visuomenės vadinamos primityviomis (Sauvy, 1953, p.18, p. 33; Rosset, 1981, p. 17) arba natūraliomis (Sauvy, 1953, p. 18, p. 33), nes joms būdingas bejėgiškumas gyvybės ir mirties srityse: gimimų ir mirčių „kontrolė“ gamtos, Dievo ir atsitiktinumo rankose.

Antroji stadija – mirtingumo ir gimstamumo lygių disbalansas, rodiklių reikšmėms mažėjant. Tai ir yra pati revoliucingoji, tikroji tendencijų kaitos stadija. Mirtingumo ir gimstamumo mažėjimo tempai ir mastai kiekvienoje šalyje skiriasi, tad šio periodo charakteristikos šalių demografinėje raidoje pasižymi didele įvairove. Kai gimstamumo mažėjimas tiek laiko, tiek masto požiūriu gerokai atsilieka nuo mirtingumo mažėjimo, formuojasi pereinamajam laikotarpiui neretai būdingas reiškinys – vadinamasis demografinis sproginimas (itin spartus gyventojų natūralus prieaugis³⁴). Mirtingumo ir gimstamumo lygiam mažėjant palyginti tolygiai, sąlygos kilti demografiniam sproginimui nesusiformuoja. Tuo tarpu kai gimstamumo lygio mažėjimo tempai ir mastai aplenkia mirtingumo mažėjimą, natūrali gyventojų kaita nebeužtikrinama – gyventojų skaičius ima mažėti. Palyginti su demografiškai primityviomis visuomenėmis, demografinį perėjimą patiriančiose visuomenėse ima kisti gyventojų sudėtis pagal amžių, t. y. pradeda reikštis gyventojų senėjimas. Be to, tokių visuomenių gyventojų kiekybinių bei kokybinių charakteristikų reikšmingu veiksniu tampa gyventojų teritorinis mobilumas (migracija).

Trečioji stadija – mirtingumo ir gimstamumo lygių balansas, rodiklių reikšmėms esant žemoms. Gyventojų reprodukcijos požiūriu ši stadija apibūdinama kaip racionalus, kontroliuojamas tipas – vaikų gimsta labai mažai (gimimų skaičius ribojamas), tačiau daugumos gimusiųjų gyvenimo trukmė maksimaliai ilga (nes mirtingumas žemas), t. y. dauguma naujagimių pasiekia ne tik amžiaus tarpsnį, kai fiziologiškai įmanoma pratęsti giminę, bet išlieka gyvi dar ilgai ir baigę vaisingo amžiaus tarpsnį. Šis yra sąlygiškai stabilus ir, matyt, ilgas porevoliucinis, po perėjimo etapas, kuriam būdinga

34 Natūralus gyventojų prieaugis yra vienas natūralios gyventojų kaitos (gyvų gimusių ir mirusių gyventojų skaičiaus santykis) rezultatų. Galimi dar du variantai: tarp gyvų gimusių ir mirusių gyventojų skaičiaus esant balansui, gyventojų prieaugis yra nulinis; tuo tarpu mirusių skaičiui viršijant gimusių, situacija įvardijama kaip natūralus gyventojų skaičiaus sumažėjimas.

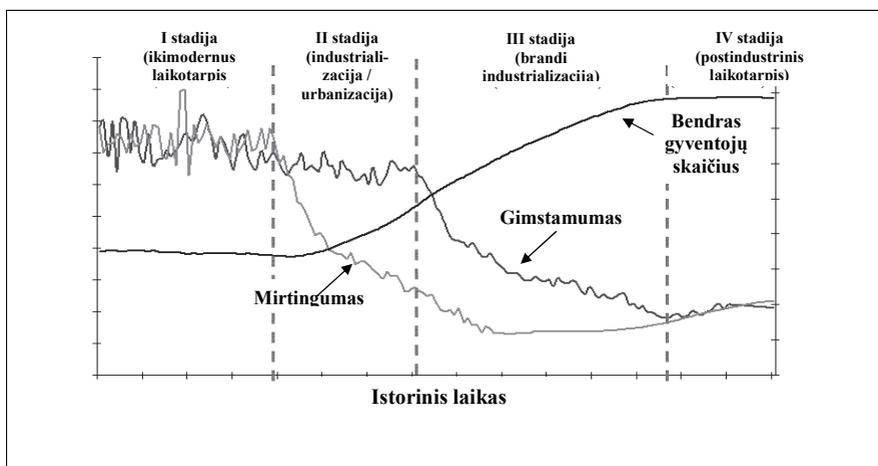
gyventojų skaičiaus stabilizacija, vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė – reikšmingai priartėjusi prie biologiškai maksimaliai įmanomos gyvenimo trukmės, gyventojų amžiaus struktūra – brandi, nes visuomenėje proporcingai atstovaujama visų amžiaus grupių žmonėms. Tokios visuomenės apibūdinamos kaip demografiškai pažengusios, brandžios, nes, priešingai primityvioms, jos jau turi reikšmingus pasiekimus kontroliuojant tiek gimstamumo, tiek ir mirtingumo procesus.

Toks yra klasikinis demografinio perėjimo teorijos išdėstymas. Tačiau nuolatinis teorijos tikrinimas įvairių šalių demografinės raidos empiriniais duomenimis ir pastarųjų atitikimas / neatitikimas teorijos nuostatų verčia kelti naujus mokslinius klausimus ir tobulinti klasikinę teoriją.

Tad šiuolaikiniai demografai, pirmiausia ypatingą dėmesį skirdami būtent antrajai – judriajai demografinio perėjimo stadijai, paprastai ją skelia į dvi savarankiškas dalis, vadinasi, taiko keturių stadijų demografinio perėjimo modelį (pvz., Fratczak, 1993).

Pastaruoju metu pristatant demografinio perėjimo teoriją paprastai pateikiama ir vizualinė keturių stadijų demografinės raidos schema, demografinių procesų tendencijų linijas papildant kiekvieną raidos pakopą atitinkančiais gyventojų amžiaus ir lyties piramidžių tipais.

6R pav. Demografinio perėjimo teorijos grafinis atvaizdas ir charakteristikos

6R pav. tęsinys.

Idealūs gyventojų amžiaus lyties piramidžių tipai			
			
I stadija	II stadija	III stadija	IV stadija
Gimstamumas			
Aukštas SGR 5-6	Aukštas SGR 4-3	Mažėjantis SGR 1,9-1,5	Žemas SGR 2
Mirtingumas			
Aukštas	Mažėjantis	Mažėjantis	Žemas
Gyventojų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė			
Iki 28 metų	29–59 metų	60–79 metų	Per 80 metų
Gyventojų skaičiaus kaita			
Stabilus svyravimas arba nedidelis prieaugis	Spartus prieaugis	Lėtėjantis prieaugis arba mažėjantis gyventojų skaičius	Stabilus svyravimas arba nedidelis prieaugis
Vyresnio amžiaus žmonių dalis			
Stabiliai žema, gyventojų senatvės rodiklis iki 5 proc.	Didėjanti, gyventojų senatvės rodiklis 6–15 proc.	Didėjanti, gyventojų senatvės rodiklis 16–25 proc.	Stabiliai proporcinga, gyventojų senatvės rodiklis 25 ir daugiau proc.
Gimstamumo veiksniai			
Aukštas (vaikų) mirtingumas. Natūraliajame ūkyje reikalinga papildoma darbo jėga. Vaikų auginimo sąnaudos apyligės su vaiko nauda ūkiui. Vaikai suvokiami kaip aprūpintos senatvės garantas.	Mažėjo vaikų mirtingumas, plito kontracepcijos priemonės, keitėsi vaiko kaip vertybės šeimai samprata: papildomų darbo rankų ir garantijų senatvėje nebereikia, vaikas – papildomas varotojas šeimoje, didėja investicijos į vaiko kokybės užtikrinimą, neretai vaiko auginimas suvokiamas kaip nesuderinamas su saviraiškos tikslais.	Kai kurių autorių (Myrskyla. 2009, p. 741–743) tyrimų duomenimis, pastebimos tendencijos, kai šalyse, kuriose gimstamumas buvo nukritęs žemiau kartų kaitos užtirimui būtinos ribos, gimstamumas grįžta prie lygmens, būtino kartų kaitai užtikrinti.	

6R pav. tęsinys.

Mirtingumo veiksniai			
Ligos, badas, prastos gyvenimo sąlygos, menka higiena, sanitarija, menkos medicinos žinios	Sveikatos priežiūros, higienos, sanitarijos pagerėjimas, švaraus geriamojo vandens didesnis prieinamumas, medicinos pažanga (skiepai, nauji vaistai)	Sveikos gyvensenos plitimas, sveikatos priežiūros ir gydymo technologijų pažanga	
I stadija	II stadija	III stadija	IV stadija

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Montgomery, 2011.

Kaip įsitikinome, demografinio perėjimo teorijos kūrėjai žmonijos demografinę istoriją suvokė kaip trijų arba keturių stadijų raidos modelį. Tačiau pastarojo dešimtmečio mokslinėje literatūroje atveriant teoretikų, kurie susirūpinę ilgalaikiu mažu gimstamumu, veikalus, aptiksime pasiūlymą į schemą įtraukti 5 stadiją, kuri atspindėtų žemo gimstamumo šalių situaciją. Jeigu gyventojų mirtingumas viršija gimstamumo lygį, tokios šalys patiria depopuliaciją – gyventojų skaičiaus mažėjimą. O kai kurie autoriai siūlo pripažinti netgi šeštą demografinio perėjimo stadiją. Tai susiję su M. Myrskyla ir bendraautorė (2009, p. 741–743) revoliucingu teiginiu, kad gimstamumo tendencijos tapo „J“ formos, t. y. kad gyventojai grįžta į prie kartų kaitai atkurti būtino 2,1 vaiko.

Mirtingumo mažėjimas ir ilgaamžiškumo plitimas. Vienas reikšmingų demografinį senėjimą skatinančių veiksnių yra mirtingumo mažėjimas matuojant įvairiais rodikliais: bendru mirtingumo koeficientu, kūdikių mirtingumo rodikliu, vyresnio amžiaus gyventojų mirtingumo koeficientu. Istoriskai visi šie rodikliai turėjo tendenciją mažėti, nors ir šio proceso pasiekimai labai įvairuoja tarp šalių. Pavyzdžiui, kūdikių mirtingumas pasaulio šalyse svyruoja nuo 2,3 kūdikio 1000-ai gyvų gimusių Singapūre iki 182,3 Angoloje (CIA World Fact Book, 2008), vadinasi, skirtumas sudaro beveik 80 kartų. Lietuvoje šis rodiklis 2010 m. buvo 5 (Rodiklių, 2011). Tarp pasaulio šalių,

turinčių aukščiausią ir žemiausią bendrą gyventojų mirtingumo koeficientą (BMK), skirtumas sudaro 15 kartų: Svazilande BMK sudaro 30 mirčių 1000-iui gyventojų, tuo tarpu Jungtiniuose Arabų Emyratuose – tik 2 mirtys 1000-iui gyventojų (CIA World Fact Book, 2010). Lietuvoje 2009 m. BMK sudarė 12,6 mirčių 1000-iui gyventojų (Rodiklių, 2011).

2007-aisiais pasaulio gyventojų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė (VTGT) buvo 65,8 metų (United Nations, 2007). Tačiau palyginus atskirų šalių VTGT, paaiškėja, kad tarp kraštutinių rodiklio reikšmių yra 2,6 karto skirtumas: Japonijos gyventojų VTGT 2007 m. buvo 82,2 metų, o Svazilando gyventojų – tik 31,9 metų (CIA World Fact Book, 2010).

Kitas esminis demografinį senėjimą lemiantis veiksnys yra *mažėjantis gimstamumas*. Kūdikių skaičius greitai ir tiesiogiai daro įtaką tam tikros visuomenės amžiaus struktūrai ir apskirtai gyventojų skaičiui. Tačiau, anot C. R. Victor (2010, p. 68), gimstamumo tendencijų pažinimas ir prognozavimas, ko gero, yra vienas problematiškiausių demografinės analizės dėmenų. Gimstamumui, kaip ir mirtingumui, matuoti taikoma keletas skirtingų rodiklių: suminis gimstamumo rodiklis (SGR), bendrasis gimstamumo rodiklis (BGR), neto gimstamumo rodiklis (NGR) ir kt. SGR reikšmėms įvertinti taikoma keletas slenksčių (6B lent.)

Pasaulyje 2010 m. (CIA World Fact Book, 2010) viena moteris per savo gyvenimą pagimdo vidutiniškai 2,6 vaiko. Vadinasi, vertinant pasaulio mastu kartų kaita yra užtikrinama. Tačiau apžvelgiant šalių rodiklius, atsiškleidžia labai plati įvairovė. Aukščiausiais gimstamumo lygiais pasižymi Afrikos, ypač Sub Sacharos valstybės, kuriose SGR reikšmės 2010 m. siekė 7,7 vaiko (Nigerijoje), 6,7 vaiko (Ugandoje) ir 6,5 vaiko (Malyje). Vadinasi, viena moteris per savo gyvenimą šiose šalyse pagimdo vidutiniškai po 7 vaikus (CIA World Fact Book, 2010). Kitame skalės gale atsiduria šalys, kuriose SGR reikšmės yra itin žemos – Honkongas (2006 m. SGR tesiekė 1), Taivanis, Pietų Korėja, Japonija, – 1,2 (CIA World Fact Book, 2010).

Didžiausias skirtumas tarp valstybių SGR reikšmių (Nigerijos ir Honkongo) sudaro 7,7 karto.

6B lentelė. Suminio gimstamumo rodiklio interpretaciniai slenksčiai

SGR reikšmė	Interpretavimas, pavyzdžiai
SGR yra $\geq 2,5$	<p>Kartų kaitą besivystančiose šalyse užtikrinantis SGR minimumas (mažiausiai išsivysčiusiose šalyse šis slenkstis pakeliamas net iki 3,3). Remiantis statistiniais skaičiavimais, slenkstis gerokai pakeliamas virš 2,1 (žr. antrą lentelės eilutę) siekiant kompensuoti itin aukštą kūdikių ir vaikų mirtingumą.</p> <p>Pavyzdžiai: Nigerija – 7,7; Uganda – 6,7; Malis – 6,5; Somalis – 6,4; Burundis 6,3; Burkina Faso – 6,2; Zambija – 6,1 Afganistanas – 5,5. Europoje tokių šalių nėra.</p>
SGR yra $\geq 2,1$	<p>Kartų kaitą užtikrinantis [<i>replacement level fertility</i>] SGR minimumas išsivysčiusiose šalyse (2 vaikai dviejų tėvų kartos asmenims atkurti, papildomas dešimtadalis būtinas skirtingam kūdikių lyčių koeficientui ir mirtingumui iki fertilaus amžiaus kompensuoti).</p> <p>Pavyzdžiai: dauguma Europos, Šiaurės Amerikos, Azijos ir Lotynų Amerikos šalių: Izraelis, Indija – 2,7; JAV – 2,1; Venesuela – 2,5; Turkija – 2,2 ir kt.</p>
SGR yra 1,6–2,0	<p>Neužtikrinantis kartų kaitą gimstamumo lygis [<i>below replacement level fertility</i>].</p> <p>Pavyzdžiai: dauguma Europos, Šiaurės Amerikos, Azijos ir Lotynų Amerikos šalių: Prancūzija, Airija ir Šri Lanka – 2; Jungtinė Karalystė, Islandija – 1,9; Norvegija – 1,8; Suomija, Švedija, Danija ir Tailandas – 1,7 ir kt.</p>
SGR yra 1,3–1,5	<p>Žemas gimstamumo lygis [<i>low fertility level</i>], neužtikrinantis kartų kaitos.</p> <p>Pavyzdžiai: Ispanija ir Kinija – 1,5; Rusija, Austrija, Armėnija, Vengrija ir Bulgarija – 1,4; Baltarusija – 1,3 ir kt.</p>
SGR yra $\leq 1,3$	<p>Žemiausias gimstamumo lygis [<i>lowest-low fertility level</i>], neužtikrinantis kartų kaitos.</p> <p>Pavyzdžiai: Singapūras – 1,1; Pietų Korėja – 1,2; Moldova, Slovėnija, Italija – 1,3 ir kt.</p>

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Victor, 2010, p.68; CIA World Fact Book, 2010.

Gimstamumo tendencijų aiškinimas yra sudėtinga ir dažna diskusijas kelianti tema, kaip ir gimstamumą skatinančių politikos priemonių veiksmingumas. Kaip matėme, klasikinė demografinio perėjimo teorija gimstamumo mažėjimą sieja su kūdikių ir vaikų mirtingumo mažėjimu (norint užauginti, pvz., du vaikus, nebereikia gimdyti keturių). Kita aiškinimų kryptis susijusi su požiūriu į vaiką pasikeitimu. Tradicinėse visuomenėse vaikų išlaikymas nebuvo brangus ir vaikai buvo suvokiami kaip papildomos darbo rankos natūraliajame namų ūkyje, o senatvėje – kaip socialinės apsaugos garantas. Postindustrinėje visuomenėje vaikų išlaikymo ir ugdymo sąnaudos yra itin pabrangusios, tad tėvai, siekdami investuoti į „aukštos kokybės“ palikuonis, mažina jų skaičių. Dar kita aiškinimų kryptis atkreipia dėmesį į pasikeitusią moters socialinį statusą – moterų emancipaciją, aukštą išsilavinimo lygį, ekonominį užimtumą, nes gimstamumo lygio mažėjimas yra tiesiogiai susijęs su moterų padėtimi visuomenėje. Antrojo demografinio perėjimo teoretiškai (Van de Kaa, Lesthaege, 1987, 2003, 2010) pabrėžė individualizacijos ir vartotojiškumo principų įsigalėjimą, kurie vaikų turėjimą ir rūpinimąsi jais priešpriešina kaip suvaržymą individo (potencialių tėvų) saviraiškos galimybėms, hedoniškam vartojimui. Tad potencialiosios tėvų kartos atstovai priima sprendimus iš viso neturėti vaikų (savanoriška bevaikystė) arba bent jų susilaukti vėliau. Bet kuriuo atveju matome, kad gimstamumo tendencijų raida yra kompleksinis reiškinys, priklausantis nuo daugybės veiksnių kompleksinių sąsajų.

Taigi sužinojome, kad didžiausią įtaką gyventojų senėjimui daro gimstamumo mažėjimas ir mirtingumo mažėjimas: viena vertus, vis mažėjantis gimstančių vaikų skaičius (vaikų deficitas) sąlygiškai (struktūriškai) didina pagyvenusių ir senų žmonių dalį visuomenėje, kita vertus, mirtingumo mažėjimas visose amžiaus grupėse, t. y. VTGT didėjimas, rodantis, kad vis didesnė dalis gimusių vaikų gyvens ilgai ir pasieks senatvę, didina pagyvenusių ir senų žmonių dalį visuomenėje kiekybiškai (absoliučiai).

Gyventojų migracijos ir demografinių bangų judėjimo korekcinė įtaka gyventojų senėjimui. Būtina paminėti ir aptarti dar du gyventojų amžiaus struktūros kaitos veiksnius: tai migracija ir ankstesnė gyventojų amžiaus struktūra, kurių vaidmuo gyventojams senėjant palyginti kuklesnis ir pasižymi sąlyginiu trumpalaikiškumu.

Paprastai imigracijos procesai prisideda prie demografinio senėjimo švelninimo, jo atidėjimo vėlesniam laikui, kai emigrantų karta sulauks se-

natvės amžiaus. Juk dauguma migruojančių gyventojų yra jauno ir darbingo amžiaus, jie dar gali susilaukti vaikų. Tuo tarpu emigracijos procesai, priešingai, prisideda prie priešlaikinio šalies gyventojų amžiaus struktūros senėjimo, t. y. paankstina šį procesą. Žvelgiant į kelių dešimtmečių ateitį, akivaizdu, kad išvykusieji iš šalies vėliau nebeprisidės prie jos kiekybinio (absoliutaus) senėjimo – jų tiesiog nebus šalyje, kai jie įžengs į senyvo amžiaus kategoriją. Manoma, kad demografinė prasme brandžiose visuomenėse, kurių gimstamumo ir mirtingumo lygiai yra žemi, reikšmingu gyventojų amžiaus struktūros kaitos korekcinium veiksmu gali tapti būtent gyventojų geografinis mobilumas – migraciniai srautai.

Demografinių bangų judėjimo poveikis. Kaip gyventojų senėjimą gali paveikti ankstesnė gyventojų amžiaus struktūra?

Čia turimas omenyje vadinamųjų demografinių bangų formavimosi ir ritimosi per amžiaus struktūrą reiškinys. Kai prieš 2–3 dešimtmečius gimusios kohortos dydis ženkliai skiriasi nuo prieš ar po ją žengiančiosios kohortos, gyventojų kartų atsinaujinimo procese „žingsnio tarp kartų“ atstumu (2–3 dešimtmečių) susidaro slūgstančios demografinės „bangelės“. Jos gali atsirasti tiek dėl staigiai padidėjusio / sumažėjusio gimstamumo, tiek dėl gimdytojų skaičiaus svyravimų. Demografinių bangų judėjimo per amžiaus struktūrą efektas gyventojų senėjimui yra korekcinis: pvz., kai išskirtinai gausi kohorta pasiekia senatvės amžiaus tarpsnį, ji reikšmingai padidina šio amžiaus žmonių proporciją, o jeigu į vyresnio amžiaus gyventojų kategoriją įsilieja labai negausi gimimo kohorta, ji gali pristabdyti gyventojų senėjimo procesą. Tokiu būdu prieš keletą dešimtmečių susiformavusios gyventojų amžiaus struktūros ypatumai (netolygumai) gali turėti tam tikrą korekcinį poveikį dabartinei gyventojų amžiaus struktūrai.

Susipažinę su demografinio perėjimo teorijos nuostatomis, galime suprasti visuomenių demografinės raidos priežastingumus ir dėsningumus, taip pat jos rezultatus – gyventojų bendrojo skaičiaus stabilizaciją pasiekus aukštą lygį bei vyresnio amžiaus gyventojų proporcijos visuomenėje stabilizaciją. Tačiau šios teorijos šalininkai sutelkė dėmesį pirmiausia į gyventojų reprodukcijos režimo kaitą ir jos veiksmus (mirtingumą ir gimstamumą). Gyventojų senėjimas, tarsi šalutinis demografinio perėjimo proceso produktas, liko dėmesio nuošalyje, o tuo labiau jo keliami socioekonominiai iššūkiai.

6.5. Gyventojų senėjimo iššūkiai socialiniams institutams

JAV senėjimo sociologijos specialistės Matildos Raili (Riley, 1988) manymu, socialinės gerontologijos mokslo silpnoji pusė yra tai, kad pernelyg mažai dėmesio teikiama visuomenės demografiniam senėjimui. Gerontologai turi kur kas daugiau žinių apie atskiro žmogaus senėjimo procesą nei apie kintančias galimybių ir poreikių struktūras (sudarančias kontekstą visam individo gyvenimo keliui) senstančioje visuomenėje.

Gyventojų amžiaus struktūros pokyčiai – nuo visuomenės, kurioje vyrauja vaikai ir jaunimas, link visuomenės, kurioje proprocingai atstovaujami visų amžiaus grupių gyventojai, – yra ir ateityje bus reikšmingas iššūkis tolygiai visuomenių ekonominei, socialinei ir kultūros raidai, taip pat kintančiai paties senatvės amžiaus tarpsnio sampratai. Dėl pasireiškimo masto ir negrįžtamumo gyventojų demografinis senėjimas iš esmės keičia visuomenės poreikių struktūras ir kartu kelia iššūkius juos tenkinantiems socialiniams institutams.

Kaip žinia, socialiniai institutai yra nusistovėjęsios universalių poreikių tenkinimo formos, besiformuojančios ir įsitvirtinančios kiekvienoje visuomenėje. Suprantama, kad pasikeitus poreikių struktūrai (nes skirtingo amžiaus asmenys turi skirtingų interesų, poreikių, motyvų, elgsenos normų, vertybių ir pan.), tenka prie jų pritaikyti nusistovėjęsios socialinius institutus. Senstanti visuomenė susiduria su darbo jėgos, vartojimo, investicijų ir santaupų struktūriniais pokyčiais, naujais reikalavimais pensijų sistemai, būtinybe plėtoti ir optimizuoti socialinių paslaugų sistemą, modernizuoti sveikatos apsaugos sistemą, suteikti vyresnio amžiaus žmonėms dvasinės gerovės sąlygas (formuoti požiūrį į žmogaus senėjimą kaip pozityvų, aktyvų ir natūralų procesą, patenkinti pagyvenusių žmonių integracinius poreikius, sudarant jiems adekvačias švietimo, saviraiškos, poilsio, politinio ir bendruomeninio aktyvumo galimybes).

Senyvo amžiaus žmonių skaičiaus ir dalies didėjimas verčia laiku peržiūrėti ir prie naujų poreikių pritaikyti visuomenės išteklius ekonomikos (galimybės dalyvauti darbo rinkoje, pajamų ir santaupų lygis), politikos (galia politinėse ir visuomeninėse organizacijose), socialinio saugumo (socialinės garantijos), sveikatos apsaugos (poreikius atitinkančių paslaugų plėtra)

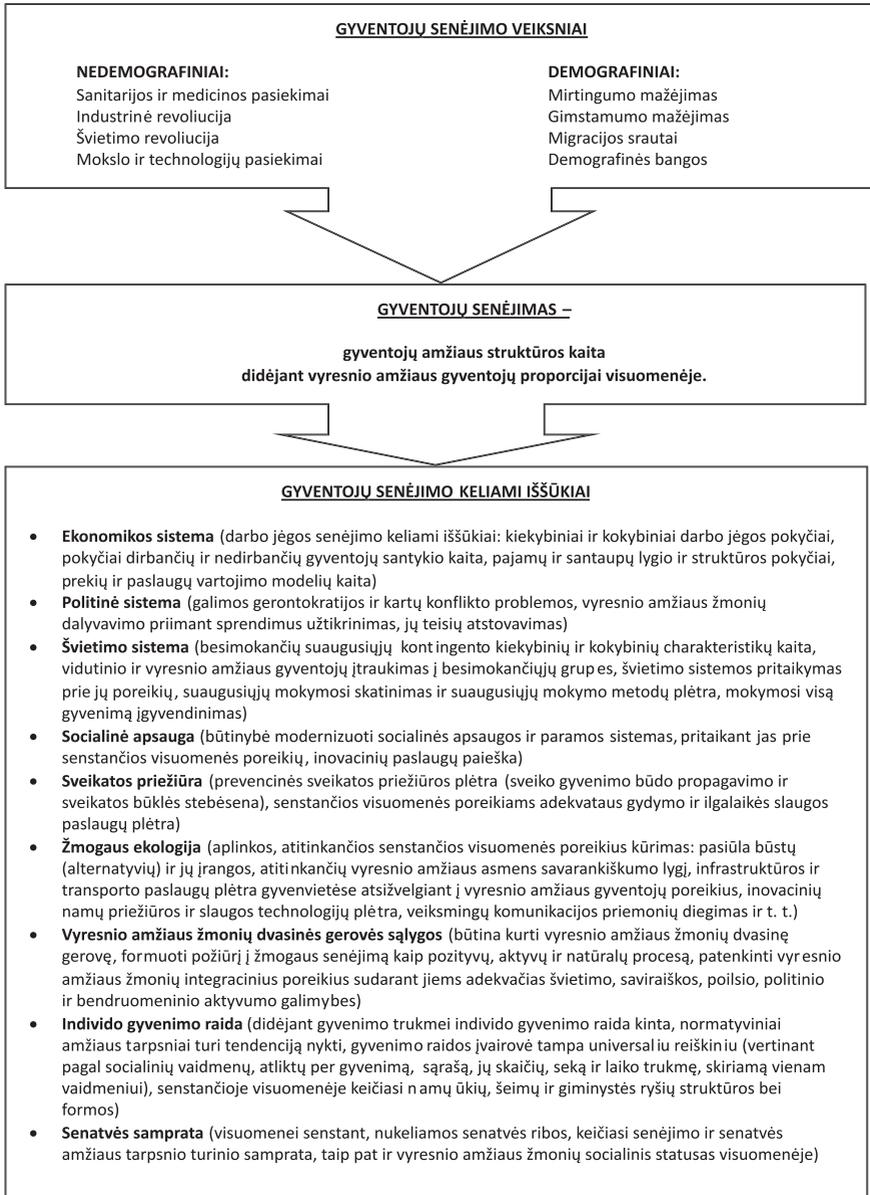
ir žmogaus ekologijos (poreikius atitinkantys būstai, aplinka, gyvenvietės infrastruktūra, susiekimas ir pan.) srityse.

Per pastaruosius 100 metų iš esmės pailgėjusi tikėtina gyvenimo trukmė tiesiogiai ir netiesiogiai atsiliepė daugeliui gyvenimo sričių. Tai, kad šiais laikais vis daugiau žmonių gali tikėtis susilaukti žilos senatvės, nepaprastai aktualizavo kokybinį gyvenimo trukmės veiksnį: ar galima tikėtis gyventi ne tik ilgiau už savo senelius, bet ir kokybiškiau? Mokslininkai siekia atsakyti į klausimą, ar pailgėjus gyvenimo trukmei prie jo prisideda aktyvūs ir pilnaviški, ar negalios ir ligų metai.

Pailgėjusi vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė sukėlė struktūrinių poslinkių tiek individo gyvenimo kelio (atskirų amžiaus tarpsnių segregacijos didėjimas, kelių profesinių karjerų, kelių šeimų sukūrimas per amžių, naujų veiklos rūšių atsiradimas bei įtvirtinimas ir pan.), tiek šeimos instituto (giminystės santykių vertikalėjimas, šeimos narių bendro išlikimo trukmės didėjimas ir pan.), tiek švietimo (žmogaus gyvenimui ilgėjant ir socialiniams pokyčiams spartėjant, išskyla nepertraukiamo mokymosi, tobulėjimo poreikis) raidoje.

Kadangi senatvės samprata yra jautri paties subjekto amžiui, demografiškai brandžioje visuomenėje ji suvokiama kitaip negu jaunoje. Iliustracijai galime paimti pavyzdį iš asmeninės gyvenimo patirties. Pirmoko akimis, trisdešimtmetė mokytoja atrodo „labai solidaus“ amžiaus, o penkiasdešimtmetė – „visiška močiutė“. Ko gero, patiems sulaukiant vis kito gimtadienio, patirtas amžius nebeatrodo toks jau senas, kaip vaikystėje. O, pavyzdžiui, 90-mečiams šešiasdešimtmečiai visai neatrodo „seni“. Panašiai gali būti vertinamas ir gyventojų senatvės lygis. Antai 1968 m. pagal E. Roseto klasifikaciją (Rosset, 1968) prie demografiškai senų visuomenių priskirtos tos, kuriose pagyvenusių žmonių dalis (60-mečiai ir vyresni) viršija 12 proc. visų gyventojų (tais laikais – net ir ekonomiškai pažengusioms šalims neįtikėtina aukštas rodiklis), o keliais dešimtmečiais vėliau tokios visuomenės charakterizuojamos kaip „vidutinio senumo“. Nes vis gausėja valstybių, kurių gyventojų senatvės lygis sudaro 20–25 procentus.

6A pav. Gyventojų demografinio senėjimo veiksniai, esmė ir iššūkiai

Šaltinis: sudaryta autorės (žr. Mikulionienė, 2011).

Apibendrinant galima pabrėžti, jog valstybių, siekiančių kontroliuoti šalies raidą gyventojų senėjimo sąlygomis, pagrindinis iššūkis yra subalansuoti skirtingus žmonių lūkesčius: ieškoti būdų, kaip mažinti papildomas sąnaudas gyventojų senėjimo pasekmėms įveikti (bet ne gyventojų gerovės sąskaita – būtina išsaugoti piliečių teisę į socialinę apsaugą) ir didinti ilgesnės gyvenimo trukmės asmeninę ir visuomeninę naudą (bet neverčiant nenorinčius / negalinčius būti kuo ilgiau naudingais – būtina išsaugoti piliečių teisę rinktis).

Šeštojo skyriaus studijų priemonės

Skyriaus apibendrinimas

Kuo gyventojų demografinis senėjimas skiriasi nuo individo senėjimo?

Kai kalbama apie apibrėžtos gyventojų grupės amžiaus struktūros pokyčius, vartojama *gyventojų demografinio senėjimo* sąvoka, o kai kalbama apie individualius pokyčius, patiriamus individui gyvenime, vartojama *individo senėjimo* sąvoka. Taigi jos skiriasi pagal analizės lygmenį, be to, pirmasis reiškiny – gyventojų amžiaus struktūra – gali ir jaunėti, ir senėti, o individas – tik senėti.

Kokie yra pagrindiniai gyventojų demografinio senėjimo / demografinės senatvės lygio rodikliai?

Gyventojų senėjimui / demografinės senatvės lygiui apibūdinti dažniausiai vartojami šie rodikliai: vyresnio amžiaus gyventojų dalis (proporcija) iš bendro gyventojų skaičiaus, vidutinis arba medianinis gyventojų amžius, senatvės indeksas ir gyventojų amžiaus ir lyties piramidės.

Kokie veiksniai lemia gyventojų senėjimą?

Tokių gyventojų amžiaus struktūros pokyčius, kurių rezultatas yra gyventojų senėjimas, sukelia gimstamumo mažėjimas, suaugusių gyventojų sveikatos gerėjimas ir jų mirtingumo mažėjimas, neigiamas migracijos saldo (emigrantų skaičius viršija imigrantų skaičių) bei demografinių bangų judėjimas (gausesnių kohortų įsiliejimas į vyresnio amžiaus gyventojų kategoriją, pvz., vaikų bumo kartos (JAV) įsiliejimas į senatvės pensininkų gretas).

Kokias socialines ir ekonomines pasekmes sukelia gyventojų demografinis senėjimas?

Gyventojų senėjimas, būdamas fundamentalus ir negrįžtamas demografinis procesas, kelia modernizacijos iššūkius daugybei socialinių institutų: darbo rinkai, prekių ir paslaugų gamybai, vartojimui, santaupų kaupimui, švietimo sistemai, sveikatos ir socialinės apsaugos sistemoms, šeimos ir giminstės ryšių institutui, institucionalizuotai individo gyvenimo raidai ir pačiai amžiaus bei senatvės / senėjimo sampratai.

Kaip apibūdinamos demografinio perėjimo stadijos?

Demografai skirtingai apibūdina demografinio perėjimo stadijas. Šiuolaikiniai mokslininkai apibūdina demografinį perėjimą skirdami keturias stadijas. Pirmoji (iki perėjimo) stadija pasižymi gimstamumo ir mirtingumo lygių balansu, rodiklių reikšmėms esant aukštomis, gyventojų reprodukcija vyksta stichiškai, gyventojų skaičius svyruoja priklausomai nuo „karo, maro, bado“ sąlygų, gyventojų amžiaus struktūroje dominuoja vaikai ir jaunimas (iki 40 proc.), vyresnio amžiaus žmonių dalis labai menka. Antroji stadija – perėjimo pradinis etapas, mirtingumo lygis pradėjęs mažėti, tačiau gimstamumo lygis vis dar lieka aukštas, formuojasi demografinis sprogimas. Trečioji stadija – tiek mirtingumas, tiek gimstamumas mažėja, tačiau pagal šių tendencijų tempus gyventojų skaičius gali toliau didėti, bet gali ir pradėti mažėti, tuo tarpu gyventojų amžiaus struktūroje vis didėja vyresnio amžiaus žmonių dalis. Šioje stadijoje reišmingu veiksniu tampa gyventojų teritorinis mobilumas (migracija). Ketvirtoji stadija – po perėjimo etapas, kai mirtingumo ir gimstamumo lygis vėl pasiekia pusiausvyrą, tik šį kartą rodiklių reikšmėms esant žemoms, gyventojų reprodukcija – racionalaus, kontroliuojamo tipo; gyventojų amžiaus struktūros požiūriu – visuomenė apibūdinama kaip demografiškai brandi (proporcingai atstovaujama visoms amžiaus grupėms).

Kaip galima vertinti Lietuvos gyventojų senėjimą kitų šalių kontekste?

Palyginti su kitomis Europos Sąjungos valstybėmis narėmis, Lietuvoje gyventojų senėjimo mastas yra nuosaikus – ji nepatenka į ES pirmaujančių šalių dešimtuką. Tačiau gyventojų senėjimo tempai ir lyčių demografinio senėjimo netolygumai Lietuvoje yra vieni aukščiausių tarp Europos Sąjungos valstybių narių.

Kaip susiję demografinis perėjimas ir gyventojų senėjimas?

Demografinio perėjimo teorija paaiškina gyventojų senėjimo proceso kaitą ir priežastis. Šios teorijos požiūriu gyventojų senėjimas yra dėsningas visuomenių demografinės raidos etapas. Visuomenėms pereinant nuo primityvaus reprodukcinės raidos tipo prie kontroliuojamo, racionalaus tipo, keičiasi jų bendras gyventojų skaičius bei jų sudėtis pagal amžių: pereinamuoju laikotarpiu didėja bendras gyventojų skaičius bei vyresnio amžiaus žmonių dalis, tačiau baigiamajame – stabilizacijos etape nusistovi tiek bendras gyventojų skaičius, tiek vyresnio amžiaus žmonių dalis.

Pagrindinės sąvokos

Demografija	Demografinis perėjimas, demografinė revoliucija
Senėjimo demografija	Gyventojų reprodukcinės raidos režimas
Gyventojų senatvės lygis	Senatvės feminizacija
Gyventojų senėjimas / visuomenės senėjimas / demografinis senėjimas / struktūrinis gyventojų senėjimas	Vyresnio amžiaus žmonių grupės (struktūrinis / demografinis) senėjimas

Klausimai diskusijai

1. XX a. devintojo dešimtmečio viduryje (1983–1990 m.) Lietuvoje gimusių kohortą keičia vėlesnė labai negausi (gim. 1992–2000 m.) kohorta. Pakomentuokite, kokius iššūkius įvairioms gyvenimo sritims gali sukelti šių, apimtimi skirtingų kohortų *judėjimas* per egzistuojančius socialinius institutus?
2. Ar gyventojų senėjimas yra socialinė problema?
3. Pasinaudoję šio skyriaus medžiaga apie demografinio perėjimo teoriją bei gyventojų senėjimo tendencijas ir prisiminę viską, kas jums žinoma apie kli-

mato kaitą, pagalvokite, kas žmonijos tolydžiai raidai kelia didesnę grėsmę: gyventojų amžiaus struktūros kaita ar klimato kaita?

Užduotys naršant internete

Apsilankykite vienoje iš interneto svetainių (Eurostat³⁵ arba U.S. Census Bureau³⁶) ir nustatykite: a) kuriose pasaulio šalyse GSL (gyventojų senatvės lygio) rodikliai didžiausi / mažiausi; b) kokių pasaulio šalių gyventojai pasižymi ilgiausia / trumpiausia VTGT (vidutine tikėtina gyvenimo trukme); c) nustatykite tris šalis, kurios pasaulyje pirmauja vyresnio amžiaus (60 / 65 metų ir vyresnių) gyventojų skaičiumi.

Apsilankykite U.S. Census Bureau³⁷ interneto svetainėje ir, susipažinę su pasirinktų pasaulio šalių demografiniais duomenimis bei gyventojų amžiaus lyties piramidėmis, pakomentuokite, kaip tam tikros šalies duomenys ir gyventojų piramidės siejasi su demografinio perėjimo teorija.

Papildoma literatūra

Kanopienė, V. Demografinio perėjimo teorija. Kanopienė, V. *Socialinė demografija*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2008, p. 167–178.

Mikulionienė, S.; Stanaitis, S. Amžiaus struktūra. *Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida*. V. Stankūnienė (ats. red.) Statistikos departamentas, Socialinių tyrimų institutas, Vilnius, 2006, p. 8–27.

35 Eurostat tinklalapio adresas: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database

36 International Data Base – Main Page – U.S. Census Bureau tinklalapio adresas: <http://www.census.gov/ipc/www/idb/>

37 Ten pat.

Pagrindinių sąvokų žodynas

Aktyvumo teorija – senėjimo teorija, kurioje teigiama, kad vyresnio amžiaus žmonių poreikiai nesiskiria nuo vidurinio amžiaus žmonių, todėl situacija, kai vyresnio amžiaus žmonės atsitraukia nuo visuomenės, nėra normali. Gyvenimo kokybę senatvėje lemia aktyvaus dalyvavimo įvairioje veikloje ir santykiuose išlaikymas.

Amžiaus integracijos teorija teigia, kad visuomenėje yra dvejopi socialiniai institutai – segreguojantys žmones pagal amžių ir integruojantys įvairaus amžiaus žmones, – o tai gali tiek ap sunkinti, tiek paskatinti vyresnio amžiaus žmones dalyvauti visuomenėje.

Amžiaus normos – su amžiumi siejamos elgesio taisyklės, lūkesčiai ir standartai, reguliuojantys žmonių tarpusavio sąveiką. Amžiaus normos apibūdina tam tikram amžiui (ne)leistinus ir (ne)pageidaujamus vaidmenis.

Amžiaus stereotipai – išankstinės supaprastintos teigiamos / neigiamos nuostatos apie tam tikro amžiaus žmonių gebėjimus ir charakteristikas.

Amžius yra objektyvus nugyvento laiko (paprastai matuojamo metais) rodiklis. Jame yra užkoduotos ir simbolinės prasmės, kurias žmonės suteikia nugyventiems metams.

Amžius, chronologinis – nugyventų metų skaičius.

Amžius, subjektyvus – žmogaus psichologiškai jaučiamas amžius.

Antrinis senėjimas – nenatūralūs biofiziniai degeneraciniai organizmo pokyčiai, susiję su ligomis, traumomis, negalia.

Atsitraukimo teorija – teigianti, kad normalus senėjimas pasižymi abipusiu senstančio žmogaus ir visuomenės atsitraukimu, tai yra natūralus ir neišvengiamas procesas. Atsitraukimo rezultatas – sumenkėjusi vyresnio amžiaus žmonių sąveika su kitais.

Biomedicininė gerontologija yra bendrosios gerontologijos sudedamoji dalis, tirianti, kodėl ir kaip gyvi organizmai sensta, t. y. gyvų organizmų senėjimo priežastis ir mechanizmus.

Brandi sūnystė / dukterystė – sąvoka, kuria apibūdinama suaugusio sūnaus / dukters raidos pakopa, kai jis / ji geba bendrauti su tėvais kaip lygiais, savarankiškais suaugusiaisiais, o prirėikus – suteikti jiems materialinę ar emocinę paramą.

Brandi motinystė / tėvystė – sąvoka, apibūdinanti tėvus, kurie yra subrendę priimti savo vaikus kaip suaugusius, nustoja kištis į suaugusių vaikų gyvenimą; jie nekelia nepagrįstų lūkesčių vaikų ateities atžvilgiu; pripažįsta, kad jų ir jų vaikų vertybės gali būti skirtingos; prireikus moka oriai priimti jų teikiamą pagalbą.

Demografinis perėjimas, demografinė revoliucija (sinonimai) – teorija, aprašanti ir paaiškinanti gyventojų kartų atsinaujinimo (reprodukcijos) raidą.

Demografinis senatvės koeficientas (DSK) – apibrėžtų vyresnio ir jaunesnio amžiaus gyventojų kategorijų kiekybinis santykis, (pvz., 60-mečių bei vyresnių ir 0–14 metų gyventojų).

Demografinis senėjimas (žr. Gyventojų senėjimas)

Diskriminacija dėl amžiaus – netinkamas elgesys (socialinis spaudimas, teisių apribojimas) su įvairaus amžiaus (jaunais, vidutinio ir vyresnio amžiaus) žmonėmis, grindžiamas amžiaus stereotipais.

Draugystė – daugeliu atvejų panašių, lygiateisių asmenų savanoriškas ryšys siekiant asmeninio malonumo.

Epidemiologija – ligų atsiradimo, paplitimo ir kontrolės mokslinis tyrimas.

Epidemiologinis perėjimas – mirusiųjų amžiaus struktūros ir mirties priežasčių kaita. Mirčių „senėjimas“, susijęs su demografiniu perėjimu ir dominuojančių mirties priežasčių kaita (pereinama nuo dominuojančio mirtingumo dėl infekcinių ligų prie dominuojančio mirtingumo dėl lėtinių ligų).

Feminizmo teorinė perspektyva socialinėje gerontologijoje – pagrindinis dėmesys skiriamas lyčių santykiams ir socialiniam statusui, vyriškumo ir moteriškumo sampratos socialiniam konstravimui bei vyrų ir moterų savitų senėjimo patirčių atskleidimui.

Fenomenologija – paradigmintis požiūris, pagal kurį tikrovė turi būti suprantama taip, kaip ją subjektyviai patiria žmogus.

Funkcinis amžius – žmogaus faktiniai gebėjimai ir atliktis.

Funkcionalizmo paradigma – požiūris į visuomenę kaip sistemą elementų, atliekančių tam tikras funkcijas ir tuo užtikrinančių visumos (sistemos) darnų funkcionavimą.

Giminystė – visuma socialinių santykių, pagrįstų kraujo, santuokos, partnerystės ryšiais ir specialiomis teisinėmis normomis (įvaikinimo, globos).

Geriatrija (senovės graikų k. *geront* – senis / žilagalvis + *iatreia* – gydymas) – mokslas apie vyresnio amžiaus žmonių sveikatos būklę ir senatvės ligų (pasitaikančių

dažniau senyvame nei jauname amžiuje) gydymą, taip pat apie vyresnio amžiaus žmonių prižiūrėtojų ir slaugytojų gerovę. Gerontologijos ir medicinos mokslų šaka.

Gerontofobija – neapykanta vyresnio amžiaus žmonėms.

Gerontokratija – vyresnio amžiaus žmonių valdymas.

Gerontologija (senovės graikų k. *geront* – senis / žilagalvis + *logos* – mokslas) – biologinių, psichologinių, socialinių ir dvasinių reiškinių, susijusių su senėjimu ir senatve, mokslinis tyrimas. Gerontologija – skėtinė mokslo disciplina, pasižyminti daugiadiscipliniškumu ir tarpdiscipliniškumu.

Giminystės ryšių vertikalėjimas – vertikaliųjų (tarp skirtingų kartų atstovų) giminystės ryšių gausėjimas ir horizontaliųjų (tarp tos pačios kartos giminių) siaurėjimas. Procesą lemia gyventojų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės ilgėjimas ir gimstamumo mažėjimas.

Gyvenimo raida – atliekamų socialinių vaidmenų serijos ir jų trajektorijos, bėgant metams patiriamos apibrėžtame socialiniame kontekste.

Gyvenimo raidos teorinė perspektyva – atskleidžia glaudžią žmonių gyvenimų sąsają su socialine struktūra ir socialine kaita, atseka, kaip žmonių biografijose atsispindi instituciniai režimai, kintančios aplinkybės ir nekintantys universalūs poreikiai.

Gyvenimo raidos trajektorija – vaidmenų kaitos serija įvertinant kaitos kryptį.

Gyventojų medianinis amžius (GMA) – tai tokia amžiaus reikšmė, kuri atitinka didėjančią ar mažėjančią pagal amžių tvarka išsidėsčiusių gyventojų variacinės eilutės vidutinį dydį, t. y. padalija gyventojus į dvi vienodas dalis taip, kad pusė jų yra jaunesni nei medianinis amžius, kita pusė – vyresni.

Gyventojų piramidė (GP) (dar vadinama gyventojų amžiaus ir lyties piramide arba gyventojų amžiaus struktūros schema) yra apibrėžtos gyventojų visumos (šalies, regiono arba gyvenvietės) moterų ir vyrų pasiskirstymo pagal amžiaus kategorijas grafiška iliustracija, paprastai pateikiama piramidės forma.

Gyventojų senatvės lygis (GSL) – apibrėžto vyresnio amžiaus gyventojų ir visų gyventojų santykis, išreikštas procentais (apibūdina gyventojų amžiaus struktūros momentinę (statinę) būklę).

Gyventojų senėjimas, visuomenės senėjimas, demografinis senėjimas, struktūrinis gyventojų senėjimas (sinonimai) – gyventojų amžiaus struktūros kaita didėjant vyresnio amžiaus gyventojų proporcijai visuomenėje.

Gyventojų vidutinis amžius (GVA) – visų gyventojų amžiaus sumos ir gyventojų skaičiaus santykis.

Humanitarinė gerontologija yra bendrosios gerontologijos sudedamoji dalis, apimanti humanitarinių mokslų krypties mokslininkų pastangas jiems būdingais metodais tirti amžių kaip kultūros reiškinių.

Individualus senėjimas – individo tapsmas vyresniu arba vyresniam amžiui būdingu bruožu, elgesio ir išvaizdos formavimasis.

Išankstinė nuostata – šališka nuomonė apie tam tikrai socialinei kategorijai priklausančius žmones remiantis stereotipais.

Kategorija, socialinė – visuma žmonių, kuriems būdingas tam tikras bendras požymis, suvokiamas kaip socialiai reikšmingas (pvz., vyresnio amžiaus žmonės, moterys, neįgalieji, migrantai ir pan.).

Karta – šiame vadovėlyje kartos sąvoka visų pirma vartojama kaip apibūdinanti šeimos narių eiliškumą giminystės struktūroje. Antroji – sociokultūrinė kartos samprata aptariama fragmentiškai: gimimo kohorta, kuri socializavosi tam tikru istoriniu laikotarpiu (specifinėmis politinėmis, ekonominėmis ir sociokultūrinėmis sąlygomis).

Kartų konflikto teorija teigia, kad santykiai tarp kartų yra konfliktiški, persmelkti skirtingų kartų atstovų tarpusavio kova dėl visuomenės aukštai vertinamų, bet ribotų išteklių (turto, valdžios, socialinio pripažinimo).

Kartų santykiai – santykiai tarp žmonių, priklausančių skirtingoms kartoms, pvz., tarp tėvų ir vaikų, senelių ir anūkų.

Kartų santykių ambivalencijos teorija teigia, kad kartų santykiai pasižymi ambivalentiškumu, o tai yra suaugusių vaikų ir tėvų santykiuose tam pačiam asmeniui tuo pat metu besireiškiantys prieštaringi jausmai.

Kartų solidarumo teorija – skirtingų kartų šeimos narių artumas, matuojamas sąveikų dažnumu, mastu, teigiamų jausmų šeimos nariams mastu, sutarimo dėl vertybių ir įsitikinimų mastu, paramos mainais ir geografiniu artumu.

Kaupiamosios nelygybės teorija – individai per gyvenimą dėsningai sukaupia skirtingus pranašumų ir nepalankumų rinkinius, per sisteminius gyventojų stratifikacijos kanalus socialinė nelygybė perduodama iš kartos į kartą.

Ketvirtojo amžiaus žmonės – brandaus amžiaus žmonės, kurie tam tikru mastu yra praradę gebėjimą savarankiškai pasirūpinti savimi (gali būti sutrikusios nuo vienos iki visų veiklų, atitinkamai keičiasi ir reikalingos paramos mastas – nuo fragmentinės pagalbos iki nuolatinės socialinės globos).

Kohabitacija – priešingos lyties žmonių sąjunga (su vaikais arba be vaikų), kurie yra sukūrę šeiminius santykius, tačiau santuokos nėra įregistravę.

Kohorta – kategorija žmonių, kurie tam tikrą gyvenimo įvykį yra patyrę tuo pat metu. Dažniausiai vartojama gimimo kohortos sąvoka, t. y. žmonės, gimę, pvz., tais pačiais metais arba per penkerių metų intervalą. Galimos ir abiturientų, susituokusių, išėjusių į senatvės pensiją, susirgusių ir kitus gyvenimo įvykius tuo pat metu patyrusių žmonių kohortos.

Konflikto paradigma – požiūris, teigiantis, kad socialinis konfliktas yra būtinas kiekvienos visuomenės sudedamasis elementas, jos raidos varomoji jėga.

Laikas – neerdvinis kontinuumas, kuriame akivaizdžiai negrįžtama seka iš praeities per dabartį į ateitį vyksta įvykiai. Tai gali būti ir intervalas tarp dviejų taškų tame kontinuumo; trukmė. Matuojamas įvairiais vienetais: šimtmečiais, dešimtmečiais, metais, mėnesiais, savaitėmis, dienomis, minutėmis, sekundėmis ir t. t.

Laikrodis, socialinis – amžiaus normų rinkiniai, atspindintys socialiai pageidautiną amžių patiriant tam tikrus gyvenimo įvykius (socialiai pageidautinas gyvenimo įvykių laiko, sekos, trukmės tvarkaraštis). Tai socialiniai lūkesčiai dėl to, ką ir kokio amžiaus būdamas žmogus turėtų būti pasiekęs.

Mainų teorija – socialinės sąveikos teorija, teigianti, kad žmonių elgesį lemia racionalus sąnaudų ir naudos apskaičiavimas.

Medianinis amžius (žr. gyventojų medianinis amžius).

Mirtingumo kompresija – teorija, teigianti, kad sveikatos priežiūros pažanga ir sveikatos gyvensenos plitimas sumažins metų skaičių, kurį žmogus praleis sirgdamas, turėdamas negalią. Tuo sumažės įvairaus amžiaus žmonių mirtingumas, mirtingumas „susitrauks“ – liks būdingas tik pačioms vyriausioms gyventojų grupėms.

Modernizacijos teorija – požiūris, argumentuotai aiškinantis, kodėl modernioje visuomenėje vyresnio amžiaus žmonių socialinis statusas yra žemesnis nei senatvės „aukso amžiuje“ – ikiindustrinėje visuomenėje.

Našlystė – socialinis statusas mirus sutuoktiniui / partneriui.

Nelygybė, socialinė – netolygus visuomenėje vertinamų išteklių, kurie yra riboti (valdžios, turto ir socialinio pripažinimo – prestižo), paskirstymas tarp žmonių, jų grupių.

Normos – elgesio taisyklės, lūkesčiai ir standartai, reguliuojantys žmonių tarpusavio sąveiką.

Pakartotinai sukurta šeima – bent vienam iš sutuoktinių / partnerių ne pirmos santuokos / partnerystės šeima, galinti turėti vaiką(-ų), gimusių šioje ir (arba) ankstesnėse santuokose / partnerystėse.

Pakartotinė santuoka – santuoka, kuri vyrui ir (arba) žmonai nėra pirma.

Paradigma – bendrųjų teorinių ir metodologinių teiginių sistema, apibūdinanti apibendrintą problemų identifikavimo ir jų sprendimo būdą.

Pirminis senėjimas – natūralūs senatviniai pokyčiai, kurie yra savaiminiai, neišvenigiami, progresuojantys, negrįžtami ir būdingi visiems žmonėms.

Politinės ekonomikos teorinė perspektyva – teigia, kad senatvė yra socialiai konstruojama galių kovoje. Atskleidžia struktūrinių veiksnių įtaką skirtingoms senėjimo patirtims, pabrėžia galios santykių svarbą siekiant suprasti, kaip vyresnio amžiaus žmonės suvokiami ir kaip su jais elgiamasi.

Racionalaus pasirinkimo paradigma – požiūris, teigiantis, kad žmonių elgsena ir požiūriai grindžiami racionaliais apskaičiavimais ir jų asmeninių interesų įgyvendinimu.

Santuoka – istoriškai kintanti socialinių santykių tarp vyro ir moters forma, kuria visuomenė pripažįsta ir įteisina jų lytinį gyvenimą, nustato jų kaip sutuoktinių ir giminių teises bei pareigas.

Senatvės feminizacija – moterų kiekybinis dominavimas vyriausiųjų gyventojų grupėje.

Senėjimo demografija – bendrosios demografijos šaka, tirianti vyresniojo amžiaus gyventojų skaičių, struktūrą, teritorinį išsidėstymą ir jų pakeitimus, šių pokyčių priežastis ir pasekmes, nagrinėjanti demografinius procesus ir jų sąveiką su ekonominiais, socialiniais, politiniais, ekologiniais bei kitais veiksniais.

Senelio / senelės karjera – senelių ir anūkų santykių modelio kaita gyvenimo raidos perspektyvoje. Priklauso nuo anūkų amžiaus, senelių sveikatos būklės, fizinio atstumo tarp jų ir kitų veiksnių.

Senelystė – gyvenimas tapus seneliu – susilaukus bent vieno anūko(-ės).

Skurdo feminizacija – skurdo paplitimas ir gylis tarp vyresnio amžiaus moterų yra didesnis nei tarp vyrų.

Smurtas prieš vyresnio amžiaus žmogų – asmens fizinė, finansinė, seksualinė ar psichologinė prievarta prieš vyresnio amžiaus žmogų, siekiant įgyti arba palaikyti savo valdžią, kontrolę, įtaką.

Socialinė gerontologija / sociogerontologija yra bendrosios gerontologijos ir socialinių mokslų šaka, socialinių mokslų tyrimų metodais tirianti vyresnio amžiaus žmonių (gyventojų kategorijos) gyvenimo socialinius aspektus, su juo susijusius socialinius institutus, senėjimą (individo ir visuomenės lygmens procesą) ir amžiaus (socialinę sąveiką ir socialines struktūras organizuojančio kriterijaus) socialinį konstravimą.

Socialinė integracija – visuma procesų, jungiančių skirtingus socialinius elementus į sistemą, socialinių santykių pastovumo ir pusiausvyros palaikymo būdas.

Socialinė stratifikacija – socialinės stratos (tam tikros gyventojų grupės) padėtis hierarchizuotoje visuomenės sistemoje priklausomai nuo turimos valdžios, turto, socialinio įvertinimo (prestižo) ir (ar) grupės narių gerovės subjektyvaus įsivertinimo.

Socialinis institutas – nusistovėjęs tam tikros visuomenės narių universalių poreikių (išlikimo, saugumo, priklausymo, pripažinimo, saviraiškos) tenkinimo būdas, apimantis elgesio taisyklių, principų, nuostatų ir vertybių kompleksą.

Socialinis mobilumas – socialinių statusų kaita. Galimas vertikalusis ir horizontalusis, individualus ir grupinis socialinis mobilumas.

Statusas, socialinis – socialinė padėtis, suteikianti tam tikrų teisių ir pareigų. Socialiniai statusai yra įgyti (asmeninėmis pastangomis) ir priskirti.

Stereotipas – supaprastintas, schematizuotas mąstymo šablonas apie reiškinius ir procesus. Stereotipai lemia pažiūras ir elgseną.

Stratifikacijos pagal amžių teorija – kiekvienoje visuomenėje žmonės grupuojami į socialines kategorijas pagal amžių, o tai suteikia jiems amžiaus tapatumą. Amžius, kaip ir turtas, lytis ir rasė, yra vienas žmonių rangavimo į stratas požymių.

Struktūrinis gyventojų senėjimas (žr. Gyventojų senėjimas)

Subkultūra – kultūros modeliai, besiskiriantys nuo dominuojančios kultūros.

Sveika gyvensena – žmogaus veikla, siekiant užtikrinti gerą sveikatą ir išvengti ligų.

Tanatologija – mokslas apie mirtį, merdėjimą, gedėjimą.

Teorija – tarpusavyje susijusių hipotezių, teiginių ir išvadų sistema.

Teorinė perspektyva – specifinių mokslinio tyrimo principų, sąvokų ir metodų rinkinys, kuris nesukuria vienos visa apimančios teorijos, pvz., feminizmo teorinė perspektyva, gyvenimo raidos teorinė perspektyva.

Trečiasis amžius – amžiaus tarpsnis gyvenimo raidoje, įsiterpiantis tarp antrojo (darbingo amžiaus) ir ketvirtojo (iš dalies / visiškai priklausomo) tarpinių. Trečiojo amžiaus žmonės jau yra išsilaisvinę iš turėtų aktyvių vaidmenų (darbuotojo, nepilnamečio vaiko tėvo / motinos vaidmens ir pan.), tačiau jie yra motyvuoti siekti kitų aktyvių vaidmenų (įsidarbinti, mokytis, savanoriauti, aktyviai leisti laisvalaikį ir pan.). Tai sąlygiškai naujas amžiaus tarpsnis, gyvenimo kelyje atsiradęs tik XX a.

Tuščias lizdas – tėvų šeimos būseną, kai juos palieka suaugę vaikai.

Vaidmuo, socialinis – socialiai pageidaujama žmogaus, užimančio tam tikrą socialinį statusą, elgsena, kurios tikimasi iš jo. P. Bergerio žodžiais, tai tipinė reakcija į tipinius lūkesčius.

Vaidmenų sistema – visuma vaidmenų, susijusių su tam tikru socialiniu statusu.

Vaidmenų kaita – vaidmenų priėmimas ir atsisakymas gyvenimo kelyje.

Visuomenės senėjimas (žr. Gyventojų senėjimas)

Vyresnio amžiaus žmonių grupės (struktūrinis / demografinis) senėjimas – apibrėžto vyriausiojo amžiaus gyventojų dalies tarp bendro vyresnio amžiaus gyventojų skaičiaus didėjimas (pvz., 80 m. ir vyresnių gyventojų dalies didėjimas tarp 60 metų ir vyresnių gyventojų).

Literatūra

- Achenbaum, W. A. A Metahistorical Perspective on Theories of Aging. Bengtson, V. L.; Silverstein, M.; Putney, N. M.; Gans, D. (Eds.) *Handbook of theories of aging*. 2nd ed. New York: Springer publishing Company, 2009.
- Achenbaum, W. A. Societal Perceptions of the Aging and the Aged. Binstock R. H., Shanas E. (Eds.). *Handbook of Aging and Social Sciences*. 2nd ed., New York: Van Nostrand Reinhold, 1985.
- Adlys, P.; Eidukienė, V. Gyventojų senėjimas. Lietuvos pagyvenusių žmonių asociacija. *Nesenstanti senatvė: Idėjos ir pamąstymai*. Respublikinių mokslinių konferencijų (1997–1998) medžiaga. Vilnius: Egalda, 2000.
- Aidukaitė, J. *Socialinės politikos raida Baltijos šalyse*. Disertacija, mokslo kryptis: 05 S, gynimo data: 2005 01 28. Stokholmo universitetas [rankraštis].
- Aiken, Lewis R. *Aging: an Introduction to Gerontology* Thousand Oaks (Calif.); London; New Delhi: SAGE Publications, 2002.
- Alekna, V.; Čeremnych, E.; Čiurlienė G... [et al.]. *Senas žmogus šeimoje*. Lietuvos gerontologų ir geriatrų draugija, Eksperimentinės ir klinikinės medicinos instituto Gerontologijos ir reabilitacijos centras. Vilnius: Logotipas, 1999.
- Alekna, V.; Čeremnych, E.; Čobotas, M.; Filipavičiūtė, R.; Gaigalienė, B. *Vilniaus ilgaamžiai*. Vilnius: Eksperimentinės ir klinikinės medicinos instituto Gerontologijos ir reabilitacijos centras: Gerontologų ir geriatrų draugija, 2001.
- Allan, G. Friendship and Ageing. Dannefer D., Phillipson Ch. *The SAGE Handbook of Social Gerontology*. London: Sage Publications, 2010.
- Allen, K. R.; Walker, A. J. Theorizing About Families and Aging From a Feminist Perspective. In: Bengtson, V. L.; Silverstein, M.; Putney, N. M.; Gans, D. (Eds.) *Handbook of theories of aging*. 2nd ed. New York: Springer publishing Company, 2009.
- Antonucci, T. C.; Jackson, J. S. Social Support and Reciprocity: A Cross-ethnic and Cross-national Perspective. *Journal of Social and Personal Relationships*. 1992, 7 (4).
- Aries, Ph. Duby G. (eds.), *History of Private Life*. 5 Volumes set, 1985–1987.

- Aries, Ph.; Ranum, P. *Western Attitudes toward Death: From the Middle Ages to the Present*. The Johns Hopkins Symposia in Comparative History. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1975.
- Aries, Ph. *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. [1960], 1962.
- Association for Gerontology in Higher Education. 2010. *AGHE Executive Committee proposed definitions for gerontology and geriatrics*. <<http://www.aghe.org/500223>> [žiūrėta 2010-12-05].
- Atchley, R. C. 1991. *The Social Forces in Later Life: An Introduction to Social Gerontology*. (6th ed.), Belmont CA: Wadsworth [1977].
- Atchley, R. C. A Continuity Theory of Normal Ageing. *The Gerontologist*, 1989, 29.
- Atchley, R. C. *Continuity and Adaptation in Aging*. Baltimore, 1999.
- Atchley, R. C. Retirement and Work Orientation. *The Gerontologist*. 1971, 11.
- Attias-Donfut, C. Cultural and Economic Transfers between Generations: One Aspect of Age Integration. *The Gerontologist*, 2000, 40(3).
- Baars, J. Time and Ageing: Enduring and Emerging Issues. In Dannefer D., Phillipson Ch. *The SAGE Handbook of Social Gerontology*. London: Sage Publications, 2010.
- Bagdonas, G.; Damulevičienė, G.; Lesauskaitė, V.; Macijauskienė, J.; Valius, L.; Venskutonis, D.; Visokinskas, A. *Pagyvenusių žmonių sveikatos priežiūra*. Kaunas: Vitae Litera, 2009.
- Bass, S.A.; Caro, F.G.; Yung-Ping, Ch. (Eds.) *Achieving a Productive Aging Society*. Auburn House. Westport, CT. 1993.
- Beauvoir, S. de. *Coming of age*. New York : G. P. Putnam's Sons, 1972.
- Becker, H. S. *Outsiders: studies in the sociology of deviance*. [New ed.] New York; London: Free Press, 1997.
- Bėkšta A. (sud.) *Muziejų edukacinės programos suaugusiesiems*. Mokomoji knyga. Lietuvos suaugusiųjų švietimo asociacija. Vilnius: Gimtasis žodis, 2010.
- Bengtson, V. L., Beyond the nuclear family: the increasing importance of multi-generational bonds. *Journal of marriage and Family*. 2001, 63.
- Bengtson, V. L.; Burgess, E. O.; Parrott, T. M. Theory, explanation, and a third generation of theoretical development in social gerontology. *Journal of Gerontology: Social Sciences*. 1997, 52.
- Bengtson, V. L.; Gans, D.; Putney, N. M.; Silverstein, M. Theories About Age and Aging. In: Bengtson, V. L.; Silverstein, M.; Putney, N. M.; Gans, D. (Eds.) *Handbook of Theories of Aging*. 2nd ed. New York: Springer publishing Company, 2009.
- Bengtson, V. L.; Gans, D.; Putney, N.; Silverstein, M. (Eds.) *Handbook of Theories of Aging*, Second Edition. Springer Publishing Company, New York, 2009.
- Bengtson, V. L.; Putney, N. M.; Johnson, M. L. The Problem of Theory in Gerontology Today. Johnson, M. L. (Ed.) in association with V. L. Bengtson, P. G. Coleman, Th. B. L. Kirkwood. 2005. *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge; New York (N.Y.): Cambridge University Press, 2005.

- Bengtson, V. L.; Rosenthal, C.; Burton, L. Families and Aging: Diversity and heterogeneity. Binstock R.H., George L.K. (eds.) *Handbook of Aging and the Social Sciences*. 3rd ed., San Diego CA: Academic Press, 1990.
- Bikmanienė, R. *Senyvo amžiaus žmonių stacionarios globos paslaugų ekonominis ir socialinis efektyvumas*. Disertacija, mokslo kryptis: 04 S, gynimo data: 2005 05 17. Vilniaus Gedimino technikos universitetas [rankraštis], 2005.
- Bikmanienė, R. Senų žmonių grupė – socialinės paramos objektas. A. Vosyliūtė (ats. red.) *Socialinės grupės: raiška ir ypatumai*. LFSI, LSD. Vilnius, 1998.
- Bikmanienė, R.; Šileika, A. Senyvo amžiaus žmonių stacionarios globos paslaugų efektyvumas. *Visuomenės sveikata*. Vilnius: Higienos institutas, 2004, Nr. 2 (25).
- Binstock, R. H.; George, L. K.; Cutler, S. J.; Hendricks, J.; Schulz, J. H. (Eds.) *Handbook of Aging and the Social Sciences*. 6th ed, Amsterdam [etc.] : Elsevier Academic Press, 2006.
- Birren, J. E. (ed.) *Encyclopedia of gerontology: Age, ageing and the aged.*, San Diego, 1996, Vol. 1–2.
- Birren, J. E. Gerontology. *Encyclopedia of Public Health*. Breslow L. (ed.), Vol. 2. New York: Macmillan Reference USA, 4 vols. 2002.
- Birren, J. E.; Schaie, K. W. (Eds.) *Handbook of the Psychology of Aging*. 6th ed, Amsterdam [etc.]: Elsevier Academic Press, 2006.
- Bitinas, A. *Pensijų sistemų modeliai ir valdymo tendencijos Europos Sąjungoje*. Disertacija, mokslo kryptis: 03 S, gynimo data: 2008 05 21. Mykolo Romerio universitetas [rankraštis].
- Blau, P. *Exchange and Power in Social Life*. New York: Wiley, 1964.
- Blenkner, M. Social Work and Family Relations in Later Life with Some Thoughts on Filial Maturity. In: Shanas, E.; Streib, G.F. *Social Structure and the Family: Generational Relations*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1963.
- Bloom, D.; Canning, D. Global Demographic Change: Dimensions and Economic Significance. *Harvard Institute for Global Health Working Paper Series*. Working paper Nr.1 available at <http://www.hsph.harvard.edu/pgda/working/working_paper1.pdf>.
- Bogdanova, N. Senų žmonių egzistencinės problemos: priežastys ir sprendimo galimybės. *STEPP*, 2007 / 4.
- Bolland, J.; Maxwell, N. Stochastic Modelling as an Approach to Policy Analysis: Application to Elder Abuse. *Journal of Human and Human Resources Administration*. 1990, 13(1), p. 25-51.
- Bond, J.; Briggs, R.; Coleman, P. The study of Ageing. In Bond J., Coleman P., Peace S. (Eds.) *Ageing in Society: An Introduction to Social Gerontology*. 2nd ed. London: Sage Publications.
- Branch, L.G. The Epidemiology of Elder Abuse and Neglect. *The Public Policy and Aging Report*. 2002, 12(2).

- Bromley, D. B. *The psychology of human ageing* [2nd ed.] Harmondsworth: Penguin, 1974.
- Brooks, T. R. Gerontologists or Geriatricians? That is the Question. *Journal of the National Medical Association*, 1992, Vol. 84, No. 9.
- Broom, L.; Bonjean C. M.; Broom D.H. *Sociologija: esminiai tekstai ir pavyzdžiai*. Kaunas : Littera Universitatis Vytauti Magni, 1992.
- Burgdörfer, F. Volk ohne Jugend. Geburtenschwund und Überalterung des deutschen Volkskörpers. Ein Problem der Volkswirtschaft – der Sozialpolitik – der nationalen Zukunft, Berlin, 1932. Percituota iš *Pyramide, Glocke, Urne: Friedrich Burgdörfers "Die drei Grundformen der Bevölkerungsstruktur"*, 1932. BSB München. Prieiga internete <http://1000dok.digitale-sammlungen.de/dok_0135_pyr.pdf>. Datum: 19. März 2011 um 08:34:53 Uhr CET.
- Burgess, E. Aging in western culture. In E. Burgess (Ed.), *Aging in western societies*. Chicago: University of Chicago Press, 1960.
- Burnette, D. Social Relationships of Latino Grandparent Caregivers: A Role Theory Perspective. *The Gerontologist*. 1999, 39(1).
- Butler, R. Ageism: Another Form of Bigotry. *The Gerontologist*. 1969, 9.
- Butler, R. Dispelling Ageism: The Cross-Cutting Intervention. *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*. 1989, 503.
- Cain, L. Age-Related Phenomena: The Interplay of the Ameliorative and the Scientific. Settersen R. A. Jr. (Ed.) *Invitation to the Life Course: Toward New Understandings of Later Life*. Amityville, NY: Baywood Publishing, 2003.
- Calasanti, T. Gender and Life Satisfaction in Retirement: An Assessment of the Male Model. *Journal of Gerontology*, 51B, 1996.
- Calasanti, T. Theorizing Feminist Gerontology, Sexuality, and Beyond: An Intersectional Approach. Bengtson, V. L.; Silverstein, M.; Putney, N. M.; Gans, D. (Eds.) *Handbook of theories of aging*. 2nd ed. New York: Springer publishing Company, 2009.
- Campbell, C.; Foulis, C. A.; Maimane, S.; Sibiya, Z. I have an evil child at my house: stigma and HIV/AIDS management in a South African community. *American journal of public health*, 2005, 95 (5).
- Campione, W. A. Predicting participation in retirement preparation programs. *Journal of Gerontology*, 1988, No. 43.
- Centre for Policy on Ageing. 2008. Centro svetainė: <<http://www.cpa.org.uk/ageinfo/worldres.html>>.
- Centrinė statistikos valdyba prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos. *1959 metų Visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys*. Vilnius, 1962.
- Cherlin, A.; Furstenberg F. *The New American Grandparent*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992.

- Choi, N. G.; Mayer J. Elder Abuse, Neglect, and Exploitation: Risk Factors and Prevention Strategies. *Journal of Gerontological Social Work*. 2000, 33 (2), 2-25.
- CIA World Fact Book, Central Intelligence Agency. Washington, D.C. 2010. Available at <<https://www.cia.gov/library/publications/download/download-2010/index.html>>. 2011-03-26.
- Ciceronas, Markas Tulijus. *Pokalbiai apie senatvę ir bičiulystę*. Vilnius : Vyturys, 1998.
- Colby, A. Foreword: Crafting life Course Studies. In: Giele, J. Z.; Elder, G. H. Jr. (Eds.). *Methods of Life Course Research: Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand oaks, CA:Sage, 1998.
- Cole, T. R.; Kastenbaum, R.; Ray, R. (Eds.) 2000. *Handbook of the Humanities and Aging*. New York: Springer.
- Commission of the European Communities. *Towards a Europe for All Ages. Promoting prosperity and Intergenerational Solidarity*. COM(1999) 221, Brussels, 1999 02 25.
- Committee on Economic, Social and Cultural Rights. *The economic, social and cultural rights of older persons*: 08/12/95. CESCR General comment 6 (General Comments). Thirteen session, 1995.
- Connidis, I. A.; McMullin, J. A. Sociological Ambivalence and Family Ties: A Critical Perspective. *Journal of Marriage and the Family*, 2002, 64 (3).
- Cook, K. S.; O'Brien, J.; Kollock, P. Exchange theory: a blueprint for structure and process. Ritzer G. (Ed.) *Frontiers of Social Theory: The New Syntheses*. New York: Columbia University Press, 1990.
- Cottrell F. The Adjustment of the Individual to His Age and Sex Roles. *American Sociological Review*. 1942, 7.
- Council of Europe. *Recent Demographic Developments in Europe 2002*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 2002.
- Cowgill, D. O.; Holmes, L. D. *Aging and Modernization*. New York: Appleton-Century-Crofts, 1972.
- Cumming E.; Henry E. W. *Growing Old: The Process of Dissengagement*. New York: Basic Books, 1961.
- Cummings, S. M.; Galambos, C. (Eds.) *Diversity and Aging in the Social Environment*. New York; London; Victoria: The Haworth Social Work Practice Press, 2004.
- Cutler, S. J.; Hendricks, J. Gerontology. *Encyclopedia of Aging*. Ekerdt, D. J. (ed.), Vol. 2. New York: Macmillan Reference USA, 2002, 4 vols.
- Čekanavičius, V.; Murauskas, G. *Statistika ir jos taikymai*. Vilnius: Tev, 2001, 1 t.
- Čepulienė, M. *Gyventojų skaičiaus ir sudėties tyrimo metodologiniai klausimai*. VU, Vilnius, 1989.
- Dannefer, D. Aging as Intracohort Differentiation: Accentuation, the Matthew Effect, and the Life Course . *Sociological Forum* , 1987, 2.

- Dannefer, D. Cumulative Advantage/Disadvantage and the Life Course: Cross-Fertilizing Age and the Social Science Theory. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 2003, 58.
- Dannefer, D.; Kelley-Moore, J. A. Theorizing the Life Course: New Twists in the Paths. In: Mortimer J. T.; Shanahan M. J. *Handbook of the life course*. New York (N.Y.); London: Springer, 2006.
- Dannefer, D.; Phillipson, Ch. *The SAGE handbook of social gerontology*. London: Sage Publications, 2010.
- Dauderys, V.; Bandzevičienė, R. Innovation in social services: experience of Day care centre for the Elderly (Socialinių paslaugų inovacija: dienos globos centro senyvo amžiaus žmonėms patirtis). *Socialinis darbas*. Mokslo darbai, 2008, Nr. 7 (1).
- Davis Kingsley. "The World Demographic Transition." *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1945.
- Dean, A.; Kolodny, B.; Wood, P. Effects of Social Support from Various Sources on Depression in Elderly Persons. *Journal of health and Social Behaviour*. 1990, 31, 148-161.
- Dimmock, B.; Bornat, J.; Peace, S.; Jones, D. Internereational Relationships among Stepfamilies in the UK. Harper, S. (ed) *Families in Ageing Societies: A Multi-Disciplinary Approach*. Oxford: Oxford University Press.
- Dipboye, R.L.; Colella, A. (Eds.) *Discrimination at Work: The Psychological and Organizational Bases*. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, NJ, 2005.
- Dobryninas, A.; Gaidys, V. *Ar saugi Lietuvos visuomenė? (Lietuvos gyventojų viktimizacijos patirtis ir požiūris į baudžiamąją justiciją bei visuomenės saugumą)*. Lietuvos Respublikos Seimas, Jungtinių Tautų vystymo programa. Vilnius, 2004.
- Dorotka Bagnell, P.; Soper, P. S. *Perceptions of aging in literature: a cross-cultural study*. New York; London: Greenwood, 1989.
- Dowd, J. Aging as Exchange: A Preface to Theory. *Journal of Gerontology*. 1975, 30.
- Dowd, J. J. *Stratification Among the Aged*. Monterey, CA: Brooks/Cole, 1980.
- Drislane, R.; Parkinson, G. Discrimination. *Online Dictionary of Social Sciences*. Athabasca University, ICAAP, 2002. <<http://bitbucket.icaap.org/dict.pl>>.
- Dromantienė, L.; Česnuitytė, V. Europos Sąjungos socialinė politika pagyvenusių žmonių ir demografinio senėjimo atžvilgiu (9 skyrius). Dromantienė, L.; Česnuitytė, V. *Europos Sąjungos socialinė politika*. Vadovėlis Mykolo Romerio leidybos centras, 2011.
- Dromantienė, L.; Kanopienė, V. Demografinis senėjimas ir ES socialinė politika pagyvenusiems. *Socialinis darbas*. 2004, Nr. 3 (2).
- Dromantiene, L.; Kanopiene, V. Ageing and social policy for elder in EU. *Socialinis darbas* (Social Work). 2004, No. 3 (2).
- Dromantienė, L.; Kanopienė, V.; Mikulionienė, S.; Norvilė, N.; Žemaitaitytė, I. *Lietuvos suaugusiųjų dalyvavimo formaliajame švietime tyrimas*. Standartinės lentelės

ir pagrindiniai tyrimo duomenys: mokslo šaltinis. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009.

- Ehmer, J. Alter und Generationenbeziehungen im Spannungsfeld von öffentlichem und privatem Leben. Ehmer J., Gutshner P. (Eds.). *Das Alterim Spiel der Generationen*. Wien: Boehlau, 2000.
- Ekerdt, D. J. Retirement, transition. *Encyclopedia of Aging*. Ed. D. J. Ekerdt, Vol. 4, New York: Macmillan Reference USA, 2002.
- Elder G. Time, Human Agency, and Social Change: Perspectives on the Life Course. *Social Psychology Quarterly*, 1994, 57.
- Elder, G. H. Jr. *Children of the Great Depression*. Chicago: University of Chicago Press, 1974.
- Elder, G. H. Jr.; Johnson, M. K.; Crosnoe, R. The Emergence and Development of Life Course Theory. Mortimer, J. T.; Shanahan, M. J. *Handbook of the life course*. New York (N.Y.); London: Springer, 2006.
- Emerson, R. Social Exchange Theory. Rosenberg, M.; Turner, R. H. (Eds.) *Social Psychology: Sociological Perspectives*. New York: Basic Books, 1981.
- Engel, G. The need for a new medical model: a challenge for biomedicine. *Science*. 1977, 196 (4286).
- Epstein, Abraham. *The Challenge of the Aged, [A sociological study.]* Vanguard Press: New York, 1928.
- Estes, C. *The Aging Enterprise*. San Francisco: Jossey Bass, 1979.
- Estes, C. The new political economy of aging: Introduction and critique. Minkler M.; Estes C. (Eds.) *Critical Perspectives on Aging: The Political and Moral Economy of Growing Old* Amityville, NY: Baywood. 1991.
- Estes, C.; Gerard L.; Zones J. S.; Swan J. *Political Economy, Health and Aging*. Boston: Little, Brown, 1984.
- Estes, C.; Linkins, K.; Binney E. The political economy of aging. Binstock, R. H.; George, L. K. (Eds.) *The Handbook of Aging and the Social Sciences*, 5th ed. San Diego: Academic Press. 1996.
- European Commission, Employment and Social Affairs. *Age Discrimination and European Law*. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 2005.
- European Commission. *Demographic Statistics: Definitions and Methods of Collection in 31 European Countries*, 2003.
- European Council and the European Commission. 2002. *Increasing Labour Force Participation and Promoting Active Ageing*. Joint Report from the European Commission and the European Council. Report requested by Stockholm European Council. Brussels: Com(2002) 9 final.
- EUROSTAT Online Support <<http://epp.eurostat.cec.eu.int>>. 2006-01-18
- Eurostat. *Ageing Characterises The Demographic Perspectives Of The European*

- Societies*. Statistics in Focus, Population and social conditions. European Communities, Giannakouris K., 2008, 72.
- Eurostat. *EUROPOP2008*. Available online at: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>>. 2011-03-26.
- Eurostat. *Eurostat data base*. Available online at: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>>. 2009-06-22.
- Eurostat. *The Transition of Women and Men from Work to Retirement*. Statistics in Focus, Population and social conditions. European Communities, Romans, F., 2007, 97.
- Eurostat/U.S. Bureau of the Census – <http://epp.eurostat.cec.eu.int/portal/page?_pageid=1996,39140985&_dad=portal&_sc>. 2005-07-30.
- Falk, G. *Stigma: How We Treat Outsiders*. Prometheus Books, 2001.
- Featherstone, M.; Wernick, A. (Eds.) *Images of Aging: Cultural Representations of Later Life*. Routledge. New York. 1995.
- Ferraro, K. F. Cohort Analysis of Retirement Preparation, 1974–1981. *Journal of Gerontology: Social Sciences*. 1990, No. 45.
- Ferraro, K. F.; Shippee, T. P. Aging and Cumulative Inequality: How Does Inequality Get Under the Skin? *The Gerontologist*. 2009, Vol. 49, No. 3.
- Ferraro, K. F.; Shippee, T. P.; Schafer, M. H. Cumulative Inequality Theory for Research on Aging and the Life Course. Bengtson, V. L.; Silverstein, M.; Putney N. M.; Gans, D. (Eds.) *Handbook of theories of aging*. 2nd ed. New York: Springer publishing Company, 2009.
- Finch, J. Inheritance and Intergenerational Relationships in English Families. Harper, S. (ed) *Families in Ageing Societies: A Multi-Disciplinary Approach*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Fry, C. L. Age. *Encyclopedia of Aging*. Ekerdt, D. J. (ed.), Vol. 1. New York: Macmillan Reference USA, 2002, 21-24, 4 vols.
- Gedvilaitė-Kordušienė, M. Kartų solidarumas ir jį lemiantys veiksniai. Stankūnienė, V.; Maslauskaitė, A. *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*. Socialinių tyrimų institutas, Vilnius, 2009a.
- Gedvilaitė-Kordušienė, M. *Tarpgeneraciniai santykiai ir juos lemiantys veiksniai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, sociologija (05 S), Vilniaus universitetas, Lietuvos socialinių tyrimų centras. Vilnius, 2011 [Rankraštis].
- Gedvilaitė-Kordušienė, M. Trys tarpgeneracinių santykių koncepcijos ir jų kritiniai atgarsiai. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2009b, Nr. 1 (24).
- George, L. K. Life Course Research: Achievements and Potential. In: Mortimer, J. T.; Shanahan, M. J. *Handbook of the life course*. New York (N.Y.); London: Springer, 2006.
- George, L. Social Factors and Illness. Binstock, R. H.; George, L. K. (eds.) *Handbook of Aging and the Social Sciences*. 4th ed., San Diego, CA: Academic Press, 1996.

- Giele, J.; Elder, G. *Methods of Life Course Research: Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1998.
- Goffman, E. *Savęs pateikimas kasdieniame gyvenime*. Vilnius: Vaga, (Vilnius: Sapnu sala), 2000.
- Goffman, E. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs (N.J.): Prentice Hall, 1963.
- Golini, A. Teaching Demography of Ageing. *Genus*, Vol. LVIII, No. 3-4, July-December.
- Gordon, R.; Brill, D. The Abuse and Neglect of the Elderly. *International Journal of Law and Psychiatry*. 2001, 24.
- Gregory, R.F. *Women and Workplace Discrimination: Overcoming Barriers to Gender Equality*. Rutgers University Press. New Brunswick, NJ. 2003.
- Gruževskis, B. Darbas – užimtumo struktūros kaita. Dobryninas, A.; Gaidys, V.; Gruževskis, B.; Poviliūnas, A.; Skapcevičius, V.; Šaulauskas, M. P.; Žukas, S.; Radžvilas, V. *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990/1998*. Vilnius: Garnelis, 2000.
- Gubrium J.; Bukholt D. R. *Toward maturity*. San Francisco: Jossey-Bass. 1977.
- Gubrium J.; Lynott R. Rethinking Life Satisfaction. *Human Organisation*. 1983, 42.
- Hagestad, G. Parent-Child Relations in Later Life: Trends and Gaps in Past Research. Knygoje: Lancaster J., Altman J., Rossi A., Sherrod L. (Eds.) *Parenting across the Life Span*. New York: Aldine de Gruyter, 1987.
- Harper, S. *Ageing Societies: Myths, Challenges and Opportunities*. London: Hodder Arnold, Oxford University Press Inc, 2006.
- Harper, S. The Challenge for Families of Demographic Ageing. Harper, S. (ed) *Families in Ageing Societies: A Multi-Disciplinary Approach*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Harper, S.; Leeson, G. W. *Active Ageing, Social Inclusion and Independence: UK, UN and European Policy Development*, Oxford Institute of Ageing, University of Oxford, 2002.
- Havighurst, R. J.; Albrecht R. *Older People*. Longmans, Green & Co.: New York, 1953.
- Heatherton, T. F.; Kleck, R. E.; Hebl, M. R.; Hull, J. G. (Eds.) *The Social Psychology of Stigma*, Guilford Press, 2000.
- Hemphill, H.; Haines R. *Discrimination, Harassment, and the Failure of Diversity Training: What to Do Now*. Quorum Books. Westport, CT, 1997.
- Hendricks J.; Hatch, L. R. Theorizing Lifestyle: Exploring Agency and Structure in the Life Course. In: Bengtson, V. L.; Silverstein, M.; Putney, N. M.; Gans D. (Eds.) *Handbook of theories of aging*. 2nd ed. New York: Springer publishing Company, 2009.
- Hendricks, J. Generations and the Generation of Theory in Social Gerontology. *International Journal of Aging and Human Development*, 1992, 38.

- Henretta, J. C.; Grundy, E., Harris, S. Socioeconomic differences in having living parent and children : A US-British Coparison of Middle-aged women. *Juornal of Marriage and Family relations*, 2001, 63 (3).
- Hilt, M. L.; Lipschultz, J. H. *Mass Media, an Aging Population, and the Baby Boomers*. Mahwah, New Jersey, London, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 2005.
- Hinliff P.; Hall, C. A. *Generation In Transition: Older Persons Situation And Civil Society's Response In East And Central Europe*. London: Community Fund, Help Age International, 2002.
- Hoff, A. Population Ageing in Central and Eastern Europe as an Outcome of the Socio-Economic Transition to Capitalism. *Socialinis darbas*. 2008, Nr. 7 (2).
- Hogan, D. P. The Variable Order of Events in the Life Course. *American Sociological Review*. 1978, 43.
- Holstein, M.; Minkler, M. Critical Gerontology: Reflections for the 21st Century. Bernhard M., Scharf T. (Eds.) *Critical Perspectives on Ageing Societies*. Bristol: The Policy Press, 2007.
- Hughes, M. E.; Waite, L. J. The American Family as a Context for Healthy Aging. Harper, S. (ed.) *Families in Ageing Societies: A Multi-Disciplinary Approach*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- International Longevity Center. *Ageism in America*. 2006.
- Jackson, Natalie. Population Ageing in a Nutshell: A Phenomenon in Four Dimensions. *People and Place*. 2007, Vol. 15, No. 2.
- Jacoby, Ann. Epilepsy and Social Identity: the Stigma of a Chronic Neurological Disorder. *The Lancet Neurology* 2005, 4.3.
- Jasilionis, D. Mirtingumas. V. Stankūnienė (ats. red.). *Lietuvos gyventojai*. 1990–2000. LFSI / DTC, Vilnius, 2002.
- Jerrone, D.; Wenger, G. C. Stability and Change in Late-Life Friendships. *Ageing and Society*, 1999, 19.
- Johnson, C.; Barer, B. *Life beyond 85 Years*. New York: Springer, 1997.
- Johnson, J.; Bytheway, B. Ageism: Concept and Definition. Johnson, J.; Slater, R. (eds.) *Ageing and Later Life*. London: Sage Publications, 1999.
- Johnson, M. (Ed.) in association with V. L. Bengtson, P. G. Coleman, Th. B. L. Kirkwood. *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge; New York (N.Y.): Cambridge University Press, 2005.
- Johnson, M.; Bengtson, V. L.; Coleman, P. G.; Kirkwood, T. B. L. (eds.) *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge; New York (N.Y.): Cambridge University Press, 2005.
- Johnson, P.; Zimmermann, K. F. (Eds.) *Labour Markets in an Ageing Europe*. New York (N.Y.): Cambridge University Press, 2008.
- Juozulynas, A.; Prapiestis, J.; Jurgelėnas, A.; Valiekiene, V.; Savičiūtė, R.; Miglinė, V. Pensinio amžiaus žmonių gyvenimo kokybės tyrimai Vilniaus mieste. *Gerontologija*. 2009, t. 10, Nr. 2.

- Jurgelėnas, A.; Butkienė, B.; Filipavičiūtė, R.; Rugienė, R. Vilniaus miesto pagyvenusių neįgalių žmonių socialinės paramos tyrimas. *Gerontologija*. 2007, t. 8, Nr. 3.
- Kairys, J., *Senatvės psichologija*. Utena: Kintava, 2002.
- Kalmijn, M. Intergenerational solidarity: A Review of Three Theories and their Evidence. *Journal of Marriage and the Family*, 2005, 54 (3).
- Kanopienė, V. *Socialinė demografija*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2008.
- Kanopienė, V.; Mikulionienė, S. Demografinio senėjimo problemos socialinėje Europos Sąjungos darbotvarkėje. *Socialinis darbas*. 2006, t. 5, Nr. 2.
- Kanopienė, V.; Mikulionienė, S. Gyventojų senėjimas ir jo iššūkiai sveikatos apsaugos sistemai. *Gerontologija*. 2006, t. 7, Nr. 4.
- Katz, S. *Accentuate the Positive? Aging and Ageism*. Trent University home page. Available online at: <<http://www.trentu.ca/news/view/aging.html>>. 2006-03-14.
- Katz, S. *Cultural Aging: Life Course, Lifestyle, And Senior Worlds*. Peterborough, Ontario: Broadview press, 2005.
- Kinsella, K.; Gist, Y. J. *Older Workers, Retirement, and Pensions. A Comparative international Chartbook*. US Census Bureau, IPC/95-2RP, Washington, DC: Government Printing Office, 1995.
- Kinsella, K.; Phillips, D. The Challenge of Global Aging. *Population Bulletin* 60, 2005, No. 1.
- Kohli, M. The world we forget: a historical review of the life course. Marshall V. (Ed.). *Later life: The social psychology of aging*. Beverly Hills: CA: Sage, 1986.
- Koskinen, S.; Naujanienė, R.; Večkienė, N. Įvadas. N. Večkienė (sud.) *Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos*. VDU / SDI, Kaunas, 2002.
- Kotlikoff, L. J.; Morris, J. N. How much care do the aged receive from their children? A bimodal picture of contact and assistance. Wise, D. A. (Ed.) *The Economics of Ageing*. Chicago: University of Chicago Press, 1998.
- Kuypers, J.; Bengston, V. L. Social Breakdown and Competence: A Social Psychological View of Aging. *Human Development*, 1972, 16.
- Landry, A. *La révolution démographique - Études et essais sur les problèmes de la population*, Paris, INED-Presses Universitaires de France, 1982 [1934].
- Laslett, P. *A Fresh Map of Life: The Emergence of the Third Age*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989.
- Laslett, P. *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 1983.
- Laslett, P. *Household and Family in Past Time*. Cambridge University Press, Cambridge, 1972.
- Laslett, P.; Fishkin, J. (Eds.) *Justice Between Age Groups and Generations*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1992.

- Lazarevienė, G. Kaip pasigaminti jaunystės eliksiyrą. Žurnalas „Tik vyrams“, 2005-11-03, Prieiga internete: <http://www.takas.lt/vyrams/sveikata.php?st=view&msg_id=1523>.
- Lazutka, R. *Gyvenimo lygis ir skurdas*. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje. UNDP, SPG, Vilnius, 1998.
- Lazutka, R. Pensijų sistemų raida Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*, 2007, Nr. 2.
- Lazutka, R. *Skurdo vertinimas ir jo mažinimo prielaidos Lietuvoje*. Pranešimas UNDP seminare „Skurdas ir socialinė politika“, Vilnius, 1999.
- Lazutka, R. Socialinė apsauga. *Žmogaus socialinė raida*. Vadovėlis aukštosioms mokykloms. Vilnius: HOMO LIBER, 2001.
- Lazutka, R.; Matulionis, A. V.; Stankūnienė, V. (redakcinė kolegija). Lietuva stojant į Europos Sąjungą: ekonominė, sociologinė ir demografinė padėties analizė. Socialinių tyrimų institutas, Vilnius, 2004.
- Lemert, E. M. *Crime and deviance: essays and innovations of Edwin M. Lemert* / (Lanham, Md.: Oxford: Rowman & Littlefield, 2000.)
- Lemert, E. M. *Human deviance, social problems, and social control* / [2nd ed.] (Englewood Cliffs; [Hemel Hempstead]: Prentice-Hall, 1972).
- Lemme, B. H. *Suaugusiojo raida*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2003.
- Lerner, K. L.; Lerner B. W. (eds.) *Gerontology. Gale Encyclopedia of Science*. Vol. 3, 3rd ed., Detroit: Gale, 2004, 6 vols.
- Lesauskaitė, V. *Gerontologija socialiniams darbuotojams*. Kaunas: Vitae Litera, 2008.
- Lesauskaitė, V.; Bagdonas, G. *Pagyvenusių žmonių slauga*. Kaunas: Vitae Litera, 2008.
- Lesauskaitė, V.; Macijauskienė, J.; Širvinskienė, E. Geriatriinių pacientų gyvenančių namuose poreikiai ir jų užtikrinimas techninėmis priemonėmis. *Gerontologija*. 2009, t. 10, Nr. 3.
- Lietuvos Respublikos Seimas, 2003. *Pranešimas apie žmogaus teisių padėtį Lietuvoje 2002. Lietuvos Respublikos Seimas* [Report on Human Rights in Lithuania 2002]. Available online at: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w3_viewer.ViewTheme?p_int_tv_id=1418&p_kalb_id=1>. 2004-03-30.
- Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija. *Dėl mokslo sričių, krypčių ir šakų klasifikacijos*. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos įsakymas 1998 m. sausio 9 d. Nr. 30 Vilnius.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 2003. LR Vyriausybės nutarimas Kaimo gyvenamųjų vietovių gyventojų saugumo ir policijos apylinkės inspektorių veiklos gerinimo 2003–2005 metais programa: II dalis. Būklės įvertinimas. 2003-04-14. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 37-1619.
- Lietuvos statistikos departamentas. *Gyventojai ir socialinė statistika*. Lietuvos statistikos departamento rodiklių duomenų bazė, <<http://www.std.lt/web/main.php?parent=1070>> [žiūrėta: 2005 11 28].

- Lietuvos valstybinis statistikos komitetas (1990) *Pagrindiniai 1989 m. gyventojų surašymo duomenys*. Vilnius.
- Lowenstein, A. Gerontology coming of Age: The Transformation of Social Gerontology into a Distinct Academic Discipline. *Educational Gerontology*, 30. Taylor & Francis Group, LLC, 2004.
- Luesher, K.; Pillemer, K. (Eds.) *Internenerational Ambivalence: New Perspectives on parent-child relations in later life*. Amsterdam, London: Elsevier/JAI, 2004.
- Luesher, K.; Pillemer, K. Intergenerational Ambivalence: A New Approach to the Study of Parent-Child Relationships. *Journal of Marriage and the Family*, 1998, 60 (2).
- Lukšytė, D. ir kt. Suaugusiųjų nuotolinio mokymosi kuratorių parengimo dirbti kaimo vietovėse programa. Metodinis leidinys. Paramos fondas „Europos socialinio fondo agentūra“ Vilnius: [Infosiūlas], 2010.
- Macijauskienė, J. Ar gali technika padėti žmonėms, sergantiems demencija? Tyrimai Lietuvoje. *Gerontologija*. 2006, t. 7, Nr. 2.
- Macijauskienė, J.; Visokinskas, A. *Gerontologija ergoterapeutams*. Kaunas: Vitae Litera, 2008.
- Maddox, G. L. (ed.) *The Encyclopedia of Aging*. New York: Springer, 2001.
- Mannheim, K. The Problem of Generations. P. Keskemeti (Ed.) *Essays on the Sociology of knowledge by Karl Mannheim*. New York: Routledge & Kegan Paul.
- Marshall, V. W. The State of the Theory in Aging and the Social Sciences. Binstock, R. H.; George, L. K. (eds.) *Handbook of Aging and the Social Sciences*. 4th ed., San Diego, CA: Academic Press, 1996.
- Maslauskaitė, A. *Lietuvos šeima: tarp rinkos ir politikos*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005.
- Maslauskaitė, A. *Meilė ir santuoka pokyčių Lietuvoje*. Socialinių tyrimų institutas. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2004.
- Maslauskaitė, A.; Stankūnienė, V. *Šeima abipus sienų: Lietuvos transnacionalinės šeimos genezė, funkcijos, raidos perspektyvos*. Tarptautinė migracijos organizacija. Socialinių tyrimų institutas. Vilnius: Tarptautinės migracijos organizacijos Vilniaus biuras, 2007.
- Matras, J. *Dependency, Obligations, and Entitlements: A New Sociology of Aging, the Life Course and the Elderly*. New Jersey: Prentice Hall Inc, 1990.
- Medaiskis, T. Socialinė apsauga: kai kurie aspektai ir tendencijos. *Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje*. Vilnius: JTVP, 1999.
- Medaiskis, T.; Murauskaitė, V. Socialinė apsauga ir darbas. *Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje*. Vilnius: JTVP, 1998.
- Meenan, H. The Future of Ageing and the Role of Age Discrimination in the Global Debate. *The Journal of international Aging, Law & Policy*. Vol. I, 2005.

- Mikulionienė S. Population Ageing in Lithuania: The Need for a New Attitude Towards Ageing. Hoff A. (Ed.) *Population Ageing in Central and Eastern Europe: Societal and Policy Implications*. Series: New Perspectives on Ageing and Later Life. Surrey: Ashgate, 2011.
- Mikulionienė, S. Ar gyventojų senėjimas – blogybė? Stankūnienė, V.; Jonkarytė, A.; Mikulionienė, S.; Mitrikas, A. A.; Maslauskaitė, A. *Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai*. STI, Vilnius, 2003.
- Mikulionienė, S. Ar skirtingai suvokiame senatvę? (T.). *IX Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumas*. Vilnius, 1995.
- Mikulionienė, S. Diskriminacija dėl amžiaus: samprata, raiškos formos ir sritys. *Socialinis darbas*. 2008, Nr. 7 (1).
- Mikulionienė, S. Diskriminacijos dėl amžiaus samprata viešajame diskurse: asmenų, dirbančių viešajame sektoriuje, atvejis *Socialinis darbas*. 2008, Nr. 7 (1).
- Mikulionienė, S. Gyventojų senėjimas. Lazutka, R.; Matulionis, A. V.; Stankuniene, V. (Eds.) *Lietuva stojant į Europos Sąjungą: Ekonominė, sociologinė ir demografinė padėties analizė*. 2004.
- Mikulionienė, S. Lietuvos gyventojų senėjimas: tyrimo metodai ir analizė. V. Stankūnienė (ats. red.) *Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika*, Vilnius. 1995.
- Mikulionienė, S. Lietuvos visuomenės demografinis senėjimas. M. Taljūnaitė (red.) *Lietuvos šeima*. LFSI, Vilnius, 1995.
- Mikulionienė, S. Pagarba, diskriminacija, neišprusimas? Požiūris į pagyvenusius žmones analizė. *Filosofija. Sociologija*. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2003, Nr. 2.
- Mikulionienė, S. Pagyvenusių žmonių vaidmuo šeimoje ir visuomenėje. Stankūnienė, V.; Jonkarytė, A.; Mikulionienė, S.; Mitrikas, A. A.; Maslauskaitė, A. *Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai*. Vilnius: STI, 2003.
- Mikulionienė, S. Senėjimo demografija. N. Večkienė (sudarytoja). *Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos*. VDU/SDI, Kaunas, 2002.
- Mikulionienė, S. Trijų kartų požiūris į senatvę ir senus žmones. *Lietuva socialinių pokyčių erdvėje*. Vilnius: LSD, LFSI, 1996.
- Mikulionienė, S.; Alekna, V.; Čeremnych-Aleksejenko, E. Selected aspects of Population aging in Lithuania. *Acta Medica*, 1996, No. 2.
- Mikulionienė, S.; Petkevičienė, D. Senatvės įvaizdžiai Lietuvos periodinėje spaudoje: tarp pagarbos ir baimės. *Socialinis darbas*. 2006, Nr. 5 (1).
- Mikulionienė, S.; Stanaitis, S. Territorial Aspect of Population Ageing in Lithuania. *Geografija*. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2007, t. 43, No. 2.
- Mikulionienė, S.; Stankūnienė, V. *Socio-Economic Status and Living Arrangements of Older Persons in Lithuania*. Economic Commission for Europe, United Nations, New York and Geneva, 2003.

- Mills, C. W. *Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press, 1959.
- Ministry of Social Security and Labour, *Social Report*. Vilnius, 2002.
- Mirkin, B.; Weinberger, M. B. Demographic, Economic and Social Aspects of Population Ageing: a Global Overview. In: *Population Ageing: Improving the Lives of Older Persons. Report of the ICPD+5. Technical Meeting on Population Ageing*, Brussels, 6–9 October, 1998. UNFPA.
- Mitchell, O. S.; Levine, P. B.; Pozzebon S. Retirement differences by industry and occupation. *Gerontologist*. 1988, 28.
- Mitrikas, A. A. Šeimos vertybių pokyčiai. *Kultūrologija*, 2000, 6 tomas, Vilnius: Gervė.
- Myers, David G. *Psichologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2000.
- Myers, G. C.; Torrey, B. B.; Kinsella, K. The Paradox of Oldest Old in the United States: An International Comparison. Suzman, R. M.; Willis, D. P.; Manton, K. G. (Eds.). *The Oldest Old*. New York: Oxford University Press, 1989.
- Myrskylä, M.; Kohler, H. P.; Billari, F. C. Advances in development reverse fertility declines. *Nature* 460, (6 August 2009).
- Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. VI tomas, Vilnius, 2004.
- Monk, A. (Ed.) *Handbook of Gerontological Services*. New York: Columbia University press, 1990.
- Mortimer, J.; Shanahan, M. *Handbook of the Life Course*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2003.
- Moskvina, J. *Aktyvios darbo rinkos politikos priemonių įtaka bedarbių socialinei integracijai*. Daktaro (Sociologija S05) disertacija. Vilniaus universitetas, Vilnius, 2009 [Rankraštis].
- Moskvina, J.; Okunevičiūtė-Neveauskienė, L. Vyresnio amžiaus Lietuvos gyventojų profesinio mokymo ir konsultavimo poreikiai. *Gerontologija*. 2007, t. 8, Nr. 4.
- Naujanienė, R. Meaning of client's resistance for social work practice. *Specialusis ugdymas*. 2007, Nr. 2 (17).
- Naujanienė, R. *Patekimo į gerontologijos socialinio darbo sferą socialinis vertinimas*. Disertacija, mokslo kryptis: 05 S, gynimo data: 2008 05 20. Laplandijos universitetas [rankraštis].
- Naujanienė, R. Socialinės gerontologijos teorijos. N. Večkienė (ats. red.). *Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos*. Kaunas: VDU/SDI, 2002.
- Naujoji pensijų kaupimo sistema. *SADM interneto svetainė*: <<http://www.socmin.lt/index.php?-1140699201>>. [žiūrėta 2006-03-15].
- Navaitis, G. *Lietuvos šeima: psichoterapinis aspektas*. Vilnius: Tyto alba, 1999.
- Navaitis, G.; Burneikienė, A.; Trinkūnienė, R. Lygių galimybių pažeidimai (amžiaus aspektas). *Socialinis darbas*. 2008, Nr. 7 (3).

- Nelson, T. D. (ed.) *Ageism: Stereotyping and Prejudice against Older Persons*. A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2002.
- Neugarten B. L.; Havighurst R. J.; Tobin S. S. The Measurement of Life Satisfaction. *Journal of Gerontology*. 1961, 16.
- Neugarten, B. L. Continuities and Discontinuities of psychological issues into adult life. *Human Development*. 1969, 12.
- Neugarten, B. L.; Hagestad, G. O. Age and the life course. In R. H. Binstock; E. Shanas (Eds.), *Handbook of Aging and the Social Sciences*. N.Y.: Van Nostrand-Reinhold, 1976.
- Neugarten, B. L.; Danan, N. Sociological perspective of life cycle. In: Baltes, P. B.; Shaie, K. W. (Eds.) *Life-Span Developmental Psychology: Personality and Socialization*. New York: Academic Press, 1973.
- Nydegger, C.N. The Development of Paternal and Filial Maturity. In: Pillemer, K.A.; McCartney, K. (Eds.) *Parent-Child Relations Throughout the Life*. Hillsdale, NJ: Erlbaum. 1991.
- Noon, M.; Ogbonna, E. (Eds.) *Equality, Diversity and Disadvantage in Employment*. Palgrave, Basingstoke, England, 2001.
- Notestein, F., W. Population – The Long View. In Theodore W. Schultz (Ed.) *Food for the World*. Chicago: University of Chicago Press, 1945.
- O’Rand, A. M. Cumulative Advantage Theory in Life Course Research. Crystal S.; Shea D. F. (Eds.), *Annual Review of Gerontology and Geriatrics: Focus on Economic Outcomes in Later Life*. New York: Springer. 2003.
- O’Rand, A. M. The Precious and the Precocious: Understanding Cumulative Disadvantage and Cumulative Advantage over the Life Course. *Gerontologist*, 1996, 36.
- Okunevičiūtė-Neverauskienė, L.; Moskvina, J. Vyresnio amžiaus asmenų dalyvavimo darbo rinkoje galimybių vertinimas. *Socialinis darbas*. 2008, Nr. 7 (1).
- Ontario Human Rights Commission. *Time for Action: Advancing Human Rights for Older Ontarians*. Toronto, Ontario, June 2001. – Ontario Human Rights Commission tinklalapis: www.ohrc.on.ca [žiūrėta 2008-01-18].
- Ottaway, S. R.; Botelho, L.A.; Kittredge, K. (Eds.) *Power and Poverty : Old Age in the Pre-Industrial Past*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 2002.
- Ovseiko, P. Ageing Emerging Economies in Eastern Europe and Centra Asia. *Ageing Horizons Brief*. Oxford Institute of Ageing, September. Available online at: www.ageing.ox.ac.uk/ageinghorizons [žiūrėta 2008-02-17].
- Ovseiko, P. Long-term care for older people. Howse, K. (Ed.) *Ageing Horizons Brief*. March, 2007. Oxford Institute of Ageing, Oxford. Available at: www.ageing.ox.ac.uk/ageinghorizons, 2007.
- Pahl, R. *On Friendship*. Cambridge, UK: Polity, 2000.
- Palmore E.; Manton K. Modernization and the Status of the Aged: International Correlations. *Journal of Gerontology*. 1974, 29.

- Parnes, H. The retirement decision. Borus, M.; Parnes, H.; Sandell, S.; Seiman, B. (Eds.) *The Older Worker*. Madison, WI: Industrial Relations Research Association. 1988.
- Pensijų sistema Lietuvoje. *SADM interneto svetainė*: <<http://www.pensijusistema.lt/index.php?792687444>>. [žiūrėta 2006-03-10].
- Peterson, D. A.; Bolton, R. B. *Gerontology Instruction in Higher Education*. New York, NY: Springer Publishing Co, 1989.
- Petrauskienė, A. Pagyvenusių žmonių globa ir slauga: kompleksinė pagalba. Šinkūnienė, J. R. (sud.) *Socialinis darbas: profesinė veikla, metodai ir klientai*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010.
- Phillips, J.; Ajrouch, K.; Hillcoat-Nalletamby, S. *Key concepts in social gerontology*. London: Sage Publications, 2010.
- Phillipson, C.; Morgan, D.; Allan, G. *Social Networks and Social Exclusion: Sociological and Policy Perspectives*. Aldershot, UK: Ashgate, 2003.
- Phillipson, C.; Walker, A. *Social Policy and Ageing*. London: Gower, 1986.
- Phillipson, Ch. The Sociology of Retirement. Bond, J.; Coleman, P.; Peace, Sh. *Ageing in society: An introduction to social gerontology*, 2nd ed., London: SAGE Publications, 1996.
- Pieters, D. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius: Eugrimas, 1998.
- Pivorienė, J. Šeima, giminaičiai ir draugai. N. Večkienė (sud.) *Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos*. Kaunas: VDU / SDI, 2002.
- Pocius, A.; Moskvina, J.; Okunevičiūtė-Neverauskienė, L. *Pagyvenusio amžiaus asmenų aktyvumo darbo rinkoje įvertinimas. Ekonomika ir vadyba*. Kaunas, 2005.
- Popenoe, D. American Family Decline 1960 to 1990: A Review and Appraisal. *Journal of Marriage and Family*. 1993, 55.
- Popenoe, D. *Life without Father: Compelling New Evidence that Fatherhood and Marriage are Indispensable for the Good of Children and Society*. New York: Martin Kessler Books, 1996.
- Poškutė, V. *Pensijų sistemos ir jų reformavimas*. Disertacija, mokslo kryptis: 04 S, gynimo data: 2000 02 25, Vilniaus universitetas [rankraštis].
- Poškutė, V. Socialinė apsauga. *Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje*. UNDP, SPG, Vilnius, 2000.
- Powell, J. *Social Theory and Aging*. Lanham: Rowman & Littlefield Publisher, 2005.
- Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą. JTVP, SPG, 1996.
- Preston, S. H.; Heuveline, P.; Guillot, M. *Demography: Measuring and Modelling Population Processes*, Oxford: Blackwell Publishers, 2001.
- Purvanekas, A.; Purvanekienė, G. *Moterys Lietuvos visuomenėje*. Palyginamoji tyrimų analizė. Vilnius: Danielius, 2001.

- Putnam, R. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. NY: Simon and Schuster, 2000.
- Quadagno, J. *Aging and the Life Course : An Introduction to Social Gerontology*. 3rd ed. Boston: McGraw-Hill, 2005.
- Quadagno, J. *Aging in Early Industrial Society: Work, Family and Social Policy in Nineteenth Century England*. New York: Academic Press, 1982.
- Quadagno, J. *The Transformation of Old Age Security: Class and Politics in the American Welfare State*. Chicago: University of Chicago Press, 1988.
- Quinn, J. F.; Burkhauser, R. V. Work and Retirement. Binstock, R. H.; George, L. K. (Eds.) *Ageing and the Social Sciences*, 3rd ed. Academic Press, Inc. San Diego, 1990.
- Ray, M.; Bernard, M.; Phillips, J. *Critical Issues in Social Work with Older People*. Basingstoke: Palgrave, 2008.
- Ray, R. A Postmodern Perspective on Feminist Gerontology. *Gerontologist*. 1996, 36.
- Rapolienė, G. Kūnas, tapatumas ir senėjimas. *Socialinis darbas: mokslo darbai*. 2008, Nr. 7 (1).
- Rapolienė, G. Lietuvos pagyvenusių žmonių indentitetas iš postmodernizmo perspektyvos. *Gerontologija*. 2007, t. 8, Nr. 2.
- Rapolienė, G. Representations of elderly in Lithuanian media. Paper presented at ESA 2009 Conference „European Society or European Societies?“, RN01 Ageing in Europe. September 2-6 2009. Lisbon, Portugal. Available online at: <<http://esa.abstractbook.net/abstract.php?aID=2715>> [žiūrėta 2009-10-15].
- Rapolienė, G. Vyresnio amžiaus žmonės Lietuvos žiniasklaidoje: naivūs, kenčiantys ir bejėgiai. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2010, Nr. 1 (26).
- Rapolienė, G. Vyresnio amžiaus žmonių reprezentavimas Lietuvos žiniasklaidoje: kiekybinis ir kontekstinis aspektai. *Jaunųjų mokslininkų darbai*. 2009, Nr. 4 (25).
- Rapolienė, G.; Juozulynas, A. Senstantis kūnas Lietuvos viešajame diskurse. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2009, Nr. 1 (24).
- Reay, A.; Browne, K. Risk Factor Characteristics in Carers Who Physically Abuse or Neglect Their Elderly Dependants. *Aging and Mental Health*. 2001, 5(1).
- Reece, M.; Tanner, A. E.; Karpiak, S. E.; Coffey, K. The Impact of HIV-Related Stigma on HIV Care and Prevention Providers. *Journal of HIV/AIDS & Social Services*. 2007, 6 (3).
- Rienecker, L.; Jorgensen, P. S. *Kaip rašyti mokslinį darbą*. Vilnius: Aidai, 2003.
- Riley, M. W.; Johnson M.; Foner A. *Aging in Society: A Sociology of Age Stratification*. New York: Russel Sage, 1972.
- Riley, Matilda White. *Aging and society*. New York: Russell Sage Foundation, 1969.
- Riley, Matilda White; Hess, Beth B.; Bond, Kathleen (Eds.). 1983. *Aging in Society: Selected Reviews of Recent Research*. Lawrence Erlbaum Associates. Hillsdale, NJ. Publication Year: 1983.

- Rix, S. E. Rethinking the Role of Older Workers: Promoting Older Worker Employment in Europe and Japan“. *Issue Brief*. AARP Public Policy Institute, 2005. Oct;(IB77).
- Roberts, R. E.; Richards, L.; Bengtson, V. Intergenerational Solidarity in Families: Untangling the Ties That Bind. *Marriage and Family Review*. 1991, 16.
- Rodiklių DB. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. *Rodiklių duomenų bazė*. Prieiga internete: <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1024>>. [žiūrėta 2011-03-22].
- Rose, A. M. Group Consciousness Among the Aging. Rose A. M.; Peterson, W. A. *Older People and their Social World*. Philadelphia: F. A. Davis, 1965.
- Rose, R. *Pensioners, gender and poverty in the Baltic States*. Paper prepared for Europe and Central Asia Region, Country Department IV, World Bank, Washington DC, November, 1994.
- Rosenmayr, L.; Koeckeis, E. *Umwelt und Familie alter Menschen Soziologische Texte*; 1965, 21. Neuwied am Rhein: Luchterhand.
- Rosow, I. *Social Integration of the Aged*. NY: The Free Press, 1967.
- Rosow, I. Status and Role Change through the life span. Binstock, R. H.; Shanas, E. (Eds.) *Handbook of Ageing and Social sciences*. NY: Van Nostrand Reinhold, 1976.
- Rosset, E. *Process starenija naselenija*, Moskva, 1968.
- Rosset, E. *Prodožitelnost čelovečeskoj žizni*. Moskva, 1981.
- Rowland, D. T. *Demographic Methods and Concepts*. New York: Oxford University Press, 2006.
- Rubaževičienė, M. M. Paliatyvioji pagalba – galimybė tenkinti sergančiųjų gyvybei pavojingomis ligomis ir jų šeimų psichosocialinius poreikius. Europos Sąjungos Ministrų Tarybos rekomendacija Rec (2003) ES 24 valstybėms narėms dėl paliatyviosios pagalbos organizavimo. *STEPP*, 2007/4.
- Sandell, S. H. (Ed.) *The Problem Isn't Age: Work and Older Americans*. Praeger Publishers. New York. 1987.
- Sauvy, A. *L'Europe et sa population*. Paris, 1953.
- Savicka, A. Darbas. A. Matulionis (ats. red.) *Europa ir mes*. Kolektyvinė monografija, serija „Lietuvos gyventojų vertybės“. Vilnius: Gervėlė, 2001.
- Savicka, A. Lietuvos gyventojų darbo vertybės 1990–1999 metais. *Kultūrologija*. 2000, 6 tomas, Vilnius: Gervėlė.
- Schafer, M. H.; Ferraro, K. F.; Mustillo, S. A. Children of Misfortune: Early Adversity and Cumulative Inequality in Perceived Life Trajectories. *American Journal of Sociology*. 2011 January ; 116(4), p. 1053–1091.
- Schaie, K. W.; Uhlenberg, P. (Eds.). *Social Structures: Demographic Changes and the Well-Being of Older Persons*. New York (N.Y.): Springer, 2007.

- Schneider, E. L.; Rowe, J. W. (Eds.) *Handbook of the Biology of Aging*. 4th ed, San Diego, CA: Academic press, 1996.
- Schulte-Mimberg, U.; Angele, S.; Heine, W.; Kirchberger, S.; Schulte, B.; Steinmeyer, H. D. Socialinė apsauga. Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra. TRANSFORM programa, Kelnas, 1998.
- Scott, J. *Social Networks: Critical Concepts in Sociology*. Vol. 1, London: Taylor and Francis, 2002.
- Senatvės pensija. „Sodros“ interneto svetainė: <http://www.sodra.lt/pensijos/senatves_pensija.html>. 2003-03-20.
- Settersten, R. A. Jr.; Trauten, M. E. The New Terrain of Old Age: Hallmarks, Freedoms, and Risks. Bengtson, V. L.; Silverstein, M.; Putney, N. M.; Gans, D. (Eds.) *Handbook of theories of aging*. 2nd ed. New York: Springer publishing Company, 2009.
- Shore, L. M.; Goldberg, C. B. Age Discrimination in the Workplace. Dipboye, R. L., Colella A. (Eds.) *Discrimination at Work: The Psychological and Organizational Bases*. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, NJ, 2005.
- Silverstein, M.; Conroy, S. J.; Wang, H.; Giarusso, R.; Bengtson, V. L. Reciprocity in parent-Child relations over the adult life course. *The Journal of Gerontology*. 2002, 57B (1) .
- Simmons L. *The Role of the Aged in Primitive Society*. New Haven: Yale University Press, 1945.
- Skučienė, D. Moterų ir vyrų senatvės pensijos Lietuvoje. *STEPP*, 2006/3.
- Skučienė, D. Moterų pensinio amžiaus ekonominės pasekmės Lietuvoje. *Gerontologija*. 2007, t. 8, Nr. 1.
- Skučienė, D. Pajamų nelygybė Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*. 2008, Nr. 4.
- Skučienė, D. Pensijų sistemos ir pajamų pasiskirstymas. *Gerontologija*. 2004, t. 5, Nr. 1-2.
- Skučienė, D. Valstybinio socialinio draudimo senatvės pensijų įnašas į pensininkų pajamų nelygybę Lietuvoje. *Gerontologija*. 2004, t. 5, Nr. 3-4.
- Socialinės apsaugos ir darbo ministerija *Socialinė parama jums*. ES PHARE CONSENSUS III, Vilnius, 2002.
- Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 1997. *Socialinis pranešimas*. 1997. Vilnius.
- Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 1999. *Socialinis pranešimas*. 1998. Vilnius.
- Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2000. *Lietuva 1999: gyvenimo sąlygos*. Vilnius.
- Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. 1996. *Lietuva 1994: gyvenimo sąlygos*. Vilnius.
- Socialinis komitetas prie LR Prezidentūros. 2000. *Skurdo mažinimo Lietuvoje strategija*.

- Socialinių paslaugų įstatymas, LR įstatymas 1996 10 09, Nr. I-1579. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 104-2367.
- Spirgienė, L.; Macijauskienė, J. Pagyvenusių žmonių poreikių vertinimas stacionariose ilgalaikės globos institucijose naudojant InterRAI LTCF klausimyną: bandomojo tyrimo duomenys. *Gerontologija*. 2008, t. 9, Nr. 4.
- Stacey J. *In the Name of the Family: Rethinking Family Values in the Postmodern Age*. Beacon Press, Boston, 1996.
- Stankūnienė, V. *Demografinių procesų valdymas: teorija ir patyrimas* Vilnius: Technika, 1995.
- Stankūnienė, V. Demografinio nuosmukio požymiai: bendra apžvalga. Lazutka, R.; Matulionis, A. V.; Stankūnienė, V. (eds). *Lietuva stojant į Europos Sąjungą: ekonominė, sociologinė ir demografinė padėties analizė*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2004.
- Stankūnienė, V. Demographic Changes in Contemporary Lithuania: Crisis, Shock, Adaptation or Evolution. *Revue Baltique*, 1996, No. 7.
- Stankūnienė, V. Fertility Changes in Lithuania: Adaptation or New Pattern. *Revue Baltique*, 1999, No. 13.
- Stankūnienė, V.; Jonkarytė A.; Mikulionienė S.; Mitrikas, A. A.; Maslauskaitė, A. *Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai*. Socialinių tyrimų institutas, 2003.
- Stankūnienė, V. Gimstamumas ir šeima. V. Stankūnienė (ats. red.) *Lietuvos gyventojai. 1990–2000*. Vilnius: LFSI, DTC, 2002.
- Stankūnienė, V. Nauji Lietuvos šeimos bruožai: tradicinių ir modernių šeimos formavimo strategijų sandūra. V. Stankūnienė (ats. red.). *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje*. LFSI, Vilnius, 1997.
- Stankūnienė, V. New Phenomena in Family Formation: Case of Lithuania. *Revue Baltique*, 1997, No. 8.
- Stankūnienė, V. Pastarųjų metų gimstamumo pokyčiai: adaptacija ar naujos reprodukcinės elgsenos modelio apraiškos. V. Stankūnienė (ats. red.). *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje*. LFSI, Vilnius, 1997.
- Stankūnienė, V. Transformation of Lithuanian Family: A Turning Point or Deformations of Traditional Features. *Revue Baltique*, 1997, No. 10.
- Stankūnienė, V.; Baublytė, M.; Kanopienė, V.; Mikulionienė, S. *Gimstamumas ir šeima: biografinis požiūris*. LFSI, Vilnius, 1999.
- Stankūnienė, V.; Eidukienė V. Demographic Changes in the Baltic States during the Period of Transition. *Revue Baltique*, 1999, No. 13.
- Stankūnienė, V.; Jasilionis, D. (eds.). *The Baltic countries: population, family and family policy*. Vilnius: Institute for Social Research, 2009.
- Stankūnienė, V.; Maslauskaitė, A. (ats. red. ir sud.) *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2009.
- Stankūnienė, V.; Maslauskaitė, A. *Family Transformations in the Post-Communist*

- Countries: Attitudes Toward Changes. Hoehn et al. (eds). *People, Population Change and Policies*. Vol 1: Family Change. Springer Netherlands: Springer Science+Business media B. V., 2008.
- Stankūnienė, V.; Mikulionienė, S.; Baublytė, M. Gyventojų skaičius ir sudėtis. Gyventojų senėjimas Stankūnienė V. (ats. red.) *Lietuvos gyventojai: 1990–2000*. Vilnius: LFSI, DTC, 2002.
- Statistics Lithuania. *Lithuanian population by age, 2001*. Vilnius. 2001.
- Statistics Lithuania. *Lithuanian population by age, 2008*. Vilnius. 2008.
- Statistika. Pensijos. 2011. „Sodros“ tinklalapis: <<http://www.sodra.lt/index.php?cid=283>>. [žiūrėta 2011-05-18].
- Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. *Gimstamumo tyrimo metodika*. Patvirtinta Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės generalinio direktoriaus 2000 m. rugpjūčio mėn. 29 d. Atnaujinta 2008. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės svetainė: <<http://www.stat.gov.lt/lt/methodology>> [žiūrėta 2011-03-22].
- Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. *Mirtingumo ir mirties priežasčių statistinio tyrimo metodika*. Patvirtinta Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės generalinio direktoriaus 2007 m. gegužės 22 d. įsakymu Nr. DĮ-132. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės svetainė: <<http://www.stat.gov.lt/lt/methodology>>. [žiūrėta 2011-03-22].
- Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. *Gyventojų tarptautinės migracijos statistinio tyrimo metodika*. Patvirtinta Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės generalinio direktoriaus 2010 m. sausio 7 d. įsakymu Nr. DĮ-7. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės svetainė: <<http://www.stat.gov.lt/lt/methodology>>. [žiūrėta 2011-03-22].
- Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. *Gyventojų skaičiaus ir sudėties nustatymo metodika*. Patvirtinta Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės generalinio direktoriaus 2010 m. sausio 7 d. įsakymu Nr. DĮ-6. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės svetainė: <<http://www.stat.gov.lt/lt/methodology>>. [žiūrėta 2011-03-22].
- Statistikos departamentas, *Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas 1998–2002*. Vilnius, 2003.
- Statistikos departamentas, *Namų ūkių pajamos ir išlaidos*, 1999. Vilnius, 2000b.
- Statistikos departamentas, *Pagyvenę žmonės Lietuvoje (tyrimų rezultatai)*, Vilnius, 2000c.
- Statistikos departamentas. *Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas 1998 m. gegužės mėnesį (darbo jėgos tyrimo rezultatai)*. Vilnius. 1998.
- Statistikos departamentas. *Demografijos metraštis*. Vilnius, 2003b.
- Statistikos departamentas. *Gyvenimo lygis ir skurdas*. Vilnius, 2004.

- Statistikos departamentas. *Gyventojų senėjimas Lietuvoje*. Statistinė apžvalga. Vilnius. 1998.
- Statistikos departamentas. *Lietuvos gyventojai pagal amžių 1999 metų pradžioje*. Vilnius. 1999a.
- Statistikos departamentas. *Lietuvos gyventojai pagal amžių. 2005*. Vilnius, 2005.
- Statistikos departamentas. *Lietuvos gyventojai, 1992*. Vilnius, 1993.
- Statistikos departamentas. *Lietuvos gyventojų ir būstų surašymas 2001. Gyventojai pagal šeiminių padėtį*. Vilnius, 2003.
- Statistikos departamentas. *Lietuvos gyventojų užimtumo lygis pagal amžiaus grupes, 1998–2004 m.* Interneto svetainė: <<http://www.std.lt/lt/pages/view/?id=1315>>. 2006 b-03-12.
- Statistikos departamentas. *Lietuvos gyventojų, gyvenančių santuokoje, dalis mažėja, o išsituokusių ir našlių – didėja*. Pranešimas spaudai, Nr. 2/041. 2003 m. kovo 20 d.
- Statistikos departamentas. *Lietuvos statistikos metraštis 2001*. Vilnius, 2001.
- Statistikos departamentas. *Lietuvos statistikos metraštis: 2000*. Vilnius, 2000a.
- Statistikos departamentas. *Namų ūkių pajamos ir išlaidos 1995 metais*. Vilnius, 1996.
- Statistikos departamentas. *Namų ūkių pajamos ir išlaidos, 1997*. Vilnius. 1998a.
- Statistikos departamentas. *Namų ūkių pajamos ir išlaidos, 1998*. Vilnius, 1999b.
- Statistikos departamentas. *Pagrindiniai 1989 metų gyventojų surašymo duomenys*. Vilnius, 1990.
- Statistikos departamentas. *Socialinė apsauga Lietuvoje 1997 metais*. Vilnius. 1998b.
- Statistiniai duomenys. Pensijos. 2006. „Sodros“ interneto svetainė: <http://www.sodra.lt/> [žiūrėta 2006-05-06].
- Stepukonis, F. Lundo ir Klaipėdos aštuoniasdešimtmečių sveikatos palyginimas *Socialinis darbas: mokslo darbai*. 2008, Nr. 7 (1).
- Stepukonis, F.; Puodžienė, L. Aštuoniasdešimtmečių psichologijos ypatumai. *Gerontologija*. 2009, t. 10, Nr. 4.
- Stepukonis, F.; Svenson, T. Senatvės ir sergamumo nutolinimas ilgėjant gyvenimo trukmei: teorijos ir tyrimų apžvalga. *Gerontologija*. 2006, t. 7, Nr. 1.
- Sundbärg, A. G. 1906. *Aperçus statistiques internationaux*. Stockholm: P.A. Norstedt & Sons Royal Printer. - Sundbärg, Axel Gustav. Nordisk familjebok. Ugglesupplagan. 27. Stockholm-Nynäs järnväg – Syrsor *A digital facsimile edition from Project Runeberg*, <<http://runeberg.org/nfcg/0398.html>>. [žiūrėta 2011-03-19].
- Sutton, C. Safety and Threat: Neglected Concepts in Psychology? *The Psychologist*, 1992, 4.
- Sutton, C. *Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 1999.
- Sveikatos ekonomikos centras, 1999–2003. *Socialinės apsaugos terminų žodynas*. Interneto prieiga: <<http://sec.lt/pages/zodynas/paaiskinimai/FG1.html>>.

- Šileika, A.; Blažienė, I. The concept and the headcount ratio of poverty in Lithuania. – *Aktualūs socialinės politikos klausimai*, DSTI, 1999, Nr.1.
- Teresevičienė, M.; Gedvilienė, G.; Zuzevičiūtė, V. *Andragogika*. Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2006.
- The Free Dictionary by Farlex. <<http://www.thefreedictionary.com/time>> [žiūrėta 2011-05-29].
- Thompson, Warren S. Population. *American Journal of Sociology*. 1929, 34(6).
- Thornton, J. E. Myths of Aging or Ageist Stereotypes. *Educational Gerontology*, 2002, 28.
- Tibbits, C. *Handbook of Social Gerontology*. Chicago: University Chicago Press, 1959.
- Tomas, W. I.; Znaniecki, F. W. *The Polish peasant in Europe and America. Monograph of an immigrant group*. 1-2 vol. University of Chicago press, 1918; 3-5 vol. Boston, MA Richard G.Badger, 1918–1920.
- Tomilinas, T.; Norbutas, M. (sud.) *Nežinau, kad žinau: praktinio suaugusiųjų švietimo grupių (studijų ratelių) metodo pristatymas*. Vilnius: Socialinių investicijų valdymo centras, 2010.
- United Nations Economic Commission for Europe The Berlin Ministerial Declaration „A Society for all ages in the UN ECE Region“. Geneva: United Nations. 2002b.
- United Nations Economic Commission for Europe *International Plan of Action on Ageing 2002*. Report of the Second World Assembly on Ageing. Madrid, 8-12.04.2002a. New York: United Nations.
- United Nations Population Division, *World Population prospects. The 2008 Revision*. Population database. 2008. <<http://esa.un.org/unpp>>. Accessed 2010-12-11
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs Population Division. *World Population Ageing: 1950-2050*. New York, 2001.
- United Nations, *International Plan of Action on Ageing and United Nations Principles for Older Persons*. UN, New York, 1998.
- United Nations, *Population Ageing 1999*. Žiūrėta: <<http://www.undp.org/popin/wdtrends/a99>>.
- United Nations. *The Ageing of Populations and its Economic and Social Implications*, Population Studies, No. 26. United Nations publication, 1956.
- United Nations. *World Population Ageing 2007*. Department of Economic and Social Affairs, Population Division. New York: United Nations, 2007.
- United Nations. *World Population Ageing 2009*. ESA/P/WP/212. New York: United Nations, 2009.
- Uscila, R. Pagyvenusių žmonių viktimizacija Lietuvos kaimuose ir vienkiamiuose: viktologinė analizė. *Jurisprudencija*. 2005, t. 70 (62).
- Uscila, R. Pagyvenusių žmonių viktimizacija Lietuvos kaimuose ir vienkiamiuose: viktologinė analizė. *Gerontologija*. 2006, t. 7, Nr. 1.

- Užaitė, V.; Naujanienė, R. Artimųjų, globojančių seno amžiaus žmogų šeimoje, patirtis. *STEPP*, 2006/3.
- Vaitekūnas, S.; Adlys, P.; Perkumas, L. *Karta keičia kartą*. Vilnius, 1986.
- Vaitkevičiūtė, V. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Žodynas, 1999.
- Valstybinio socialinio draudimo pensijos. „Sodros“ interneto svetainė: <http://www.sodra.lt/pensijos/senatves_pensija.html>. 2003 04 10.
- Van de Kaa, D. J. *The Idea of Second Demographic Transition in Industrialised Countries*. Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan, 29 January, 2002.
- Van den Hoonrad, D.K. Paradise Lost: Widowhood in a Florida Retirement Community. *Journal of Aging Studies*. 1994, 8.
- Večkienė, N. (sud.). *Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos*. VDU / SDI, Kaunas, 2002; 2 leid. 2004.
- Victor, Christiana R. *The Social Context of Ageing: A Textbook of Gerontology*. 2nd ed. London; New York : Routledge: Taylor & Francis Group, 2005.
- Waite, L. J.; Bachrach, C. (Eds.) *The Ties That Bind: Perspectives on Marriage and Cohabitation*. Aldine de Gruyter, New York, 2000.
- Wallace, R. A.; Wolf A. *Contemporary sociological theory : expanding the classical tradition* 6th ed. Upper Saddle River (New Jersey) Pearson : Prentice-Hall, 2006.
- Whitbeck, L. B.; Hoyt, D. R.; Huck, S. M. Early Family Relationships, Intergenerational Solidarity, and Support Provided to Parents by their Adult Children. *Journal of Gerontology: Social Sciences*. 1994, 49.
- Whitbeck, L. B.; Hoyt, D. R.; Huck, S. M. Family Relationship History, Contemporary Parent-Grandparent Relationship Quality and the Grandparent-Grandchild Relationship. *Journal of Marriage and Family*. 1993, 55.
- Wilber, K.; Nielsen, E. Elder Abuse: New Approaches to an Age-old Problem. *The Public policy and Aging Report*. 2002, 12(2).
- Wright, P. H. Men's Friendships, Women's Friendships and the Alleged Inferiority of the Latter. *Sex Roles*, 1982, 8.
- Wright, P. H.; Scanlon, M. B. Gender Role Orientations and Friendship: Some Attenuation but Gender Differences Abound. *Sex Roles*. 1991, 24.
- Zvidriņš, P.; Atauga, S.; Berziņš, A.; Ezera, L.; Greitans, A. *Mūža otra puse Latvija*. Ryga, 1998.
- Žalimienė L. *Socialinės paslaugos*, VU, Vilnius, 2003.
- Žalimienė, L. Socialinė politika ir pagyvenusių žmonių socialinė apsauga. N. Večkienė (sud.). *Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos*. VDU/SDI, Kaunas, 2002.
- Žalimienė, L. *Socialinės globos pagyvenusiems asmenims kokybė ir jos vertinimas*. Metodinė priemonė. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Vilnius: Efrata, 2005.
- Žalimienė, L. Socialinės globos paslaugų pagyvenusiems žmonėms standartizavimas: Lietuvos praktika ir užsienio šalių patirtis. *Gerontologija*. 2007, t. 8, Nr. 1.

- Žalimienė, L. Socialinių paslaugų tinklo plėtojimas Lietuvoje. *Aktualūs socialinės politikos klausimai*, DSTI. 1999, Nr. 1.
- Žemaitaitytė, I. *Neformalusis suaugusiųjų švietimas: plėtros tendencijos dabartinėje Europoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2007.
- Žydžiūnaitė, V. Artimųjų bendravimas su šeimos nariu, sergančiu Alzheimerio liga, rūpinantis juo namuose. *Sveikatos ir socialinių mokslų taikomieji tyrimai: sandūra ir sąveika*. 2007, Nr. 3.
- Žmogaus socialinė raida*. Vadovėlis aukštosioms mokykloms. Vilnius: HOMO LIBER, 2001.
- Žmogaus teisių stebėjimo institutas. *Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2004. Apžvalga*. Vilnius: Eugrimas, 2005.
- Žukauskienė, R. *Raidos psichologija*. 5-oji laida. Vilnius: Margi raštai, 2007.
- Žukienė, L. *Amžiaus tarpsnių stereotipai reklamoje*. Magistro baigiamasis darbas. Vadovė S. Mikulionienė. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007 [Rankraštis].

Asmenvardžių ir dalykinė rodyklė

- A**chenbaum, W. A. – 34, 36, 119
 Adlys, P. – 47
 Aidukaitė, J. – 48
 Aiken, L. R. – 124-127, 187, 207-208
 Aktyvumo teorija – 76-77
 Albrecht, R. – 43
 Alekna, V. – 46, 49
 Alford-Cooper, F. – 150
 Algizaras – 35
 Allan, G. – 124-125
 Allen, K. R. – 98
 Amžiaus integracijos teorija – 85
 Amžiaus normos – 120
 Amžiaus stereotipai – 130
 Amžius – 56-60
 Amžiaus struktūra – 217-254
 Antonucci, T. – 108
 Aries, P. – 45
 Atchley, R. C. – 78, 210
 Atsitraukimo teorija – 74
 Attias-Donfut, C. – 160
 Avicena – 35

Baars, J. – 55
 Bachrach, C. – 151, 154-155
 Bagdonas, G. – 13, 17, 68
 Bagnell, P. D. – 118
 Bandzevičienė, R. – 48
 Barer, B. – 125
 Bartkus, A. – 48
 Bass, S. A. – 52, 133
 Beauvoir, S. – 119
 Becker, H. S. – 102
 Bėkšta, A. – 49
 Bengtson, V. L. – 16, 18, 67-70, 97, 161, 164
 Bikmanienė, R. – 48
 Binney, E. – 96
 Binstock, R. H. – 17, 69, 70
 Biomedicininė gerontologija – 53-54, 68-70
 Birren, J. E. – 16-17, 33, 36, 43, 69
 Bitinas, A. – 48
 Blau, P. – 106
 Blažienė, I. – 193
 Blenkner, M. – 159, 160
 Bloom, D. – 219
 Bolland, J. – 162
 Bolton, R. B. – 40
 Bond, J. – 104
 Bond, K. – 43
 Botelho, L. A. – 118
 Branch, L. G. – 162
 Brandi dukterystė / sūnystė – 160
 Brandi motinystė / tėvystė – 160
 Briggs, R. – 104
 Brill, D. – 162
 Bromley, D. – 116

- Brooks, T. R. – 39-40
 Broom, L. – 130
 Browne, K. – 162
 Brüll, L. – 39
 Bukholt, D. R. – 101
 Burgess, E. – 70, 87, 97, 104
 Burgdörfer, F. – 241
 Burkhauser, R. V. – 199
 Burnette, D. – 168
 Butler, R. – 137
 Bytheway, B. – 134, 137
- C**ain, L. – 94
 Calasanti, T. – 98
 Campbell, C. – 102
 Campione, W. A. – 207
 Canning, D. – 219
 Charcot, J. M. – 37
 Cherlin, A. – 150, 167
 Choi, N. G. – 162
 Ciceronas – 34-35
 Colby, A. – 91
 Cole, T. R. – 17, 69
 Colella, A. – 133-134
 Coleman, P. G. – 16, 104
 Connidis, I. A. – 163
 Cook, K. S. – 106
 Cottrel, F. – 79
 Cowdry, E. V. – 39
 Cowgill, D. – 87, 119
 Crosnoe, R. – 90-93
 Cumming, E. – 74
 Cutler, S. J. – 17, 36-39, 43, 52
- Č**ėkanavičius, V. – 226
 Čėpulienė, M. – 47
 Čėremnych-Aleksejenko, J. – 46
 Čėsnuitė, V. – 13, 17
- Čobotas, M. – 46
- D**amulevičienė, G. – 13, 17
 Danefer, D. – 91, 95
 Darbas – 177-187
 darbas kaip vertybė – 178-180
 Darbo našumas, vyresnio amžiaus
 žmonių – 182
 Datan, N. – 91
 Dauderys, V. – 48
 Davis, K. – 142
 Davis, L. – 40
 Dean, A. – 159
 Demografinis perėjimas / demografinė
 revoliucija – 240-250
 Demografinis senatvės koeficientas
 (DSK) – 226
 Dimmock, B. – 156
 Dipboye, R. L. – 133, 134
 Dirbantys vyresnio amžiaus žmonės –
 180-182
 Diskriminacija dėl amžiaus – 132-137
 Dobryninas, A. – 128
 Dowd, J. – 107
 Draugystė – 124-127
 Drislane, R. – 134
 Dromantienė, L. – 13, 17, 48-49
- E**hmer, J. – 163
 Eidukienė, V. – 47
 Ekerdt, D. J. – 16, 198
 Elder, G. – 90-93
 Emerson, R. – 106
 Engel, G. – 69
 Epstein, A. – 42
 Erikson, E. – 159
 Estes, K. – 96, 98-99
- F**alk, G. – 102

- Featherstone, M. – 130-131, 134
 Feinman, G. – 89
 Feminizmo teorinė perspektyva socialinėje gerontologijoje – 97-98
 Fenomenologija – 72
 Ferraro, F. K. – 52, 95
 Finch, J. – 156
 Fišeris, I. – 38
 Foner, A. – 43
 Fratzcak, E. – 244
 Fry, C. L. – 151
 Funkcionalizmo paradigma – 74-94
 Furstenberg, F. – 167
- G**
 Gaidys, V. – 128
 Galton, F. – 36
 Gans, D. – 18
 Gaučas, P. – 233
 Gedvilaitė-Kordušienė, M. – 49, 161, 164, 165-166
 George, L. K. – 17, 91-92
 Geriatrija – 53-54
 Gerontofobija – 261
 Gerontokratija – 261
 Gerontologija – 34, 45, 50, 53, 55
 kritinė perspektyva – 98-99
 Giele, J. – 91
 Giminytės ryšiai – 15-153
 giminytės ryšių vertikalėjimas – 152
 Gyvenimo įvykiai – 90-94
 Gyventojų medianinis amžius (GMA) – 226
 Gyventojų piramidė (GP) – 226-227
 Gyvenimo raidos teorinė perspektyva – 60, 90-94
 Gyvenimo raidos trajektorija – 60, 90-94
- Gyventojų senatvės lygis (GSL) – 225
 Gyventojų senėjimas, visuomenės senėjimas, demografinis senėjimas, struktūrinis gyventojų senėjimas – 220-225
 Gyventojų vidutinis amžius (GVA) – 226, 227
 Glascock, A. – 89
 Goffman, E. – 102, 123
 Goldberg, C. B. – 133
 Golini, A. – 122
 Gompertz, B. – 35
 Gordon, R. – 162
 Gregory, R. F. – 133
 Gruževskis, B. – 48, 179, 180
 Gubrium, J. – 101
 Guillemard, A. – 199, 204
- H**
 Hagestad, G. – 91, 120, 158, 161
 Haines, R. – 133
 Hall, C. A. – 121, 122
 Hall, G. S. – 37
 Halley, E. – 35
 Harper, S. – 146, 151-153, 155-156
 Harrington Hayer, H. – 98
 Havighurst, R. J. – 43, 76, 78
 Hemphill, H. – 133
 Hendricks, J. – 17, 36-39, 43, 52, 70
 Henretta, J. C. – 153
 Henry, E. V. – 74
 Hepworth, M. – 130-131
 Hess, B. B. – 43
 Hincliff, P. – 121, 122
 Hoff, A. – 233
 Hogan, D. P. – 91
 Holmes L. – 87, 119
 Holstein M. – 99
 Homans G. – 106

- Hughes, M. E. – 152, 155
 Humanitarinė gerontologija – 53-54
- I**ndivido senėjimas, žr. senėjimas
 Institutas, socialinis
 senatvės pensija – 197-201
 Išankstinė nuostata – 130, 134-135
 Ištuokos – 154
- J**ackson, N. – 223
 Jackson, J. S. – 108
 Jacoby, A. – 102
 Jasas, R. – 233
 Jasilionis, D. – 147
 Jengalyčevas P. – 38
 Jerrome D. – 127
 Johnson, C. – 125
 Johnson, J. – 134, 137
 Johnson, M. – 16, 43, 90-93
 Jorgensen, P. S. – 24
 Juozulynas, A. – 48-49, 128
 Jurgelėnas, A. – 49
 Jurgelionis, A. – 45
- K**airys, J. – 49
 Kalish, R. A. – 125
 Kalmijn, M. – 108
 Kanopienė, V. – 48
 Kartų santykiai – 157-166
 ambivalencija – 163
 kartų solidarumas – 161, 164-166
 kartų konfliktas – 161-162
 Kastenbaum, R. – 17
 Katz, S. – 119
 Kelley-Moore, J. A. – 91
 Ketvirtojo amžiaus žmonės – 59
 Kinsella, K. – 226, 229
 Kirkwood, T. B. L. – 16
 Kittredge, K. – 118
- Koeckeis, E. – 159
 Kohabitacija – 153
 Kohli, M. – 92
 Kohorta – 61
 Kollock, P. – 106
 Konflikto paradigma – 94-100
 Korenčevskis, V. – 38
 Koskinen, S. – 52
 Kotlikoff, J. – 106
 Kuypers, J. – 102, 103
- L**aikas – 55-56, 58
 Laikrodis, socialinis – 120-121
 Landry, A. – 241, 242
 Laslett, P. – 59, 90
 Lazutka, R. – 48, 193, 199, 204
 Lemert, E. M. – 102
 Lemme, B. H. – 17
 Leonavičiaus, J. – 130
 Lerner, K. L. – 51
 Lerner, B. W. – 51
 Lesauskaitė, V. – 12-13, 17, 49
 Lesthaege, R. – 249
 Linkins, K. – 96
 Lippman, W. – 130
 Lyčių skirtumai – 120-121, 126, 148-
 149, 151, 178, 181, 192, 205,
 237-239
 Lynott, R. – 101
 Lowenstein, A. – 26
 Luesher, K. – 163
 Lukšytė, D. – 49
- M**acijauskienė, J. – 13,
 Maddox, G. L. – 16
 Mainų teorija – 106-109
 Mannheim, K. – 160
 Manton, K. – 89

- Marshall, V. W. – 70
 Maslauskaitė, A. – 147, 164
 Matras, J. – 70, 104-105
 Mayer, J. – 98, 162
 McMullin, J. A. – 163
 Mečnikovas, I. – 36
 Medaiskis, T. – 48, 199
 Medianinis amžius – 226
 Meenan, H. – 133
 Mikulionienė, S. – 48-49, 59, 128-129,
 221, 237
 Mills, C.W. – 91, 94
 Minkler, M. – 99
 Minot, C. S. – 37
 Mirkin, B. – 204
 Mitchell, O. S. – 206
 Mitrikas, A. A. – 177
 Myers, G.C. – 130, 229
 Myrskyla, M. – 245-246
 Modernizacijos teorija – 86-90
 Monk, A. – 17
 Moody, H. R. – 99, 115
 Morris, J. N. – 106
 Mortimer, J. – 91
 Moskvina, J. – 48
 Murauskaitė, V. – 199
 Murauskas, G. – 226
Našlystė – 127, 148, 149, 155
 Naujanienė, R. – 48, 70, 104
 Navaitis, G. – 48, 121
 Nelygybė, socialinė – 82, 94-98
 Nelson, T. D. – 134
 Neugarten, B. – 78, 91, 120
 Nielsen, E. – 163
 Nydegger, C. N. – 160
 Noon, M. – 133
 Norbutas, M. – 49
 Normos – 120-122
 Notestein, F. W. – 241-242
O’Brien, J. – 106
 O’Rand, A. – 95
 Ogbonna, E. – 133
 Okunevičiūtė-Neveauskienė, L. – 48
 Ovseiko, P. – 222
Pahl, R. – 125
 Pakartotinė santuoka – 155
 Pakartotiniai sukurta šeima – 156
 Pajamos – 187-197
 pajamų lygis – 187
 pajamų šaltiniai – 189-193
 Palmore, E. – 89
 Parkinson, G. – 134
 Parnes, H. – 206
 Parrott, T. M. – 70, 97, 104
 Passuth, P. M. – 101
 Pensija, senatvės – 197-211
 pensijų sistema – 199-206
 pensijų reforma – 201-203
 pensijos dydis – 187
 pensinės pajamos – 187-192
 Peterson, D. A. – 40
 Petkevičienė, D. – 129
 Petrauskienė, A. – 12-13, 17
 Phillips, J. – 33, 41, 99, 220
 Phillipson, C. – 59, 98, 125, 198
 Pieters, D. – 199
 Pillemer, K. – 163
 Pivorienė, J. – 48
 Pocius, A. – 48
 Politinės ekonomikos teorinė perspek-
 tyva – 96-97

- Popenoe, D. – 151, 152
 Poškutė, V. – 48
 Purvaneckas, A. – 177, 178
 Purvaneckienė, G. – 177, 178
 Putnam, R. – 125
 Putney, N. M. – 18
- Q**uadagno, J. – 26, 28, 52, 70, 89, 91, 96, 97, 104, 125, 149, 150, 158, 161
 Quetelet, L. – 36
 Quinn, J. F. – 199
- R**acionalaus pasirinkimo paradigma – 105
 Raida – 90-94
 Ray, R. – 17, 98, 99
 Rapolienė, G. – 48, 128
 Reay, A. – 162
 Reece, M. – 102
 Richter, E. F. – 187
 Rienecker, L. – 24
 Riley, M. W. – 43, 81, 85, 86, 250
 Rix, S. E. – 133
 Roberts, R. E. – 161
 Rose, A. A. – 104
 Rose, R. – 193
 Rosenmayr, L. – 159
 Rosenthal, C. – 160
 Rosset, E. – 243, 252
 Rosow, I. – 80
 Rowe, J. W. – 18, 69
 Rowland, D. T. – 226, 229, 230
 Rubaževičienė, M. – 48
- S**andell, S. H. – 133
 Santuoka – 148, 149-156
 pakartotinė santuoka – 155
 pasitenkinimas santuoka – 150
 Sauvy, A. – 157, 243
 Savicka, A. – 177-179
 Scanlon, M. B. – 126
 Schafer, M. H. – 96
 Schaie, K. W. – 17, 69
 Schneider, E. L. – 18, 69
 Schuetze – 159
 Schulte-Mimberg, U. – 204
 Schulz, J. H. – 17
 Scott, J. – 125
 Senatvė
 požiūris į senatvę – 128-130
 senatvės įvaizdžiai – 127-132
 socialinis senatvės konstravimas – 100, 127-132
 Senatvės feminizacija – 239
 Senėjimas – 556-58
 gyventojų / visuomenės / struktūrinis – 221-224, 56-57
 Senėjimo demografija – 217-258
 Senelio / senelės karjera – 166-169
 Senelystė – 166-169
 Serow, W. J. – 187
 Settersten, R. A. – 93
 Shanahan, M. J. – 91, 92
 Shippee, T. P. – 95
 Shore, L. M. – 133
 Silverstein, M. – 18, 106, 107
 Simmons, L. – 87
 Skučienė, D. – 48
 Skurdas – 193-197
 Skurdo feminizacija – 195
 Sly, D. F. – 187
 Smurtas prieš vyresnio amžiaus žmones – 161-163
 Socialinė gerontologija

- sociogerontologija – 13, 27-28, 42-45
 tarpdiscipliniškumas – 53-54
 daugiadiscipliniškumas – 50-54
 pradininkai – 50-54
 raida Lietuvoje – 45-50
 Socialinė stratifikacija 123-124
 Socialinis statusas – 117-122
 Soper, P. S. – 116
 Spirgienė, L. – 49
 Stacey, J. – 152
 Stankūnienė, V. – 147, 179, 182, 192, 203, 209
 Statusas
 socialinis – 117-122
 ekonominis – 177-187
 Stepukonis, F. – 49
 Stereotipas – 127
 amžiaus – 130
 vyresnio amžiaus žmonių – 127-138
 Stierlin – 160
 Stiglitz, E. J. – 43
 Stratifikacijos pagal amžių teorija – 81
 Struktūrinis atotrūkis – 85
 Struktūrinis gyventojų senėjimas, žr. senėjimas
 Subkultūra – 104-105
 Sukaupto nepalankumo teorija – 95-96
 Sundbärg, A. G. – 240
 Svensson, T. – 49
 Šileika, A. – 48, 193
 Šinkūnienė, J. R. – 12
Tanatologija – 37
 Teorija – 68, 74, 76, 77, 79, 81, 85, 95-98, 100-101, 104-106, 160-163, 240, 250
 Teresevičienė, M. – 49
 Tėvystė – 161
 Thompson, W. S. – 241, 242
 Thornton, J. E. – 119
 Tibbits, C. – 43
 Tobin, S. S. – 78
 Tomas, W. I. – 90
 Tomilinas, T. – 49
 Torrey, B. B. – 229
 Townsend, P. – 99
 Trečiasis amžius – 59
 Truska, L. – 233
Uhlenberg P. – 85, 152
 Uscila, R. – 128
 Užaitė, V. – 48
 Užimtumas – 180-182
Vaidmenų teorija – 79-81
 Vaidmuo, socialinis – 122-124
 vaidmenų kaita – 1213-124
 Vaitkevičiūtė, V. – 51
 Valius, L. – 13, 17
 Van de Kaa, D. J. – 249
 Van den Hoonraad, D. K. – 127
 Večkienė, N. – 13, 17, 48, 68
 Venskutonis, D. – 13, 17
 Victor, C. R. – 67, 69, 70, 101, 103
 Visokinskas, A. – 13, 17
 Visuomenės senėjimas, žr. senėjimas
 Vyresnio amžiaus žmonių grupės (struktūrinis / demografinis) senėjimas
Waite, L. J. – 151, 152, 154, 155
 Walker, A. J. – 98
 Wallace, A. – 71, 94

Weber, M. – 100
Weinberger, M. B. – 204
Wenger, G. C. – 127
Wernick – 134
Whitbeck, L. B. – 168
Wilber, K. – 163
Wolf, A. – 71, 94
Wright, P. H. – 126

Znanieckis, F. – 90

Žalimienė, L. – 48
Žemaitaitytė, I. – 49
Žukauskienė, R. – 49
Žukienė, L. – 129
Žydžiūnaitė, V. – 49

Priedai

1 priedas.

Selektyvus gerontologijos ir geriatrijos periodinių mokslinių leidinių anglų kalba sąrašas

Ageing & Society, eISSN: 1710-1107 ISSN: 0714-9808, Cambridge University Press

Archives of Gerontology and Geriatrics, ISSN: 0167-4943, Elsevier

Australasian Journal on Ageing, eISSN: 1741-6612 ISSN: 1440-6381, John Wiley & Sons

Canadian Journal on Aging, eISSN: 1469-1779 ISSN: 0144-686X, Cambridge University Press

Clinical Gerontologist, eISSN: 1545-2301 ISSN: 0731-7115, Routledge

Educational Gerontology, eISSN: 1521-0472 ISSN: 0360-1277, Routledge

Experimental Gerontology, ISSN: 0531-5565, Elsevier

Geriatrics & Gerontology International, eISSN: 1447-0594 ISSN: 1444-1586, Japan Geriatrics Society

The Gerontologist, eISSN: 1758-5341 ISSN: 0016-9013, Oxford University Press

Gerontology, eISSN: 1423-0003 ISSN: 0304-324X, Karger

Gerontology & Geriatrics Education, eISSN: 1545-3847 ISSN: 0270-1960, Routledge

International Journal of Gerontology, ISSN: 1873-9598, Elsevier

International Journal of Lifelong Education, eISSN: 1464-519X ISSN: 0260-1370, Routledge

Journal of Aging Studies, ISSN: 0890-4065, Elsevier

Journal of Applied Gerontology, eISSN: 1552-4523 ISSN: 0733-4648, SAGE Publications

Journal of Cross-Cultural Gerontology, eISSN: 1573-0719 ISSN: 0169-3816, Springer

Journal of Religious Gerontology, ISSN: 1050-2289, Routledge

Journals of Gerontology

The Journals of Gerontology: Series A, eISSN: 1758-535X ISSN: 1079-5006, Oxford University Press

The Journals of Gerontology: Series B, eISSN: 1758-5368 ISSN: 1079-5014, Oxford University Press

Reviews in Clinical Gerontology, eISSN: 1469-9036 ISSN: 0959-2598, Cambridge University Press

2 priedas.

Pasaulio interneto ištekliai senėjimo klausimais, 2010-07-14

Europe

AGE, the European Older People's Platform
 Age Action Ireland
 Age & Opportunity, Ireland
 Ageing and Ethnicity Web
 Alzheimer Europe
 Berlin Aging Study (BASE)
 Deutsches Zentrum für Altersforschung
 Deutsches Zentrum für Altersfragen
 The ESA Research Network on Ageing in Europe
 The European Commission, Ageing Policy
 EURAG, European Federation of the Elderly
 TNO Centre for Ageing Research, Leiden, Netherlands
 Gerontology in the Netherlands
 International Federation of Associations of the Elderly (FIAPA)
 Monitoring the Regional Implementation Strategy
 Older Women's Network, Europe
 Portal Mayores, Spain
 Research Group on Aging and the Life Course (FALL), Berlin
 SENIORWEB, Austria
 SENIORWEB, Netherlands
 The Social Gerontology Group, Department of Sociology, Uppsala University, Sweden
 TIRKI, Hungary

Third Age Guidance
 World Health Organisation, Geneva, Switzerland,
 Library Catalogue,
 Health topic: Aging

United Kingdom

A-Z Care Homes Guide
 Abbeyfield Society
 Action on Elder Abuse
 Age and Ageing
 Age Concern England (Age UK)
 Age Exchange
 Age UK
 Ageing & Society
 AgeNet
 Alzheimer's Disease International
 Alzheimer Scotland – Action on Dementia
 Alzheimer's Society
 Anchor Trust
 Association for Education and Ageing
 Association of Retired and Persons over 50
 The Beth Johnson Foundation
 bettercaring.co.uk
 British Association for Service to the Elderly
 British Geriatrics Society
 British Society of Gerontology
 British Society for Research on Ageing
 The Campaign Against Age Discrimination in Employment

- CareandHealth
 Care & Repair, England
 Care Services Improvement Partnership
 (CSIP)
 CareUK.net
 Carers UK
 Centre for Economic Research on
 Ageing
 Centre for Policy on Ageing
 Centre for Research on Ageing,
 University of Southampton
 Centre for Research on Ageing and
 Gender, University of Surrey
 Centre for Reviews & Dissemination,
 University of York
 Centre for Social Policy Research and
 Development, University of
 Wales, Bangor The Cinnamon
 Trust
 Contact the Elderly
 Counsel and Care
 Creating an Interprofessional Workforce
 Dementia Information Centre for Carers
 Dementia Services Development Centre,
 Stirling
 Dementia Web
 DesignAge
 Digital Unite
 Elderly Accommodation Counsel
 The English Community Care
 Association (ECCA)
 Employers Forum on Age
 English Longitudinal Study of Ageing
 (ELSA)
 ERoSH (Emerging Role of Sheltered
 Housing)
 European Research Area in Ageing
 (ERA-AGE) [University of
 Sheffield]
 Full of Life campaign
 Grandparents Plus
 Growing Older, The ESRC Research
 Programme on Extending Quality
 of Life
 Hanover Housing
 Housing21
 Help the Aged (Age UK)
 HelpAge International
 IndependentAge (RUKBA)
 Institute for Ageing and Health,
 University of Newcastle
 International Longevity Centre – UK
 Keele Centre for Social Gerontology
 King's College Institute of Gerontology,
 London (formerly ACIOG)
 The Life Academy
 The National Care Forum
 National Development Team for
 Inclusion (NDTi)
 National Pensioner's Convention
 New Dynamics of Ageing
 NIACE, Older and Bolder
 Older Feminists' Network
 Older People's Advocacy Alliance
 Older People's Programme (OPP) at
 NDTi
 The Open University, Centre for Ageing
 and Biographical Studies
 Oxford Institute of Ageing
 Policy Research Institute on Ageing and
 Ethnicity (PRIAE)
 The Relatives & Residents Association
 Research into Ageing
 Retired and Senior Volunteer Programme
 Retirement Expert
 Royal United Kingdom Beneficent
 Association (IndependentAge)
 Sage Research Group, London School of
 Economics and Political Science
 Seniors Network
 Sheffield Institute for Studies on Ageing
 3rdagehomes.org
 Third Age Employment Network
 Third Age Press
 U3A, The Third Age Trust, University of
 the Third Age
 UK Age Research Forum (UKARF)
 UK Coalition on Older Homelessness

Middle East

The Program on Aging, JDC-Brookdale
Institute, Israel

Asia

HelpAge India
Tokyo Metropolitan Institute of
Gerontology, Japan

Australasia

Alzheimer's Association New South
Wales
Alzheimer's Australia
Council on the Ageing
National Ageing Research Institute,
Melbourne
Department for Communities, Western
Australia
Office for Senior Citizens, New Zealand
The Older People and Life project,
University of Sydney

North America

Administration on Aging (USA)
Alzheimer's Association, Chicago,
Illinois
Alzheimer's Disease Research (American
Health Assistance Foundation)
AARP (formerly American Association
of Retired Persons)
Ageline
The Canadian Centre for Elder Law
Studies (CCELS)
Cyberseniors
Department of Elder Affairs, Florida
ElderCare Web, Aging, Death and Dying

Fifty Plus Net (Canadian Association of
Retired Persons)

The University of Georgia Gerontology
Center

Gerontology Research Centre, Simon
Fraser University, Vancouver, Canada
GeroWeb, Wayne State University,
Institute of Gerontology, Detroit,
Michigan

Global Action on Aging
Health and Age

Health Web: Geriatrics & Gerontology
Institute for Human Development, Life
Course and Aging, University of
Toronto, Canada

International Association of Homes and
Services for the Ageing

International Federation on Ageing

International Network for the Prevention
of Elder Abuse

Leadership Council of Aging
Organisations

The National Archive of Computerized
Data on Aging

National Aging Information Center,
Washington DC

National Library of Medicine, Medline
Population Aging Research Center,
University of Pennsylvania

Portals Aging

Seniornet

Seniors Computer Information Project,
Manitoba, Canada

South America

International Association of Gerontology
and Geriatrics

3 priedas.

Universitetai, teikiantys socialinės gerontologijos ir geriatrijos magistro ir daktaro laipsnius Europos regione

Didžioji Britanija		
1	Keele University, School of Social Relations, Staffordshire	EuMag MA in Social Gerontology
2	King's College, London, Age Concern Institute of Gerontology, London	MSc in Gerontology MSc in Clinical Gerontology
3	Oxford Brookes University, School of Health and Social Care, Oxford	MSc in Ageing Studies
4	University College Worcester, Graduate School – Gerontology, Henwick Grove	MSc in Gerontology
5	University of Paisley, Centre of Gerontology and Health Studies, Paisley, Scotland	MSc in Gerontology
6	University of Salford, Faculty of Health and Social Care, Salford, Greater Manchester	MA in Gerontology
7	University of Wales, Bangor, Faculty of Health and Social Care, Bangor, Wales	MA in Gerontology
Airija		
8	Trinity College Dublin, School of Nursing, Dublin	EuMag MSc in Gerontological Nursing
Izraelis		
9	Ben-Gurion University of the Negev, Faculty of Sociology and Gerontology, Beer- Sheva	MA in Gerontology

10	University of Haifa , Department of Gerontology, Haifa	MA in Gerontology
Čekija		
11	Charles University , Department of Geriatrics, Prague	EuMag
Ispanija		
12	Universidad Autonoma de Madrid , Department of Psychobiology and Health Psychology, Madrid	EuMag Master's in Social Gerontology
13	Universidad de Salamanca , Faculty of Psychology, Salamanca	Master's in Gerontology PhD in Gerontology
Vokietija		
14	University of Erlangen-Nuremberg, Institute for Psychogerontology ,	Master in Psychogerontology
15	University of Heidelberg , Institute of Gerontology, Heidelberg	EuMag Master's in Gerontology
Suomija		
16	University of Jyvaskyla , Department of Health Sciences, Jyvaskyla	EuMag MSc in Health Gerontology
17	University of Jyvaskyla , Department of Social Sciences and Philosophy, Jyvaskyla	EuMag MSc in Social Gerontology
Malta		
18	University of Malta , European Centre of Gerontology, Msida	EuMag Master's in Gerontology and Geriatrics (Research Only)
Olandija		
19	Vrije Universiteit , Department of Social Sciences, Amsterdam, Netherlands	EuMag Master of Social Gerontology (Dutch only)

Šaltinis: International Association of Gerontology and Geriatrics > Education and training - <<http://www.iagg.com.br/webforms/iaggInstituicoes.aspx>> 2006-01-31.

4 priedas.

Pasaulio studentų organizacijos, priklausančios
Gerontologijos studentų organizacijų tarybai
(Council of Gerontology Student Organizations)

American Geriatrics Society

Student Section

Contact: Elvira Ickowicz, MPH, AGS

Staff Liaison

Email: eickowicz@americangeriatrics.org

Association of Gerontology, India

Student Section

Contact: Dr. M.K. Thakur, President,

Association of Gerontology (India)

Email: mkt_bh@yahoo.com

Australian Association of Gerontology

Contact: Taylor Dong

Email: T.Dong@fhs.usyd.edu.au

British Society for Research on Ageing

Student Section

Contact: Diane Roberts, Student Section
Chair

Email: spd03@keele.ac.uk

**Bulgarian Association on Aging
Student Section**

Contact: Kalin Georgiev

Email: kalin_gr@yahoo.com

Canadian Association on Gerontology

Student Connection

Contact: Kristine Votova, Student
Connection - Connexion Étudiante
President

Email: kvotova@uvic.ca

Gerontological Society of China

Student Section

Contact: Ms. Juan Liu or Ms. Xiaobo
Yuan Renmin University of China

Email: ageing@ruc.edu.cn

Web: <http://www.ageing.cn>

**Sociedad De Geriatria y Gerontologia
de Chile**

Contact: Cristhian Cobas

Cardenal Newman 510 Las Condes,
Santiago, Chile

Phone: 56 2 2208264

Fax: 56 2 2208264

Email: clopezdasilva@al.udp.cl or
crilemed@yahoo.es

**Emerging Scholar and Professional
Organization of the GSA**

Contact: Ms. Michelle B. Washko

University of Massachusetts-Boston
Gerontology Institute

100 Morrissey Boulevard Boston, MA
02125-3393 USA

Phone: 617 287 7300

Email: mllebovary@aol.com

German Society of Gerontology and Geriatrics

(DGGG)

Contact: Stefanie Becker
 Institut fuer Gerontologie Universitaet
 Heidelberg Bergheimer
 Str. 20 69115 Heidelberg, Germany
 Phone: 49 6221548171
 Email: stefanie.becker@urz.uni-
 heidelberg.de

The International Network for the Prevention of Elder Abuse INPEA Student Section

Contact: INPEA Ms. Susan Somers,
 Secretary/Treasurer
 Email: susan.somers@ocfs.state.ny.us
 Web: <http://www.ageing.cn>

International Student Network on Ageing and Health

Contact: Manuela Moraru IFMSA Focal
 Point on Ageing
 International Federation of Medical
 Students' Associations
 WMA B.P. 63 01212 Ferney-Voltaire
 CEDEX France
 Phone: +33 450 40 47 59
 Fax: +33 450 40 59 37
 Email: ageing@ruc.edu.cn
 Web: <http://www.ageing.cn>

Israel Gerontological Society Student Section

Contact: Mr. Offer Edelstein, Student
 representative
 Email: oftam@hotmail.com

Maltese Association of Gerontology & Geriatrics

Contact: Ms. Rosette Bonello, Student
 Section Chair
 Email: rbonello@inia.org.mt

New Zealand Association of Gerontology

Contact: Ms. Liz Kiata, MA (Hons) The
 New Zealand Association of Gerontology
 Email: liz.kiata@auckland.ac.nz

Society of Gerontology of Serbia Student Section

Contact: Ms. Zorana Djordjevic - student
 representative
 KBC Zvezdara Dimitrija Tucovica 161
 11000 Beograd Serbia
 Email: zorana@bgb.org.yu

Thai Society of Gerontology and Geriatric Medicine

Thai Youth Club for the Elderly
 Contact: Ms. Daroonwan Chakraphan,
 President, TYCE
 Email: daroonwan@hotmail.com

Uruguay Society of Gerontology & Geriatrics

Contact: Dr. Andrés Neves
 Email: gerochacra@hotmail.com

Vadovėlio „Socialinė gerontologija“ tikslas – atskleisti socialinę gerontologiją kaip savarankišką mokslo discipliną, jos vietą gerontologinių žinių sistemoje (socialinės gerontologijos raida ir jos teorinis apibrėžimas), pristatyti vyresnio amžiaus žmonių situaciją Lietuvoje pasirinktais socialiniais aspektais (statusai, vaidmenys, įvaizdžiai, vyresnio amžiaus žmonės šeimos ir darbo aplinkoje bei demografinis gyventojų senėjimas). Vadovėlyje daug dėmesio skiriama savarankiškomis studijoms skatinti: pateikiami skyrių apibendrinimai klausimų ir atsakymų forma, klausimai diskusijoms, užduotys naršant internete ir papildomos literatūros šaltiniai, taip pat – pagrindinių sąvokų žodynas, dalykinė ir asmenvardžių rodyklės, priedai. Vadovėlis turėtų atliepti sparčiai didėjančius poreikius pažinti senstančią visuomenę ir vyresnio amžiaus žmonių joje. Vadovėlis skirtas aukštųjų universitetinių ir neuniversitetinių mokyklų studijų programų – socialinio darbo, sociologijos, edukologijos, andragogijos, psichologijos, socialinės politikos, viešojo administravimo, visuomenės sveikatos ir kt. – studentams, kuriems reikalingos gerontologinės žinios. Jis bus naudingas įvairių sričių profesionalams, kurių veiklos tikslinė grupė yra vyresnio amžiaus žmonės. Vadovėlis bus įdomus ir vyresnio amžiaus žmonėms.

The aim of the textbook „Social Gerontology“ is to disclose social gerontology as an independent academic discipline, showing its place in the system of gerontological knowledge (development of social gerontology and its theoretical provision), and presenting the situation of older people in Lithuania according to selected social aspects (status, roles, images of older people, their family and the work environment, and population aging). The textbook focuses on the promotion of self-study: there are provided the chapter summaries in the form of questions and answers, questions for discussion, tasks, surfing the Internet and additional references, as well as the vocabulary of most important concepts, subject and author index, annexes. Textbook should respond to the rapidly growing needs of the knowledge on an aging society and older people in it. Textbook is designed for students who need gerontological knowledge and are studying at universities in Social Work, Sociology, Education, Andragogy, Psychology, Social Policy, Public Administration, Public Health, etc. study programmes. It will be useful for various professionals, whose target group is older persons, as well as for older generation itself.

Sarmitė Mikulionienė

Mi-171 SOCIALINĖ GERONTOLOGIJA. Vadovėlis. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidyba, 2011. 312.

Bibliogr. 267-292 p.

ISBN 978-9955-19-350-0

UDK 613.98(075.8)

Sarmitė Mikulionienė
SOCIALINĖ GERONTOLOGIJA
Vadovėlis

Redaktorė *Ramutė Pinkevičienė*
Viršelio dailininkė *Jūratė Dusevičiūtė*
Maketavo *Aušrinė Ilekytė*

SL 585. 2011 10 10. 16,7 leid. apsk. l.

Tiražas 200 egz. Užsakymas 13855.

Išleido Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, Vilnius

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“

Kareivių g. 13b, Vilnius

Puslapis internete www.kopija.lt

El. paštas info@kopija.lt

Spausdino UAB „Vitaė Litera“

Kurpių g. 5-3, Kaunas

Puslapis internete www.bpg.lt

El. paštas info@bpg.lt